لــــــــوړو زده کـړو وزارت
ننـــــګرهـــــار پوهنتون
ښوونـې اوروزنې پوهنځی
د جغرافيـــــي څـــــانګه

د نړۍ سياسي جغرافيه

Ketabton.com

مولف : پوهندوی کريم الله
کال : ۱۳۹۷ هش

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیل خبرې

ترهر څه وړاندې د ښښونکي او ځواکمن الله جل جلاله شکر ادا کوم چې را ته یې د خپل مسلک اړوند درسي کتاب د لیکلو او چمتو کولو وړتیا راپه برخه کړه. د هېواد د لوړو زده کړو محترم وزارت ترچترلاندې د هېواد په ټولو پوهنتونونو او د لوړو زده کړو په موسسو کې د تالیف شوو درسي کتابونو په تېره بیا په پښتو ژبه کې د کمبود ستونزه تر ډېره شته ، خو په دې وروستیو کلونو کې ددغې تشې د ډکولو او دې ستونزې ته د پای ټکي د کېښودلو په پار له نېکه مرغه پام شوی دی. د هېواد پوهنتونونو د استادانو لخوا د پورته یادې شوې ستونزې د حل په موخه هڅه شوې چې په هر مسلک کې ارزښمن علمي اثار تالیف کړي تر څو چې له یوې خوا د محصلینو لپاره د درسي موادو او کتابونو ستونزه یو څه راکمه شي او له بلې خوا د ننني معاصرې نړۍ پوهنتونونو سره د هېواد پوهنتونونه په یوه لیکه کې ودروي.

د کتابونو د تالیف په دې لړۍ کې ما ته هم د ننګرهار پوهنتون جغرافیې څانګې لخوا د سیاسي جغرافیې ترسرلیک لاندې کتاب تالیف دنده راکړل شوه . چې د لوړو زده کړو وزارت د اکاډمیکو چارو د انسجام لوی ریاست د محترم مقام له لوري منظور شوه. نو له همدې امله ما هم د خپلو قدرمنو مشرانو استادانو او ملګرو په ځانګړې هڅونه ددې چارې د ترسره کولو جرات وکړ او ددې ستونزمن کار لپاره مې متې راونغښتې چې دادی د همدې زیار پایله نن د هېواد محصلینو او هم مسلکو لپاره په مخ کې ږدم. متعال خدای جل جلاله دې زما دا چاره د اکاډمیکو چارو په لړ کې په یو کوچني خدمت قبول کړي.

د سیاسي جغرافیې دا کتاب د جغرافیې څانګې د درسي مفرداتو سره سم په نهه څپرکو کې ترتیب شوی دی، د یادولو ده چې د لویو او کوچنیو سرلیکونو ترمنځ منطقي تسلسل پکې په پام کې نیول شوی دی. همدارنګه د ځینو موضوعاتو د لا روښانتیا په موخه نقشې، جدولونه، ګرافونه، انځورونه او ضمیمې په وړو ځایونو کې ځای پر ځای شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کتاب تاليف يوازې زما زيار نه ګڼم ، زه ددې کتاب تاليف د هغو درنو او مخلصو استادانو لارښوونې او مشورې ګڼم چې د کار له پيل څخه يې وړاندې او د کار په موده کې يې ماته کړي ، زه په خپل وار له دې ټولو درنو او فاضلو استادانو څخه مننه کوم .

په اخر کې لازمه ګڼم چې د ټولو هغو فاضلو او منلو استادانو څخه په ځانګړې توګه مننه وکړم چې ما سره يې ددې کتاب د تاليف پر مهال علمي لارښوونې او نېکې مشورې راکړي. په دې ځای کې لازمه ده چې لومړی د خپل د روند او فاضل استاد ښاغلي پوهاند حميدالله (امين) څخه هغه چا چې ددې کتاب تر تاليف وړاندې د مفرداتو په جوړولو او د کتاب په کره کولو کې يې لازمې لارښوونې راته کړي ، او پر دې سربېره يې ماته هغه کتابونه هم په واک کې راکړل چې ددې کتاب د تاليف لپاره ډېر اړين وو ؛ د منني اظهار وکړم تر څنګ يې قدرمن استاد ته د سوکاله ژوند غوښتنه له متعال رب جل جلاله څخه کوم . په همدې ترتيب خپل قدرمن استاد پوهاند عزت الله خان څخه ډيره مننه کوم چې د کتاب په سمونه کې يې زما لارښونه کړې . په همدې ترتيب د خپل قدرمن استاد پوهنوال مستعلي خان نيازي څخه د زړه له کومي مننه کوم چې ددې کتاب په سمونه کې يې هم دريغ ونکړ . همدارنګه د د روند استاد پوهنوال نقيب الله ثاقب څخه مننه کوم چې ياد کتاب يې په غور ولوست او لازمې سپارښتنې يې راته وکړې . په همدې توګه د قدرمن استاد پوهاند رويان او نورو ټولو استادانو څخه مننه کوم چې ددې کتاب په تاليف کې يې زما مرسته کړې ده .

په اخر کې لازمه بولم يادونه وکړم چې ددې کتاب په ليکلو کې له بېروني او داخلي معتبرو کتابونو ، مجلو ، ژورنالونو ، انټرنېټ بېلابېل سايټونو څخه ګټه اخيستل شوې ده ، ددې ټولو سرچينو له ښاغلو ليکوالو څخه له دې امله ډېره مننه کوم چې د دوی له ليکنو څخه مې د کتاب په تاليف کې د ماخذ په توګه ګټه اخيستې ده ددوی ټولو دې کور ودان وي .

درنښت

پوهندوی کريم الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

سرلیک | مخ

سریزه ۱

لومړی څپرکی

دنړۍ سیاسي جغرافیې تحلیل او شننه

۱.۱. لومړی. جغرافیه ۸
۱.۱.۱. دجغرافیې پېژندنه ۸
۱.۱. ۲. د جغرافیې موضوع ۹
۱.۱. ۳. د جغرافیې په زده کړه کې غوره مفاهیم ۹
۱. ۲. دویم. سیاست ۱۱
۱. ۲. ۱. سیاست پېژندنه ۱۱
۱. ۲. ۲. دسیاست تعریف ۱۳
۱. ۲. ۳. دسیاست ځانګړنې ۱۳
۱. ۲. ۴. دسیاست ډولونه ۱٤
۱. ۳. درېیم. سیاسي جغرافیه ۱٥
۱. ۳. ۱. دسیاسي جغرافیې پېژندنه ۱٥
۱. ۳. ۲. دسیاسي جغرافیې موضوع ۱٦
۱. ۳. ۳. دسیاسي جغرافیې اصلي مفهوم ۱٦
۱. ۳. ۴. دسیاسي جغرافیې ځانګړنې ۱۸
۱. ۳. ۵. د سیاسي جغرافیې څرنګوالی او قلمرو ۱۹
۱. ۳. ۶. دسیاسي واحدونومفهوم ۲۰
۱. ۳. ۷. جیوپولیتیک یا جغرافیایي سیاست ۲۰
لنډیز ۲۳
پوښتنې ۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم څپرکی

په نړۍ کې د سياسي جغرافيې د منځته راتګ پړاوونه تولیزې څرګندونې

۱.۲. په نړۍ کې د سياسي جغرافيې د منځته راتلو بهير	۲۶
۱.۱.۲. د سياسي جغرافيې د راپورته کېدو پړاو	۲۸
۲.۱.۲. د سياسي جغرافيې د انزوا او زوال پړاو	۳۳
۳.۱.۲. د سياسي جغرافيې د بيا ژوندي کېدو پړاو	۳٤
۲.۲. په نړۍ کې د سياسي جغرافيې بدلونونو ته کتنه	۳٦
۱.۲.۲. په منځنيو پېړيو کې	۳٦
۲.۲.۲. په نوولسمه پېړۍ کې	۳۷
۳.۲.۲. په نوي پړاو کې	۳۷
لنډيز	۳۸
پوښتنې	۳۹

دريم څپرکی

د نړۍ سياسي نقشې د بدلونونو پلټنه

۱.۳. جغرافيايي کشفېدنې	٤۲
۲.۳. جګړې او جيوپوليتيکي غوره بدلونونه	٤۲
۳.۳. د امپراتوريو ټوټه کېدنه	٤۲
٤.۳. د بېلوالي او بېلتون غوښتنې پروسې	٤۲
۵.۳. د نړۍ په سياسي نقشه کې د بدلونونو رامنځته کېدو مهمې زماني برخې	٤٤
۱.۵.۳. ۱۶۴۸م کال او د وستفاليا تړون	٤٤
۲.۵.۳. د ۱۸۱۵م کال د ويانا کنګره	٤۵
۳.۵.۳. د ۱۹۱۸م کال د وارسا د صلحې تړون	٤۷
۴.۵.۳. ۱۹۴۵ م کال او د ملګرو ملتونو د ټولنې منشور	٤۸
۵.۵.۳. د ۱۹۹۱ـ ۱۹۹۲ م کلونو پېښې او د شوروي اتحاد ټوټه کېدل	٤۸
لنډيز	۵۰
پوښتنې	۵۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

د سیاسي جغرافیې د بحث ور مسلې

۱.۴. هېواد ۵۳
۱.۱.۴. هېواد ته بنه ورکوونکي لاملونه ۵۳
۲.۱.۴. دهېواد ډولونه ۵٤
۱.۲.۱.۴. دهېواد ډولونه له سیاسي پلوه ۵٤
الف . حایل هېوادونه ۵۵
ب .متعهد هېوادونه ٥٦
ج . نا متعهد هېوادونه ٥٦
د. تړلي هېوادونه ٥٦
و. خپلوا ک هېوادونه ۵۷
۲.۲.۱.۴. دهېوادونو ډولونه له اقتصادي پلوه ۵۸
الف . پرمختللي هېوادونه ۵۸
ب . مخ په وده یا پرمختیایي هېوادونه ٦۰
ج . وروسته پاتې هېوادونه ٦۳
۳.۲.۱.۴. د هېوادونو ډولونه له اداري پلوه ٦٤
۱.۳.۲.۱.۴. واحد دولتونه ٦٤
۲.۳.۲.۱.۴. مرکب هېوادونه ٦۸
۱.۲.۳.۲.۱.۴. د مرکب دولتونو ډولونه ٦۸
۱.د دولتونو اتحاد ٦۸
۲. د دولتونو فدرېشن ۷۰
۳ .کنفدرال هېوادونه ۷٤
۲.۲.۳.۲.۱.۴. دفدرالي او کنفدرالي دولتونو ترمنځ ورته والی ۷٦
۳.۲.۳.۲.۱.۴. د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ توپیرونه ۷٦
۳.۱.۴ . د هېوادونوپراختیا ۷۷
۴.۱.۴ . دهېوادونو موقعیت ۸۷
۱.۴.۱.۴. ریاضي یا مطلق موقعیت ۸۷
۲.۴.۱.۴. نسبي یا مرتبط موقعیت ۸۹
۳.۴.۱.۴. سوق الجیشي موقعیت ۹۰
۴.۴.۱.۴. په وچه کې راګېر موقعیت ۹۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴.۱.۴.۵. اوبو ته د لاس رسي موقعيت ۹۳
۴.۱.۴.۶. خواوو ته د لاس رسي موقعيت ۹۳
۴.۱.۵. د هېوادونو هستې ۹٤
۴.۱.۵.۱. د هېوادونو د هستې جوړېدو لاملونه ۱۰۳
۴.۱.۶. د هېوادونو پلازمېنې ۱۰۳
۴.۱.۶.۱. د پلازمېنې ټاکل ۱۰۷
۴.۱.۶.۲. د پلازمېنې دځای په بدلون کې اغېزمن لاملونه ۱۰۷
۴.۱.۷. د هېواد جوړوونکي عناصر ۱۰۸
۴.۱.۷.۱. سرزمين يا قلمرو ۱۰۹
۴.۱.۷.۱.۱. د نړيوالو عمومي حقوقو له مخې د يو هېواد سيمه يا قلمرو ۱۰۹
۴.۱.۷.۲. ملت ۱۱۲
۴.۱.۷.۳. حکومت ۱۱٤
۴.۱.۷.۳.۱. دحکومت ډولونه ۱۱٥
لنډيز ۱۱۹
پوښتنې ۱۲۱

پنځم څپرکی

نړيوالې سياسي پولې

۵.۱. دسرحدونو تعريف ۱۲٤
۵.۲. دسرحدونو ارزښت ۱۲٥
۵.۳. د سرحدونو ټاکل ۱۲٦
۵.۴. دسرحدونو ډولونه ۱۳۱
۵.۴.۱. دپيدايښت او پروګړو د تطبيق له مخې سرحدونو ډولونه ۱۳۱
۵.۴.۲. طبيعي عوارضو سره د تطابق له پلوه سرحدونه ۱۳۳
۵.۵. د پولې او کرښې مفاهيمو پېژندل ۱۳۷
۵.۵.۱. د سرحد او مرز د تعريف تاريخي بهير ۱۳۷
۵.۵.۲. دسرحد او مرز توپيرونه ۱۳۹
۵.۵.۳. سياسي مرزونه ۱٤۱
۵.۶. د کرښو ډولونه ۱٤۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷.۵. د کرښو نوې ډلبندي ۱٤۳
۱.۷.۵. طبيعي کرښې ۱٤۳
۲.۷.۵. فرهنګي کرښې ۱٤٤
۳.۷.۵. سياسي کرښې ۱٤٤
۴.۷.۵. قومي کرښې ۱٤٤
۵.۷.۵. تحميلي کرښې ۱٤٥
۶.۷.۵. اقتصادي کرښې ۱٤٥
۷.۷.۵. هندسي کرښې ۱٤٥
۸.۷.۵. متروکه کرښې ۱٤٦
۸.۵. د کرښو کښلو تړليزې ځانګړتياوې ۱٤٦
۹.۵. سمندري سرحدونه ۱٤٦
۱.۹.۵. د سمندري قوانينو تاريخچه ۱٤۷
۲.۹.۵. د دوو مجاورو هېوادونو ترمنځ د اوبيزو کرښو ټاکل ۱٥۱
۱۰.۵. هوايي کرښې ۱٥۲
لنډيز ۱٥٥
پوښتنې ۱٥٦

شپږم څپرکی

باندينۍ سوداګري

۱.۶. دباندينۍ سوداګرۍ په اړه تړليزې څرګندونې ۱٥۸
۲.۶. دباندينۍ سوداګرۍ د ستراتيژيو پلټنه ۱٦۳
۳.۶. ازاده سوداګري ۱٦٤
۴.۶. په نړۍ کې د لېږد رالېږد څرنګوالی ۱٦٦
۱.۴.۶. اوبيزه سوداګري او ابناګانې ۱٦٦
۲.۴.۶. اوبيزه سوداګري او کانالونه ۱۷٤
۱.۲.۴.۶.دسويز کانال ۱۷٤
۱.۲.۴.۶. د پانامې کانال ۱۷٦
۲.۲.۴.۶. دکيل کانال ۱۷۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶.۴.۳. اوبیزه سوداګري، بندرونه او ازاد ښارونه ۱۸۰
۶.۴.۴. په نړیوالو اوبو کې اوبیز ترانسپورت ۱۸۲
لنډيز ۱۸۵
پوښتنې ۱۸۷

اووم څپرکی

نړیوالې اړیکې او باندینی سیاست

۷.۱. باندینی سیاست ۱۹۰
۷.۲. د نړیوالو اړیکو د پیدایښت انګیزې ۱۹۱
۷.۳. دنړیوالو اړیکو غوره تیوري ګانې ۱۹۲
۷.۳.۱. دنړیوالو اړیکو نظریې ۱۹۲
لنډيز ۱۹۳
پوښتنې ۱۹٤

اتم څپرکی

داطلاعاتو سیاسي جغرافیه

۸.۱. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې ځانګړنې ۱۹۶
۸.۱.۱. خوځښتوب ۱۹۶
۸.۱.۲. ځانګړې مرز بندي ۱۹۶
۸.۱.۳. د اطلاعاتو د جریان لوری نیونه ۱۹۶
۸.۱.۴. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د څېړنې سیمې د اطلاعاتو د متخصصینو لپاره ۱۹۷
۸.۲. اطلاعات او نړیوال‌توب ۱۹۷
لنډيز ۱۹۸
پوښتنې ۱۹۹

نهم څپرکی

په نړۍ کې غوره سیاسي او اقتصادي ټولنې

۹.۱.د اروپا اتحادیه ۲۰۲
۹.۲.افریقایي ټولنه ۲۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۹.عربو ټولنه ۲۱۲
۴.۹.د اروپا شورا ۲۱٤
۵.۹.لوېديځې اروپا اتحاديه ۲۱۸
۶.۹ .د مشترک المنافع ټولنه ۲۲۰
۷.۹.د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه ۲۲٤
۸.۹ .د فارس خليج د همکاريو شورا ۲۲٦
۹.۹ . د اسيا جنوب ختيځ هېوادونو ټولنه ۲۲۷
۱۰.۹ .د سويلي اسيا د سيمه ييزې همکارۍ اتحاديه (سارک) ۲۳۰
۱۱.۹ .د اسلامي همکاريو يا کنفرانس ټولنه ۲۳٤
۱۲.۹ .د جنوب ختيځې اسيا تړون ټولنه يا سيټو ۲۳٦
۱۳.۹ . د نفتو د صادروونکو هېوادونو سازمان (اوپک) ۲۳۷
۱۴.۹ . د شمالي اتلس تړون (ناټو) ۲۳۸
۱۵.۹ . د وارسا تړون ۲٤۳
لنډيز ۲٤٤
پوښتنې ۲٤٦
د سياسي جغرافيې اړينې اصطلاحګانې **۲۴۸**
ماخذونه ۲٦۲
ملپاڼې (ضميمې) ۲٦٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

سياسي جغرافيه د ټولنيزو علومو له په ډله کې د بشري جغرافيې يوه څانګه ده چې د سياسي قدرت يا سياست او جغرافيې تر منځ د اړيکو څېړلو سره مينه لري. سياسي جغرافيه (Political Geography) او جيوپوليټيک (Geopolitics) يا جغرافيايي سياست دواړه په جغرافيايي محيط کې د سياسي ځواک د زيات رول څېړنې سره مينه لري. يوازې په دې توپير سره چې په جيوپوليټيک يا جغرافيايي سياست کې د جغرافيايي لاملونو اغېزا چونې د ځواک لرونکو په سياسي تصميم نېولو کې تر څېړنې لاندې نېسي، حال دا چې په ټوليز برخورد کې کېدی شي سياسي جغرافيه (Political Geography) په جغرافيايي محيط کې د ځواک لرونکو د سياسي تصميمونو اغېزو په څېړنه بوخته وښايو.

د جو پاينټر (Joe Painter , 2009) په وينا په دې وروستيو وختونو کې وګړي له سياسي پلوه په يوه حساسه زمانه کې د نورو غټو بدلونونو سره ژوند کوي. نوموړی د يادې دعوې د ثبوت لپاره له ۱۹۸۴ـ۲۰۰۹م کلونو پورې د نړۍ سياسي نقشې کې د پام وړ سره پرتله کوي. د نوموړي په وينا په ۱۹۸۴م کال په نړۍ کې سوړ جنګ په چټکۍ سره روان و، د امريکا په متحده ايالاتو کې رونالد ريګن د دويم ځل لپاره د واک په ګدۍ کېناستو، په مسکو کې هم همداسې لوبې روانې وې او د شوروي په سرانو کې کنستانتين چرنېنکو ته واک ورسېدو، په نړيواله کچه هم ناټو North Atlantic Treaty Organization (NATO) او وارسا تړونونه جوړ شوي وو او د امريکا متحده ايالات په لوېديځه اروپا کې د ټولنيز امنيت (Collective security) تر سرليک لاندې بهانې له امله د اتومي راکټونو په ځای پر ځای کولو لګيا و.

د اقتصاد دوکتورينو لخوا د ازاد بازار روحيه چې رونالدريګن او مارګريت تاچر لخوا د امريکا په متحده ايالاتو او برتانيا کې طرحه شوې وه، په ټولو صنعتي او پانګه والو هېوادونو کې د پيلېدو په حال کې وه. په چين کې د کلتوري انقلاب يوازې لس کاله وروسته د اقتصادي ريفورمونو تطبيقولو په چټکۍ سره زور اخېستی و. په ختيځه اروپا کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوګوسلاویا په ګډون سیاسي ثبات واکمن و ، په داسې حال کې چې د نړۍ په زیاتو سیمو کې پراخې سیاسي لانجې روانې وې . په جنوبي افریقا کې د اپارتاید (Apartheid) رژیم پر وړاندې پراخې مبارزې روانې وې او د جنوبي افریقا تورپوستي سیاسي رهبر نلسن ماندیلا تر ډیرې مودې پورې د زندان تورو کوټو ته ولوېد ، په منځنۍ امریکا کې د امریکا متحده ایالاتو په مرسته د نیکاراګوا د ساندانستانو (Sandanists) په رېفورمي نظام کې سختې جګړې پیل وې .

په ۱۹۹۵م کال کې نړۍ له سیاسي پلوه بشپړه بدله شوه په سهیلي افریقا کې د اپارتاید او د سپین پوستو نظام پای ته ورسېدو او نلسن ماندیلا د هغه هېواد جمهور رییس په توګه وټاکل شو . د شوروي اتحاد په نوم هېواد د نړۍ په نقشه کې ځای نه درلود ، په ختیځه اروپا کې نژادي لانجو د هغې سیمې نقشه بدله کړې وه ، د وارسا تړون منحل شوی و او د نړۍ د پاینبت په موخه د نړیوال نوي نظام لپاره جدي هڅې او خبرې روانې وې ، د خصوصي جوړونې پروګرام چې په افراطي بڼه د مارګریت تاچر د حکومت لخوا په لاره اچول شوی و ؛ ټوله اروپا یې ونیوله . په چین کې د تیانانمن (Tiananmen May 1998) جاده یې روانو پېښو وښودله چې د هغه هېواد اقتصادي ریفورمونو څخه باید د سیاسي ازادیو انتظار و نه وېستل شي . په نیکاراګوا کې د ساندانستانو حکومت د متحده ایالاتو سره د اوږدو کلونو لانجو وروسته له منځه ووتو . په اخر کې باید یادونه وکړو چې د نړۍ هغه سیاسي بڼه چې په ۲۰۰۸م کې وه ، په نړۍ کې د پورته یادو شوو پېښو په پام کې نیولو سره په ۱۹۹۵م کې د نړۍ د نقشې سره زیات توپیر درلود .

په ټولیزه او دودیزه توګه بشري جغرافیه په ښاري ، ټولنیزې ، تاریخي او داسې نورو جغرافیو وېشل شوې ده ، له یادو څانګو هره یوه یې ځانګړې ساحه چې د جغرافیایي حقایقو یوه برخه تمثیلوي په بر کې نیسي . د یادولو ده چې بشري جغرافیې د وخت په تېرېدو سره د ځانګړو سیاسي او ټولنیزو شرایطو لاندې پراختیا موندلې ده ، سره ددې چې د بشري جغرافیې د بېلابېلو څانګو پراختیا او پرمختیا په یو ډول نه ده شوې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي جغرافیه د بشري جغرافیې یوه بنسټیزه څانګه ده، سره له دې چې د دې څانګې پوهان د دې څانګې لپاره کوم ځانګړی تعریف نه لري، مګر په ټولو تعریفونو کې مکان یا ځای (جغرافیه) او سیاست (قدرت یا حکومت) ته په سیاسي جغرافیې کې د څېړنو اصلي هستې په بڼه اشاره شوې ده. بناً د پوهانو لخوا د بېلابېلو تعریفونو په وړاندې کولو کې غوره لامل دا دی چې یادو پوهانو سیاست او جغرافیه په متفاوته توګه تعریف کړي دي.

د جغرافیه پوهانو له ډلې څخه یو تن د (Derwent Wittlesey) په نوم د دویمې نړۍ والې جګړې په وخت کې سیاسي جغرافیه هېوادونو او ځمکو ترمنځ د اړیکو څېړنه وګڼله. نوموړي پوه جیوپولیتیک پر سیاسي جغرافیې ړومبی ګڼلو او په همدې ترتیب یې سیاسي جغرافیه د هېوادونو په چوپړ کې ورکوله.

یو بله جغرافیه پوه د ریچارد هارتشورن (Richard Hartshorne) په نوم په ۱۹۳۹م کال کې سیاسي جغرافیه د هېوادونو جغرافیه او یا د سیاسي متشکله واحدونو جغرافیه ونوموله. دې پوه په آند په سیاسي جغرافیې کې د بشري فعالیتونو سیاسي اړخونه د ځای د توپیرونو په پام کې نېولو سره تر څېړنې لاندې نیسي. نوموړي جیوپولیتیک چې هغې وخت کې یوازې په المان کې یې رول درلود د سیاسي جغرافیې څخه په بشپړه توګه بېله رشته او پرته له المانه د ټولو هېوادونو د جغرافیه پوهانو لپاره د نه منلو وړ وښوده.

ځینو نورو جغرافیه پوهانو په تېره بیا امریکا د جغرافیه پوهانو ټولنې سیاسي جغرافیه د سیاسي چارو او جغرافیایي ساحو ترمنځ متقابل عمل یادوله. په داسې حال کې چې ځینو نورو لکه (Cohen and Rosenthal) بیا سیاسي جغرافیه د یوې سیمې د سیاسي پروسو د ممیزاتو د څېړنې سره د علاقه مندۍ علم ګڼي. د (Pacione) په وینا سیاسي جغرافیه پوه علاقه مند دی تر څو د جغرافیایي تصمیمونو پایلې او سیاسي چارې د هغو جغرافیایي عواملو چې د سیاسي چارو په پایلو کې اغېزمن وي ارزوي. یو بل جغرافیه پوه (Alexander 1963) سیاسي جغرافیه د هېوادونو په داخل کې د اداري واحدونو او د هېوادونو د سرحدونو او سیاسي واحدونو څېړنه بښودلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو بل جغرافیه پوه (Joe Painter, 1995) سیاسي جغرافیه د پوهې هغه څانګه ګڼي چې موږ د هغې نړۍ سره بلدوي چې داخلي کشمکشونه ، نوې مفکورې او ډینامیکې پولې د هغې ځانګړنې دي .

په لنډه توګه باید ووایو چې جغرافیه د ټولنیزو علومو څخه یوه پوهه ده چې په کې د جغرافیې او سیاست تر منځ څو اړخیزې اړیکې ارزول کیږي . د پوهانو له ډلې څخه یو تن (Martin Jones, 2004) په آند جغرافیه او سیاست یو له بل سره د دوه اړخیزو اړیکو لرونکې مثلث په بڼه ښودلي ، له دې مثلثونو څخه د یو په راس کې قدرت (Power) ، پالیسي (Policy) او سیاست (Politics) ځای لري ، په دې ځای کې قدرت هغه عنصر دی چې د پالیسۍ او سیاست پایښت تضمینوي ، حال دا چې سیاست د ټولو هغو کړنو ټولګه ده چې د قدرت د ترلاسه کولو او یا ساتلو په اړه د ټاکنو ، جنګ یا بلې کومې لارې څخه تر ګټې لاندې راځي . او پالیسۍ هغه پایلې دي چې د قدرت څخه په ګټې اخېستنې سره د هغې په لاسته راوړلو کې توقع کیږي . ددې دواړو پدیدو تر منځ اړیکې معمولاً په سیاسي علومو کې تر څېړنې لاندې نیول کیږي.

د بل مثلث په دریېو سرونو کې فاصله یا مکان (Space) ، په جغرافیه کې د څېړنې وړ مرکزي نقطه په دویم سر کې سیمه یا ځمکه (Territory) د یو ځانګړې ځای یو برخه د هغې د حدودو او ځانګړنو په پام کې نیولو سره او په دریېم سر کې یې په مکان کې یو ځانګړی ځای (Place) قرار لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

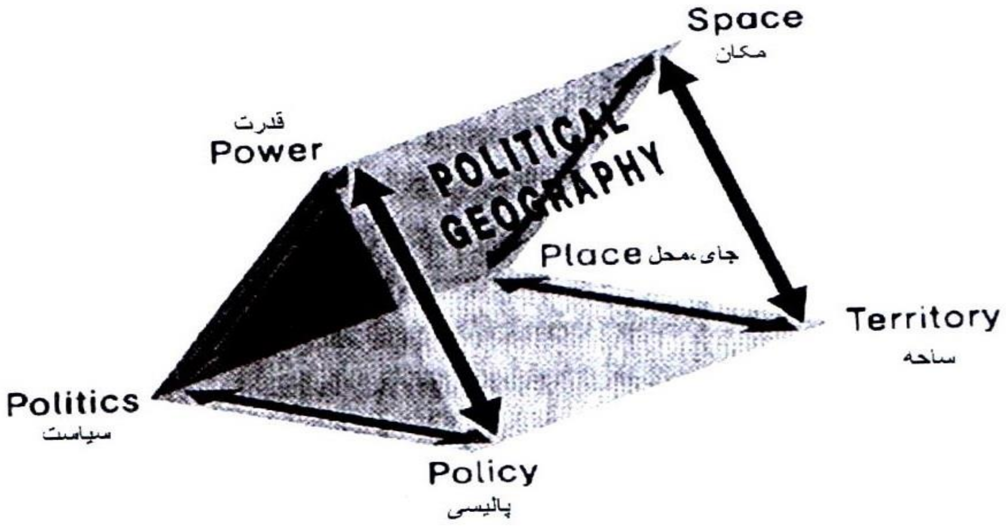

(۱).انځور: دجغرافيې او سياست اړيکې ښيي(۴ : ۶).

سياسي جغرافيـه‌دا مني چې ددې شپږو پديـدو تـر منځ جبري اړيکې شتون لـري ، پـه داسې حال کې چې دا اړينه نه ده چې د سياسي جغرافيې په هر څېړنه کې ټولې اړيکې پـه پـام کې ونيول شي . پـه هر صورت پـه سياسي جغرافيـه کې يـو شمېر زيـاتې متقـابلې اړيکې تـر ارزونې لاندې نيـول کيږي ، چې شونې ده ځينې يې کلتوري ، اقتصادي او تـاريخي بنسټونه ولري او لـه همدې امله د جغرافيه پوهانو پام کلتوري ، اقتصـادي او تـاريخي جغرافيې تـه ور اړوي . پـه بله ژبه کـه څه هم پـه جغرافيې کې د څېړنې ساحه ځانګړې ده مګـر نـه شو کـولی د هغې ځانګړې پولې د جغرافيې د ټولو علومو او شاخونو څخه تثبيت کړو .

د يادولو وړ مطلب‌دادی چې پـه سياسي جغرافيـه کې د بحث وړ موضوعات پـه بېلابېلو دورو کې يو ډول نه وو ، د بېلګې په توګه په دې وروستيو کلونو کې په زياترو هېوادونو کې د ښځو نهضت اغېزمنـه ترينـه او تـر ټولـو مهمـه سياسي قـوه ده چې البتـه‌سياسي مبـارزې ، د نويو قوانينو وضعه کول ، د مجلو چاپ او نشرول او بلاخره د نوې سياسي فلسفې پراختيـا د ښځې او نر د مساوي حقوقو د لرلو پر اساس(Feminism) د يوې پوهې يا د ښځو نهضت پـه بڼه چې پخوا د سياسي پديدې په توګه د سياسي جغرافيې په بحثونو کې نـه شمېرل کېدي ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا او دې ته ورته نور بحثونه زياتره په کلتوري او ټولنيزې جغرافيې کې لوستل کېدي . په داسې حال کې چې دا وضعه او سمهال د بدلون په حال کې ده او يوه نوې او مهمه ساحه يې د ښځو د نهضت سياسي جغرافيې (Feminism Political Geography) په نوم د راڅرګنديدو په حال کې ده .

لنډه دا چې پخوا به سياسي جغرافيې کې د فزيکي محدودې او د هېوادونو د قدرت او د سياسي او نظامي سياليو ترمنځ اړيکې په نړيواله کچه څېړل کېدي ، مګر د شلمې پېړۍ په اوږد کې د وګړو څېړنې ته هم پام واړول شو . نن ورځ د سياسي جغرافيې پوهان سياسي او ټولنيزې مبارزې او ټولنيز خوزښتونه د تېر په پرتله ډېر جدي ګڼي . د کارګرو ، ښځو ، نژادي لږکيو ، معلولو وګړو حرکتونه او محيطي مبارزين نن ورځ د سياسي جغرافيې په برخه کې د علمي څېړنو غوره موضوعګانې جوړوي . او سمهال پوهان د سياسي جغرافيې په برخه کې د سياسي ، اقتصادي ، ټولنيزو او کلتوري تېوريګانو څخه ګټه پورته کوي او له همدې امله د سياسي جغرافيې د پراختيا يو نوی پړاو د ځلېدو په حال کې دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

دنړۍ سیاسي جغرافیې تحلیل او شننه

په دې څپرکي کې د سیاسي جغرافیې تحلیل او شننه کېږي، نو لازمه ده چې لومړی جغرافیه، سیاست او سیاسي جغرافیه وپېژنو او بالاخره په دوی پورې اړوند موضوعګانې روښانه شي.

جغرافیه د چاپیریال او انسان د اړیکو د علمي مطالعې څخه عبارت ده، جغرافیه یوه لرغونې پوهه ده، خو ددې پوهې سیاسي څانګه یوه نوې زېږېدلې څانګه ده چې په ۱۹مې پېړۍ کې رامنځته شوې ده. جغرافیه یوه لرغونې پوهه ده چې موخه یې د انساني نړۍ سم پېژندل او ورسره بلدتیا ده. هغه ځانګړنې چې یاده پوهه له نورو څخه ځانګړې کوي د نړۍ په بېلابېلو سیمو کې د بدلونونو او په دوی پورې اړوندو مسایلو او موضوعاتو باندې راڅرخېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه د علمي طریقې له مخې د وګړو د استوګنې اړوند ځایونو ته ځواب برابروي چې تر ډېره په درې ډوله پوښتنې وي یعنې چېرته؟ ، ولې ؟ او څنګه ؟. جغرافیه تل هڅه کوي چې دې پوښتنو ته ځواب ووایي .

همدارنګه سیاست د ریاست او حکومت چارو په غوره توګه سرته رسولو ته وایي . سیاست د politics مترادفه کلمه ده او یوناني رېښه لري چې د Polis کلمې څخه یې سرچینه اخېستې ده او په یوناني ژبه کې Polic د ښار ــ دولت په معنی ده . نو له دې داسې معلومېږي چې سیاست ښار او دولت پورې اړوند چارو پرمخ بېولو ته ویل کېږي . په هر صورت هر ډول چارې او تدابیر چې د ځانګړو او دولتي کارونو د ترسره کولو په موخه کارول کېږي سیاست ورته وایي .

په اخر کې ویلی شو چې سیاسي جغرافیه د انساني جغرافیې یوه څانګه ده چې په جغرافیایي چاپېریال کې د ځواک او سیاست پر اغېزو بحث کوي .

د سیاسي جغرافیې او جغرافیایي سیاست (جیو پولیتیک) سره په لومړي برخورد کې ، دې اصل ته په پام سره د ارزښت وړ دی چې دا دواړه بحثونه د جغرافیې او سیاست له اړیکو څخه غږېږي ، له همدې امله غوره ده چې ددې اړیکو مطالعه ددې دواړو بحثونو یعنې جغرافیې او سیاست په لنډو تعریفونو پیل کړو.

۱.۱ . لومړی . جغرافیه

۱.۱.۱. دجغرافیې پېژندنه

د جغرافیې اصطلاح یوناني رېښه لري چې له " جیو ګرافیا" څخه اخېستل شوې ، عربان یې بیا "الجغرافیه " بولي . په فارسي کې د "جغرافیا" او "جغرافی" په نومونو کارول شوې ، چې دواړه په یوه معنی سره دي . په انګلیسي ژبه کې (Geography) ورته ویل شوې او له دوه برخو یې ترکیب موندلی چې (Geo) د ځمکې او خاورې په معنی دی او (Graphy) د بیان ، توضیح ، تشریح ، کښلو ، ښودلو او د تحلیل په معنی دی (۲۰ : ۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه هغه پوهه ده چې د ځمکې د کرې انساني چاپیریال څېړي ، یا داچې د ځمکې کره د انساني فضايي لیدلوري څخه مطالعه کوي . په بله ژبه جغرافیه د چاپیریال او انسان د اړیکو د علمي مطالعې څخه عبارت ده ، اګر که دا چاپیریال د استوګنې طبیعي چاپیریال وي یا انساني ـ اقتصادي د استوګنې چاپیریال او یا سیاسي او امنیتي ـ ستراتیژیک چاپیریال وي .

جغرافیه یوه لرغونې پوهه ده او له اساسي علومو یا پوهو څخه ګڼل کېږي ، خو ددې پوهې سیاسي څانګه یوه نوې څانګه ده چې د " ملت" او " ملتي حکومت" د مفهوم پیدا ینښت سره یو ځای په ۱۹مه پېړۍ کې منځته راغله (۳۲ : ۲۱) .

۱.۱. ۲ . د جغرافیې موضوع

دجغرافیې د پوهې موضوع په وروستیو دوه زره کلونو کې ، ځمکه او ځمکې پورې تړلې پدیدې وې خو په دې وروستیو کې د جغرافیې تعریف د نورو علومو په څېر سم او دقیق شوی دی ، بنا پر دې د جغرافیې موضوع په لاندې توګه توضیح کېږي :

- د یوې ټوټې په بڼه د ځمکې کرې پېژندل .
- د ځایونو بې حده ډولونو پېژندل .
- د ځمکې دکرې د توپیرونو ، ناانډولیو او تضادونو پېژندل .
- د ځمکې د سیارې د طبیعي څېرې (بڼې) څخه جغرافیایي مطالعه کول .
- د ځمکې د کرې له خورو ورو پدیدو تحلیل او تجزیه .
- د ځمکې د سطحې د څېرو او پدیدو څېړنه چې سیده په انسان او د هغه په اقتصادي ، سیاسي ، فرهنګي او ټولنیزو چارو سره تړاو لري (۲۰ : ۱۳).

۱.۱. ۳. د جغرافیې په زده کړه کې غوره مفاهیم

جغرافیه هغه علم دی چې هڅه کوي د سیمو ځانګړنې او د ځمکې پرمخ د پدیدو او انسانانو خواره واره کېدل واضح کړي . جغرافیه د چاپیریال او انسان تر منځ متقابلو اړیکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ځانګړی ارزښت ورکوي . جغرافيه د چاپيريال پېژندني له لياري د ټولنيز فرهنګ په لوړولو کې غوره رول لري او د چاپيريال ساتنې او ګټې اخېستنې په اړه پوهاوی ورکوي . په بله ژبه جغرافيه هڅه کوي لاندې پوښتنو ته ځواب ووايي .

څه شی ؟
چېرته ؟
ولې هلته ؟
څه ډول منځته راغلی ؟
څه اغېزې لري ؟
څه ډول ورڅخه ګټه واخېستل شي ، تر څو دځمکې تعادل وساتل شي ؟.
څوک ؟
کله ؟

د جغرافيې د پورته اصلي موخو يادول د چاپيريال په سمه پېژندنې او د هغې دخوندی ساتلو او ورڅخه د سمې ګټې اخېستنې لامل ګرځي . د جغرافيې زده کړه بايد چې لاندې وړتيا په زده کوونکو کې منځته راوړي .

- دجغرافيې د پوهې درک او پرې پوهېدل (د جغرافيې پوهې مفاهيم او اصول) .
- جغرافيايي مهارت .
- د جغرافيايي موضوعاتو په اړه د منطقي فکر کولو د ځواک منځته راتګ (۲۰: ۱۴) .

ددغو اصلي موخو له امله د جغرافيې پوهه ددې لامل ګرځي ترڅو چې چاپيريال په هر اړخيزه توګه وپېژنو او د ساتنې منطقي ګټې اخېستنې په اړه يې وپوهېږو.

همدارنګه د جغرافيې يو بل پوه ايرانی حجهَ الاسلام والمسلمين په دې اړه په لاندې توګه څرګندونې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جغرافیه هم د یو علمي روش له مخې د هغو ځایونو لپاره چې وګړي په کې اوسېږي یو لړ پوښتنو ته ځواب وایي . جغرافیایي پوښتنې معمولاً د درې اساسي پوښتنو په طرح کولو پیل کېږي .

الف : چېرته؟ (where?) : چېرته اساسي پوښتنه ده چې په جغرافیه کې مطرح کېږي ، ځکه د انسان ټولې چارې به په یوځای کې ترسره کېږي ، کلي ، ښارونه ، هېوادونه او لوېې وچې ټول ځایونه ګڼل کېږي چې چېرته؛ ته ځواب وایي .

ب .ولې؟ (Why?) : ځینې پدیدې په ځانګړو ځایونو کې ترسره کېږي ، یعنې په جغرافیه کې دویمه اساسي پوښتنه ولې ده ، چې ولې هلته تر سره کېږي . یعنې کوم لاملونه دي چې دا پدیده یې هلته منځته راوړې

ج . څرنګه ؟(How?) : څنګه ددې ټاکلي ځای پدیدې ددې ځای د وګړو پر ژوند اغېزې شیندي ؟(۱۸ : ۲۶).

۲.۱ . دویم. سیاست

۱.۲.۱ . سیاست پېژندنه

د سیاست معنی اصلاح کول او ښایسته کول دي ، د همدې لغوي معنی پر بنسټ دغه کلمه د ریاست او حکومت د چارو لپاره په زیاته توګه کارول کېږي ، دا ځکه چې د ریاست او حکومت موخه هم د خلکو د حالاتو اصلاح او غوره والی وي . نو په منظمه توګه د حکومت او ریاست د چارو پر مخ بېولو ته سیاست ویل کېږي (۱۹ : ۹).

سیاست د تدبیر او حکومتولۍ او د ټولنې دسیاست او مدیریت په کارونو کې له تدبیر څخه کار اخېستلو په معنی دی . په اروپا کې تر منځنیو پیړیو پورې سیاست د دین په چوپړ کې و او د هغه یوه برخه ګڼل کېده ، په بله ژبه تر اتلسمې پېړۍ پورې سیاست د انسان د ماورا الطبیعي ایډیولوژۍ په چوپړ کې و . د" ملت " ، " ملتي حکومت" ، " نړیوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتصاد" او " نړیوالو اړیکو" د مفاهیمو په منځته راتلو سره په نوي او عصري پړاو کې سیاست په تدریج سره د اقتصاد په چوپړ کې شو او اقتصادي موخو ته د رسېدو لپاره و کارول شو (۳۲ : ۲۱).

دسیاست کلمه چې عربي رېښه لري د رعیت کارونو ته لاسرسی ، دخلکو د دنیا او اخرت کارونو سمول او د خلکو د ژوند اداري او تدبیرته ویل کېږ ي (۳۸ : ۵).

سیاست د عربي ژبې رېښه لري چې لغت کې "د اس ارامولو او قابوکولو" په معنی دی او یا هغې تګلارې ته وایي چې انسان یې په مخ کې لري . په انګلیسي کې"Politics" د برنامې ، کارکولو طریقې ، اساسي اصولو او قواعدو، دلارښوونې اصول او داسې نورو په معنی دی.

سیاست د ټولنې د مدیریت یا حکومتولۍ په کارونو کې له تدبیرڅخه کار اخېستلو او تدبیر په معنی دی . د سیاست علم د هېواد په چارو کې تدبیر ته وایي په تېره چې د ملت د ژوند چارې سمې او رغوي، د سیاست موضوع ډېره پراخه ده چې په بېلابېلو موضوعاتو کې کېدای شي و کارول شي، مګر د سیاست د علم تعریف د هېواد اداري ته راجع کېږي(۲۰ : ۲۲).

په انګریزي ژبه کې دسیاست هم معنی لفظ(Politics)دی چې پوهان یې رېښه د یوناني ژبې له (Polis) کلمې څخه اخېستل شوې ګڼي . په یوناني ژبه کې (Polis) د ښار ـ دولت یا (City_ State) معنی درلوده . له دې لفظي پېژندنې څخه داسې معلومېږي چې دسیاست د انګلیسي ژبې هم معنی لفظ (Politics)په ښار او دولت پورې اړوندو چارو ته ویل کېږي (۱۰ : ۴).

د (Politics) کلمه اصلاً له یوناني کلمې څخه ده او د ارسطو له یوناني کتاب چې د حکومت او حکومت دارۍ په اړه یې لیکل شوی ورڅخه اخېستل شوې .یاده کلمه له آره لومړی په لاتیني کې د (Politique) کلمې او وروسته بیا په ۱۵۲۰م کال کې د انګلیسي (Politics)په بڼې یې بدلون موندلی . د (Politic) کلمه د لومړي ځل لپاره په ۱۴۳۰م کې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګلیسي ژبه کې کارول شوې وه ، البته د فرانسوي د (Politique) کلمه چې په خپله د لاتیني (Politicus) او یوناني کلمې (Politkus) رېښه لري ؛ چې" د اتباعو یا ملکي وګړو" په معنی ده . د (Politics) کلمه د تابع او (Polis) د ښار په معنی اخېستل شوې ده ؛ چې یادې اصطلاحګانې له پخوا کارول کېدې .

په هر صورت په ټولیزه معنی هر ډول تګلاره او یا تدابیر چې د ټولنیزو او یا ځانګړو کارونو د ادارې او بهبود لپاره په کار اچول کېږي سیاست ګڼل کېږي ، لکه چې موږ داقتصاد سیاست ، نظامي سیاست او داسې نورو یادونه کوو. مګر په ځانګړې معنی سره هر کار چې دولت او مدیریت پورې تړاو ولري ورته سیاست وایي ، او یا د ملک دارۍ په چارو او یا په یوه ټولنیزه اداره کې د کارونو د تدابیرو نیولو ته سیاست ویل کېږي (۴ : ۱).

۲.۲.۱. دسیاست تعریف

د سیاست فن پر سوله ییزو او نا سوله ییزو اړیکو رهبري کول ، د وګړو ډلو او ګوندونو او همدارنګه د حکومتي چارو رهبري د یو هېواد په کور دننه او په نړیواله کچه د دولت او دولتونو ترمنځ د اړیکو جوړول دي (۲۰ : ۲۷).

۳.۲.۱. دسیاست ځانګړنې

دسیاست فن لاندې ځانګړنې لري .

- دقدرت (ځواک) ترلاسه کولولپاره مبارزه .
- د ځواک ساتل .
- د ځواک ښودل او زیاتېدل (۲۰ : ۲۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.۲.۴ . دسیاست ډولونه

ټولیز سیاستونه : هغه اصول دي چې د ذیصلاح مراجعو په وسیله په هېواد کې وضع شوي وي او د یوې نمونې او لاربښود په عنوان په ټولنه کې لازم اقدامات او فعالیتونه رهبري کوي (۲۰ : ۲۳).

د ابن خلدون له نظره دسیاست ډولونه په درې ډوله دي .

۱.) حیواني سیاست . ۲.) عقلي سیاست او ۳.) دیني سیاست .

۱. حیواني سیاست : هغه سیاست دی چې د عقل او قانون تابع نه وي ، یوازې د پا چا او د هغه د درباریانو تابع وي ، او دوی چې څه غواړي کوي یې ، او په دې توګه یې موخه دحیواني غوښتنو تر سره کول وي . دا ډول سیاست د پاچا هانو، امیرانو او پوځیانو په دیکتاتوري نظامونو کې وي .

۲. عقلي سیاست : هغه سیاست دی چې هوښیارانو ، پوهانو او د قوم شریفو وګړو یو قانون جوړ کړی وي او موخه یې یوازې دنیاوي ښېګڼې وي ، لکه مشروطه شاهي یا غیر اسلامي جمهوریتونه .

۳. دیني یا شرعي سیاست : هغه سیاست دی چې د اسلامي عقیدې او شرعي قوانینو پر اصولو ولاړ او موخه یې د دارینو اصلاح او فلاح وي .

دابن خلدون له نظره د شرعي سیاست ډولونه په لاندې توګه دي :

الف . د ځان سیاست : هغه سیاست دی چې هر چا دخپل ځان د کړو وړو د اصلاح لپاره اصلاحي تدابیر جوړ کړي وي او د هغې پلوي کوي .

ب . د کور سیاست : هغه تدبیرونه دي چې دخپل کور چارې پرې په ښه توګه پرمخ بېول کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج . د کورنۍ سیاست : هغه تدبیرونه دي چې د کورني نظام چلولو په موخه په کار اچول کېږي .

د . د وعظ او نصیحت سیاست : هغه تدبیرونه دي چې د وګړو د اصلاح او سمون په موخه په کار اچول کېږي .

ه . مدني سیاست : هغه مقررات دي چې په هغې سره دحکومت نظم په ښه توګه چلول کېږي .

و. د بوده وو سیاست : هغه تدابیر دي چې پرې حیوانات (څاروي) تابع (ایل) او روزل کېږي (۲۳ : ۱، ۲).

۳.۱. درېیم. سیاسي جغرافیه

۱.۳.۱.دسیاسي جغرافیې پېژندنه

د سیاسي جغرافیې لپاره ډېر تعریفونه د بېلابېلو پوهانو لخوا وړاندې شوي دي چې موږ یې ځینې په لاندې کرښو کې را اخلو .

سیاسي جغرافیه د جغرافیې هغه برخه ده چې د هېوادونو د حدودو او مرزونو او همدارنګه د داخلي او نړیوالو اړیکو ،د اداري او ټولنیزو تشکیلاتو او دې ته ورته نور موضوعاتو په اړه بحث کوي (۱۶ : ۵۵۷) .

سیاسي جغرافیه دانساني جغرافیې یوه څانګه ده چې په جغرافیایي چاپېریال کې دقدرت (ځواک) او سیاست اغېز اچولو او اغېز منلو مطالعه کوي ، له همدې ځایه ویلی شو چې سیاسي جغرافیه د سیاسي متشکله واحدونو په څېړنه بوخته ده (۲۱ : ۲).

سیاسي جغرافیه له ټولنیزو پوهو څخه ده ، او د بشري جغرافیې یوه څانګه ده چې د سیاسي قدرت یا سیاست او جغرافیې اړیکې څېړي (۴ : ۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي جغرافیه د انساني جغرافیې یوه څانګه ده چې په جغرافیایي چاپېریال کې دقدرت او سیاست د اغېزو اچولو او اغېزو منلو څخه بحث کوي . یا داسې هم ویلی شو چې : سیاسي جغرافیه سیمه ییز سیاسي ورته والي او توپیرونه او د هغو اړیکې له ټولو جغرافیایي ورته والو او توپیرونو سره څېړي (۲۰ : ۳۳) .

سیاسي جغرافیه د ځمکې سیارې د واحدونو او په انساني او اقتصادي جغرافیایي مسایلو کې د سیاسي فعالیتونو د رول څخه بحث کوي (۲۴ : ۱۸).

۲.۳.۱. دسیاسي جغرافیې موضوع

دسیاسي جغرافیې اصلي موضوع هېواد دی ، سیاسي جغرافیه سیاسي پدیدې د هېواد په داخلي فضاء کې تر بحث لاندې نیسي چې هېواد ، سرحد ، ملت ، حکومت او سرزمین مفاهیمو لرونکی وي (۲۰ : ۳۴). هېواد او هېواد پورې اړوند مفاهیم ددې علم اصلی موضوع ګڼل کېږي ، د هېواد مفهوم چې په سیاسي جغرافیې کې ځای لري له دریو لاملونو ملت ، حکومت او ځمکې څخه هېواد جوړېږي . بنا پردې په دې مفاهیموپورې تړلي ټول موضوعات لکه دفضا سیاسي تنظیمول ، ملت ، د قدرت مشروعیت ، قلمرو (محدوده) ، امنیت او ... هېواد پورې تړلي مسایل دي چې نن ورځ په سیاسي جغرافیې کې څېړ ل کېږي (۲۱ : ۲).

۳.۳.۱. دسیاسي جغرافیې اصلي مفهوم

په سیاسي جغرافیې کې اصلي او مرکزي بحث (هېواد + حکومت = State) دی . " هېواد " (Country) د سیاسي جغرافیې په مطالعه او څېړنه کې د پام وړ اصلي مفهوم دی ، نورې هغه برخې او مفاهیم چې په دې پوهه کې د بحث او پام وړ دي ، په سیده او اغېزمنه توګه ؛ د" هېواد" د مفهوم سره تړاو پیدا کوي ، او په زیاترو برخو کې دا مفهومونه د هېواد له مفهوم پرته پایښت نه لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپام وړ ده چې (هېواد + حکومت) = State د سیاسي جغرافیې د بحثونو مرکزي هسته او اصلي بحث دی . په فارسي ژبه کې دواړو (هېواد او حکومت) مفهومونو ته دانګلیسي(State) او د فرانسوي(etat) اصطلاح کارول کېږي . حکومت د قانوني تشکیلاتو سیاسي جوړښت عمودي بُعد دی ، چې د وګړو د ټولنیزې خوښې پر اساس په یوه انساني ځانګړې ټولنه کې رامنځته کېږي چې " ځمکه " (سرزمین) د هغې افقي څېره ګڼل کېږي . په بله وینا سیاسي ځمکه (هېواد) یوه فزیکي پدیده ده چې عمودي بُعد ته یې حکومت ویل کېږي . له بله پلوه په فارسي ژبه کې د هېواد اصطلاح له جغرافیایي پلوه د انګلیسي ژبې د (Country)سره همغږي لري ، خو همدا مفهوم په ورځنۍ ګټه اخېستنه کې له ښار څخه بېرون ته = دغرونو لمنو د مفهوم په معنی کارول کېږي . ځینې مهال له سیاسي پلوه د(State)مفهوم سره ورته والی کوي . ددې دواړو تر منځ توپیر کول د جملې له بڼې معلومېږي ، د بېلګې په توګه د (State) اصطلاح په لاندې جمله کې د هېواد په معنې ده ، او دا چې د جملې بشپړ مفهوم په بشپړه توګه جغرافیایي اړخ لري ؛ د (Country) له اصطلاح څخه هم کیدی شي ګټه واخېستل شي (۳۲ : ۳۳).

The two states have defiend their boundaries in the middle of the Parsian Gulf.

یعنې دوه هېوادونو خپلې کرښې د فارس خلیج په منځ کې ټاکلې وې .

په داسې حال کې چې په لاندې جمله کې(State) یوازې سیاسي مفهوم لري او د " حکومت " په معنی ده چې د (Country) اصطلاح نشي کولی د هغې پر ځای راشي .

The state in this country is known as Islamic republic of Iran.

یعنې حکومت په دې هېواد کې جمهوري اسلامي ایران پېژندل کېږي .

په اخر کې ویلی شو چې حکومت پر یوه ځمکه او ملت د حاکم قانوني تشکیلاتو د سیاسي جوړښت عمودي بُعد دی ، چې د ملت په ټولیزه خوښه رامنځته شوی وي ، او هېواد یا ځمکه یا بوم د یاد شوي جوړښت فزیکي افقي څېره ده . په بله ژبه " ځمکه " (سرزمین یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Territory) د حکومت فزیکي ښکارنده (پدیده) ده او حکومت د ځمکې تنظیم کوونکی قانوني او عمودي جوړښت دی (۳۲ : ۳۴).

۴.۳.۱. دسیاسي جغرافیې ځانګړنې

سیاسي جغرافیه د لاندې ځانګړنو لرونکې ده .

۱. پلټنه یا هڅونه : د سیاسي جغرافیې د ځمکې فضاء د دودیزې تقریباً ثابتې جغرافیې د فضاء په پرتله د تحرک او پلټنې لرونکې ده ، نو د دولتونو سیاستونو ته په کتلو ، او په ځمکو کې د مستقرو سیاسي نظامونو د جهت نیونې له امله د سیاسي جغرافیې د ځمکې فضاء د لوړ ارزښت لرونکې ده او تل یې د هېوادونو د سیاست سره یوځای بدلون کړی او نوې محدوده یې په کې رانغښتې ده (۲۰ : ۳۴) .

۲ـ ځانګړې پوله بندي : د سیاسي جغرافیې د سیمو پولې ،په دودیزې جغرافیې کې د دودیزو پولو برخلاف د هېوادونو د ځواک او سیمو د نفوذ پر اساس رامنځته کېږي ، چې دا کار هم د هېوادونو اقتصادي او سیاسي قدرت ته په کتلو سره د ستاینې وړ دی . په بله ژبه لویو قدرتونو (ځواکونو) لکه امریکامتحده ایالاتو خپلې پولې د خپلې ځمکې د سرحدونو ور اخوا جوړې کړي او د دولت بېرونۍ سیاستونو ته په کتلو نړیوال امنیت یې د امریکا داخلي امنیت ګڼلی . مګر کوچنیو او کمزورو هېوادونو لکه واتیکان خپلې سیاسي پوله بندي یې آن چې د خپلې ځمکې له سرحدونو هم کمې او تنګې دي ، ځکه چې د ایټالیې هېواد داخلي بدلونونو سره دغه هېواد تل د بنسټیزو او د پام وړ بدلونونو سره مخامخ وي .

۳ـ دسیاسي جریانونو لوری نیونه : د دودیزې جغرافیې برخلاف چې له شمال ــ جنوب ، ختیځ ــ لوېدیز او داسې نورو په څېر تشکیل شوې ده ، په سیاسي جغرافیې کې ډېره پاملرنه شما ل ـ جنوب او له مرکز ګرد چاپېره ته کېږي . ځواکمن دولتونه تل په خپلو سیاستونو سره د نړیوالې ټولنې ټول هېوادونه د ځان سره یوځای کړي او د یو ځایي او بېلو دولتونو په قالب کې په متقابلو او ګډو ګټو وېشل کېږي (۲۰ : ۳۴ ، ۳۵) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵.۳.۱. د سیاسي جغرافیې څرنګوالی او قلمرو

سیاسي جغرافیه د انساني جغرافیې یوه څانګه ده ، نن ورځ د سیاسي جغرافیې د وروستي تعریف پر اساس د سیاسي جغرافیې ځانګړی رول د سیاسي پدیدو فضاء یې شننه او د سیاسي پېښو یا پروسو پېژندل دي . هارتشون په (۱۹۵۴م) کې لومړی منسجم تعریف چې زیاترو جغرافیه پوهانو منلو په لاندې توګه وویلو : "سیاسي جغرافیه سیمه ییز سیاسي ورته والي او توپیرونه او د هغوی اړیکې له ټولو جغرافیایي ورته والو او توپیرونو سره څېړي" (۲۰ : ۳۵).

د تیوریکي او سیستماتیکې جغرافیې په پراختیا سره یو نوي تعریف ته اړتیا لېدل کېده ، د ۶۰ مې لسیزې په وروستیو کې لیدونکو بدلونونو او وړاندې شویو تعریفونو دا علم رامنځته کړ. جکسون د سیاسي جغرافیې اساسي کار د هغو په سیمه ییزو ځایونو کې د سیاسي پدیدو څېړنه تعریف کړې ده .

دوه تنو نورو جغرافیه پوهانو د (کوهن اورزنتال) په نومونو سره دنوې مېتودولوژي څخه په ګټې اخیستنې سره یوه بېلګه طرحه کړه چې په ټولنه کې د انسان رول او د ځمکې سره یې د تړاو او له دې تړاو څخه لاسته راغلې پایلې یې د سیاسي نظام په تشکیل کې ښودلې . په دې بېلګه کې د انسان سیاسي رول د سیاسي ایدیولوژۍ ، سیاسي جوړښت او اجرایوي تصمیمونو په بڼه راڅرګندېږي . سیاسي پروسې د هغې د منځته راوړونکو ټولنیزو قوو څخه بېلې نه دي . دا چې دا ځواکونه سیاسي نهادونو ته شکل ورکوي او سیاسي پروسې هم د همدغو نهادونو له لیارې عمل کوي ، بناء پردې دا سیاسي نظام د ټولنیزو ځواکونو ، سیاسي پروسو او هغو پدیدو پورې تړلو جغرافیایي فضاء (چې یو له بل سره ورته چارې لري) څخه تشکیلېږي .

سیاسي نظام هم پراخه لمن لري چې دوه سرونه یې په بشپړه توګه خلاص او یا په بشپړ ه توګه تړلي نظامونه تشکیلوي . تقریباً ټولو نظامونو ددې دوو افراط او تفریط سرونو ترمنځ ځای نیولی . د سیاسي نظام د ځمکې سره سیده او پراخې اړیکې لري . خلاص

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظام داسې یو لید لوری رامنځته کوي چې د متقابل پیوستون محصول وي ، د بېلګې په توګه کولی شو د استوګنې د فشرده نمونې ، له سرچینو څخه د متمرکز ګټې اخېستنې بڼه ، د ورودي بندرونو پراختیا او د نړیوالو علومو پیدایښت څخه نوم واخلو. په ټرلو نظامونو کې داچې موخه یې پرځان بسیا کېدل دي ، لید لوري په بڼه ښکاري . په دې نظام کې د استوګنې طرز په خواره واره توګه او له سرچینو څخه ګټې اخېستنې په غیر متمرکزه او پراخه توګه ښکاري . په دې نظام کې د هېواد مرکزي برخو ته د شوتنیاوو او اسانتیاوو په برابرولو کې زیاته پاملرنه کېږي. او ملي شعارونه او نښې د نړیوالو نښوځای ناستی کېږي . بناءً دسیاسي نظام د تړل او خلاص پراساس ،کولی شو دلیدو وړبدلونونو وړاندوینه یې وکړو(۲۰ : ۳۵،۳۶).

۱.۳.۶. دسیاسي واحدونومفهوم

د سیمو تولیز وېش سیاسي واحدونه رامنځته کوي چې د ایالتونو یا سیاسي هېوادونو ملي ځانګړتیاوې په خپل ځان کې رانغاړي لکه د امریکامتحده ایالات او مکزیک هېوادونه یې د بېلګې په څېر ښودلی شو . چې په کور دننه یې ایالتي پولې غالباً انتخابي دي ، چې له دې امله نشوکولی چې د دوی ایالتي اداري د یوخپلواک جغرافیایي واحد په عنوان وکاروو (۲۰ : ۳۸).

۱.۳.۷. جیوپولیتیک یا جغرافیایي سیاست

سیاسي جغرافیه او جغرافیایي سیاست یا جیوپولېټیک (Geopolitics) د یوې پوهې دوه بشپړ بحثونه دي چې د "په جغرافیایي چاپیریال کې د سیاسي قدرت د زیاتوالي پر رول بحث کوي " . په سیاسي جغرافیې کې د انسان اغېز پر چاپیریال چې لاندې برخې لکه د کرښو کښل ، د ځمکو وېش او دسیمو په قیاس د ملتونو او هویتونو پېژندل په کې څېړل کېږي . په تړوله کې کولی شو ووایو : سیاسي جغرافیه عبارت ده له "پر معلومه جغرافیایي فضاء د انسان د سیاسي تصمېمونو د اغېز شېندنې څېړنې څخه " ،لکه په جغرافیایي صحنې کې د یو هېواد سیاسي وېش او سیاسي کرښې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

حال داچې جيوپوليتيک په ټوليزه توګه کيداى شي داسې تعريف کړو : " دقدرت او ځواک لرونکو په سياسي تصميم نيولو کې د جغرافيايي لاملونو اغېزو ښېړنې ته جيوپوليتيک وايي"، لکه د قدرتونو سياسي موخو په مخته وړلو اړوند برنامو کې د طبيعي سرچينو او د جغرافيايي موقعيتونو او عوارضو د رول ارزول . په بله ژبه په داسې حال کې چې سياسي جغرافيه د "هېواد " په چوکاټ کې د چاپيريالي ــ سياسي زياتېدونکي رول پر سر غږېږي ، جيوپوليتيک د" قدرت " د مفهوم په چوکاټ کې د چاپيريالي ــ سياسي زياتېدونکي رول څخه بحث کوي . له دې امله جيوپوليتيک عبارت دى له " دقدرتونو ترمنځ دسيالۍ او يا د مرستو د اړيکو څېړلو څخه ،د هغو امکاناتو پر بنسټ چې جغرافيايي چاپيريال يې په واک کې ورکوي . يا له هغو امکاناتو څخه چې په دې برخه کې يې له جغرافيايي چاپيريال څخه اخلي .

جيو پوليتيک تر ډېره تر ملت اخوا ليد لورى لري ، حال داچې سياسي جغرافيه تر ډيره د هېواد دننه موضوعاتو يا پديدو پر رول څرخېږي (۳۲ : ۲۱ ، ۲۲) .

سياسي جغرافيه (Political Geography) او جغرافيايي سياست (Geopolitic) دواړه په جغرافيايي محيط کې د سياسي قدرت پيدا کېدلو او زيات رول څېړلو سره مينه لري . خو يوازې په دې توپير سره چې په جيوپوليتيک کې د جغرافيايي لاملونو اغېزې د قدرت لرونکو په سياسي تصميم نيولو کې تر څېړنې لاندې نيسي . حال دا چې په ټوليز برخورد کې کېدى شي سياسي جغرافيه په جغرافيايي محيط کې د قدرت لرونکو د سياسي تصميمونو د اغېزو څېړنه وښايو (۴ : ۱).

جغرافيايي سياست د جغرافيايي لاملونو په سياسي تصميم نيولوکې د قدرت لرونکو د اغېزو مطالعه ده ، لکه د عوارضو د رول ارزول ، طبيعي سرچينو او جغرافيايي موقعيتونو او سياسي موخو د پرمخ بيولو په تړاو د برنامو جوړول .

جغرافيايي سياست (Geopolitics) د سيمو پر اساس د ځواکونو ترمنځ د سياليو يا همکاريو مطالعه ده چې جغرافيايي چاپيريال او جغرافيايي شرايط په واک کې لري ، چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دودیزه ډول د اطلاعاتو ، جغرافیایي تکنیکونو او لید لورو پر اساس د هېوادونو د بېروني سیاست پر مسایلو را څرخېږي ، چې د کاربردي (عملي) سیاسي جغرافیې یو ډول ښودل کېږي . له بله پلوه په نړیوالو حوزه یي مسایلو کې چې د جیوپولیتک مطالعاتو قلمرو دی ، په دودیزه توګه په نړیواله کچه د ځواکونو د مناسباتو په باره کې نړیوالو ځواکونو ته لارې پیدا کول او د هغې زیاتوالی بحث او څېړل کېږي (۲۰: ۳۸).

اوسمهال کې هغه بدلونونه چې په نړیوال سیاست کې رامخې ته دي جیوپولیتیک ته یې د بحث زیاتې ځانګې جوړې کړي او د سیاسي جغرافیې ځانګې رنګارنګ او تازه مفاهیم تر بحث لاندې نیسي . ددې ډول مفاهیمو څېړل او پلټل دحکومتولۍ په چاروکې زیاته مرسته کوي .

ځینو دجیوپولیتیک اصطلاح دسیاسي جغرافیې سره مترادف ګڼلې ده، مګر په حقیقت کې د هغې اصلي یا نړیواله معنی د ځواکمنو دولتونو ترمنځ د برترۍ اوتفوق د لاسته راوړلو لپاره سیالۍ دي ، ولې په ستراتېژیک بحث کې جیوپولیتک د هېوادونو د ارضي تمامیت په ساتلو سره اطلاق کېږي (۳۹:۲۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

جغرافیه د پوهو په ډگر کې هغه یوازینۍ پوهه ده چې د ځمکې د کرې انساني چاپیریال تر څېړنې لاندې نیسي. جغرافیه یوه لرغونې پوهه ده او له بنسټیزو علومو څخه شمېرل کېږي. د جغرافیې علوم په ټوله کې په دوه لویو ښاخونو وېشل کېږي چې یو یې فزیکي جغرافیه او بل یې انساني جغرافیه ده. سیاسي جغرافیه هم د انساني جغرافیې یوه څانگه ده. د زیاترو پوهانو په آند سیاسي جغرافیه ډېر لرغونتوب نه لري. دا جغرافیه هغه مهال راپیدا شوه چې په دې نړۍ کې د "ملت" او "ملتي حکومت" مفهوم راڅرگند شو، نو ویلی شو چې دا پدیده د ۱۹مې میلادي پېړۍ زېږنده ده.

سیاسي جغرافیه هغه پوهه ده چې د هېوادونو د حدودو، کرښو او همدارنگه د داخلي او نړیوالو اړیکو، د اداري او ټولنیزو تشکیلاتو او دې ته ورته نورو موضوعاتو په اړه بحث کوي. د سیاسي جغرافیې د بحث وړ موضوع د هېواد هر اړخیزه څېړنه ده.

سیاسي جغرافیه او جغرافیایي سیاست یا جیو پولیتیک دواړه په جغرافیایي سیاست کې د سیاسي ځواک د پیدا کېدو او زیات رول څېړلو سره مینه لري، خو توپیر یې دادی چې جیوپولیتیک کې د جغرافیایي لاملونو اغېزې د ځواک لرونکو په سیاسي تصمیمونو کې څېړي. حال دا چې سیاسي جغرافیه په جغرافیایي محیط کې د ځواک لرونکو د سیاسي تصمیمونو اغېزې څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱.په ټولیزه توګه جغرافیه څنګه تعریفولی شئ !؟.

۲.د جغرافیې غوره موضوعګانې کومې دي ؟.

۳.جغرافیايي پوښتنې معمولاً د کومو بنسټیزو پوښتنو په طرح کولو پیل کیږي ؟.

۴. سیاست په لغت او اصطلاح کې څه ډول تعریفونه لري ؟.

۵.د Politics کلمه څه معنی لري او ریښه یې کومه ده ؟.

۶.سیاسي جغرافیه یعنې څه ؟.

۷.د سیاسي جغرافیې اصلي د بحث موضوع څه ده ؟.

۸.سیاسي جغرافیه او جغرافیايي سیاست یو له بله څه توپیر لري ؟.

۹.جیوپولیتیک اصطلاح څه معنی لري ؟.

۱۰.د state مفهوم څه دی ؟.

۱۱.د Polic اصطلاح څه معنی لري ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

په نړۍ کې د سیاسي جغرافيې د منځته راتګ په اړه ټولیزې څرګندونې

که څه هم زیاتره د جغرافيې پوهان په دې آند دي چې سیاسي جغرافیه د ۱۹ مې میلادي پېړۍ په وروستیو کې منځته راغلې ده، خو په جغرافیایي چاپېریال د سیاسي پرېکړو اغېزې په پخوا وختونو کې هم درک شوې. نو ویلی شو چې سیاسي جغرافیه هم په دوه غټو پړاوونو وېشل کېږي، چې یو یې تر ۱۹ مې میلادي پېړۍ وړاندې پیر او بل یې تر ۱۹مې میلادي پېړۍ وروسته پیر دی.

ځینې نور پوهان په دې آند دي چې د سیاسي جغرافيې تاریخ په درېو پړاوونو کې وېش شوی، یعنې د سیاسي جغرافيې د پرمختګ، ګوښه کېدو او راژوندي کېدو پړاوونه.

له ۱۹۸۹ مېلادي کال راپدېخوا د نړۍ سیاسي جغرافیه کې غټ او ژور بدلونونه راغلل، نړۍ له دوه قطبیت څخه ووتله او سره جګړه پای ته ورسېده او ځای یې بې ثباتۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرېښودو . د هېوادونو په کورنيو چارو کې د ځينو ارګانونو لکه ملګرو ملتونو ټولنې او ناټو سازمان لخوا لاس وهنې عملاً پيل شوې.

۱.۲. په نړۍ کې د سياسي جغرافيې د منځته راتلو بهير

پوهان سياسي جغرافيه د ۱۹مې پېړۍ د وروستيو وختونو لاسته راوړنه ګڼي ، خو د جغرافيايي چاپيريال د بدلون او يا هم پر جغرافيايي چاپيريال د سياسي پرېکړو د اغېزو نښې موږ له ۱۹مې پېړۍ څخه پخوا په پخواني تاريخ کې هم موندلی شو، په همدې پار د سياسي جغرافيې تاريخي سير ځينې پوهان په دوو پيرونو کې لولي ، چې له نولسمې پېړۍ څخه پخوا وختونو کې د سياسي جغرافيې اثار او له ۱۹مې پېړۍ وروسته د سياسي جغرافيې اثار دي . چې هر يو يې په لاندې توګه په تفصيل سره ليکو.

۱. تر ۱۹مې پېړۍ د مخه سياسي جغرافيه.

۲. تر ۱۹مې پېړۍ وروسته سياسي جغرافيه (۱۰: ۱۰).

خو ځينې پوهان بيا په دې آند دي چې د سياسي جغرافيې تاريخ د يوې علمي رشتې په توګه کولی شو چې په درېو دورو وېش کړو.

الف : د پرمختګ پړاو (د۱۹ مې پېړۍ د وروستيو څخه تر دويمې نړيوالې جګړې پورې).

ب : د ګوښه کېدو پړاو (له ۱۹۵۰ ـ ۱۹۷۰ يمې لسيزې).

ج : د را ژوندي کېدو پړاو (له ۱۹۷۰ م لسيزې را وروسته) .

البته کولی شو چې سياسي جغرافيې پورې تړلي آندونه له دې تاريخونو وړاندې وپلټو . ارستو (۲۳۰۰) کلونه وړاندې په لرغوني يونان کې د ځينو مسايلو لکه پولو ، مرکزي ښارونو او د وګړو د ځای ترمنځ تناسب تر مطالعې لاندې نيولي وو (۲۰ : ۳۹).

همدارنګه د ځينو نورو پوهانو په آند د تاريخي پلوه کولی شو سياسي جغرافيه په درې بېلابېلو دورو کې تر څېړنې لاندې ونيسو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. د سیاسي جغرافیې د راپورته کېدو پړاو : چې د ۱۹مې پېړۍ له وروستیو څخه تر دویمې نړیوالې جګړې پورې پایښت مومې .

۲. دانزوا (ګوښه کېدو) او زوال پړاو : چې د ۱۹۴۰ او ۱۹۷۰ م لسیزو ترمنځ کلونه په بر کې نیسي.

۳. د سیاسي جغرافیې د بیا را ژوندي کېدو پړاو : چې له ۱۹۷۰ م لسیزې را وروسته کلونه رانغاړي .

که څه هم سیاسي جغرافیه په معاصره بڼه د ۱۹ مې مېلادي پېړۍ په وروستیو کې منځته راغله ، مګر سیاسي جغرافیې کې شاملو موضوعاتو تحلیل او مطالعه تاریخي مخینه لري . د لرغوني یونان پوه ارستو ۲۳۰۰ کاله وړاندې د هېوادو په مطالعه کې د چاپیریالي جبر مفکوره د پولوپه ټاکلو کې او همدارنګه د نفوسو او ځای ترمنځ تناسب تر څېړنې لاندې نیولي وو. همدارنګه نوموړي دیوښار پلازمېنې کېدو لپاره شرایط اړین ګڼل . ارستو په دې ډولو بحثونو کې د فزیکي چاپیریال په ماهیت په ځانګړې توګه په آب وهوا دیوټاکونکی لامل په توګه اشاره کړې ده.

تر ارستو درې پېړۍ وروسته ستراب رومي ـ یوناني جغرافیه پوه په ۱۷ ټوکو کې کتابونه ولیکل چې د هماغه وخت د پېژندل شوې نړۍ توصیف و. ستراب (Strabo) په خپلو مطالعو کې وارزوله چې د روم امپراتوري څنګه وتوانېده ترڅو د یوې موءثرې ادارې په رامنځته کېدو د هغه هېواد مساحت د پراخوالي ستونزې سره سم مقابله وکړي . علاقه مندانو د هغو لاملونو د ارزولو په باره کې چې د یو هېواد بڼې او سیاسي سیمو څرنګوالي ته بدلون ورکوي آب وهوا وګڼله . ستراب هم لکه د ارستو په څېر د خپلو ملي سختو تمایلاتو په درلودلو سره په دې باورو چې د هغه هېواد (یونان) غوره آب وهوا او په پایله کې د حکومت کولو غوره تګلاره لري .

په منځنیو پېړیو کې علم او پوهه په اروپا کې د مذهب تر وړانګو لاندې راغله ، حال دا چې په اسلامي نړۍ کې جغرافیې د پام وړ پرمختګ کړی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن خلدون تاریخ لیکونکی ، فیلسوف او پیژندل شوی ټولنپوه له هغو لیکوالان څخه و ، چې له اوږدو سفرونو وروسته یې خپله مشهوره نظریه د ښار اوقبیلې په اړه واوروله . پر دې واحدونو یې د طبیعي چاپیریال رول د ټاکونکو لاملونو په څېر وښودلو . ددې نظریې له مخې حکومتونه د طبیعي قانون (ودې ، بلوغ ، زړښت او منځه تلو) څخه پیروي کوي . که چېرته له قدرت څخه تر لاسه شوې د فساد اواخلاقو کمزورتیا د یو هېواد د عمر د لمنځه تللو لامل نه شي دغه لاندې پنځه ګوني پړاوونه تېروي (۴ : ۸).

۱. داستبداد د دوران پیدایښت یا د ځواک انحصار پړاو.

۲. دخوښۍ پړاو.

۳. داسراف پړاو.

۴. دانحطاط (وروسته کېدو) پړاو.

۵. دلمنځه تللو پړاو.

د رونسانس پړاو چې له ۱۶ تر ۱۸ مې پېړۍ منځته راغی ، په دې پړاو کې چې ریفورمونه او نه سیاسي بې ثباتۍ یې ځانګړتیاوې وې ، فلسفې او علوموته په کې بیا پاملرنه زیاته شوه ، دبېلګې په توګه سر ویلیام پتې (Sir William petty) انګلیسي اقتصاد پوه په ۱۶۹۲ م کې په خپل اثر کې چې د آیرلینډ په اړه یې لیکلی و ، د برتانیې حکومت ځواک یې په آیرلینډ کې د هغه هېواد نفوسو او پراخوالي د لاملونو پر اساس ارزیابي کړ (۴ : ۹).

اوس نو په لنډه توګه د سیاسي جغرافیې پړاوونه په لاندې توګه څېړو.

۱.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د راپورته کېدو پړاو

المان نوی هېواد د یومتحد هېواد په توګه په ۱۸۷۱ م کال کې منځته راغی ، او د ۱۹ مې میلادي پېړۍ په وروستیوکلونو کې د پروس د پاچاهانو تر لارښوونې لاندې یې هڅه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوله ترڅو د برتانيې ، فرانسې ، روسيې ، اترېش او هنګري هېوادونو په څېر په يو نړيوال ځواک بدل شي ، مګر په مرکزي اروپا کې د جرمني جغرافيايي موقعيت چې په وچه کې راګېر و؛ په دې کې يې محدوديتونه لګول . ددې شرايطو لاندې د پراخوالي او ځواک ترمنځ د اړيکو تامينولو پام د المان منورې ټولنې او په تېره بيا فدريک راتزل (۱۸۹۴-۱۹۰۴م) ته چې ځينو هغه د جرمني پلار ګڼلو راواړولو . دراتزل اساسي موخه د هغه په علمي چارو کې د المان پراختيا غوښتنې د لايل و. راتزل په خپلو ارزونوکې د داروين او د هغه د پيروانو له تکاملي تيورۍ څخه متاثره و. د همدې تيورې له مخې د ژونديو جسمونو تکامل د هغه د چاپيريال تر اغېز لاندې رامنځته شوی . راتزل د سياست په چاپيريال کې ددې تيورۍ په تطبيقولوسره هېوادونه هم د ژونديو جسمونو په څېر ورته ګڼل ، او داسې استدلال يې کولو چې هېوادونه هم د خپل پايښت او دوام لپاره تاکلې حياتي فضا ته اړتيا لري ، چې راتزل هغه حياتي فضا (living space) يا(Lebensraum) ونوموله . راتزل استدلال کولو چې هېوادونه هم لکه د ژونديو په څېر د ورته (مشابه) قوانينو لاندې پراختياکوي ، او له همدې امله که چېرې د اړتيا وړ حياتي فضاء (د بېلګې په توګه د نفوسو د پراختيا په بڼه کې) د يو هېواد لپاره کافي نه وي ، هېوادونه د مجبوريت له مخې د خپلې اړتيا وړ حياتي فضا د تر لاسه کولو په موخه نويو ځمکو او سيمو په نيولو او اشغال لاس پورې کوي . راتزل د هېوادونو د پراختيا په تړاو اوه بېلابېل قوانين برابر کړي وه ، چې د هغې پر اساس د نورو سيمو نيول آن که په جنګ هم ختمېده د هېوادونو قانوني حق ګڼلو ، په دې اساس راتزل نه يوازې د جرمنيانو د پراختيا غوښتنې لپاره د علمي پلوه قانونيت ورکړ ؛ بلکې هغه يې يوه اړينه او طبيعي عمليه وګڼله . راتزل استدلال کولو چې د جرمنيانو لپاره زياتې حياتي فضا لاس ته راوړني لپاره يوازينۍ لاره د هغه هېواد لپاره په افريقا کې استعماري پراختيا ده ، ځکه چې ددې موخې لاسته راوړل په اروپا کې ددې لوې وچې د نفوسو د زيات تراکم له امله ناشونی و (۴ : ۹).

د راتزل نظريات وروسته د سوېډنې محافظه کارانو له ډلې د يو تن رودولف کجيلين (Rudolf Kjellen) (۱۸۶۴ – ۱۹۲۲ م) لخوا تر ګټې اخيستنې لاندې راغلل. نوموړي د راتزل د تيورۍ څخه په ګټې اخيستنې سره د نړۍ هېوادونه ډلبندي او د نړۍ راتلونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواک يې د هغو د پراخوالي په پام کې نيولو له مخې وښودل . د (Kjellen)يو له غوره کارونو څخه په خپلومقالوکې د(Geopolitiks) اصطلاح کارول و، چې په ۱۸۹۹م کې په چاپ ورسېده . وروسته په جرمني کې په (Geopolitik)ته واړول شوه او په ۱۹۲۴م کال کې انګليسي کې په(Geopolitics) وژباړل شوه ، او موخه يې ترې د سياسي جغرافيې هغه برخه وه چې په کې بهرونۍ اړيکې ، ستراتيژۍ او د هېوادونو سياست او ددې پوهې څخه د سياسي موخو لپاره ګټه اخېستنه تر بحث لاندې ونيوله . هغه مهال دسياسي جغرافيې يو بل ښوونځی د سر هال ګفورد ميکېندر(Sir Hal ford Mekinder) (۱۸۶۱ ــ ۱۹۴۷م) په وسيله په انګلستان کې پراختيا ومونده . مکيندر چې د (۱۸۸۰ ـ ۱۸۹۰ م) په لسيزه کې يې د اکسفورد په پوهنتون کې د پروفيسور په توګه دنده ترسره کوله د راتزل په څير د نوې سياسي جغرافيې بنسټ اېښودونکی پېژندل کېږي . مکيندر همدارنګه هڅه کوله ترڅو د جغرافيې د پوهې غوره والی او ګټې ثابتې کړي ، په داسې حال کې چې د راتزل برخلاف د مکيندرنظريات د نړۍ په ستراتيژۍ او د ځواک توازن پورې اړوند موضوعاتو په تحليل چې د برتانيې باندينۍ پاليسۍ په طرحه کولو کې هغې ته اړتيا ليدل کېده ، متمرکز و(۴ :۱۰).

د امريکا په متحده ايالاتو کې الفردماهان (Alfred Mahan) (۱۸۴۰ـ۱۹۱۴ م) د هغه هېواد د سمندري قواوو متقاعد افسر په دې آند و ،چې يو نړيوال او نظامي ځواک ته د رسېدو لپاره په سمندري ځواک تکيه کول پکارده . مکيندر په دې اړه د ماهان سره په يو آند نه و . نوموړی په دې آند و ، چې د جغرافيايي اکتشافاتو د عصر په پايښت سره د ځواکونو توازن هم تغيير خوړلی. مکيندر په خپله مقاله کې چې په ۱۹۰۴ م کال کې چاپ شوه ، تاريخ يې په درې بېلابېلو دورو ووېشلو.

۱). له کولمبوس څخه وړاندې پړاو چې په کې دوچې ځواک د ارزښت وړ و.

۲). د کولمبوس پړاو چې په کې سمندري ځوا ک د ارزښت وړ ګڼل کېدو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳)ـ له کولمبوس وروسته پړاو ، چې په هغې کې دسمندري ځواک ارزښت راټیټ شوی ، او د تکنالوژۍ په رامنځته کېدو او د اوسپنې کرښو په پراختیا سره په وچو کې د ډېرو لېرو واټنونو د نښلولو شونتیا په اسانۍ سره میسر شوه ، او له همدې امله د وچې ځواک ارزښت یو ځل بیا زیات شو (۴: ۱۱).

مکیندر دې ملحوظاتو ته په پام سره د نړۍ نقشه په درېیو سیاسي سیمو ووېشله ، لکه چې په (۱.۲ نقشه) کې ددې مطلب روښانتیا کېږي.

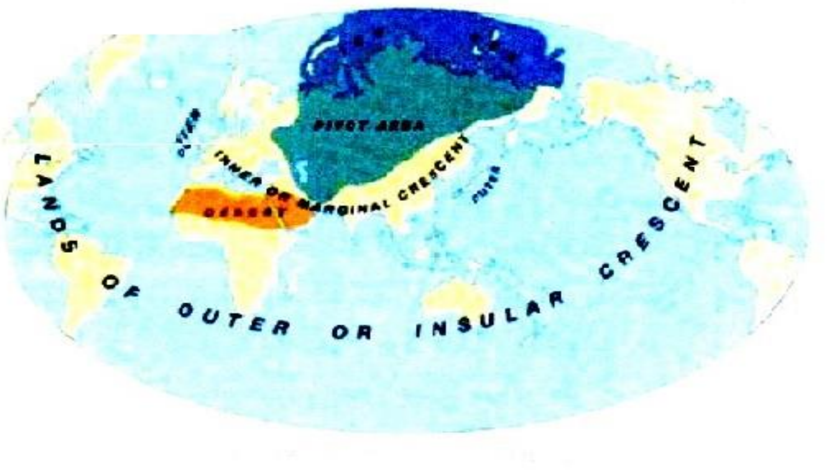

(۱.۲) نقشه: د میکندر په آند د نړۍ وېش (۴: ۱۱).

په پورته نقشه کې ۱) د باندني هلا ل سیمه (Outer Crescent) چې د نړۍ سمندرونه او افریقا او امریکا لوې وچې په‌کې رانغښتل شوي . ۲) د داخلي هلال سیمه (Inner Crescent) چې د اروپا لوې وچې زیاتې برخې او د اسیا جنوب سیمې په‌کې شاملې وې . او بالاخره ۳) محوري سیمه (Pivot area) چې د اسیا او اروپا (Eurasia) سیمو ته شامله وه (۴: ۱۰).

د مکیندر په آند هر هېواد چې دا محوري سیمه په واک او کنترول کې ولري ، نړیوال ځوا ک به وي . لومړۍ نړیوالې جګړې د مکیندر نظریات د ازمایښت لاندې ونېول او د هغو ارزښت یې روښانه کړ. مکیندر په خپل کتاب کې چې په ۱۹۱۹م کال کې چاپ شو د راتزل نظریات یې تر نېوکو لاندې ونېول ، او یو ځل بیا یې د ځینو کوچنیو تغییراتو په لرلو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل نظریات وړاندې کړل ، مکیندر په دې کتاب کې محوري سیمه هارتلینډ (Hearth land) او د اروپا او اسیا لوې وچې یې نړیوالې ټاپو وزمې ونوموله . مکیندر همدارنګه د ختیځې اروپا په ارزښت تاکید وکړ، اوهغه یې د هارتلینډ د کنترول په زمینه کې او پر نړۍ د کنترول لپاره د ارزښت وړ وګڼله . د مکیندر وړاندیز لویدیځې اروپا ته د او ، تر څو د سولې ساتلو لپاره د روسیې سره چې پر هارتلینډ حاکمیت لري مساوي قدرت باید ولري ، او پریښږدي چې جرمني او روسیه د شرقي اروپا د کنترول لپاره یو له بل سره متحد شي . د مکیندر نظریات د وارسای (Versailles) د سولې کنفرانس کې چې نوموړي په کې د برتانیې د پلاوي په توګه ګډون کړی و ، تر ډیره بریده په پام کې ونیول شول .

د ختیځې اروپا هېوادونه چې د روسیې او جرمني هېوادونو ترمنځ د حایل (Buffer) په توګه منځته راتلل ، تر ډیره بریده د مکیندر د وړاندیزونو له امله رامنځته شول . د مکیندر نظریات د امریکا متحده ایالاتو د بهرنۍ پالیسۍ په طرحه کولو کې د سوړ جنګ (۱۹۴۵-۱۹۸۹م) پر مهال د ارزښت وړ وو.

د مکیندر له غټو تېروتنو یوه دا وه چې د خپلې تیورۍ په طرحه کولو کې یې د شمالي امریکا رول ناچیزه یا ډیر کم ګڼلو . او بله دا چې د هوایي ځواک ارزښت ته په کې کمه پاملرنه شوې وه ، د حیرانتیا خبره نه ده چې د مکیندر او راتزل نظریا ت یو ځل بیا د لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته په جرمني کې را ژوندي شول (ایضاً :۱۰).

یو له هغو غوره پوهانو څخه چې د راتزل او مکیندر د نظریاتو تر اغېزې لاندې راغلی و ، جغرافیه پوه او نظامي افسر کارل هوشوفر (Karl Haushofer) (۱۸۶۹ ـ ۱۹۴۶ م) و، چې په المان کې د نازي حزب د تشکیل په اوایلو کې د هغه غړیتوب درلود. نوموړي په ۱۹۲۴م کال کې د جیوپولیتیک مجله نشر کړه ، او وروسته یې په دې برخه کې یوه اکاډمي جوړه کړه . هوشوفر (Houshofer) د راتزل د (Lebensraum) اصطلاح څخه په ګټې اخیستنې استدلال کولو چې له نفوسو ډک المان اړتیا لیدله چې په چکوسلواکیا او پولنډ کې د متفرقه نفوسو درلودونکې سیمې چې د المان په ګاونډ کې وې ؛ المان پورې وتړي . نوموړي د مکیندر له نظریاتو څخه په ګټې اخیستنې چې د ختیځې اروپا د کنترول په اړه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي وو، داسې وړاندیز وکړ چې د روسیې ، جرمني اوجاپان ترمنځ دې اتحاد رامنځته شي ، ترڅو د برتانیې د امپراتورۍ په مقابل کې متبادل ځواک رامنځته شي .

په هره بڼه د المان جیوپولیتیک د نازي المان په وسیله د پولنډ او چکوسلواکیا نیولو کې د ستالین او هټلر د عدم تعرض قراد داد په لاسلیک کې د ارزښت وړ ؛ و . لېترلږه ددې مکتب په نشریاتو سره جرمنیانو د ذهني پلوه دې تجاوز ته چمتو والی وښودلو، او په همدې ترتیب د سیاسي جغرافیې شهرت هم د نازیانو تبعیضي او ظالمانه رژیم د پلوي په بنسټ تورن شو (۴ : ۱۱).

۲.۱.۲. د سیاسي جغرافیې د انزوا او زوال پړاو

د المان(Geopolitik) د سیاسي جغرافیې پرعلمي ارزښت هم منفي اغېزې واچولې او د جغرافیې پوهانو د دویمې نړیوالې جګړې وروسته کلونوکې هڅه وکړه ترڅو د سیاسي جغرافیې شهرت او ارزښت یوځل بیا منځته راوړي . د جغرافیې پوهانوله ډلې یو تن ریچارد هارتشورن (Richard Hart shorne) په ۱۹۵۰ م کال په سیاسي جغرافیه کې دعملي روش (functional Approach) وړاندیز وکړ، او ویې ویل : ترڅوپه سیاسي جغرافیې کې د سیاسي ستراتېژۍ د بڼې ورکولو پرځای د هېوادونو داخلي فعاله (ډینامیک) عملي او بېرونۍ فعالیتونه تر ډېره د پاملرنې وړ وګرځوي . په داخلي فعاله عملیه کې له مرکزه د تېښتې قوې (Center fugal forces) شاملې دي ، لکه مواصلاتي ستونزې او یا قومي تفاوتونه چې کېدای شي په هېوادونو کې د یو والي پرضد چلند وکړي او یا مرکز ته جذب قوې چې کېدای شي هېوادونو کې د یووالي په راوستوکې اغېزمن وي ، د حکومتي سازمان میکانېزم هم په دې برخه کې مطالعه کېږي . په باندنیو فعالیتونوکې (External functions) دیوهېواد اقتصادي ، د ډیپلوماتیکي او ستراتېژیکي اړیکې د یو بل هېواد سره د پام وړ وي(ایضاً: ۱۱).

هارتشون (Hartshone) ددې عملي تحلیل او ارزونه په سیاسي جغرافیې کې د عملي یا رسمي روش (Functional approach) په نوم یاده کړه . که څه هم په سیاسي جغرافیې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې عملي روش له دويمې نړيـوالې جګړې وروسته يو شمېر زياتو جغرافيه پوهانو لـه خوا وکارول شو ، مګر کولی شو له هغه څخه د ګټې اخېستنې شواهد آن چې د دوو نړيوالـوجګړو پـه منځ کې پـه انګلسـتان او امريکامتحده ايالاتوکې مشـاهده کړو . لـه دې ډلـې يـو پـوه د (Isaiah Bawman) امريکايي و چې په خپل اثر کې يې لـه نـوې نـړۍ (The New world) په نوم په ۱۹۲۱ م کال کې لـه همدې روش څخه ګټـه اخېسـتې وه . نومـوړی چې د مکېنـدر پـه څېر د وارسای په مزاکراتو کې له ګډونوالو څخه و ، د نړۍ نوې نقشـه چې لـه دې کنفرانس وروسته منځته راغله ؛ متزلزله ، ناثابته او نا عملي وښوده . نوموړي وويـل چې ددې نقشې پـه جوړښت کې اقتصـادي او ټولنيز لاملونـه لکـه طبيعي سرچېنو تـه لاس رسی او د نفوسو وېش چې د نوموړي په آند د بې ثباتۍ اصلي لاملونـه دي ، پـه پـام کې نـه وو نېـول شـوي . د بـومن (Bawman) پـه آنـد پـر توليـداتو کنترول او د خـامو مـوادو توزيـع ، د ځمکې وېش او د وګړو مهاجرتونه ، د مستعمراتو موقعيت او قيموميت لاندې سېمې ، د سوداګرۍ موانـع او پـه ترانزيتي او مواصلاتي کربښو کنترول ، د وګړو د اقليتونو څرنګوالی او د هېوادونـو پـه منځ کې سرحدي لانجې د نننۍ نړۍ تر ټولوسختې ستونزې دي.

پـه همدې ترتيب بـومن پـه سياسي جغرافيې کې د مطالعې لانـدې موضـوعګانې پـه علمي او عملي تحليـل متکي وګڼلې . پـه ټوليزه توګـه لـه دوېمې نړيـوالې جګـړې وروسـته سياسي جغرافيې د سيمه ييزې جغرافيې سره ورتـه والـی درلـود ، او د هغې وېرې سره چې لـه پخوا څخه يې شتون درلود پـه جغرافيې کې علمي څېړنو تشريحي او توضيحي بڼه درلـوده او د علمي تيوريګانو له ويلو څخه پـه کې مخنيوی وشو . دې وېش د سياسي جغرافيې پـه سـاحه کې دوه منفي پايلې رامنځته کړې ، يوه دا چې سياسي جغرافيـه يـې لـه تيـوريکي انکشـافاتو څخه لېرې وساتله او دويم دا چې سياسي جغرافيـه يـې د انـزوا پـه حالـت کې پرېښـوده . آ ن چې په پوهنتونونو کې له تحصيلي نصاب څخه وويستل شوه (۴ : ۱۱،۱۲).

۲.۱.۳ . د سياسي جغرافيې د بيا ژوندۍ کېدو پړاو

د ۱۹۷۰م کلونو په لومړيوکې دوو عمليو د سياسي جغرافيې په پراختيا کې غـوره رول ولوبولو ، چې دا دوه عمليې عبارت دي له : پـه سياسي جغرافيـې کې د تيوريـانو بيـا پېژنـدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

او جغرافیې ته د سیاست یبا راګرځېدل ، چې همدې عملیو د سیاسي جغرافیې کې پراختیا کې غوره رول ولوبولو . په یبا را ژوندي کېدو سره یې د سیاسي پخواني روش یا منطقي او عملي روش (functional approach) له منځه لاړو، غوره بېلګه یې د مقداري تخنیکي جغرافیې (Qualitative Evectional Geography) را څرګندیدل و، چې د ۱۹۶۰ م لسیزې په وروستیو کې منځته راغله ، دا یو نوښت و چې د مقداري جغرافیې پوهانو لخوا وشو.

وروسته جغرافیه پوهانو درک کړه چې سیاست د نړۍ ټولې برخې لکه هېوادونه ، محلي حکومتونه ، عامه لګښتونه او د پالېسیو طرحه کول هم د سیستم په توګه ارزول کېدی شي . په همدې ترتیب په سیاسي جغرافیې کې څېړنه او تدریس د سیمو پر ځای په مفاهېمو او موضوعاتو متکي شو(۴ : ۱۳).

په هره بڼه د ۱۹۶۰ م لسیزې په وروستیو کې د سوړ جنګ راکمېدل یو ځل یبا د سیاسي جغرافیې مینه والو د زیاتېدو لامل شو. د هېوادونو ترمنځ سیالي او د هڅوی د مطالعې شوق په نړیواله کچه راکم شو ، او د هڅوی پرځای په ټولو کچو یعنې له نړیوالو تر ملي ، سیمه ییزو او محلي کچو ، ګروپونو او وګړو ترمنځ د منازعاتو او ستونزو د زیاتې پاملرنې وړ وګرځېدل .

په سیاسي جغرافیې کې د علاقه مندۍ پر زیاتوالي سربېره په دې پړاو کې د ټولنیزي او اقتصادي جغرافیې په بحثونوکې د سیاسي لانجو توضیح چې دوه لسیزې وړاندې د انساني جغرافیې غوره څانګې یې جوړولې په سیاسي جغرافیې کې شامل شوې .

ددې دورې یو پوه داوید هاروي (David Harvey) په نوم په خپل اثر چې د ټولنیز عدالت او ښار (Social Justice and the City) تر سرلیک لاندې یې لیکلی و په کې دا وښوده چې په ښارونو کې استوګنه او دې ته په کتو سره چې کوم ځای کې استوګنه کوي اختلاف لري ، د نوموړي په آند فقیر او غني ، ښځه او سړی او بالاخره تور او سپین په نړۍ کې په بشپړه توګه متفاوت ژوند لري . نوموړی په همدې توګه زیاتوي چې په ښارونو کې د ځینو ګروپونو پر وړاندې پرله پسې تبعیض شتون لري . چې البته په ښاري ژوند کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي دایمي لانجو د پیدا کېدو لامل ګرځي، د بېلګې په توګه د یوې نوې پروژې په راتلو او یا د یو سړک په جوړولو سره د موجوده کورونو او یا تاسیساتو د تخریب لامل ګرځي چې په پای کې ددې سیمې د وګړو په ژوند او کسب کې بدلون راوړي چې ښایي د سیاسي ستونزو زیږنده شي (۴ : ۱۳،۱۴).

۲.۲. په نړۍ کې د سیاسي جغرافیې بدلونونو ته کتنه

له ۱۹۸۹م کال راپدېخوا د نړۍ په سیاسي جغرافیې کې اساسي بدلونونه رامنځته شول . د دوه قطبي نړۍ حتمیت او قاطعیت او د سوړ جنګ دوران له منځه ولاړ او پر ځای یې بې ثباتي راغله . ددې بدلونونو رامنځته کېدو یو اصلي لامل د ځینو نهادونو لکه د ملتونو ټولنې او د شمالي اتلانتیک سازمان (ناټو) مداخلې د هېوادونو په داخلي چارو کې وې . نړۍ د شرقي تیمور ، کوسوو او عراق په هېوادونو کې د جګړو شاهده وه . دې ډول بدلونونو د نړۍ د بحراني او جګړه کې په بالقوه توګه ښکېل سېمو د بیا ارزونې اړتیا پیدا کړه (۲۰ : ۴۳).

سیاسي جغرافیه چې اوسمهال د انساني جغرافیې یوه غوره څانګه ګڼل کېږي ، د ځانګړي ارزښت لرونکې ده . دې جغرافیې له مطرح کېدو څخه یې ترنن پورې په مطالعاتي موضوعاتو او مطالعاتي مقیاس کې ډېر بدلونونه لېدلي دي ، چې په لاندې توګه یې په لنډه یادونه کوو.

۱.۲.۲. په منځنیو پېړیو کې

په منځنیو پېړیو کې اروپا کې پوهه او علم د مذهب تر وړانګو لاندې راغلل ، په داسې حال کې چې په اسلامي نړۍ کې جغرافیې د سوداګرو ، مورخینو ، سیلانیانو او فېلسوفانو تر منځ رواج پیدا کړ. ابن خلدون مسلمان مورخ ، فیلسوف او ټولنپوه یو له هغو لېکونکو څخه و ، چې له اوږدو سفرونو وروسته یې په هغه کتاب کې چې په ۱۴مه مېلادي پېړۍ کې یې د خپلو احوالو په شرح کې لیکلی و، د قبیلې او ښار په اړه یې ویلي او ددې واحدونو د طبیعي چاپیریال په رول د ټاکونکو لاملونو په توګه اشاره کړې (ایضاً: ۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۲.۲. په نوولسمه پېړۍ کې

د نوولسمې پېړۍ په لومړیو کې ((کارل ریتر)) په برلین کې د دولت د رشد نظریه د هغې سره ورته خو په لږ توپیر مطرح کړه ، کومه چې ابن خلدون پنځه پېړۍ وړاندې وړاندې کړې وه . خو نوموړي دولت د یو ژوندي موجود سره د پرتلنې وړ ګڼلو ، له همدې امله د نوموړي نظریه د ارګانېزم په نوم يادېږي.

۳.۲.۲. په نوي پړاو کې

په نوي پړاو کې په سیاسي جغرافیې کې بدلونونه په الماني فردریک راتزل سره پیلېږي . راتزل په سیاسي جغرافیې کې د نوې مېتودولوژي او مفاهیمو په وړاندې کولو سره ددې پوهې پلار پېژندل شوی . د راتزل سیاسي جغرافیې کتاب لومړنی کتاب دی چې تر دې سر لیک لاندې په دې رشته کې لیکل شوی . همدارنګه راتزل د جیوپولېټیک اساس اېښودونکی هم ګڼل کېږي ، اګر چې په خپله یې یاده اصطلاح نه ده کارولې (۲۰ : ۴۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

که څه هم زياتره پوهان سياسي جغرافيه د ۱۹ مې ميلادي پيړۍ زېږيدلې پديده ګڼي ، خو زياتره جغرافيه پوهان په دې آند دي چې سياسي جغرافيه آن د يوناني لرغون پوه ارستو په اثارو کې هم څرګنده شوې ده. نوموړي پوه د چاپيريال اغېزو څخه د پولو په تړاکلو کې يادونه کړې ده ، همدارنګه يې د يو هېواد پلازمېنې جوړېدو لپاره ځينې شرايط اړين ګڼلي .

په لنډه ويلی شو چې سياسي جغرافيې هم لکه د نورو پوهو په څېر ډېر پړاوونه تېر کړي دي ، چې د سياسي جغرافيې د زېږيدو او راپورته کېدو پړاو ، د سياسي جغرافيې د انزوا او زوال پړاو او بالاخره د سياسي جغرافيې د بيا راژوندی کېدو پړاو څخه يادونه کولی شو .

د ۱۹۸۹م کال راپدېخوا سياسي جغرافيې بېخي نوی رنګ غوره کړ ، چې د ډيرو بدلونونو شاهده وه . په نړۍ کې د دوه قطبيت موضوع ته د پای ټکی کېښودل شو او د سوړ جنګ لمن هم راټوله شوه . د ملګرو ملتونو ټولنې او شمالي اتلس تړون د هېوادونو لکه ختيځ تيمور ، کوسوو او عراق په داخلي چارو کې بربنډې لاس وهنې پيل کړې ؛ چې له امله يې د سياسي جغرافيې لپاره د خلکو پاملرنه نوره هم زياته شوه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. سیاسي جغرافیه له کومه وخته راپیدا شوې ده ؟.

۲ـ د جغرافیې پوهانو د سیاسي جغرافیې تاریخي سیر په څو پیرونو کې ښودلی دی ؟.

۳ـ د سیاسي جغرافیې د تاریخ درې پړاوونه کوم دي ؟.

۴ـ ارسطو د سیاسي جغرافیې له رول څخه څنګه یادونه کړې وه ؟.

۵ـ المان د یو متحد هېواد په توګه کله رامنځته شوی و او د څه لپاره یې هڅه کوله ؟.

۶ـ راتزل د جرمني د پراختیا لپاره یوازینۍ غوره لار کومه ګڼله ؟.

۷. میکندر په خپله مقاله کې چې په ۱۹۰۴م کال کې چاپ شوه ، تاریخ یې په کومو دورو وېشلی و ؟.

۸ .د میکندر په آند هېوادونه باید د نړۍ کومه سیمه په واک کې ولري چې په نړیوال ځواک بدل شي ؟.

۹.د سیاسي جغرافیې بیا راژوندي کېدو پړاو د کومو غوره عملیو له امله رامنځته شو ؟.

۱۰.د سوړ جنګ تر ختمېدو وروسته د سیاسي جغرافیې مینه والو ته کومې موضوعګانې په زړه پورې شوې ؟.

۱۱. د ۱۹۸۹م کال را وروسته سیاسي جغرافیې کې کوم بدلونونه رامنځته شول ؟.

۱۲ـ په منځنیو پېړیو کې د سیاسي جغرافیې وضعه څنګه وه ؟.

۱۳.په ۱۹مه میلادي پېړۍ کې د سیاسي جغرافیې وضعیت څنګه و ؟.

۱۴.د فدرک راتزل په وسیله په سیاسي جغرافیې کې کومې کړنې شوي دي ؟.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېيم څپرکی

د نړۍ سياسي نقشې د بدلونونو پلټنه

د نړۍ سياسي نقشه تل د تغيير او بدلون په حال کې وي په تېره بيا دا بدلونونه د وستفاليا تړون، وين کنګرې، ورسای صلحې تړون، د ملګرو ملتونو د ټولنې منشور او د شوروي اتحاد د ټوټه کېدو او د ختيځې اروپا کې د بدلونونو پر بنسټ ډېر زيات رامنځته شوي. اروپا کې په ۱۶ مې ميلادي پېړۍ کې د نړۍ په سياسي نقشې کې په سل ګونو خپلواک هېوادونو شتون درلود، خو په ۲۰ مې ميلادي پېړۍ کې يې دا شمېر يوازې لس ګونو ته رابنکته شو.

همدارنګه د دويمې نړيوالې جګړې وروسته په نړۍ کې د لويو امپراتوريو د ټوټه کېدو له امله د خپلواکو هېوادونو شمېر ډېر شو.

هغه عوامل او پروسې چې د نړۍ سياسي نقشې په شتون او بدلونونو کې رول لري جغرافيايي کشفېدنې، جګړې او جيوپوليتيک غوره بدلونونه او د امپراتوريو ټوټه کېدل او د بېلتون غوښتنې لاملونه ښودل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لنډو ویلی شو چې د نړۍ سیاسي نقشه کې تل بدلونونه لېدل شوي دي ، چې زیاتره دا بدلونونه ددې لامل شوي چې د نړۍ په سیاسي نقشه کې د هېوادونو شمیر کې کمی زیاتی راولي .

د نړۍ سیاسي نقشه له ۱۶۴۸ م کال څخه هغه وخت چې د وستفالي د تړون پر اساس د حکومتونو د حاکمیت حق د هغوی د ځمکو په محدوده کې د اروپايي لویو قوتونو په وسیله په رسمیت وپېژندل شو، تر ننه پورې د زیاتو بدلونو سره مخامخ شوې ده . دا بدلونونه په یو ځانګړي لوري کې نه دي تر سره شوي ، په دې بڼه چې لومړۍ د خپلواکو سیاسي واحدونو شمېر چې په زیاته اندازه یې په اروپا کې شتون درلود؛ کم شو . د بېلګې په توګه په المان کې ۹۰۰ دولتونو شتون درلود ، چې د وستفالیا له سولې وروسته یې شمېر تر ۳۵۵ دولتونو او په ۱۸۱۵ م کال (د وینا کنګرې) پر بنسټ یې شمېر یوازې ۳۶ دولتونو ته راښکته شول او په ۱۸۷۱ م کال کې یو واحد دولت شو .

په اروپا کې په ۱۵۰۰م کال کې د ۱۵۰۰ په شاوخوا کې سیاسي خپلواکو واحدونو شتون درلود ، چې په ۱۹۰۰ میلادي کې دا شمېر ۲۰ هېوادونو ته راښکته شو ، په دې ترتیب اروپا د نړۍ په نورو سیمو نوی نظم تحمیل کړ. له بله پلوه د شلمې پېړۍ له لومړیو څخه ، په ځانګړې توګه د دویمې نړیوالې جګړې وروسته د نړۍ د لویو امپراتوریو په ټوټه کېدو سره د خپلواکو هېوادونو شمېر د ورځې په تېرېدو سره زیات شوی دی ، د بېلګې په توګه د لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته د خپلواکو هېوادونو شمېر ۶۷ هېواده و ، په داسې حال کې چې دا شمېر د دویمې نړیوالې جګړې وروسته تر ۸۲ ، او په ۱۹۷۶م کال کې ۱۶۸ ته ، په ۱۹۹۳م کې ۱۸۹ او په ۲۰۰۰ م کال کې تر ۱۹۱ هېوادونو پورې ورسېدو . دلته باید لته وشي تر څو هغه پروسې او عوامل چې د نړۍ سیاسي نقشې په شتون او بدلونونو کې یې رول لرلی وڅېړل شي .

دا چې هره نقشه د هېوادونو وضع په یوه خاصه موده کې راښيي او دا نمونې تل په بدلون کې دي ، هڅه کېږي چې هغه لاملونه چې د نړۍ د سیاسي نقشې په بدلون کې ونډه لري او هغه پړاوونه چې د نړۍ سیاسي نقشې طی کړي دي او تر اوسنۍ وضعې رسېدلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي د ځېرنې او پلټنې لاندې ونېسي. په ټولیزه توګه هغه پروسو چې د نړۍ سیاسي نقشې په موجودیت او بدلون کې یې رول لرلی په لاندي توګه یې له نظره تېروو.

۳.۱. جغرافیایي کشفېدنې

د اروپایانو په وسیله د لېرې پرتو سېمو او لویو وچو کشفېدنې او په دوی پسې د اروپایي حکومتونو دعوې، چې پر هغو ځمکو د مالکیت موجب شوې دي، د نوي زیلاند او استرالیا په څېر هېوادونو موجودیت د نړۍ سیاسي نقشې پر مخ توجیه کوي (۳۷ : ۳۶).

۳.۲. جګړې او جیوپولیتیکي غوره بدلونونه

جګړه او جیوپولیتیکي غوره بدلونونه څه په پخوا او څه په اوس مهال کې د ګټونکو قدرتونو د ځمکنۍ پراختیا او د ماتې خوړلو هېوادونو د ځمکنۍ تنګتیا لامل شوي دي (۲۰ : ۶۶) او (۳۷ : ۳۶).

۳.۳. د امپراتوریو ټوټه کېدنه

د امپراتوریو د ټوټه کېدنې او د خپلواک دولتونو د منځته راتلو په پایله کې د نړۍ په سیاسي نقشه کې غوره بدلونونه رامنځته شوي، په پخوا وختونوکې د اتریش. هنګري د امپراتورۍ او د فرانسې او ایټالیې مستعمراتي امپراتوریو ټوټه کېدل چې اسیا او افریقا کې یې د پام وړ پراختیا درلوده، او په دې وروستیوکې د شوروي اتحاد په ټوټه کېدو او د یوګوسلاویا په بېلیدو سره د نړۍ سیاسي نقشه کې پراخ بدلونونه منځته راغلي دي (۳۷ : ۳۶).

۳.۴. د بېلوالي او بېلتون غوښتنې پروسې

بېلتون والی تحمیلي لامل یا پروسه ده، چې د ګټونکو قدرتونو او نړیوال سیاست لخوا ترسره کېږي، همدارنګه د تحمیلي پولو د پیدایښت موجب ګرځي، لکه د المان وېش په دوو (ختیځو او لوېدیځو) واحدونو، کوریا په دوه شمالي او جنوبي واحدونو، وېتنام په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوو واحدونو (شمالي او جنوبي) او د انګلیس او فرانسې د تصمیمونو د محصول په توګه په منځني ختیځ کې د عثماني امپراتورۍ د ځمکو وېشلو او د لاسپوسو هېوادونو منځته راتلل ، دا ټول د بېلتونوالي د پروسو پایلې وې . سره ددې چې بېلتون غوښتنې د نشنلیزم او قوم پالنې اساس او همدارنګه د یوې ډلې د غوښتنو محصول دی، چې د ملي دولت د جوړېدو لپاره هڅې کوي . د آیرلینډ جمهوري دولت منځته راتګ د آیرلینډ د خلکو د غوښتنو او له انګلستان څخه د بېلتون غوښتنې په پایله کې و . په همدې توګه د بنګله دېش منځته راتګ د ختیځ پاکستان د خلکو غوښتنه وه چې له لوېدیز پاکستان څخه یې بېلتون غوښتو (۳۷ : ۳۶) .

نن ورځ د دوو المانونو (۱۹۹۰) ، دوه وېتنامونو او دوه یمنونو بیا یوځای والی د وګړو د یو ځای‌توب غوښتنې پایله وه چې د پردیو په اشاره او غوښتنه بېل شوي وو. ځینې وخت دا دوه د بېلتون غوښتنې او یو ځای توب لاملونو یا پروسو په نوبتي توګه د وخت په تېرېدو سره جالبې کړنې درلودې او د سیاسي پولو د بدلون لامل شوي . په دې اړه کولی شو د اریتره او بالتیک هېوادونو ته د بېلګې په توګه اشاره وکړو.

د اریتره هېواد په ۱۸۸۹م کال کې د ایټالیا هېواد تحت الحمایه شو، وروسته د ایتوپې هېواد سره د اتحاد له امله د فدراسیون په بڼه رامنځته شو، یو څه وخت وروسته د ایتوپیا په متمرکز دولت کې ادغام شو او نن ورځ یو ځل بیا د نړۍ سیاسي نقشې پر مخ د یو خپلواک هېواد په توګه را څرګند شوی (اریتره د ۱۹۹۲م کال په دسمبر کې رسماً خپلواک شوی).

همدارنګه د بالتیک هېوادونه یعنې استونې ، لتوني او لیتواني چې لومړی په ۱۹۱۸ م کال کې خپلواک شول ، وروسته په ۱۹۴۰م کال کې د روسیې واک کې پرېوتل او د دویمې نړیوالې جګړې په پای کې د شوروي اتحاد د پنځلس ګوني جمهوریت جز وګڼل شول . د شوروی اتحاد له ټوټه کېدو وروسته لومړني جمهوریتونه وو چې خپل استقلالیت یې اعلام کړ او په هیڅ وجه دې ته چمتونه شول چې (Common wealth of Independent States (CIS مشترک المنافع خپلواک هېوادونو په لیکه کې وشمېرل شي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپا په نقشه کې هم دې ډول لاملونو یا پروسو په نوبتي توګه چارې ترسره کړې ، په تېر وخت کې اروپایي لویو ځواکونو لکه المان ، فرانسې او انګلستان په منځ کې لانجو او بېلتون ، نن ورځ خپل ځای د اروپا وحدت ته ورکړی او له ډېرو اړخونو يې د هېوادونو تر منځ پولو ارزښت تر ټولو ټيټ حد ته رسولی.

پورته يادو شوو لاملونو ته په کتو سره کولی شو پنځه لاندې مهمې زماني مقطعې وڅېړو . چې د هغو په تېريدو سره د نړۍ په سياسي نقشه کې غوره بدلونونه رامنځته شوي (ايضاً : ۳۷) .

۱. د۱۶۴۸ م کال ؛ وستفاليا تړون .
۲. د ۱۸۱۵م کال ؛ ويانا کنګره .
۳. د ۱۹۱۸م کال ؛ د وارسا صلحې تړون .
۴. د۱۹۴۵ م کال د ملګروملتونو د ټولنې منشور.
۵. د ۱۹۹۱ـ ۱۹۹۲م کلونو د شوروي اتحاد د ټوټه کېدو او د ختيځې اروپا بدلونونه .

۳. ۵. د نړۍ په سياسي نقشه کې د بدلونونو رامنځته کېدو مهمې زماني برخې

دنړۍ په سياسي نقشه کې د بدلونونو رامنځته کېدو زماني برخې په کوچنيو سر ليکونو کې څېړو .

۳. ۵. ۱. ۱۶۴۸م کال او د وستفاليا تړون

د وستفالي د ۱۶۴۸م کال تړون چې د اروپايي قدرتونو لکه فرانسې ، انګلستان ، اسپانيې ، المان ، اتريش او هالند ترمنځ د مذهبي ۳۰ کلنو جګړو وروسته لاسليک شو، د سياسي جغرافيې د ليد لوري له مخې له دوو لورو د ارزښت وړ دی . لومړی دا چې د سر زميني دولتونو لخوا په رسميت وپېژندل شو ،او په اروپا کې د قدرت سلسله مراتب نظام په بنسټيزو هېوادونو کې اساس کېښودل شو او وګړو خپل تابعيت له خپلې امپراتورۍ څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دسر زميني دولت ته انتقال کړ . په همدې دليل نوموړی تړون معمولاً د نويو نړيوالوحقوقو په لومړني سرليک و پېژندل شو . په ياد تړون کې د حکومتونو د حاکميت حق د خپلې خاورې په محدوده کې رسميت وموندلو او د ټولو هېوادونو په کارونو کې ګوتې وهل د نړيوالو حقوقو څخه سرغړونې وګڼل شوې . دويم دا چې د المان د (۳۵۵) ايالتونو استقلال په رسمي توګه پېژندلو سره هېوادونو ترمنځ د نظام چوکاټ د لمنځه ولاړ او د نړۍ لومړۍ سياسي نقشه په هغه مفهوم سره چې تعريف شوه منځته راغله (۳۷ : ۳۸) او (۲۰ : ۶۸).

۲.۵.۳. د ۱۸۱۵م کال د ويانا کنګره

دويم غوره بدلون په ټولو لويو وچو او د اروپا په سياسي نقشه کې په (۱۸۱۵م) کال کې د وين کنګره کې (چې د ناپيلون د جنګونو په پای او د نوموړي د سقوط په پايله کې تشکيل شوې وه) منځته راغی . په سياسي نقشه کې هغه بدلونونه چې د وين کنګرې د تصميم نيونې وروسته منځته راغلل د برتانيې ، اتريش ، روسيې او عثماني څو مليتي امپراتوريو ځمکنۍ پراختيا لرونکو خپل موجوديت وساتلو (۳۷ : ۳۸) .

د روسيې امپراتورۍ د برګران دوشه ورشو (هغه چې د لهستان پخوانۍ بادشاهۍ څخه پاتې وې) سيمو په ولکې سره پراختيا وکړه . د برتانيې امپراتورۍ هم د جنوبي افريقا په جنوب کې د کاپ ولايت (چې پخوا د هالند په لاس کې و) په لاسته راوړلو او د سيلان او مالت په ټاپوګانو سره پراختيا وکړه . اتريش هم د هغو ځمکو په بېرته نيولو سره چې له لاسه يې ورکړې وې او له ايټاليا څخه د دوه ايالتونو لمباردي او وينز په لاسته راوړلو سره ځمکنۍ پراختيا وکړه . د پروس بادشاهۍ د ساکسوني د ځينو ايالتونو او د راين سيمې په تر لاسه کولو سره زمکنۍ پراختيا ومونده او د جرمني کنفدراسيون له ۳۶ دولتونو څخه متشکل شو .

يوازې فرانسې ځمکنۍ تنګوالی وموندو . ټيټې ځمکې (هالند او بلژيک) چې د ډول ډول قومونو لکه والونيان ، فلامنيان او داچيان او په همدې توګه د کاتوليک او پروتستانت مذهب پلويانو څخه جوړې وې ، د پروس او فرانسې ترمنځ د حايلې سيمې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځته راتللو په موخه د نوې بادشاهۍ په بڼه منځته راغلې . ناروی هم د سوېډن د بادشاهۍ یوه برخه شوه .

د نولسمې پېړۍ په وروستیو لسیزو کې د نړۍ سیاسي نقشه کې بیا بدلونونه راغلل ، دا بدلونونه په اروپا او امریکا کې په ټولیزه توګه د وګړو لخوا د ملیت پالنې نهضتونو محصول وو، چې د فرانسې د انقلاب (ازادۍ ، برابرۍ او ورورولۍ) د پیغام د خورولو تر اغېزې لاندې یې د ملي خود مختارۍ د منځته راتللو لټه کوله . دا وګړي د زیار وېستونکو او ازادۍ غوښتونکو وګړو تر لارښوونې لاندې په دې بریالي شول چې ازادي واخلي ، دبېلګې په توګه د مرکزي او سهیلي امریکا وګړي په ځانګړې توګه د سیمون بولیوار د نظامي رهبرۍ لاندې د اسپانیا د استعمار پر ضد و خوځېدل او ازاد جمهوریت یې جوړ کړ . رومانیا هم په دې وتوانېده چې خپله ازادي له عثماني خلافت څخه ازادي واخلي . اګر چې په ټولو سیموکې ځینې حکومتونه په دې وتوانېدل چې ډېر ملي خوځښتونه مات کړي (۳۷ : ۳۹) .

په اساسي توګه په هغه وخت کې دا فکر چې ملتونه باید د خپل ځان لپاره ځانګړي دولتونه ولري ؛ یو انقلابي فکر و ، چې د هغه وخت د زورواکو او مشروع حکمرانانو پر ضد د شورش او موجوده وضعې د لمنځه وړلو په معنی و .

د پولنډ د وګړو هڅې له روس څخه د ازادۍ اخېستنې لپاره په ۱۸۳۰ م کال کې او د دویم ځل لپاره په ۱۸۴۸ م کال کې د ماتې سره مخامخ شوې .

د مجارستان د انقلابي جنبش هڅې د کوشوت (Kossuth) تر لارښوونې لاندې په ۱۸۴۸م کال کې د مجارستان د ازادۍ او له اتریش امپراتورۍ څخه د بېلتون په موخه ؛ د روسي عسکرو په مداخلې سره ماتې شوې .

په افریقا کې د اروپا ځواکمن حکومتونه د خپلو مستعمراتو په وېش بوخت وو ،ددې لوې وچې سیاسي کرښې له ۱۸۸۴م کال وروسته منځته راغلې (۳۷ : ۴۰) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۵.۳. د ۱۹۱۸م کال د وارسا د صلحې تړون

د لومړۍ نړیوالې جګړې (۱۹۱۴م) په پیل کې دوه خپلواک هېوادونه حبشه او لایبریه د افریقا لوی وچې د نقشې ښکلا ورکوونکي وو او نوره ځمکه د اروپایي ځواکمنو هېوادونو لکه برتانیې ، فرانسې ، المان ، ایټالیې ، پرتګال ، اسپانیې او بلژیک ترمنځ وېشل شوې وه .

د اسیا لویه وچه هم لکه د نورو لویو وچو په څېر د څو لویو ځواکونو تر منځ وېشل شوې وه ، روسانو سایبریا او د لیرې ختیځ ځینې سیمې او مرکزي اسیا ، انګریزانو هندوستان ، برما ، مالایا، سنګاپور اوهانګ کانګ ، فرانسویانو هند وچین ، هالندیانو اوسنۍ اندونیزیا ، پرتګالیانو د تیمور ټاپو، ګوا (هندوستان کې) ، ماکایو (دچین ساحل کې) او بالاخره امریکایانو فیلیپین په واک کې لرل .جاپان هم پر کوریا او تایوان څارنه درلوده.

د لومړنۍ نړیوالۍ جګړې وروسته جنګ ګټونکو متفقینو هڅه کوله څو د پخوانیو جنګونو تګلارې ته دوام ورکړي او نوې ځمکې په جنګ کې د ماتې خوړونکو له لاسه واخلي ، په پای کې په دې توافق وشو چې د اتریش ـ هنګري امپراتوري باید په دوو هېوادونو ووېشل شي او د المان او عثماني امپراتورۍ باید تجزیه شي . دې ته په پام سره چې ددې دوه امپراتوریو وېش اسان کار نه و. هوکړه په دې وشوه ترڅو د عثماني او المان د امپراتوریو پر مستعمراتو د نړیوال نظارت یو نوی سیستم جوړ او پردې مستعمراتو د اداره کوونکو ځواکونو په څېر ، نه د حاکم په ډول عمل وکړي .

د متفقینو رول په حقیقت کې د ګټونکو هېوادونو ترمنځ د مستعمراتو وېش د کرښو تعریف او ټاکل او پر هغوی د سرپرستۍ د مودې ټاکل و . دلته متفقه د ملتونو ټولنه چې د جنګ په پای کې منځته راغلې وه ، په ځانګړې توګه د سرپرستۍ دایمي کمېسیون ، په ټول سیستم یې لوړ نظارت درلود (۲۰ : ۷۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۵.۴. ۱۹۴۵ م کال او د ملګرو ملتونو د ټولنې منشور

د دویمې نړیوالې جګړې په پای کې د ملګرو ملتونو ټولنه د ملتونو ټولنې (جامعه ملل) د ټولنې په ځای منځته راغله . یادې ټولنې په خپل منشور کې په ځانګړې توګه په لومړۍ ماده کې " ملتونو ته د خود مختارۍ او مساوي حقوقو ورکول" شعار ته ژمنه وشوه . د منشور ټول مواد د مستعمراتي ځواکونو مسوولیت د مستعمره ملتونو پر وړاندې او آن چې ازادۍ ته د هغوی رسېدل یې ښودل . په منشور کې په همدې توګه نوې پدیدې د اماتتي ځمکو په نوم د پخوانۍ متفقه ملتونو ټولنې د سرپرستۍ لاندې نظام ځای ناستې شوې . په دې پدیدو کې موخې لږ کمې یا زیاتې خو د پخواني نظام سره ورته وې . هغه په دې معنی چې ددې ډول ځمکو تدریجي پرمختګ او ازادۍ او استقلال لپاره باید په کې هڅې وشي .سربېره پردې چې اداره کوونکو قدرتونو کلني لیکلي راپورونه ورکول ، په منشور کې دا هم راغلي و ،چې په اماتتي ځمکو کې باید چې د ملګرو ملتونو د مقاماتو لخوا پړاویي کتنې هم وشي . په پای کې ویلی شو چې زیاتره هغه خپلواک هېوادونه چې نن د نړۍ په سیاسي نقشه کې لېدل کېږي د ۱۹۴۵م کال وروسته او د ملیت غوښتنې خوځښتونو په اثر رامنځته شوي دي(۲۰ : ۷۱).

۳.۵.۵. د ۱۹۹۱- ۱۹۹۲ م کلونو پېښې او د شوروي اتحاد ټوټه کېدل

د ۱۹۹۱- ۱۹۹۲ م کلونه د هغو غوره جیوپولیتکي بدلونونو په دلیل د نړۍ د سیاسي نقشې د بدلون د مهمو دورو څخه ګڼل کېږي . په دې کلونو کې شوروي اتحاد ټوټه ټوټه شو او ۱۵ جمهوریتونه یې ازادۍ ته ورسېدل ، د یوګوسلاویا فدرال دولت په پنځو خپلواکو جمهوریتونو ووېشل شو ، دچکوسلواکیا هېواد په دوه جلا هېوادونو چک او سلواک ووېشل شو، دوه المانونه او دوه یمنونه سره یوځای شول ، دابدلونونه د پخوانیو هغو بر خلاف د نړیوالو او یا سیمه ییزو جګړو محصول نه وو، بلکې د شوروي اتحاد په ټوټه کېدو کې په لومړیو کې اقتصادي . ټولنیز بحران اساسي رول ولوبولو، وروسته قومي تضادونو او نشنلستي ځواکونو چې کلونه کلونه د حکومتونو د فشار او سرکوب (سرکوزۍ) په وجه تر خاورو لاندې پټ وو د پلاس ورغلې موقع څخه یې ګټه واخېسته او په خوځښت راغلل . د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوروي اتحاد بدلونونه دختیځې او مرکزي اروپا د بدلونونو موجب شول او په پای کې په ۱۹۹۳م کال کې د ۲۰ په شمېر نوي هېوادونه د نړۍ د خپلواکو هېوادونو په شمېر کې ور زیات شول او د نړۍ سیاسي نقشې یوځل بیا په ټولیزه توګه نوې کېدو ته اړتیا پیدا کړه (۲۰: ۷۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

په دې څپرکي کې دې پايلې ته رسيږو چې د نړۍ سياسي نقشې کې تل بدلونونه رامنځته شوي دي. په اروپا کې په ۱۶مې پيړۍ کې ډيرو زياتو دولتونو شتون درلود، يوازې په پخواني المان کې ۹۰۰ دولتونو شتون درلود، چې بالاخره په ۱۸۷۱م کال کې يو واحد دولت شو. همدارنګه په ټوله اروپا کې په ۱۵۰۰م کال کې ۱۵۰۰ په شاوخوا کې سياسي خپلواکو واحدونو شتون درلود. په ۱۹۰۰م کال کې دا شمير يوازې ۲۰ ته راکوز شو.

د شلمې ميلادي پيړۍ په لومړيو کې تر دويمې نړيوالې جګړې پورې د لويو امپراتوريو په ټوټه کېدو سره د هېوادونو په شمېر کې تل زياتوالی راغلی لکه چې د لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته په نړۍ کې د خپلواکو هېوادونو شمېر ۶۷ و، خو د هېوادونو دا شمېر بيا د دويمې نړيوالې جګړې وروسته ۸۲ ته لوړ شو چې بالاخره په ۲۰۰۰م کال کې د نړۍ په سياسي نقشې کې ۱۹۱ هېوادونو شتون وموند. چې ددې بدلونونو اصلي لاملونه جغرافيايي کشفېدنې، جګړې او جيوپوليټيکي بدلونونه، د امپراتوريو ټوټه کېدل او د وګړو تر منځ د بېلتون غوښتنې پروسې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په المان کې د وستفالیا تر تړون وړاندې د دولتونو شمېر څومره و او څنګه راکم شو ؟

۲. په اروپا کې په ۱۵۰۰م کال کې څو سیاسي خپلواکو واحدونو شتون درلود او څنګه بیا دا شمېر راکم شو ؟

۳. دویمې نړیوالې جګړې د خپلواکو هېوادونو په شمېر کې کوم ډول بدلون رامنځته کړ؟

۴. جګړې او جیوپولیتیک بدلونونه څنګه د نړۍ سیاسي نقشې ته بدلون ورکوي ؟

۵. د هغو امپراتوریو یادونه وکړئ چې ټوټه شوي او د سیاسي نقشې د بدلون لامل شوي ؟

۶. اریتره هېواد د کوم سیاسي برخلیک سره مخ و ؟

۷. هغه کومې زماني مقطعې دي چې په کې غوره سیاسي بدلونونه رامنځته شوي ؟

۸.د وستفالیا تړون کله رامنځته او د کومو ارزښتونو لرونکی و ؟

۹.په افریقا کې زیاتره سیاسي کربښې څنګه او کله رامنځته شوې ؟

۱۰.د افریقا لویه وچه د کومو اروپایي هېوادونو تر منځ وېشل شوې وه ؟

۱۱.د اسیا لویه وچه د کومو لویو ځواکونو تر منځ وېشل شوې وه ؟

۱۲.له ۱۹۹۱ـ ۱۹۹۲ کلونو کوم غوره جیوپولیتیک بدلونونه رامنځته شول ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم څپرکی

د سیاسي جغرافیې د بحث وړ مسلې

سیاسي جغرافیه د هېواد په دننه کې سیاسي پدیدې څېړي ، چې د ځمکې ، ملت او حکومت مفاهیم په کې رانغښتل شوي دي ، چې له همدغو مفاهیمو څخه هېواد جوړېږي. هېوادونه په بېلابېل ډول کټګوري کېږي ، چې دلته د سیاسي ، اقتصادي او اداري پلوه ډلبندي شوي دي . له سیاسي پلوه هېوادونه په حایل ، متعهد ، نا متعهد ، تړلو ، نا خپلواکو او خپلواکو هېوادونو وېشل شوي دي . همدارنګه له اقتصادي پلوه ، هېوادونه په پرمختللو ، مخ په وده یا پرمختیایي او کم پرمختللو هېوادونو وېشل شوي دي . په همدې ترتیب له اداري پلوه د هېوادونو وېش په ساده دولتونو او مرکب دولتونو کولی شو.

همدارنګه هېوادونه د پراختیا او تنګتیا له مخې هم یو له بل سره برابر او یو شان نه دي . که د نړۍ نقشې ته وکتل شي هیڅ هېواد له بل هېواد سره د پراخوالي له مخې ورته والی نه لري . د هېوادونو پراختیا له هغې جغرافیایي محدودې څخه عبارت ده چې د هېواد ملت په کې استوګنه کوي او دا هېواد په کې بیا د حاکمیت چارې پر مخ بیایي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېوادونو موقعيت هم پر هېوادونو اغېزمن دی، هېوادونه د موقعيت له مخې په څو ډولونو وېشل شوي چې غوره يې مطلقه يا رياضيکي، نسبي، سوق الجيشي، په وچه کې راګېر او اوبو ته د لاس رسی موقعيتونه دي. په همدې ترتيب د هېوادونو هستې او پلازمېنې هم د هېوادونو سياست کې اغېزمنې وي.

سياسي جغرافيه د يو هېواد په داخلي فضا کې سياسي پديدې تر بحث لاندې نيسي، چې په دوديزه توګه دغه مفاهيم لکه سر زمين (ځمکه) ، ملت ، حکومت او پولې په کې شامل وي ، دې ته په کتو سره چې يو هېواد د سياسي جغرافيې مطالعاتو په بطن کې ځای لري ، د درې لاملونو يعنې ملت ، حکومت او سر زمين (ځمکې) له يو ځای کېدو څخه هېواد جوړېږي ، بناً دا ټولې موضوعګانې په لاندې سر ليکونو کې توضيح کېږي.

۱.۴. هېواد

هېواد يو سياسي واحد دی اوددې سياسي واحدونو ټولګه د نړۍ سياسي نقشه جوړوي . يو هېواد د جوړښت له مخې په لاندې دريو عناصرو پورې تړلی دی.

- ځمکه
- ملت
- حکومت

دغه پورتني درې واړه عناصر به ددې څپرکي په وروستيو کې په مفصله توګه تشريح او وڅېړل شي.

۱.۱.۴. هېواد ته بنه ورکوونکي لاملونه

د سياسي جغرافيې له نظره " State " د هېواد په معنی له دريو پديدو يا عناصرو څخه جوړېږي ، چې هر يو يې په خپل ذات کې نور عناصر لري . دا درې پديدې يا عناصر عبارت دي له"ملت ، حکومت او سرزمين " څخه . له پخوانيو حکومتي طرز څخه تر د نوي دوران ديموکراسۍ پورې ، ياد درې مفهومه يو له بل سره يوځای او نه بېلېدونکي شول ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د همدې سياسي ـ جغرافيايي مخينې پر اساس دی چې " ديمو کراسي په حکومتي طريقو کې يوه ښه جغرافياي طريقه ده . ددې درېيو "ملت ، ځمکې (سرزمين) او حکومت " مفهومونو نه بېلتون او تړاو ددې لامل شوی چې د يو مېکانېزم يا لامل په څېر په خوځښت راغلی ،د ملت اراده د خاورې د ادارې په پار حکومت ته لېږدوي . ملت خپله اراده د ټاکنو له لیارې حکومت ته لېږدوي او حکومت جوړوي ، چې د ټاکل شوو دولتونو په وسيله چې د حکومت اجرايه رکن دی د ځمکې د ادارې کار تر سره کوي (۳۲ : ۳۴).

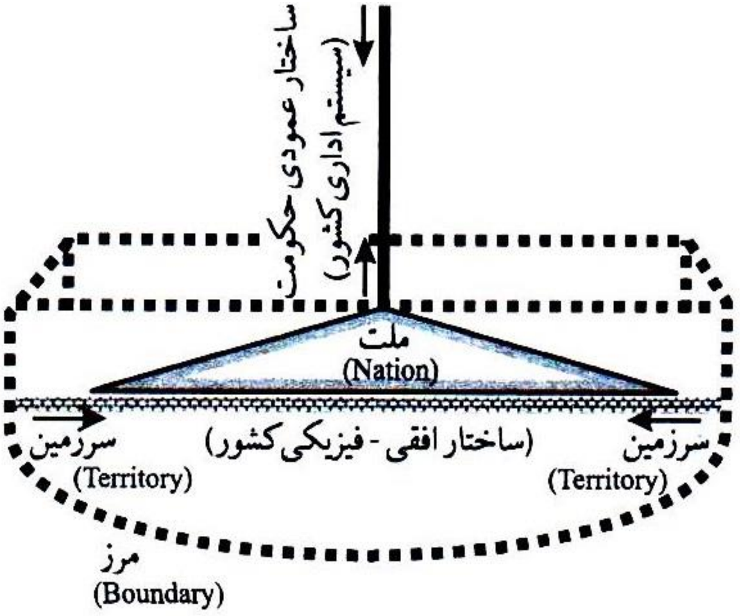

(۱.۴) انځور: ديو هېواد جوړښت لپاره درې بنسټيز عنصرونه (۳۲ : ۳۵).

۲.۱.۴. دهېواد ډولونه

هېوادونه بېلا بېل ډولونه لري ، چې دلته يې موږ دسياسي ، اقتصادی او اداري پلوه په ډلبندی غږېږو (۳۷ : ۱۱۹).

۱.۲.۱.۴. د هېواد ډولونه له سياسي پلوه

د سيا سي پلوه هېوادونه ډير ډولونه لري چې موږ يې په لاندې توګه تشريح کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف . حایل هېوادونه

هغه کمزوري هېوادونه چې زیاتره یې د دوو ځواکمنو هېوادونو ترمنځ د اصطکاک او لانجو د مخنیوي په موخه منځته راغلي وي؛ حایل ګڼل کېږي. کلاسیک حایل هېوادونه عبارت دي له: بولیویا، پاراګوای او اوروګوای څخه چې د برازیل، چیلي او ارجنټاین ترمنځ یې د بېلوالي رول په غاړه درلود. بالتیک او لهستان چې المان او روسیه یې یو له بله سره بېلول، افغانستان چې د روسي او هند ترمنځ یې ځای درلود، د نیپال، سیکیم او بوتان سلطنتي هېوادونو چې د چین او هند ترمنځ د غوره غرنیو معبرونو ساتونکي وو، مغولستان چې د روسیې او چین ترمنځ یې ځای درلود او لاووس او احتمالاً تایلینډ چې د انګلستان او فرانسې ځواکونه یې په اسیا کې یو له بله سره بېل کړي وو. ددې هېوادونو زیاترو یې د ناسیونالیزم (نشنلیزم)، دهغوی د ځواکمن کولو او پلنوالي بدلون، د ایدیولوژي (پرته له نشنلیزم) رول او په نړیواله کچه د سرحدي سیمو د لمنځه وړلو ته د میلان او د دقیقو او ټاکل شوو کرښو (مرزونو) له امله د حایل توب رول له لاسه ورکړ.

له دویمې نړیوالې جګړې وروسته د ایډیولوژیک حایلې سیمې په نوم یوه حایله سیمه د ختیځ او لویدیځ بلاکونو ترمنځ راڅرګنده شوه، چې ځینې دولتونو یې د امپراتوریو له ټوټه کېدو وروسته ځان څرګند کړ او ځینې یې د پخوانیو حایلو هېوادونو برخې وګرځېدې، چې بیا یې هم یو بې لوری بلاک منځته راوړلو. ددغسې سیمو رامنځته کیدل ددې لامل شول چې لویو ځواکمنو هېوادونو یوه اندازه انرژي د بې لورو هېوادونو په راجلبولو کې مصرف شي، چې دا چارې پخپله د درېیمې نړیوالې جګړې په مخنیوي او کمولو کې اغېزمنې وې (ایضاً: ۱۱۹).

ځینې هېوادونه د دوو قوي هېوادونو په منځ کې سیاسي استقرار لري، دا ډول هېوادونه په حایل هېوادونو پېژندل کېږي. حایل هېوادونه معمولاً کمزوري وي چې اکثریت یې د دوه قوي هېوادونو په منځ کې د اصطکاک د مخنیوي په موخه منځته راغلي او ځمکنۍ بشپړتیا او ازادي یې د نړیوالو ځواکونو په وسیله تنظیمېږي. که چېرته یو حایل

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېواد تر دې کچې قوي شي چې وکړی شي په خپلواکه توګه له خپلو پولو دفاع وکړي ، نور نو بيا حايل هېوادونه نه ګڼل کېږي (۳۷ : ۱۲۰).

ب. متعهد هېوادونه

هغه هېوادونه دي چې د سولې او جنګ پر مهال د بې طرفۍ (Neutraliz) په وضعيت کې پاتې وي او دا وضعيت يې د ټولو هېوادونو په وسيله پېژندل شوی وي.

ج. نا متعهد هېوادونه

هغه هېوادونه دي چې د سولې او جنګ پر مهال يې بې لوری توب نه وي ساتلی او په يو ډول نه يو ډول د هېوادونو په ګټه او زيان تماميږي (۲۰ : ۸۴).

د. تړلي هېوادونه

هغه دولتونه دي چې حاکميت يې په ځانګړي توګه په نړيوالو چارو کې بل هېواد پورې تړلی وي ، نو له همدې امله دوی ته نا خپلواک دولتونه يا هېوادونه ويل کېږي او د نړيوالو حقوقو په خپلواکو شخصيتونو کې نه شمېرل کېږي او نړيوالې حقوقي معاملې نه شي تر سره کولی (۲۷ : ۴۵).

په نړۍ کې يوازې خپلواک هېوادونه هم نه دي موجود ، بلکې د (تړلو پولو) تر اصطلاح لاندې يو شمېر نا خپلواک هېوادونه هم شتون لري چې په سياست او سياسي نقشه کې يې په بېلابېلو نومونو يادوي. تړلې پولې کيدی شي د نړۍ سياسي نقشې پر مخ د لاندې سرليکونو څخه په يوې بڼې وښودل شي : مستعمره ، تحت الحمايه (تر حمايې لاندې) ، تر سرپرستۍ لاندې ، اماتني ځمکې ، ګډ حکومت ، بې لورې سيمې ، ازاد ښارونه ، ازاد بندرونه او ازادې سيمې (۱۰ : ۷۵).

په سياسي جغرافيې کې د حکومتونو د مطالعې ارزښت ددې څخه نه دی چې نا خپلواک سياسي واحدونه يا تړلي هېوادونه چې د خپلو ځانګړو مليتونو په دليل ؛ يو له بله بېل وڅېرل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي . په (۲۰۰۱م) کال کې ۵۹ نا خپلواک سیاسي واحدونو د نړۍ په سیاسي نقشه کې ځای درلود . د ۱۹۹۵ـ ۲۰۰۰ ام میلادي کلونو په اوږدو کې خپلواکۍ ته د رسېدو په موخه د یو شمېر ترلو سیاسي واحدونو شاهدان یو . د مکرونزي فدراتیف هېواد ، د مارشال ټاپوګانو جمهوریت او د پالایو جمهوریت چې ټول د امریکا متحده ایالاتو د څارنې لاندې اماتتي ځمکې وې ؛ خپلواکۍ ته ورسېدې . هانګ کانګ چې پخوا د برتانیې مستعمره وه او ماکایو چې د پرتګال مستعمرې په څېر یې شتون درلود ، نن ورځ د دوو سیاسي واحدونو په څېر د ځانګړي حاکمیت په لرلو سره د نړۍ په سیاسي نقشه کې شتون لري (۳۷ : ۱۶، ۱۷).

و. خپلوا ک هېوادونه

د نړۍ د سیاسي نقشې جوړولو تر ټولو غوره عناصر خپلواک او ازاد هېوادونه دي په عین حال کې همدا خپلواک هېواد د نړیوال نظام غوره لوبغاړی هم ګڼل کېږي . په دې وروستیو لسیزو کې نړیوال نظام د دوو متضادو لورو سره لرونکی و . له یوه پلوه دخپلواکۍ غوښتنې نهضتونو د هڅو په پایله کې د استعمار له ژغه د ملتونو د خپلواکۍ اخېستلو او د خپلواکو هېوادونو زیاتېدلو او له بله پلوه د اقتصادي او سیمه ییز پایښت په موخه د ملتونو وراخوا لویو واحدونو په بڼه د نویو سیاسي واحدونو د رامنځته کېدو شاهد یو (۱۰ : ۶۴، ۶۵).

د ۲۰۰۱ کال د شمېر له مخې له ۱۹۱ هېوادونو له ډلې یې ۱۹۰ خپلواکو هېوادونو په ملګرو ملتونو کې غړیتوب درلود ، چې د نړۍ د سیاسي نقشې پر مخ ښودل شوي . ددې هېوادونو یا سیاسي واحدونو ترمنځ توپیرونه چې د وګړو د شمېر له پلوه دي او که د پراخوالي له پلوه دي ، ډیر په زړه پوري او د سیاسي جغرافیې له مخې د پلټنې وړ دي (۳۷ : ۱۶).

خپلواک هېوادنه هغه دولتونه دي چې د هېواد په د ننه او بهر کې له بشپړ حاکمیت څخه برخمن او له نړیوال حقوقي اهلیت لرونکي او د نړیوالو حقوقي ملاملاتو د پلي کولو واک ورسره وي ، دا ډول دولتونه د نړیوالو عمومي حقوقو خپلواک شخصیتونه بلل کېږي ، د خپلواکو هېوادونو شمېره نژدې ۲۰۰ ته رسېږي ، چې یادو هېوادونو د ملګرو ملتونو غړیتوب هم ترلاسه کړی دی (۲۷ : ۴۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۲.۱.۴. د هېوادونو ډولونه له اقتصادي پلوه

الف. پرمختللي هېوادونه

پرمخ تللي هېوادونه چې نه يوازې د سړي سر عايد اندازه يې لوړه وي ، بلکې د توليد په پروسه کې له پرمخ تللو روشونو او تکتيکونو څخه ګټه اخلي او د ښوونې او روزنې کچه ، د عمر منځنی حد او د ژوند معيار يې هم نسبتاً لوړ وي ؛ پرمخ تللي هېوادونه بلل کېږي . البته دا کوم ځانګړی او مطلق معيار نه لري ، بلکې په نسبي توګه د نورو پرمختيايي هېوادونو سره پرتله کېږي . په همدې توګه هغه هېوادونه چې د نورو په پرتله پرمخ تللی اقتصاد ، تکنالوژيکه او صنعتي زېربنا ، لوړ ملي او سړي سر عوايد او د ژوندانه لوړ معيار لرونکي وي پرمختللي هېوادونه ګڼل کېږي (۲۹ : ۱۲۵).

د پرمخ تللو هېوادونو اصطلاح هغو هېوادونو ته کارول کېږي چې د ځينو معيارونو پر اساس يې پراختيا ته لاس رسی کړی وي . دا معيارونه د بحث وړ دي ، مګر په ټوليزه توګه اقتصادي معيارونه معمولاً د پرمختللو هېوادونو اصلي شاخص ګڼل کېږي ، د بېلګې په توګه د سړي سر عوايدو ميزان يې يو له غوره معيارونو څخه دی او بنا پردې هغه هېوادونه چې د داخلي نا خالص توليد نرخ يې لوړ وي ، پرمختللی ګڼل کېږي (ايضاً : ۱۲۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

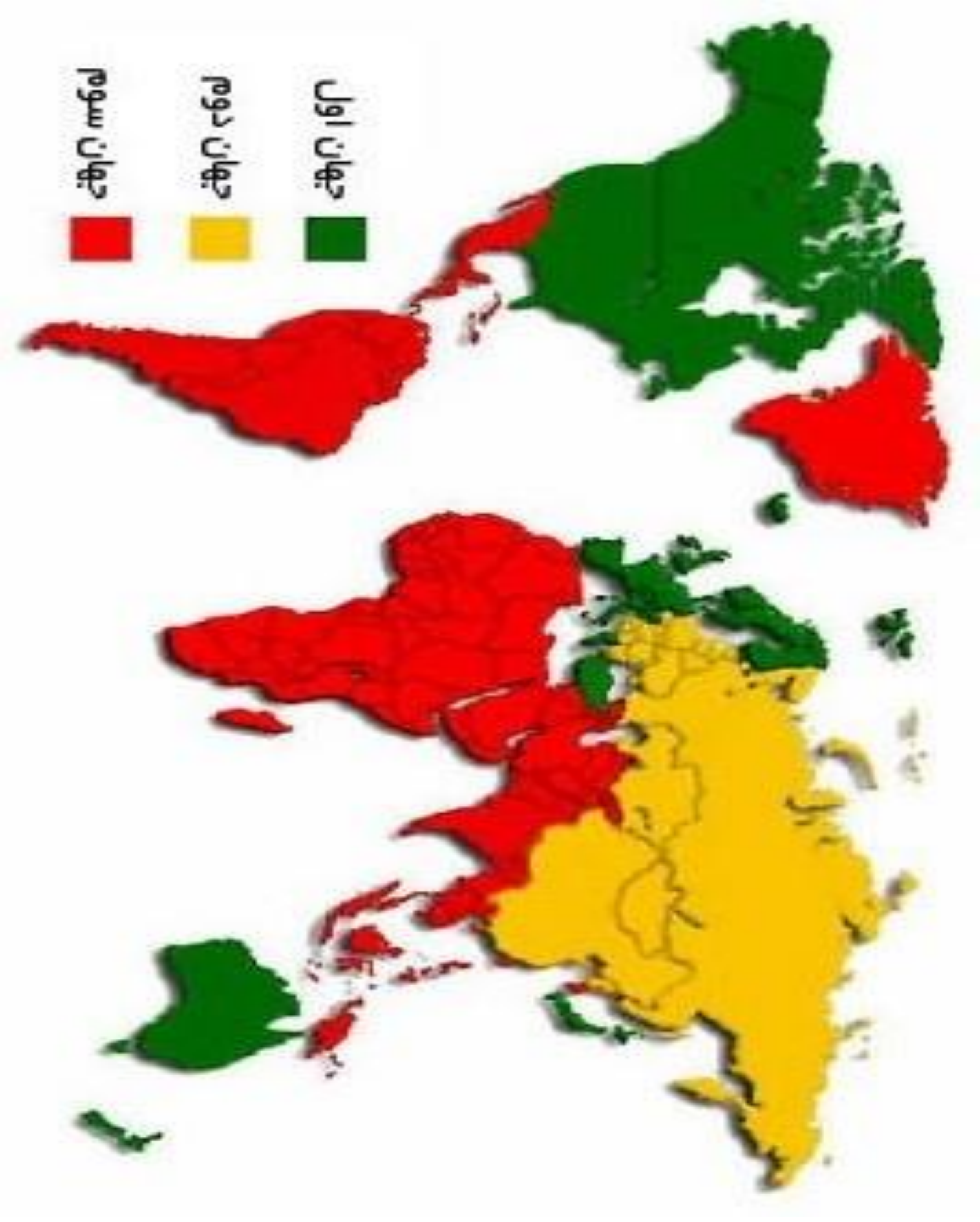

(۱.۴) نقشه : دنړۍ پر مختللي (لومړۍ نړۍ) ، مخ په وده (دویمې نړۍ) او وروسته پاتې (دریمې نړۍ) هېوادونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=598&tbm=isch&sa=1&ei=R1m3WvmpJ8OhsgHazaOACg&q=dByGeOpNo6Q#imgrc=3vLBXFOI0PKd1M:&spf=1521965596142

بل اقتصادي غوره معيار د هېواد د صنعتي کېدو ميزان ، يو بل معيار چې په دې وروستيو کې د وګړو د پام وړ وګرځېدو د انساني پراختيا شاخص دی ، په دې ترتيب هغه هېوادونه چې د انساني شاخص په لوړه نمره کې دي پراختيا موندونکي ګڼل کېږي او نورو هېوادونو ته د پرمختګ په حال کې ويل کېږي(۲۹: ۱۲۶).

ب. مخ په وده يا پرمختيايي هېوادونه

مخ په وده يا پرمختيايي هېوادونو (Developing Countries) ته کله کله د لږو پرمختللو (less developed countries) اصطلاح هم کارول کېږي . معمولاً هغو هېوادونو ته ويل کېږي چې نسبتاً لږ عايد لري ، د خلکو د ژوند سطحه يې ټيټه وي او لږ پر مختللی صنعتي سکتور ولري . دا اصطلاح معمولاً د هغو هېوادونو لپاره کارول کېږي چې پرمختللو هېوادونو سره يې اقتصادي او سياسي واټن ډير وي (۲۹ : ۱۲۵) . لږ پراختيا موندونکي هېوادونه د لاتين امريکا ، اسيا او افريقا د درېيمې نړۍ فقير هېوادونه دي . د لږ پراختيا موندونکو هېوادونو د پېژندلو لپاره ددغو اقتصادي ځانګړتياوو لکه داخلي ناخالص توليد ، د سړي سر پرمختګ او داسې نورو څخه استفاده وکړو، داډول هېوادونه د مرستو پلټونکي دي او په نړيواله سوداګرۍ کې نسبتاً لږ رول لري (۲۰ : ۸۵).

دمخ په ودې مفهوم

وده يوه څو بعدي پديده ده ، چې ډير لاملونه پرې اغېزه لري ، چې همدا لاملونه بيا د ودې بريا او ناکامي ټاکي . اقتصادي علوم ددې ستونزې يوازې يوه برخه څېړي ، چې په کې په ځانګړې توګه کلتوري او ټولنيزو شرايطو ته هم زياته پاملرنه کېږي . د مخ په ودې يو ټوليز تعريف چې ټولو ته د منلو وړ وي ناشونی دی . پخوا د" مخ په ودې " پر ځای " وروسته پاتې " او د "غريب " کلمې کارول کېدې ، مګر نن د پرستيژ او ډيپلوماتيکو دلايلو له مخې د ټولو داسې کلمو پر ځای د " مخ په ودې " کلمه کارول کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې تعریف د توضیح لپاره باید ډیر خصوصیات په پام کې ونیول شي ، دا خصوصیات باید د اندازه کېدو وړتیا ولري او یا په ټولیزه توګه وجود ولري .

یوازې " عصریتوب او پرمختګ " د مخ په ودې په مفهوم نه دی ، بلکې په دقیقه توګه د" ژوند د ټولیزو شرایطو ښه کول " د مخ په ودې په مفهوم دي . د (Nuscheler) او (Nohlen) په آند : رشد (پرمختګ)، کار ، عدالت ، ګډون او استقلال د مخ په وده د مفهوم مهم عناصر دي . خو د (Seers) په آند : خوراکي مواد ، کار او ټولنیز عدالت د مخ په ودې مهم عناصر ګڼل شوي دي . په دې بنسټیزو موخو کې هر مخ په وده هېواد ځانګړي د موخو اولویتونه لري . د ټولو دغو موخو مثبت بدلون د مخ په ودې په معنی دی . که ددې موخو تر منځ مثبتې اړیکې موجودې وي ، نو په دغسې حالت کې اضافي ستونزې نه رامنځته کېږي ، برعکس که ددې موخو ترمنځ تضاد شتون ولري نو په دې صورت کې اضافي ستونزې پیداکېږي (۲۵ : ۵).

د مخ په ودې مفهوم په لاندې توګه تعبیریږي :

د مخ په ودې پروسه (دینامیک لیدنه)

دمخ په ودې حالت (ستاتیک لیدنه)

د مخ په ودې پروسه له یو زیات شمېر مخ په ودې حالتونو څخه لاس ته راځی ، نو له دې کبله مهمه دنده داده چې د مخ په وده حالت په سمه توګه تثبیت شي او د هغه لپاره د اندازه کولو معیار وټاکل شي . د مخ په وده حالت له دې موضوع سره نږدې اړیکې لري ، چې دیو هېواد وګړو کومه د ژوند سطحه لري او کومه د ژوند سطحه غواړي لاسته راوړي . ددې موخې لپاره باید د ژوند د شرایطو غوره عناصر وټاکل شي (ایضاً: ۵) .

د ټولیزې مخ په ودې د اندازه کولو ستونزه د ټاکلو ټولنیزو ګروپونو د اوسني ژوند د کچې په تثبیتولو کې خلاصه کېږي . یوه مهمه دنده داده ، چې د ژوند د شرایطو هر اړخیز کرکتر په سمه توګه وټاکو ؛ البته چې دا ساده کار نه دی . د ژوند د سطحې د ټاکلو شرایط ډیر زیات دي او ډیر مختلف متضادې ډلبندۍ په اړه شتون لري . د ملګرو ملتونو ځانګړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سازمانونه داسې يوه ډلبندي چې زياتره عملي اړخ لري په پام کې نيسي . د ژوند کچې ستندرد او اندازه کول او د هغه اړوند ستونزې د ټولنيزو علومو د څېړنې يوه مهمه برخه ده ، په دې اړه د کارګرانو د نړيوال دفتريا (ILO) International Labour Office وړانديز د ملګرو ملتونو د متخصصينو لخوا منل شوی دی . چې په دې بنسټ د ژوند کچې غوره عناصر لاندې دي :

- ✓ روغتيا او نفوس.
- ✓ خوراکي مواد او تغذيه .
- ✓ ښوونه اوروزنه .
- ✓ د کارشرايط .
- ✓ د مشغوليت حالت .
- ✓ ټوليزه تقاضا او سپما .
- ✓ ترانسپورت .
- ✓ کور .
- ✓ کالي .
- ✓ تفريح او فارغ وخت .
- ✓ ټوليزه ډاډينه .
- ✓ د وګړو ازادي .

په زياترو مخ په وده هېوادونو کې ددې شاخصونو ټاکل ستونزمن کار دی ، ځکه هلته دقيق اعداد او ارقام نشته (۲۵ : ۶).

دمخ په ودې هېوادونو ټوليز او اقتصادي جوړښت يو له بله زيات توپير لري او دا جوړښت آن چې په يو هېواد کې هم غير متجانس دی . هر مخ په وده هېواد ځانګړې خصوصيات لري ، له دې کبله د مخ په ودې هېوادونو لپاره يو ټوليز تعريف چې د ټولو اقتصاد پوهانو لپاره د منلو وړ وي نشته . موږ په هيڅ بڼه د ټولو هېوادونو لپاره ټوليزې اقتصادي نسخې او ټاکلی موسساتي چوکاټ چې د ټولو هېوادو په مختلفو شرايطو کې يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شان اعتبار ولري نه شو طرحه کولی . د مخ په ودې هېوادونو د وروسته پاتې والي بنسټیزه ستونزه هغه څو اړخیز والی دی چې د اقتصادي ، ټولنیزو او سیاسي هڅو ګډې اغېزې د اقتصادي او ټولنیز پرمختګ لپاره ایجابوي .

په ټولیزه توګه په یوه ټولنه کې د خلکو رفاهیت د مذهبي ، اقتصادي او ټولنیز جوړښت سره نژدې اړیکې لري . په یو هېواد کې نفر سر عاید د یوې ټولنې د اقتصادي وروسته پاتې کېدو په ځېړنه کې بنسټیز رول لري ، مګر یوازې نفر سر عاید په هېڅ بڼه په یوه ټولنه کې د رفاهیت د ټاکلو لپار ه بس نه ده ، ځکه چې نفر سر عاید د ټولنیزو شاخصونو سره چې د افرادو د رفاهیت او د یو هېواد د اقتصادي ودې لپاره غوره معیار بلل کېږي؛ نژدې اړیکې نه لري . په یو هېواد کې د انکشاف موخه داده چې د ټولو خلکو لپاره د رفاهیت او با حرمته ژوند شرایط تامین شي . انکشافي سیاست باید د اقتصادیت لپاره بنسټونه رامنځته کړي ، پروګرامونه او پروژې د اقتصاد او ټولنیز پرمختګ لپاره ښایي کړي . باید د وروسته پاتې کېدو لاملونه وپېژندل شي او د فقر او غربت د لمنځه وړلو لپاره په مخ په وده هېوادونوکې عملي کړنې وشي (۲۵ : ۱).

ج . وروسته پاتې هېوادونه

ددې ډول هېوادونو بل نوم نه پراختیا موندونکي هېوادونه دي ، زیاتره وروسته پاتې هېوادونه هغه د درېیمې نړۍ نوي او ازاد شوي هېوادونه او هغه ځمکې دي چې پخوا په سیده او یا ناسیده توګه د استعمارګرو ځواکونو د سیاسي ، اقتصادي ، نظامي او فرهنګي نفوذ لاندې وو . ددې ډول هېوادونو ځانګړتیاوې په لاندې توګه دي .

- د صحت (روغتیا) او تغذیې (خوراک) ټیټه سطحه .
- نالوستوب (بې سېوادي) .
- له چارو څخه بې زاري (زړه بدوالی) او بې میلي (بې مینې توب).
- د پانګې کمښت.
- طبقاتي ژور بدلونونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اقتصادي څو ګونی توب.
- د کرنې لومړیتوب پر صنعت.
- د پولي سیستم نه رسیدل توب .
- پانګې اچونې سره بې مینې توب.
- د اقتصادي کارکوونکوکمښت.
- د پرمختللې فني شېوې او د پراختیا د روحیې نه شتون (۲۰ : ۸۴).

۳.۲.۱.۴. د هېوادونو ډولونه له اداري پلوه

د دولتونو ډولونه د ترکیب اوساختمان له پلوه په دې معنی چې ایا دولتونه واحد او مرکزي قدرت لری او د نورو دولتونو سره به د یو والی او اتحاد په بڼه ترکیب لري ، له همدې امله دولتونه په دوه ډوله وېشل کېږي ، چې یو یې ساده او بل یې مرکب دولتونه دي (۱۳ : ۷۱).

۱.۳.۲.۱.۴. واحد دولتونه

هغه دولتونه دي چې یوازې یو واحد مرکزي قدرت ولري او د دولت ملي حاکمیت په حقیقت کې د همدې مرکزي قدرت په وسیله تطبیق او عملي کېږي لکه افغانستان ، ایران او داسې نور.

ګارنر ساده دولتونه داسې تعریفوي : که چېرې د قانون پر بنسټ ټول واکونه یوازې د مرکزي دولت په لاس کې وي ، نو دې ډول نظام ته ساده دولت وایي .

د ساده یا بسیطو دولتونو اطلاق په هغو دولتونو کېږي چې د یوې مرکزي واحدې سیاسي تګلارې لرونکی وي او په ټوله کې خپل سیاسي قدرت ، دندې او واکونه د یو واحد حقوقي شخصیت په وسیله چې هماغه بسیط دولت دی ؛عملي کېږي . او ټول هغه افراد چې د یو توغ لاندې موجود وي له یو سیاسې قدرت څخه پیروي کوي او هم یو سیاسي قانون د هماغه دولت په ټول قلمرو کې پر هغوی تطبیقېږي . ځینې مهال ددې لپاره چې په نظم او امنیت کې اسانتیاوې رامنځته شي ، نو هېواد پر یو لړ اداري واحدونو لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولایت ، ولسوالۍ ... باندې وېشي ، او د مرکز تر اغېز لاندې وي ، مرکزي دولت کولی شي د دوی په واکونو کې کموالی یا زیاتوالی راولي(۱۳ : ۷۱).

د واحد(ساده) دولتونو وېش

دساده دولتونو په اړه باید ووایو چې د ساده دولتونو اداري سیستم به یا داسې عیار شوی وي چې واک به په کې ټول د مرکز سره وي او یا داسې وي چې په ځینو مواردو کې به یې واک د مرکز او نور واک به یې سیمو او ولایتونو ته سپارلی وي چې له همدې امله موږ کولی شو ساده دولتونه په دوه برخو ووېشو :

۱. هغه واحد سیاسي رژیم چې اداري سېستم یې مطلق مرکزیت ولري : دا هغه رژیم دی چې ټول مامورین د مرکز لخوا ولایتونو ته ټاکل کېږي او دوی پر خلکو یا تر اداري لاندې وګړو باندې له دولت څخه استازیتوب کوي او هیڅ ډول ځانګړی صلاحیت نه لري . ټولې اجرایوي پرېکړې د مرکز لخوا ولایتونو ته صادرېږي ، ولې ددې ډول رژیمونو تطبیق نن ورځ ناشونی دی ، ځکه یو تن نه شي کولی چې له مرکز څخه ټول ولایتونو اداره کړي او د هر ولایت غوښتنو اړوند پرېکړې وکړي .

۲. هغه واحد سیاسي رژیم چې اداري سېستم یې پر عدم مرکزیت ولاړ وي : دعدم مرکزیت په رژیم کې موضوع داسې وي چې ځینو سیمو یا ولایتونو ته یو حکمي شخصیت ورکول کېږي ، په دې معنی چې ولایت یا سیمه کولی شي چې په مطلقه توګه ځانته عایدات ولري ، خپله بودیجه ترتیب کړي ، په ازادانه توګه پرېکړې وکړي او خپل اړوند مامورین په خپله وټاکي . باید وویل شي ولایتونو ته دا صلاحیت یوازې په هغه حدودو کې ورکول شوی وي چې د دوی سیمه ییزې ګټې یې ایجابوي ، البته په ملي او ټولیزو موضوعاتو کې صلاحیت د مرکزي دولت په لاس کې وي او دې ډول موضوعاتو ته د مرکزي دولت لخوا د حل لارې لټول کېږي (۱۳ : ۷۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنگه دوکتور میرحیدر دره ساده دولتونه یا واحد دولتونه په لاندې توګه تشریح کوي : واحد هېوادونه هغه هېوادونو ته ویل کېږي چې د یو ډېر ځواکمن مرکز لرونکی او په سیاسي قدرت متمرکز وي، او داخلي تفاوتونه یې ناچیزه وي .

ټول حکومتونه د اداري اوسیاسي موخو لپاره په کوچنیو واحدونو وېشل کېږي او هر یو له دې واحدونو د یو محلي مدیریت لرونکی وي چې د چارو اداره کوي . د واحد حکومتونو په اړه مرکزي دولت ټول محلي مدیریتونه د خپلې څارنې لاندې لري او د هغو د ځواکونو اندازه ټاکي ، آن چې ځینې وخت په موقته توګه د محلي مدیریت رول هم په غاړه اخلي . مرکزي دولت کولی شي خپل تصامیم پر ټولو محلي واحدونو تحمیل کړي ، پرته له دې چې دا تصمیمونه د هغو سېمو د وګړو د قبلولو او احترام وړ دي او که نه ؟. په اړینو مواردو او د ملي بحرانونو په وخت کې مرکزي دولت کولی شي د زیات ځواک په لرلوسره چارې تر سره کړي ، بحران لېرې کړي او برعکس د ارامۍ په وخت کې زیاتره مسولیتونه محلي واحدونو ته لېږدوي . پورته مطلب ته په پام سره کولی شو د واحد حکومتونو لپاره لاندې ځانګړنې وښایو (۳۷ : ۱۴۸).

۱ . واحد حکومت باید چې پراخه اوډېره پراخه ځمکه ونه لري ، هرڅومره یې چې ځمکه پراخه او پلنه وي ددې احتمال شته چې له یوې خوا فرهنګي ناحیې په کې زیاتې وي او له بله دا چې د مواصلاتي لارو او ارتباطاتو پر وړاندې د طبیعي موانعو شوننتیا په کې زیاتېږي .

۲. واحد حکومت باید چې د ګرد او راټول شکل لرونکی وي ، هغه حکومت چې ځمکه یې ټوټه ټوټه او یا لکۍ لرونکی وي د ملي یو والي په لاره کې د ستونزو سره ښایي مخامخ شي او باید چې مختلفو نواحیو ته خود مختاري ورکړي . په ټوټه ټوټه هېوادونو کې د قومي ، نژادي ، مذهبي او ژبني تفاوتونو د شتون شونتیا زیاته وي او یوازې د یو سیاسي فدرال چوکاټ ورته په کار دی تر څو زیاتره وګړي په کې رضا کړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. واحد حکومت باید چې په ټوله خوره وره خاوره کې يې په يو ډول وګړي استوګن وي . له استوګنو څخه خالي او غير توليدي سيمو شتون او د حاصلخېزه استوګنې سېمو ترمنځ د انزوا غوښتنې او سيمې پالنې حس پيدا کوي .

۴. واحد حکومت باید یوازې د يوې سياسی هستې لرونکی وي ، هغه حکومتونه چې د ملي او سیاسي څو ګونو هستو لرونکی وي ، د يوې قوی سيمې پالنې سره مخامخېږي . دا وضع په يو واحدحکومت کې چندانې مطلوبه نه وي . د نظري پلوه د يو واحد حکومت پلازمېنې لپاره تر ټولو وړ ځای د يو را ټول شکل جغرافيايي مرکز دی . دا چاره ددې لامل ګرځي چې د پلازمېنې چاپېره سېمو فاصله کمېږي او په پای کې د پلازمېنې او سیاسي هستې حضور د هېواد په هره څنډه او لوري کې احساسېږي . ښاري مرکز چې د سياسي مقاماتو د استوګنې ځای وي د زيات سياسي نفوذ لرونکی وي اوملي احساسات هم په هغې کې په لوړترينه سطحه کې وي . په همدې دليل د وحدت راوستلو لامل وي او مرکز نه يوازې د خپلې هستې لپاره بلکې د ټول حکومت لپاره ښايي جوړ شي (۳۷ : ۱۴۹).

په همدې ترتيب پوهاند دوکتور وديرصافی ساده دولتونه په لاندې توګه تشريح کوي :
واحد يا ساده دولتونه چې يو مرکزي عالي قدرت ولري او همدغه عالي مرکزي ارګانونه يې يوازيني د اعمالو ارګانونه وي او کورنی او باندينی حاکميت همدغه ارګانونه تمثيل کړي ، په دې ډول هېوادونو کې قدرت په حکومتي ايالاتونو نه وي وېشل شوی ، بلکې ټول هېواد او د هېواد نفوس له يوه عالي مرکز څخه رهبري کېږي . د نړۍ ډيری دولتونه واحد دولتونه دی ، واحد دولتونه له خپل بنسټي قانون سره سم د يوه عالي مرکزي ارګان لرونکی وي چې په کورنيو چارو کې عمل کوي او هم په نړيوالو اړيکو کې له ټول هېواد څخه استازيتوب کوي (۲۷ : ۴۵، ۴۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۳.۲.۱.۴. مرکب هېوادونه

مرکب دولتونه هغه دولتونه دي چې له یوه حکومت څخه له زیاتو ایالتونو جوړشوي وي ، ددغو دولتونو غوره ډولونه فدرالي (فدرېشن) او کنفدرالي (کانفدرېشن) دي (۲۷ : ۴۶).

مرکب دولتونه هغه دولتونو ته وايي چې له نورو دولتونو سره یا د یو والي (اتحاد) په بڼه یو ترکیب ولري او یا د فدرال یا کنفدرال بڼه ولري ، یا په بل عبارت مرکب دولتونه له هغو دولتونو څخه عبارت دي چې یا له دولت سره د قدرت په کړنو کې یو بل دولت برخه وال وي او یا داچې د دولت په دننه کې دولت ته ورته ځینې نور ارګانونه موجود وي ، یا په بل عبارت مرکب دولتونه هغه دولتونو ته وايي چې ساده شکل و نه لري یا واحد مرکزي قدرت و نه لري ؛ بلکې هلته څو دولتونه شتون لري (۱۳ : ۷۲).

۱.۲.۳.۲.۱.۴. د مرکب دولتونو ډولونه

مرکب دولتونه په درې ډوله وېشل کېږی چې عبارت دي له : دولتونو اتحادي سیستم ، د دولتونو فدرېشن سیستم او د دولتونو کنفدرېشن سیستم څخه ، چې هر یې په لاندې توګه توضیح کېږي. (۱۳ : ۷۳).

۱.د دولتونو اتحاد

د دولتونو اتحاد په دې معنی چې دولتونه په خپلو ټولو داخلي او باندنیو چارو کې خپلواک وي ، مګر د یو دولت رییس د بل دولت رییس دنده هم ترسره کوي ، چې دا ډول اتحاد په دوه ډوله دی چې یو ته یې شخصي اتحاد او بل ته یې عیني (حقیقي) اتحاد وايي ، چې هر یو یې په لاندې توګه روښانه کوو :

الف . شخصي اتحاد: هغه قرار دادي اتحاد ته ویل کېږي چې په کې د یو دولت رییس د بل دولت د رییس دنده هم تر سره کوي ،خو د هر دولت ټول وزارتونه او دولتي ارګانونه به بېل وي ، دبېلګې په توګه په ۱۷۱۴م کال کې دانګلستان ملکه مړه شوه او هغې وارث نه درلود ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو پارلمان پرېکړه وکړه چې هانور پاچا (لومړی جورج) دې د انګلستان د پاچا په حیث هم کار وکړي ، چې دې حالت تر ۱۸۳۷م کال پورې پایښت درلود . همدارنګه په ۱۸۳۹ م کال کې د هالند د دولت رییس د لوګزامبورګ د دولت د رییس په حیث هم دنده تر سره کوله .

همدارنګه په ۱۹مه پېړۍ کې د بلجیم او کانګو هېوادونو تر منځ شخصي اتحاد رامنځته شوی و، چې په کې د بلجیم پاچا د کانګو پاچا هم حسابېدو، نن ورځ د دغسې اتحاد کوم بېلګه نشته . دا باید څرګنده کړو چې شخصي اتحاد د حقیقي اتحاد لپاره یوه مقدمه ده ، ځکه په دې کې د هېواد رییس چې معمولاً شاه وي او کوښښ کوي چې د دوو هېوادونو ترمنځ واقعي اتحاد رامنځته کړي .

ب . عیني (حقیقي) اتحاد: دا ډول اتحاد د دوو دولتونو هغه اتحاد ته وایي چې د یو تړون په وسیله د یو دولت رییس د بل دولت د رییس په توګه دنده تر سره کوي ، پر دې سربېره درې وزارتونه (دفاع ، باندنیو چارو او مالیې) هم سره شریک وي . د بېلګې په توګه په ۱۸۱۵ م کال کې د ناروې دولت د سویډن دولت سره په جګړه کې مات شو ، نو د (TOST) د سولې تړون په وسیله یې یو واقعي اتحاد رامنځته کړ او د ناروې دولت د سویډن دولت ته غاړه کېښوده ، خو د ۱۹۰۵ م کال د اکتوبر ۲۶ ام د هغه شورش په وسیله کوم چې په ناروې کې رامنځته شو ؛ دا اتحاد یې پای ته ورسولو.

په عیني اتحاد کې هر دولت د نړیوالو حقوقو شخصیت لرونکی دی . دا چې ولې دې اتحاد ته عیني اتحاد وایي په لاندې دلایلو کې واضح کېږي .

عین په معنی د شي دی ، همدارنګه د مادیاتو او منافعو په معنی هم دی . یعنې دلته یوازې شخص ګډ نه دی بلکې مادیات چې هغه درې وزارتونه دي هم شریک دي . دویم دلیل دا کېدی شي چې عین د حقیقي او واقعي په معنی هم وکارول شي ، نو ځکه ورته عیني اتحاد وایي چې دا یوازې شخصي اتحاد نه دی ؛ بلکې یو حقیقي او واقعي اتحاد دی (۱۳: ۷۳، ۷۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د دولتونو فدرېشن

فدراسیون د واحد دولت د تشکیل لپاره د څو سیاسي واحدونو (ایالتونو یا هېوادونو) یوځای توب ته وایي . په فدراسیون کې کوچني سیاسي واحدونه دخپل ځان او وګړو لپاره د ځینو واکونو او ځواکونو لرونکی وي او باندنۍ چارې فدراسیون ته په واک کې ورکوي . د فدراسیون یا فدرال حکومت هر غړی ایالت د اداري جوړښت او قانون جوړونې مجالسو لرونکی وي ؛ خو قوانین به یې د فدرال حکومت د بنسټیزو قوانینو سره په ټکر کې نه وي . تر ټولو غوره فدرالي حکومتونه د امریکا متحده ایالات ، کاناډا ، استرالیا ، ارجنټاین ، مکسیکو او هند دي (۱۱ : ۵۳).

فدرېشن دولتونه هغه دولتونو ته وایي چې په داخل کې له یوه لورې یې مرکزي دولت موجود وي ، خو له بلې لورې هماغه دولت کې ایالتونه هم شتون لري چې هر یو ایالت ځانګړي صلاحیتونه لري ، یعنې ځانته ځانګړې قضاء ، پارلمان اوحکومت لري او په داخلي عادي کارونو کې خپلواک وي ، خو په داخلي مهمو او په ټولو باندینیو موضوعاتو کې دوی خپلواک نه وي او د مرکزي دولت تابع وي (۱۴ : ۴۲).

د اساسي قانون د حکم پر بنسټ معمولاً فدرالي دولتونه په دوه بڼو منځته راځي .

۱. داچې څو خپلواک دولتونه سره یو ځای کېږي او دامني چې د اساسي قانون پر اساس به دوی فدرال دولتونه جوړوي ، دبېلګې په توګه په ۱۷۸۷ م کال کې د امریکا ۱۳ بېلابېلو دولتونو ژمنه وکړه چې داساسي قانون په وسیله به فدرال دولتونه جوړوي .

۲. یا دا چې یو دولت په داخل کې خپل رژیم ته بدلون ورکوي او فدرالي نظام د خپل نظام په حیث قبلوي ، لکه المان ، هند ، سوېس ، پاکستان او داسې نور ... ، چې فدرالي نظامونه لري . یعنې په لومړي ډول کې څو بېروني دولتونه سره یوځای کېږي او یوفدرال دولت رامنځته کوي ، په داسې حال کې چې په دویم ډول کې د یو موټي کورني دولت په داخل کې دا سیستم منل کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فدرال طرم کې د قانون اړوند واکونه د مرکز او ايالاتو ترمنځ وېشل کېږي او مرکزي دولت نه شي کولی چې د ايالتونو واکونه په خپله خوښه لمنځه يوسي . همدارنګه بايد ياده کړو چې د مرکز او ايالتونو تر منځ د واکونو وېش په دوه ډوله صورت نيولی شي .

۱. د ايالتونو لپاره واکونه ټاکل کېږي اوپاتې نور واکونه او صلاحيتونه د مرکز سره وي .

۲. لومړی د مرکز لپاره واکونه ټاکل کېږي او پاتې نور واکونه ايالتونو ته ورکول کېږي . مګر په ځينو حالاتوکې پر ځينو واکونو هم د مرکز او هم د ايالتي حکومتونو ګډ کنترول وي لکه د ماليې وضع کول (۱۳: ۷۴ ، ۷۵).

فدرالي حکومتونه له ګڼو ايالتونو يا حکومتونو څخه جوړشوي وي ، خو د دوي د جوړښت حقوقي سند د فدرالي نظام بنسټي قانون دی او له هغه سره سم رامنځته کېږی لکه د شوروي اتحاد فدرالي هېوادونه او نور .

يو فدرالي حکومت که څه هم له څو حکومتونو څخه جوړ شوی وي ، خو دفاعي ارګان ، د باندينې سياست پراختيا ، پولي سيستم يا پولي واحد يې ګډ او مرکزي سيستم لري . د جګړې اعلان او د جګړې د متارکې (پرېښودلو) لاسليکول له مرکزي ارګانونو څخه د ټول فدرالي هېواد په استازيتوب تر سره کېږي . فدرالي هېوادونه د نړيوالو حقوقو له نظره د نورو ساده هېوادونو په شان دي ، يعنې يو فدرالي هېواد يو نړيوال شخصيت پېژندل کېږي ، پرته له دې چې يو يا دوه يا زيات فدرالي حکومتونه يا ايالتونه لري يعنې نړيوال عمومي حقوق فدرالي هېوادونو ته يوازې د يو نړيوال شخصيت په توګه يا لکه د يو ساده او واحد هېواد په توګه ګوري لکه پخوانی چکوسلواکيا هېواد چې له دوو حکومتونو څخه جوړ و، امريکا متحده ايالتونه چې له پنځوسو ايالتونو جوړ دی (۲۷ : ۴۶).

دمتمرکز نظام برخلاف چې په کې مرکزي دولت خپل ځواک د حکومت په ټولو متشکله برخو په يو ډول عملي کوي ، يو فدرالي نظام کې مرکزي دولت ته دا مجاز دی چې د سرحدونو په دننه کې چې د ګډو علاقو زمينه لکه دفاع ، باندني سياست او اړيکو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخالت وکړي . همدارنګه د فدرال حکومت هر متشکله سیاسي واحد لکه امریکا متحده ایالاتو کې پخپله د سیاسي مرکز ، لومړي وزیر او داخلي بودجې لرونکی وي . د فدرال حکومت هر سیاسي واحد د فدرال اداري پلازمېنه کې استازی لري ، تر څو له همدې لارې هغه چارو کې چې فدراسیون پورې تړلې دي د نظر څرګندونې وکړي.

تاریخ ښودلې ده چې فدرال حکومتونو هم لکه د واحد حکومتونوپه څېر دوخت په تېرېدلو سره په تدریجي توګه بدلون او بشپړ تیا موندلې ده ، هغه ډول چې دعدم تمرکز په لور د حرکت ځینې نښې لېدل کېږي ، فدراسېونونه هم د زیات مرکزیت په لوري د بدلون په حال کې دي ، دا وضع دقیقاً د امریکا متحده ایالاتو کې رامنځته شوې ده .

نن ورځ د امریکا متحده ایالات د هغو ګڼو بدلونونو په رامنځته کولو سره چې په بنسټي قانون کې یې د اصلاحاتو ترسرلیک لاندې راوړي ، د هغو ۱۳ لومړنیو ایالتونو چې د فدرال حکومت هلته جوړ وي په کراتو زیات مرکزیت لري ، له بله پلوه ځینې فدرال حکومتونه تردې کچې په مرکزیتوب عمل کوي چې کیدای شي د واحد حکومتونو په لیکه کې وګڼل شي (۳۷ : ۱۵۱).

له نظري پلوه د فدرالېزم نظام پراخ او ډېر پراخ هېوادونو کې وي ، د ټولو هغو پرمختګونو چې د تګ راتګ او تړاوونو په برخه کې ترلاسه شوي ، نن هم ځینې هېوادونه لکه برازیل او زایر د ارتباطي کمزورۍ او د خپلې ځمکې د پراخو ځمکو بې اغېزې اشغال څخه ځورېږي ، همدا د ارتباطاتو او سیاسي کنترول په لاره کې خنډونه ، شونې ده چې د واحد حکومت د تجزیې لامل شي ، په داسې حال کې چې د داسې پېښو تحمل په فدرال حکومتونو کې اسانه وي .

دا رښتیا ده چې د فدرالېزم نظام د بنې له پلوه د ټوټه ټوټه او تړانګې په څېر هېوادونو تر ټولو غوره حکومتي طریقه ده ، یو هېواد چې له اوږدوالي له پلوه زیات اوږد وي او له یوې څخه د زیاتو سیمه ییزو هستو لرونکی وي ، غوره به ورته دا وي چې فدرال نظام په کې پلی کړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

فدرال حکومتونه کولی شي له دوه سیمه ییزو هستو څخه د زیاتو په لړلو سره د دوه یمو درجو سیمه ییزو هستو په ښودلو سره همغږې کړي . ننني زیاتره فدرال حکومتونه څو هسته یي دي . د کاناډا ، نایجریا ، پاکستان او استرالیا هېوادونه دیو فدرال بنسټي قانون په تدوین سره کولی شي د بېلابېلو سیمو تر منځ یو ځای توب منځته راوړي . په دې ترتیب سره یو فدرال حکومت معمولاً د زیاتو انساني تجمع مرکزونو لرونکی وي ، چې د پراخو کم مېشتو او بې مولده سیمو په وسیله یو له بل څخه بېل شوی وي چې غوره بېلګه یې د استرالیا او کاناډا هېوادونه دي .

د فدرال حکومتونو پلازمېنې معمولاً له ایالتونو څخه خپلواکې او حکومت پورې تړلې ځمکو کې ځای پر ځای کېږي ، دا چاره د هغو رقیبو او سیالو ایالتونو چې د پلازمېنې کېدو شرایط لري د سیالۍ مخه نیسي (۳۷ : ۱۵۲).

دنایجریا په هېواد کې له لوېدیځو سیمو څخه د یو ښار بېلول او د هغې ټاکل د یو فدرال پلازمېنې په توګه د دوو لاملونو له امله وو.

۱. دا ښار د استعمارپر مهال د دولتي اسنادو خوندي ځای و.

۲. دې ښار د هېواد د غوره بندرونو په توګه کولی شول د شمال وچو تړلو سیمو لپاره د فدرال حکومت داخلي سیمو لپاره د لاس رسي تضمین وکړي (۳۷ :۱۵۳).

د فدرال نظام د هغو ځمکو د اداري لپاره غوره سیاسي لاره ده چې مختلفې پرګنې (ژبنۍ ، مذهبي ، قومي اوفرهنګي) په کې استوګنې وي . دا ډول د حل لاره په تېره په هغو برخو کې چې سیمه ییز تفاوتونه په کې وي او د هېواد د هرې سیمې وګړي چې په دې هېواد کې استوګن هېواد خپل هېواد ګڼي.

فدرال چوکاټ د انعطاف قبلونې له امله ، د ځمکو د اداري وړتیا چې مخ په پراخېدونکې حالت کې ده ، اکثریت د هغو سیمو لپاره چې تر دې مهاله ورسره نه وي یو ځای شوې ځانګړي ترتیبات وړاندې کېږي . د امریکا متحده ایالاتو ، هندوستان ، مکزیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

او برازیل خپل څو سیمه ییز موقعیت د قلمرو له سطحې څخه د ایالت سطحې ته چې د فدرال حکومت لومړی درجه وېش ګڼل کېږي لوړ کړي .

د فدرال نظام بل غوره والی د فردي پانګې اچونې د تشویق شونتیا ده . د امریکا متحده ایالاتو د اقتصادي چټکې پراختیا تر ډیره بریده د همدې لامل د پکار اچولو پایله وه (ایضاً : ۱۵۴).

دحقیقي فدرالي نظام ایجادول په هغو هېوادونو کې چې سربېره پر زیاتې پراختیا د قومي ، ژبني تفوق لرونکی وي د چارو اداري د اسانتیاوو لپاره وي (۳۷ : ۹۹) .

۳. کنفدرال هېوادونه

د څو دولتونو یا هېوادونو یوځای توب ته چې د دفاع او مرستو په موخه سره یو ځای شوي وي ورته کنفدرال حکومتونه یا کنفدراسیون ویل کېږي . کنفدراسیون د هېوادونو پر وګړو د مرکزي ځواک لرلو ته ژمن نه وي او غړي هېوادونه یې په باندېني او داخلي سیاست کې ازاد وي . د کنفدراسیون حکومت غړي هېوادونه په نړیوالو اړیکو کې ځانګړو هېوادونو په څېر پاتې کېږي ، مګر جنګ به خپلو منځونو کې تحریموي او د نورو د جنګ پر وړاندې په متحده توګه اقدام کوي (۱۱: ۵۳، ۵۴).

همدارنګه پوهاند دوکتور ودیر صافی کښي : کنفدرالي د دوو یا تر دوه زیاتو هېوادونو یو والي ته وایي ، چې دا یووالی د یو نړیوال تړون پر اساس منځته راځي . په کانفدرېشن کې د فدرالي نظام برعکس هر هېواد ځانګړی خپلواک شخصیت پېژندل کېږي او د نړیوال حقوقي اهلیت لرونکي وي او همدغه اهلیت ته لا دوام ورکوي . دا هېوادونه یوازې د خپلو ګټو په پار یوه نړیواله ارتباطي یابهرنۍ شعبه کې ګډې کړنې کوي ، د نړیوالو حقوقو له مخې د کانفدرېشن هر یو غړی یو ځانګړی شخصیت لري ، د دغو هېوادونو حقوقي اهلیت او خپلواکي د بل هیڅ هېواد په ګټه نه وي . هر وخت چې د کانفدرېشن غړي هېوادونه خپلې موخې ترلاسه کړي ،نو کانفدرېشن توب ته پای ورکوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مهال په نړۍ کې د کانفدرېشن هېوادونو کومه بېلګه نېشته . کانفدرېشن هېوادونه ډېری مهال د متقابلو مرستو او ګډو پېښو له امله رامنځته کېږي (۲۷ : ۴۷).

کنفدرېشن هغه دولتونو ته ویل کېږي چې دوه یا څو دولتونه د یو تړون له مخې یو له بل سره ژمنه کوي چې په ځینو ځانګړو ساحو کې د بېلګې په توګه سوداګریزو ، نظامي او یا فرهنګي برخو کې به ټولې چارې یو ګډ کمېسیون ته سپاري ، بناءً دا ډول هېوادونه په خپلو نورو ټولو داخلي چارو کې بشپړ ازاد وي ، خو په هماغه اړوند ساحوکې بیا هیڅ یو له نوموړو دولتونو څخه خپلواک صلاحیت نه لري او هماغه شورا صلاحیت لرونکې وي .

په کنفدرېشن رژیم کې د فدرېشن بر عکس هر غړي دولت خپل هویت ساتلی وي او د پوره نړیوالو حقوقي اهلیت لرونکی وي . دې دولتونو یوازې د خپلو ګټو له امله د نړیوالو اړیکوپه یوه شعبه کې سره اتحاد کړی وي .

د یو کنفدرېشن د تحقق لپاره لاندې شرایط لازمي ګڼل شوي دي .

۱ـ د یو څو ازادو دولتونو شتون چې د خپلو چارو په یوه یا څو برخو کې د ګډ برخلیک غوښتونکي وي ، خو نه غواړي چې خپل بنسټیز حاکمیت له لاسه ورکړي .

۲.د کنفدریشن دولتون ترمنځ یو نړیوال تړون یا معاهده موجوده وي چې ددې کنفدرېشن د تشکیل شتون تایید کړي ، او دا تړون د کلي او عمومي شکل لرونکی وي او ټول غړي دولتونه باید هغه تصویب او اطاعت ترې وکړي .

۳.د کنفدرېشن د چارو تنظیم او اداري لپاره د لازمو نهادونو رامنځته کېدل چې په کې د غړو دولتونو استازي سره را ټول شوي وي .

۴.د غړو دولتونو لخوا کنفدرېشن ته د حاکمیت لېږد باید جزوي وي ،هسې نه چې د هغوی حاکمیت د مرکزي حاکمیت قربان شي .

۵.د کنفدرېشن ټول تصمیمونه او پرېکړې د ګډ کمېسیون د استازو د رایو په اتفاق سره تر سره کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. د کنفدرېشن له غړو دولتونو هر یو یې کولی شي په خپل تصمیم سره له دغه اتفاق څخه بېرون شي (۱۳: ۷۶).

په اخر کې باید یادونه وکړو چې نن ورځ د کنفدرېشن دولتونه شتون نه لري ، د سوېس دولت په لومړیو وختونوکې د کنفدرېشن بڼه درلوده چې په ۱۸۱۳م کال کې جوړ شو او تر ۱۸۴۸ م کال پورې یې پایښت درلود ، چې بیا وروسته په فدرالي دولت وا وښتو .

د فدرالي او کنفدرالي دولتونو تر منځ یو څه ورته والي او توپیرونه شته چې په لاندې توګه یې روښانه کوو :

۲.۲.۳.۲.۱.۴. دفدرالي او کنفدرالي دولتونو ترمنځ ورته والی

د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ ورته والي په لاندې ډول دي .

۱. په فدرالي او کنفدرالي دواړو کې ازاد او خپلواک دولتونه د یو یا څو ځانګړو موخو لپاره نوموړي نظامونه منځته راوړي .

۲ـ د ګډو موخو د لاسته راوړلو لپاره یو با صلاحیته مرکزي تشکیل رامنځته کوي چې شریکې موخې تر سره کړي (ایضاً:۷۷).

۳.۲.۳.۲.۱.۴. د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ توپیرونه

د فدرال او کنفدرال دولتونو ترمنځ توپیرونه په لاندې ډول دي .

۱ـ د واحده حاکمیت له مخې : په کنفدرېشن کې ګډ دولتونه د واحده حاکمیت څخه نه محرومېږي، په داسې حال کې چې په فدرالي نظام کې ګډ دولتونه له خپل واحده حاکمیت څخه محرومېږي ؛ او یو نوی دولت منځته راوړي .

۲. د اړیکو له مخې : په کنفدرېشن کې اړیکې یوازې په هماغه مشخصه ساحه کې وي په کومه کې یې چې یو والی کړی وي ، خو په فدرالي نظامونوکې مرکزي دولتونه په سیده توګه د خپلو خلکو سره په اړیکه کې وي او مستقیماً پرې قانون پلی کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳ـ د قانون له مخې : که په کنفدرال نظام کې ګډ یو والي سره د قانون د وضع کولو صلاحیت نه وي ، نوموړی یو والی یوازې وړاندیزونه وړاندې کوي او قوانین د اړوند دولتونو لخوا وضع کېږي ، خو په فدرالي نظامونو کې مرکزي دولت په هغو چاروکې چې ورته سپارل شوې وي په ازادانه توګه کولی شي چې قانون وضع کړي .

۴. د دولت له مخې : فدرالي نظام د نړیوال اعتبار له مخې یو دولت ګڼل کېږي او په کې شامل دولتونه عموماً د کوم نړیوال سازمان غړیتوب تر لاسه کولی نه شي ، ځکه چې دوی خپلواک نه دي . خو په کنفدرال نظام کې شامل دولتونه بیل بیل حقوقي شخصیت ګڼل کیږي .

۵. د انفصال له مخې : د کنفدرال یو والی موقتي او د یو تړون پر اساس شوی وي او هر وخت کولی شي سره بېل شي ، خو په فدرالي دولتونو کې مرکزي دولت هیڅ یو شامل شوي دولت ته کوم چې فدرېشن ته د شاملېدو وروسته ایالتي شکل غوره کوي ؛ د انفصال صلاحیت نه ورکوي .

۶. دجنګ له مخې : که د فدرال دولت د ننه جنګ پیښ شي هغه ته داخلي جنګ ویل کېږی ، خو که د کنفدرال دولتونو ترمنځ جنګ پیښ شي ؛ نړیوال جنګ ورته وایي .

۷. دموخو له مخې : په کنفدرال نظامونو کې د موخو ساحه محدوده وي لکه یوازې دفاع ، بېرونۍ چارې ، سوداګري ... ، خو په فدرالي نظام کې ټولې ملي ګټې او موخې په پام کې نیول کېږي (۱۳: ۷۷ ، ۷۸).

۳.۱.۴ . د هېوادونوپراختیا

دیوهېواد پراختیا له ټولې هغې جغرافیایي محدودې ځخه عبارت ده چې د هېواد اوسېدونکي په کې استوګنه کوي او دا هېواد په کې د خپل حاکمیت او نفوذ چارې ترسره کوي (۱۰ : ۳۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر (۲۰۱۱م) کال پورې نژدې ۱۹۳ خپلواکو (ازادو) هېوادونو په نړۍ کې شتون درلود چې د ملګرو ملتونو په ټولنې کې يې غړيتوب درلود. يو شمېر نور ازاد هېوادونه هم شته چې ددې ټولنې غړيتوب نه لري . سويس يا سويټزرلينډ تر ۲۰۰۲ م کال د بې طرفۍ سياست په لرلو سره ددې ټولنې غړی نه و ، سره ددې چې په ملتونو ټولنې کې يې غړيتوب درلود . د چين ولسي جمهوريت غړيتوب په دې ټولنه کې تر ۱۹۷۱ م کال پورې په تعويق کې اچول شوی و . فدرالي المان او د المان ديمو کراتيک جمهوريت تر ۱۹۷۳ م کال پورې د ملګرو ملتونو ټولنې غړي نه و. يو شمېر نور کوچني هېوادونه لکه اندورا (Andora) ، موناکو (Monaco) ، واتيکان (Vatican) او داسې نور هم شتون لري چې د ملګرو ملتونو ټولنې کې غړيتوب نه لري . سره له دې چې ددې ټولنې په ځينو فعاليتونوکې برخه اخلي . په هره بڼه دنړۍ هېوادونه دپراخوالي له مخې توپير لري د بېلګې په توګه واتيکان ۱۰۸.۷ مربع ايکړه ، دچين ولسي جمهوريت ۹۵۹۶۹۶۱ کېلومترمربع ، د برازيل هېواد ۸۵۱۴۸۷۷ کېلومترمربع مساحت په لرلو سره يو له بله توپير لري . په همدې توګه دا چې لېدل کېږي د ملګرو ملتونو ټولنې تر ټولو پراخ هېواد روسيه د ۱۷۰۷۵۰۰۰کېلومتر مربع پراخوالي لرونکی ددې ټولنې د تر ټولو کوچني غړي هېواد يعنې توالو (Tuvalu) (چې ۲۶ کېلو متر مربع مساحت لري) څخه ۶۵۶۷۳۰ ځلې زيات پراخوالی لري .

په ټوليزه توګه هغه هېوادونه چې د ۲.۵ مېليون کېلومتر مربع څخه زيات پراخوالی لري لکه (روسيه ، کاناډا، چين او د امريکا متحده ايالات ډير پراخ هېوادونه ګڼل کېږي . په داسې حال کې چې هغه هېوادونه چې د ۲۵ زره کېلومتر مربع څخه دکم پراخوالی لرونکي هېوادونه لکه (بروناى او لبنان) ډيرکوچني هېوادونه جوړوي .

له ۲۵ زره تر ۱۵۰ زره کېلومتر مربع پراخوالي لرونکي هېوادونه لکه (انګلستان او پولنډ) منځني هېوادونه او هغه هېوادونه چې له ۳۵۰ زره تر ۲.۵ مېليون کېلو مترمربع پراخوالی لري لکه (فرانسه او مکسيکو) پراخ هېوادونه دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ د هېوادونو د پراخوالي منځنی حد د ۷۷۷ زره کېلومتر مربع یا د ترکیې او چیلي هېوادونو برابر پراخوالی دی . په داسې حال کې چې د نړۍ له نیمایي څخه زیا ت هېوادونه له ۲۵۰،۰۰۰ کېلو متره مربع پراخوالي څخه کم دي (۴ : ۵۷، ۵۸).

د هېوادونو ډلبندي د پراخوالي له مخې چندان مفیده نه برېښي ، همدارنګه پراخوالی په یو ځای توګه او وګړو او په ځمکه کې د هغو د خورېدو څرنګوالی ، جغرافیایي موقعیت او د ځمکې فزیکي ځانګړتیاوو لکه آب وهوا، نا اواري او طبیعي منابعوته په نه پاملرنې نه شي کولی د ځواک معیار شي . بناءً غوره به داوي چې د هېوادونو ترمنځ توپیر تر زیاته د کیفي پلوه بر رسي شي ، نه د کمي پلوه (۳۷ : ۹۷).

په دې کې شک نیشته چې حاکمیت د نړۍ په یو شمېر هېوادونو کې د هغو له کوچنیتوب له امله تل تر پوښتنې لاندې وي ، د بېلګې په توګه موناکو په ۱۸۶۱ م کال کې د فرانسې تر حمایت لاندې راغی او له هماغه وخته تر ننه پورې د ښه ګاونديتوب معاهدې له مخې له ځواکمن ګاونډي څخه مرسته اخلي (۴ : ۵۸).

د سان مارینو هېواد چې سربېره پر کوچنیتوب د ایټالیې په وسیله په جغرافیایي ډول راګېر شوی ، لکه چې په (۲.۴ نقشه) کې لیدل کېږي ، د کوچنیتوب او ځانګړي وضعیت له مخې د خپل ګاونډي هېواد په اقتصادي او سیاسي ګروګان کې دی .

دسان مارینو جمهوریت له ۱۸۶۲ م کال څخه د ایټالیې سره ګمرکي اتحادیه لري او له اقتصادي پلوه هم د هغه هېواد سره مرسته کوي ، په دې جمهوریت کې په اردو کې خدمت کول د اوطلبانه کار دی او هر وخت چې لازمه وي له ۱۶ـ ۵۵ کلونو عمر لرونکي سړي له هېواده د دفاع لپاره احضارېږي .

د لختن شټاین پرنس نشین هېواد چې د راین سیند په پاسنیو برخو کې موقعیت لري ، د اتریش او سوېس په منځ کې د ۱۹۲۳ م کال د تړون له مخې له ګمرکي پلوه د سوېس متحد ګڼل کېږي او د همدې هېواد له پولي واحد څخه ګټه اخلي ، همدارنګه یې پُستي او ګمرکي اداري د سوېس سره ګډې دي . سوېس د لختن شټاین دیپلوماتیک استازیتوب په

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاړه لري . دا هېواد هم لکه د نورو کوچنيو هېوادونو په څېر فوځ نه لري ، لختن شتاین په ۱۹۹۲ م کال کې د ملګرو ملتونو غړی شو (۳۷ : ۹۷، ۹۸).

د اندورا موقعيت د اسپانيې او فرانسې تر منځ داسې دی چې اندورا د اسپانيې او فرانسې د کليسا په وسيله په ګډه توګه اداره کېږي . دلته ښايي دا پوښتنه را ولاړه شي چې ايا د اقتصادي او نظامي پلوه حد اقل پراخوالي ټاکل د هېوادونو لپاره اړين دي او که نه ؟ (۴ : ۵۸) .

معمولاً ديو هېواد زياته پراختيا دکمو پراخو هېوادونو په پرتله برتري لري ، د ځواک د لامل په توګه مطرح کېږي . د بېلګې په توګه دسوېس هېواد سره له دې چې د اقتصادي پلوه د اروپا له پرمختللو هېوادونو څخه دی د کم پراخوالي له امله د نظامي پلوه ستونزې لرونکی دی او په همدې دليل يې دخپل تاريخ په اوږدو دسياسي ـ اقتصادي ډلبنديو څخه ځان غاړې ته کړی ، آن چې د ملګرو ملتونو د ټولنې غړيتوب يې هم نه دی قبول کړی . ددې په مقابل کې که چېرې يو هېواد د پراخې بې کښته او له استوګنې څخه تشې ځمکې لرونکی وي او وګړي يې دغرنيو او يا صحرايي سيمو په وسيله يو له بله ليرې پراته وي ، دداسې هېوادونو اداره زېربنايي تاسيساتو ته اړتيا لري ، چې دا کار زيات لګښتونه غواړي ، د بېلګې په توګه د روسيې هېواد زيات پراخوالی د جغرافيايي طول له پلوه ددې لامل شوی چې د ډيرې ختيځې سيمې بيرنګ تنګي او مسکو ترمنځ د وخت له مخې يوولس (۱۱) زماني سيمې موجودې دي . دا دساعتونو د وخت زيات توپير مرکزي حکومت ته زياتې ستونزې منځته راوړي . دا موضوع په (۴.۳نقشه) کې روښانه کېږي (۳۷ : ۹۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

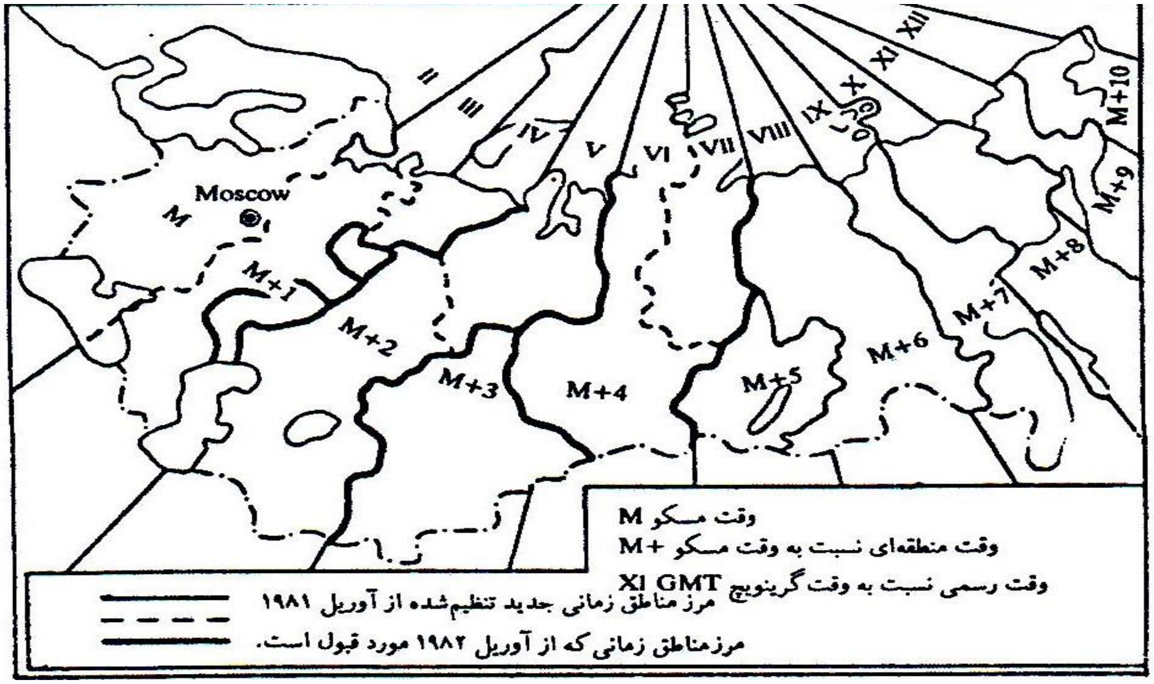

(۲.۴) نقشه : په پخواني شوروي کې زماني مهمې سیمې (ایضاً :۹۹).

هغه حکومتونه چې ځمکې يې په داسې بڼې وي چې وکړي يې په حاصلخېزه سیمو کې ګڼ استوګن او پراخې ځمکې يې په مخ کې له استوګنو څخه خالي وي لکه د کاناډا " سپر " سیمه ، داسې هڅه کوي ترڅو وګړي تشویق کړي چې په خالي ځمکو کې استوګن شي او ددې وضعې منفي اغېزې جبران کړي . د یادولو ده چې همدا کار د افغانستان په شمال ولایتونو کې مومند بابا هم کړی و. د سوډان په هېواد کې د ځمکې د پراخوالي مسله د بېلتون غوښتونکو ځواکونو سره نېغ په نېغه په تړاو کې ده ، چې د دولت سره د ازادۍ له وخته په پرله پسې توګه په جګړه کې دي . سوډان یو پراخ هېواد دی چې **2.5** مېلیون کېلومترمربع پراخوالی لري چې په شمال کې د عربي افریقا څخه تر جنوب کې تور پوستې افریقا پورې پراخه دی . په پای کې د پلازمېنې په ګاونډ کې شمالي سیمو اوسېدونکي له عربي نژاد څخه دي په داسې حال کې چې د جنوبي لمنو اوسېدونکي د نژادي ، فرهنګي او تاریخي پلوه د تور پوستو افریقایانو سره نژدې تړاو لري . ددې دوو استوګنو سیمو ترمنځ واټن کې وچې دښتې او جبه زارې دي ، بنا پردې حاکم هیات ددې دواړو سیمو ترمنځ د تړاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیداکولو او د بېلتون غوښتونکو ځواکونوسره د مخامخ کېدو لپاره تل د ستونزو سره مخامخ وي (۳۷ : ۹۹، ۱۰۰).

زیاتره هغه هېوادونه چې په تدریجي توګه يې د ځمکې پراخوالي له پلوه پراختیا کړې وي او پراخه ځمکې يې لاس ته راوړې وي په اخر کې د غیر قابل کنترول مرزي ځمکو ته د نه لاس رسي له امله د مرکزي دولت په وسیله تجزیه شوي وي . دا کار د لرغونو امپراتوریو لکه (روم، غنا او ازتک) د ټوټه کېدو لامل و . د وروستۍ استعماري امپراتورۍ آن شوروي اتحاد ټوټه کېدو کې هم یاده چاره اغېزمنه وه . په همدې توګه نن ورځ د سوډان او هندوستان هېوادونه هم د حساس لامل په توګه ګڼل کېږي (ایضاً : ۱۱۰).

په دې کې شک نیشته چې د نړۍ اوسنیو هېوادونو یو زیات شمېر يې اوسنۍ پراختیا د پراختیا غوښتنې د یوې دورې په پای کې لاس ته راوړې د بېلګې په توګه د فرانسې پراختیا د ختیځ پر لور د پرله پسې کلونو په اوږدو کې شوې ، یا په اوسنۍ بڼې سره رومانیه چې پخوا دوه ځانګړې کوچنۍ سیمې (والاچیا Walachia او مولداویاMoldavia)وې ؛ ورڅخه منځته راغلې . یا د مسکو ناحیې اطرافي سلطنت او یا د متحده ایالاتو چې په لومړنیو (۱۳) ایالتونو د تدریجي زیاتوالي په پایله کې راغلی . دا ځمکنۍ پراختیا او رشد چې د هېوادونو نظامي او سیاسي قوتونو په وسیله ترسره شوی ، د ځینو پوهانو په اند طبیعي امر دی (۴: ۵۸).

روسو په خپل مشهور اثر کې د ټولنیز قرارداد په نوم چې په ۱۷۶۲م کال کې چاپ شو په دې اړه داسې لیکلي : کولی شو یو سیاسي واحد یا یو هېواد له دوه اړخونو مطالعه کړو ، یو يې د پراختیا او بل يې د نفوسو له مخې . د نوموړي په آند د یو هېواد مطلوبه او مناسبه پراختیا ددې دواړو پدېدو تر منځ تناسب پورې تړاو لري ، ځکه هر هېواد له وګړو څخه متشکل شوی چې په دې هېواد کې ژوند کوي او موجوده ساحه دې وګړو ته د ژوند وسایل برابروي . بنا پردې د هېواد لپاره په بشپړه توګه مطلوب او مناسب پراخوالی هغه دی چې د پراخوالي له مخې اوسېدونکو ته د ژوند او اوسېدلو ټول وسایلو د برابریدو شونتیا په کې میسره وي . او یا د وګړو شمېر په دې اندازه وي چې د هغه هېواد له ټولو تولیداتو څخه ګټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړای شي . د همدې دوو پدیدو د څرنګوالي په رڼا کې او د تړاو له مخې کولی شو چې د یو هېواد ځواک وارزوو، ځکه که چېرته د یو هېواد پراختیا د نفوسو په پرتله زیاته وي نظامي دفاع یې ستونزمنه وي او له طبیعي سرچینو څخه یې اغېزمنه ګټه نشي کولی، همدارنګه که چېرې د یو هېواد پراختیا د نفوسو په پرتله کمه وي د اړتیا وړ زیاتره خوراکي توکي یې باید له بېرون وارد شي (ایضاً: ۵۸).

روسو د یو هېواد لپاره د حقیقي اندازې ټاکلو موضوع د هېواد د چارو د ادارې له نظره هم تر بحث لاندې ونېوله او هغه یې د انسان د بدن ودې پورې پرتله کړه . د نوموړي په آند د پراختیا په زیاتوالي سره فرهنګي یو والی له منځه ځي او کلي وحدت منځته راتلو چارې د ستونزو سره مخامخېږي . په دې توګه لکه چې لېدل کېږي روسو د هېوادونو لپاره د یو متعادل پراخوالي د رامنځته کولو په فکر کې و . حال دا چې د نړۍ په سیاسي نقشه کې یو شمېر هېوادونه د متعادل پراخوالي د نه لرلو سربېره کلونه کلونه د سیاسي ازادۍ لرونکي دي . د روسو بله تېروتنه دا وه چې په دې باره کې یې ټول جغرافیایي او اغېزمن لاملونه له پامه غورزولي وو، او یوازې یې د پراخوالي پر لامل تاکید کولو.

له روسو وروسته یو بل تن درینر (G.T. Renner) په نوم پوه هم په ۱۹۴۲م کال کې هڅه وکړه تر څو د نړۍ نوې او احتمالي سیاسي نقشه برابره کړي . د نوموړي په آند کوچني او له ځانه د دفاع نه لرونکي هېوادونه باید له منځه ولاړ شي ، او په دې توګه به د هېوادونو سرچینو او پراخوالي تر منځ تعادل منځته راشي ، تر څو په پایله کې یې په ټوله نړۍ کې سوله او قراري رامنځته شي (۴: ۵۹).

په هره بڼه د پراخوالي له مخې تر ټولو غوره پراخوالی هغه ده چې د وګړو خواره واوره مېشت کېدل په کې تر پولو پراخوالی ولري ، په بله ژبه د هېواد خاوره باید تر دې اندازې پراخوالی ونه لري چې یو شمېر برخې یې د ګاونډیو ملتونو په واک کې وي او نه دومره کوچنی وي چې نه شي کولی خپل ملت ته په خپله خاوره کې ځای ورکړي . په لومړي حالت کې د سیاسي استقرار منځته راتلل د ستونزو سره مخامخېږي ، په دې اړه کولی شو د ایټالیې په شمال کې د تایرول (Tyrol) سیمې د الماني ژبې وګړو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وضعیت یادونه وکړو . په دویم حالت کې هم هېوادونه هڅه کوي د خپل ملت وګړي بېرته د هغو اصلي ټاټوبي ته ورستانه کړي ، د بېلګې په توګه د چکوسلواکیا د سدوتنلینډ (Sudutenland) سیمې په اړه د المان ادعا چې بالاخره د دغې سیمې وګړي المان ته په ۱۹۴۵م کال کې ولېږدول شول .

په هرصورت اګر چې د پراختیا لامل به یوازې د هېوادونو د پیاوړتیا او کمزورتیا وسیله نه وي ، مګر سربېره پر دې چې له پخوانیو زمانو راهیسې یې چې دامپراتوریو د منځته راتلو مفکوره راپورته شوې ، یوازې یې دولکې لاندې ځمکو په پراختیا فکر کولو ځکه د زیاتو ځمکو په لاس ته راوړلوسره یې کولی شول چې زیات وګړي هم تر خپلې ولکې لاندې راولي ، بنا پردې د یوې امپراتورۍ زیاته پراختیا د هغې د عظمت او ځواک غوره دلیل و. لومړنیو وګړو هر مهال زیاتې غذا ته اړتیا درلوده ، په څنډو او ګاونډیو یې حمله کوله او د نویو ځمکو په لاس ته راوړلو به یې د ځان لپاره خوراکي سرچینې برابرولې او ځینې وخت به د امپراتوریو جوړولو ته هڅېدل ، آن چې اوس مهال هم د بېلګې په توګه که دوه هېوادونه بلژیک او استرالیا پرتله شي لېدل کېږي چې سره له دې چې داقتصادي ، ټولنیز او آن د وګړو د شمېر له پلوه ورته والی لري . په استرالیا کې د زیات پراخوالي له امله په راتلونکې کې د یو سیاسي لوی ځواک د رامنځته کېدو شونتیا برابره ده . حا ل دا چې بلژیک کې نیشته . پردې سربېره په ځینو هېوادونو کې شونې ده چې د زیا ت پراخوالي ارزښت د نورو لاملونو په وسیله له منځه لاړ شي . د بېلګې په توګه که چېرې د یو هېواد نفوس ډېر لږ وي زیات پراخوالی یې هم د ستونزو لامل ګرځي ، خو که هڅه وشي تر څو چې وګړي په کم نفوسه سیمو کې ځای پرځای شي . یو له هغو دلایلو څخه چې ددې لامل کېږي چې زیات پراخوالی د یو هېواد د ځواک لاملونو څخه وګڼل شي دادی چې معمولاً هر څومره چې د یو هېواد پراخوالی زیات وي د آب وهوا اومعدني سرچېنو د تنوع شونتیا او په پایله کې یې د کرنیزو ، معدني او صنعتي چارو د پراختیا شونتیا زیاتېږي چې په پایله کې هېواد کولی شي داخلي سرچېنو څخه ګټنې وکړي ،د وګړو ژوند تامین کړي او ټولو هېوادونو ته اړ نه شي (۴: ۶۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیر داسې هېوادونه شته چې له دې قانون څخه په ټولیزه توګه مستثنی دي ، په دې معنی چې پر کوچني والی سربېره د معدني ډول ډول او ګڼو سرچېنو سیمې لري او له همدې امله د پراخو هېوادونو په پرتله غني وي ، د بېلګې په توګه د چک ، سلواک او اسپانیې هېوادونه چې د لویو هېوادونو په پرتله د ډول ډول او زیاتو سرچېنو لرونکي دي . په داسې حال کې چې برعکس ایټالیا او ناروي هېوادونه د کوچنیو زیاترو هېوادونو په پرتله فقیر دی . د لګسمبورګ هېواد چې د پراخوالي له مخې د نړۍ یو له زیاتو کوچنیو هېوادونو څخه دی د اوسپنې او ډبرو سکرو د غټو زېرمو په درلودلو سره له غني هېوادونو څخه دی . او په همدې دلیل د بنې لکس (Benelux) او ګډ بازار اقتصادي ټولنو کې غړیتوب لرلی .

د زیات پراخوالي بل غوره والی د دښمن د حملو پر وړاندې د زیات مقاومت زمېنې برابروالی دی ، په ځانګړي توګه په پخوانیو زمانوکې چې د لېږد را لېږد وسایلو او لارو د نن په پرتله چندان پرمختتګ نه و ، کړي . پراخو هېوادونو په اسانۍ کولی شول خپل دفاعي وسایل لېرې پرتو سیمو ته ولېږدوي آن چې نن ورځ هم د علومو او صنایعو پراختیا او نور زیات پرمختګونه چې د لاور او جنګي وسایلو په ساحه کې شوي په پراخو هېوادونو کې له کوچنیو هېوادونو په پرتله په ښه توګه شوي (۴ : ۶۱) .

د یادولو ده چې زیا ت پراخوالی سره ددې چې ګڼ امتیازات لري ، ولې په مقابل کې یې ځینې عیبونه هم لري ، چې له دې ډلې په لومړیو هېوادونوکې د داخلي چارو اداره یو ستونزمن کار دی . په پخوا وختونو کې له مرکزي حکومت څخه د سیمو لېرې توب به ددې لامل کېدو چې په ناخوښو خلکو کې به یې د ازادۍ او بېلتون مفکوره پیدا کوله او په دې ترتیب به یې د مرکزي حکومت لپاره ستونزې زېږولې چې په پایله کې به یې د هېواد سیاسي کمزورتیا لپاره زمینه برابروله . آن چې اوسمهال د اړیکو د پرمختګ سربېره په پراخو هېوادونو کې د داخلي چارو اداره د ستونزو سره مخ وي د بېلګې په توګه د سوډان هېوادکې چې ۲.۵ مېلیون کېلو مترمربع پراخوالی لري ، د پراخوالي مسله یې د بېلوالي فعالیتونو سره نېغ په نېغه تړاو لري . د سوډان په پراخ هېواد کې ، عربان په شمال او تورپوستي افریقایان یې په جنوب کې استوګن دي ، ددې دواړو استوګنو سیمو تر منځ پراخ ډاګونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

جبه زارې موجودې دي چې په جنوب کې بېلتون غوښتونکو ځواکونو د مقابلې په چارو کې يې حکومت لپاره ستونزې جوړې کړ ي دي او بالاخره د هېواد په تجزيه تمامې شوې . همدا چارې د لرغونو امپراتوريو لکه روم ، ګانا او ازتک د ټوټه کېدو دلايل او لاملونه وو . په پای کې وروستنۍ امپراتوری آن چې شوروي هم له دې چارې اغېزمن و او په نن وخت کې هم په ځينو هېوادونو کې لکه هندوستان کې يو حساس لامل ګڼل کېږی .

د يو هېواد پراختيا په ځانګړې توګه که څه هم نفوس يې کم وي بيا هم دستونزو زېږنده وي ، ځکه هغسې چې لازمه وي له طبيعي سرچېنو څخه ګټه نه شي اخېستلی ، په داسې وخت کې د هېوادونو لپاره د دفاعي پلوه هم ستونزې جوړېږي ، په دې معنی که چېرې بې استوګنې څنډې د ګاونديانو د تهديد سره مخامخ کېږي ورڅخه په بشپړه توګه د دفاع شونتيا نه وي ، ددې برعکس که چېرې يو هېواد کوچنی او ډېر نفوس ولري او وګړي يې له سرچېنو څخه ګټه واخلي ددې زياته شونتيا لېدل کېږي چې ياد هېواد له اقتصادي پلوه پرمختګ وکړي ، سره له دې چې د دفاعي او نظامي پلوه کېدای شي کمزوری وي ، د بېلګې په توګه د سوېس هېواد چې د پراختيا له مخې کوچنی دی ، مګر له اقتصادي پلوه د اروپا له غوره هېوادونو څخه دی . دا چې د پراختيا له مخې د کوچنيتوب له امله نشي کولی نظامي غوره ځواک جوړ کړي له همدې امله د اروپا له ټولو نظامي او سياسي ډلبنديو څخه يې ځان ګوښه کړی ، آن چې تر ۲۰۰۲ م کال پورې يې په ملګرو ملتونو کې غړيتوب هم نه و؛ اخېستی.

په هره بڼه پورتنيو مطلبونو ته په پام سره دې پايلې ته رسېږو چې پراخوالی په يوازې توګه د يو هېواد د سياسي کمزورتيا يا پياوړتيا لامل نه ګرځي ترڅو چې د يوهېواد طبيعي وضعه (جغرافيايي موقعيت ، فزيکي جوړښت ، اقليم او د خاورو ډولونه) ، د کرنې ، معدني سرچينو ، انساني او اقتصادي وضعې څرنګوالی ورسره يو ځای نه وي(ايضاً : ۶۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴.۱.۴. دهېوادونو موقعيت

د يو هېواد موقعيت له دوه اړخه د څېړنې وړ دی : ۱) د ځمکې د کرې پر مخ د رياضي موقعيت لـه مخې چې د مدارونو (عـرض البلد) او نصف النهـارونو (طول البلد) لـه مخې مشخص شوي وي او مطلقه موقعيت ورته ويل کېږي ؛ ۲) د نسبي موقعيت له مخې . مګر د سياسي جغرافيې ځينې نور پوهان او ليکوالان د هېوادونو موقعيت په ډېرو ډولونو سره ښيي او ټينګار کوي چې د هېوادونو موقعيت له څو اړخونو د څېړنې وړ دی چې په لاندې توګه بـه يې هر يو روښانه کړو (۳۸ : ۱۰۷).

۱.۴.۱.۴. رياضي يا مطلق موقعيت

دغـه موقعيت تـه رياضي موقعيت ځکه وايي چې د ځمکې د کرې پـرمخ د رياضـی وضعيه کمياتو (طول البلد او عـرض البلد) پـه ځانګړې توګه لـه استوا کرښـې څخه يـې د واټن له مخې د هېواد موقعيت ښودل کېږي.

رياضي موقعيت هغه دی چې د مدارونو او نصف النهارونو کرښو پـه وسيله مشـخص شـوي وي او مطلـق موقعيـت ورتـه ويـل کېـږي . دا ډول موقعيـت ددې ښـودنه کـوي چـې د جغرافيايي پلوه يو هېواد له استوا کرښې څخه څومره لېرې او يا نژدې دی ، او يا لـه استوا او قطبونو څخه ديو هېواد د لېري والي او نژدې والي ميزان راښيي (۳۷ : ۱۰۸).

دا ډول موقعيت يعنې له استوا څخه لېرې والی او يا نژدې والی لـه دې امله د ارزښت وړ دی چې د اقليم ټاکونکو لاملونو څخه ګڼل کېږي . پـه يـو هېواد کـې د اقليم ښـه والـی او خرابوالی پـه نېغه توګه د هېواد پـه اقتصادي وضعې اغېزه لـري چې دا وضعه پـه نوبت سره د هېواد د سياست او نظامي ځواک پـه څرنګوالي زيا تې اغېزې لري .

يو شمېر زيات پخواني ليکونکي او پوهان چې د چاپېريالی جبر پلويان وو، د سياسي موضوعاتو د تحليل پـه برخـه کـې ددې لامـل د ارزښت يادونـه هـم کـړې ده . د اپلاتـون پـه آنـد ځينې سيمې له طبيعي پلوه د ښو او يا بدو وګړو پـه تربيه يا پالنـه کـې لـه نورو سيمو څخـه توپير لري . هېرودت پـه دې اړه ليکي :" د معتدل ډول خواصو لرونکي وګړي د همدې ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبعیت لرونکې سیمې څخه منځته راځي ". یوه ډله پخوانیو او اوسنیو پوهانو د اب وهوا اغېزمنتوب د یوې سیمې د وګړو په تربیت او فکري او روحي شخصیت جوړولو ټینګارکړی ، ځینو نورو بیا تردې هم ډیر اغېزمن ګڼلی او هغه یې (د اب وهوا اغېزمنتوب) د شخصیتونو او تمدنونو جوړولو یوازینی لامل ښودلی ، د بېلګې په توګه له ارستو رانقل شوي چې د سړو سیمو وګړي په ځانګړې توګه په اروپا کې زړه ور مګر کم فکره او کم هنره دي ، اسیایان هوښیار او هنرمند مګر بې زړه وي ، یونانیان چې ددې دواړو سیمو ترمنځ استوګن دي له دواړو خاصیتونو برخمن دی یعنې هم زړه ور او هم هوښیار دي (۲۰ : ۸۹).

دا ډول نظرونه زیات وو آن چې په ۱۶ مه پېړۍ کې هم د لیکوالانو له ډلې ځینو یې لکه جین بودن (Jean Bodin) لکه د ارستو په څېر وایي د منځنیوعرض البلد سیمو اوسېدونکو لخوا د نړیوال سیاست کنترو ل د اقلیم په مناسب والي پورې تړاو لري . مونتسکیو (Montesquieu) په ۱۸ مه میلادي پېړۍ کې په ګرموسیمو کې د غلامۍ د رامنځته کېدو او یا په سړو سیموکې د ازادۍ روحیه اقلیمي اغېزې ګڼي .

پر پورته یادو شوو څرګندونو سربېره باید څرګنده شي چې د هېوادونو سیاسي ځواک او اقلیم ترمنځ نېغ په نېغه تړاو نه شته ، ځکه چې د تاریخ په اوږدو کې مدنیتونو د چاپیریالي جبرونو په معتدله سیمو کې په یوازیتوب پراختیا نه ده کړې . که څه هم په دې اړه آن چې په ۲۰ مې میلادي پېړۍ کې هم ځینې لیکوالان لکه هنګټنګټن (Hungtington) د اقلیم بدلون اغېزمن او ارزښتمن ګڼلو . په هره بڼه د آب وهوا د اغېزو څخه په دې اړه انکار نه شو کولی . یوازې دا چې دا اغېزې ثابتې ، منظمې او د وړاندوینې وړ وګڼل شي (۴ : ۶۶، ۶۷).

همدارنګه دوکتور میرحیدر دره هم خپل کتا ب (مباني جغرافیای سیاسی) کې د اقلیم اغېزمنتیا لږه مني ، خو په ټولیزه توګه یې اغېزمنتیا ته قانع نه دی . نوموړي لیکي : نن ورځ دا جوته شوې چې د آب وهوا او د یوهېواد د سیاسي ځواک ترمنځ داسې نېغ تړاو نه شته ، په حقیقت کې مادي تمدن او ثروت یا د یو هېواد سیاسي ځواک نشي کولی چې د آب وهوا او یا د طبیعي ځانګړتیاوو معلول وښیو(۳۷ : ۱۰۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ . ۴ . ۱ . ۴. نسبي یا مرتبط موقعیت

له نسبي موقعیت څخه موخه له سمندرونو څخه نژدې والی یا نژدېتوب دی ، یا د یو قوي ، ځواکمن او پراختیا غوښتونکي هېواد ګاونډیتوب دي ، له ټاپوګانو جوړ یا هغه هېوادونه چې په ټولیزه توګه په وچه کې راګېر وي ، هغه هېوادونه چې د نړیوال کانال یا تنګي په ګاونډ کې موقعیت لري یو شمېر ښېګڼې او ستونزې لري چې د هغو څېړل د سیاسي جغرافیې له پلوه مهم دي . له بله پلوه باید پوه شو چې که څه هم دیو هېواد نسبي موقعیت ثابت دی ، ارزښت یې د وخت په تېرېدو سره بدلون کوي (۳۷ : ۱۰۹).

د نسبي موقعیت سیاسي ارزښت د مطلق یا ریاضي موقعیت په پرتله زیات وي ، ځکه د ټولو ځواکمنو او کمزورو هېوادونو په سیاسي تصمیم نېولو کې د ګاونډي هېواد ښکاره اغېزې لېدل کېږي چې د تاریخ په اوږدو کې یې بدلون موندلی دی او بنا ء پردې تل په نسبي توګه څېړل کېږي . ددې ډول موقعیتونو زیاتره یې په حایل سیمو او یا هېوادونو کې لېدل کېږي . حایل هېوادونه معمولاً هغه کوچني هېوادونه یا سیاسي واحدونه دی چې د دوو ځواکمنو هېوادونو ترمنځ موقعیت لري ،آن چې ځینې وخت ځمکنۍ بشپړتیا او ازادي یې هم د ملګرو ملتونو د ځواکونو په وسیله تضمن کېږي . د بلجیم ، هالند او لکسمبورګ هېوادونه معمولاً د فرانسې او جرمني ترمنځ د حایل په توګه وو . همدارنګه پولنډ ، چکوسلواکیه او رومانیه د مرکزي اروپا او شوروي ترمنځ د حایل په توګه وو(۴ : ۶۷).

د یو هېواد نسبي موقعیت د هېواد بېروني مقام او مرتبې په معنی دی ، چې دمناسب موقعیت په لرلو سره دنړیوال ارزښت لرونکي کېږي . د هېوادونو د نسبي موقعیت ځینې بېلګې په لاندې توګه دي .

- د ځواکمن ګاونډیانو سره ګاونډیتوب .
- د ابناګانو او کانالونو په ګاونډ کې موقعیت .
- د تمدنونو او فرهنګونو ترمنځ د تړاو او تبادلې مرکزونه .
- د اوبیزو لارو سره د یو هېواد نسبت (۲۰ : ۹۰، ۹۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۴.۱.۴. سوق الجیشي موقعیت

ددې ډول موقعیت ارزښت د هېوادونو سیاسي موقف په پام کې نېولوسره بدلون مومي ، د ځینو ځانګړو شرایطو سره کېدای شي ځینې هېوادونه یاځینې سیمې سوق الجیشي ارزښت پیداکړي اوپه داسې ځایونو یا مقامونو بدل شي چې له هغې څخه ګټې اخېستنې سمندري ، ځمکنۍ او هوایي لارې کنټرول او څارل شي . بنا پر دې له دې ډول ځایونو څخه دهېوادونوپه ساتنې او یا یې برعکس د دښمنانو په تهدید کې ګټه اخیستلی شي ، چې په هره بڼه کې د هېوادونو پر ځواک اغېزمن وي . په دې باره کې یو بل ډول جغرافیایي موقعیت چې دځانګړې ارزښت لرونکی و او اوس هم د هېوادونو د پاملرنې وړ دی د معابرو او ابنا ګانو لکه د انګلیس کانال ، دجبل الطارق ابنا ، سسلي ابنا ، د سویز کانال ، ترکیې ابناګانې (پاسفورس او در دانیل) ، د باب المندب ابنا ، هرمز تنګي ، د پانامې کانا ل ، د ماجیلان ابنا او بالاخره د امید نیک دماغې (پوزې) چې اوس هم د زیات سوق الجیشي اوسیاسي ارزښت لرونکي دي ، په ګاونډ کې یې ځای لرل دي(۴: ۶۸) .

باید وویل شي چې دسوق الجیشي موقعیت ارزښت دسیاسي قدرتونوپه بدلون او یا د تکنالوژۍ په پرمختګ سره بدلون کوي ، دبېلګې په توګه په ۱۸مه مېلادي پېړۍ کې انګلستان په جنوبي اتلس سمندر کې دفالکلیند ټاپوګان په واک کې واخیستل ځکه چې د سوق الجیشي ارزښت لرونکي وو ، او د هغو په لاس ته راوړلو سره یې په ټولو هغو لارو چې د جنوبي امریکا له جنوب څخه غزېدلې وې ؛ څارنه شونې کړه . دبېلګې په توګه په ۱۹۱۴م کال کې یې د الماني کشتیو په لمنځه وړلو کې غوره رول درلود. په داسې حال کې چې د پانامې کانال په کېندلو سره دې سمندري سوداګریزې او ارتباطي لارې خپل ارزښت له لاسه ورکړ. په لومړیو وختونو کې چې د فالکلیند ټاپوګانو خپل ارزښت له لاسه ورکولو، د آیسلینډ ټاپو ورځ په ورځ ارزښت زیاتولو. له هغه مهال چې اړیکې او تړاوونه په اتلس سمندرکې د کشتیو په وسیله کېدل دآیسلینډ ټاپو موقعیت په شمالي عرض البلدونو کې خطرناک وو ، له همدې امله یې د ګاونډ اوبه کمې ترکټې لاندې راتلې ، مګر د لنډ پروازه هوایي الوتنو له امله یې ارزښت زیا ت شو ، نن ورځ چې اوږد پروازه جیټ الوتکې په یاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټاپوګې ناستې نه کوي تر یوه بریده یې ارزښت له لاسه ورکړ. په همدې توګه شمالي کنګل سمندر چې پخوا په بشپړه توګه له پامه لېرې غورزول شوی و ، نن ورځ د هوایي کرښو په وسیله تر ګټې اخیستنې لاندې دی او کاناډا ،ګرینلینډ او داسې نورې قطبي بې حاصله ځمکې داقتصادي اونظامي موخو لپاره تر استفادې لاندې نیول کېږي او سوق الجیشي ارزښت یې پیدا کړ (ایضاً: ۶۹).

۴.۴.۱.۴. په وچه کې راګېر موقعیت

په وچه کې راګېر موقعیت هغې موقعیت ته ویل کېږي چې دغه هېوادونه ازادو اوبو (سمندرونو او نورو) ته هیڅ ډول لاس رسی نه لري (۲۰ : ۹۸). د هېوادونو مطالعه کې دجغرافیایي ځانګړتیاوو لکه پراختیا ، شکل ، موقعیت او سرحدونو سربېره چې په پام کې نیول کېږي ، وچه کې راګېر توب یا د سواحلو نه لرل هم د ارزښت وړ دی . اګر چې دا ډول ځانګړنې د سمندري هېوادونو په منځ کې په اداري واحدونوکې هم لېدل کېږي ، مګر دا چې ددې واحدونو ستونزې معمولاً اقتصادي یا تخنیکي وي نو په سیاسي جغرافیې کې د پام وړ نه وي . په داسې حال کې چې په وچه کې راګېر هېوادونه د ګڼو ستونزو سره لاس او ګریوان وي ځکه د اوبو او ددې هېوادونو ترمنځ نړیوالې پولې شتون لري ، له همدې امله وچه کې راګېرتوب یوه له نړیوالو مهمو موضوعګانو څخه شمېرل کېږي . ددې ستونزې د غوره والي دوه وجې دادي چې له یوې خوا دا هېوادونه سمندرونو ته لاس رسی نه لري او له بله پلوه نه شي کولی په سمندرونوکې له شته سرچېنو څخه ګټه واخلي . پټه دې نه وي چې دکوچنیو سواحلو لرونکي هېوادونه لکه زایر ، اردن او عراق اوبو ته دلاس رسي په ستونزو اخته دي ؛ مګر اقلاً په نړیوالو اوبوپه کمو برخو دحاکمیت حق لري اوکولی شي په اغېزمنه توګه ورڅخه ګټه واخلي .

ددې هېوادونو اوبوته دلاس رسي یوازینۍ اصلي لاره داده چې دنورو هېوادونو له ځمکو څخه په اغېزمنه توګه ګټه واخلي . په دې اړه مهمه داده چې په ګاونډي هېواد کې د ورلو راوړلو اسانتیاوې لکه سرکونه ، د اوسپنې کرښې ، بندرونه او د لېږد وسایل ولري او د دواړو هېوادونو تر منځ حسنه اړیکې موجودې وي . سربېره پر دې چې سمندري هېوادونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه د مـاليې ورکـړه هـم پـه زيـاترو برخـو کـې اړيـن بنـودل کيـږي ، ځکـه د سـاحلي هېـواد د نـه هوکړې په بڼه کې په وچې کې راګېر هېوادونه په هيڅ بڼه سمندرونو ته لاره نه شي پيدا کولی . که چېرې د واتيکان ښار هم يو ځانګړی هېواد وپېژندل شي ، نو ويلی شو چې په اوس وخت کې په نړۍ کې **۴۲** هېوادونه په وچه کې راګېر موقعيت لري ، چې له دې ډلې يې **۱۵** هېوادونه په اروپاکې موقعيت لري چې زياتره يې د پرمختللو هېوادونو څخه دي .

تصادفي نه ده چې د نړۍ د ډېرو فقيرو هېوادونو له ډلې څخه يو ثلث يې په وچه کې راګېر هېوادونه جوړوي . د موقعيت له پلوه هغه هېوادونه چې پراخو لويو وچو لکه افريقا او اسيا په منځ کې ځای لري د مالونو ، وګړو او مفکورو د لېږد رالېږد په برخه کې د زياتو ستونزو سره مخامخ وي (**۴ : ۱۰۵**).

په وچه کې راګېر هېوادونه آن چې د اړيکو د جوړولو او پايښت په برخه کې دفضا له لارې هم د ستونزو سره لاس او ګريوان وي ، ځکه اړ دي چې د فضا له لارې تېرېدو لپاره هم له ګاونډي هېواده اجازه واخلي . معمولاً په وچه کې راګېر هېوادونه اوبو ته د لاس رسي لپاره له لانجو ډک تاريخ لري . په وچه کې راګېر هېوادونه نه شي کولی د ټولو هېوادونو سره سيده اونيغ په نيغه اړيکې ولري ، له همدې امله زياترو ته يې اجازه ورکړل شوې ترڅو د نورو هېوادونو له ازادو بندرونو اوسمندرونو له اوبو څخه ګټه واخلي لکه چکوسلواکيا هېواد ته چې د خپلو سوداګريزو چارو لپاره يې کولی شول د هامبورګ له بندرونو څخه ګټه واخلي (**۲۰ : ۹۹**) .

(۱.۴) جدول: په وچه کې دراګېر هېوادونو لنبتليک (۱۷ : ۱۹۴).

لويه وچه	په وچه کې د راګېر هېواد نوم	شميرېې
اسيا	ازبکستان ، افغانستان ، بوتـان ، تاجکستان ، قرغزستان ، لاوس ، مغولستان ، نيپال ، قزاقستان ، ترکمنستان ، اذربايجان او ارمنستان	**۱۲**
اروپا	انـدورا ، اتـريش ، اسلواکي ، سـپينه روسيه ، سان مـارينو ، سـويس ، لوګزامبورګ ، لختن شټاين ، مقدونيه ، مجارستان ، چک ، مولداوی او واتيکان	**۱۳**

(c) ketabton.com: The Digital Library

افریقا	ایتوپیا ، مرکزي افریقا ، اوګاندا ، بوتسوانا ، بورکینافاسو ، بوروندی ، چاد ، رواندا ، زامبیا ، سوازیلینډ ، لسوتو ، مالاوي ، مالي ، نیجر ، او زمبابوی	۱۵
امریکا	بولیویا او پاراګوای	۲
اقیانوسیه	نه یې لري	۰

۴.۱.۴.۵. اوبو ته د لاس رسي موقعیت

دا چې له اوبو او سمندرونو څخه ګټه اخېستل او اقتصادي او ټولنیزو اړیکو تر ټولو ارزانه او اسانه لاره ده او له همدې لارې دنړۍ ۱۰۰ ازاد هېوادونه او د نورو هېوادونو یو شمېر سیمې له همدې لارې ګټه اخلي ؛ نوویلی شو چې اوبیز موقعیت تر ټولو غوره او مساعد موقعیت ګڼل کېږي (۱۱: ۵۷). له دې موقعیت څخه د ګټې اخېستنې شرایط تر یوه بریده په ځینو لاملونو لکه فني او تخنیکي مهارت ، د خلکو د ژوند سطحه ، نظامي ځواک ، د هغو هېوادونو دسوداګرۍ پیمانه چې د هغو سره سوداګریزې اړیکې لري او نړیوالو اړیکوته د نورو هېوادونودرناوی (۲۰: ۵۷).

اوسمهال په نړۍ کې له ۲۸ څخه زیات هېوادونه شتون لري چې په اوبو کې راګېر دي او په بشپړه توګه اوبیز موقعیت لري . برعکس په نړۍ کې زیات شمېر هېوادونه شتون لري چې اوبو کې راګېرنه دي ، مګر د اوبیزو سواحلو لرونکي دی . دسواحلو څرنګوالی د ګټې اخېستلو په برخه کې د سوداګریزو ، سیاسي او نظامي فعالیتونو د پرمخ بېولو په برخه کې د ارزښت وړ دی ، د بېلګې په توګه د شوروي اتحاد ، کاناډا او الاسکا شمالي زیاتې برخې د سختې یخنۍ له امله دیو کال په اوږدو کې نژدې لس میاشتې کنګل وي او د ګټې اخېستنې جوګه نه وي ، اویا په افریقا کې د ګاناسواحل چې ریګي دي او د مصنوعي بندرونو جوړول پرې زیات لګښت غواړي (۱۱: ۵۸).

۴.۱.۴.۶. خواوو ته د لاس رسي موقعیت

ابعاد یا لورو ته لاس رسی او سیاسي پولې له یوې سیاسي پولې څخه د بلې سیاسي سیمې د بېلوالي او پېژندلو غوره نښې دي . د همدې ابعادو شتون دی چې یوه سیمه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي یو والی رامنځته کوي ، په هغې سیمه کې چې هیڅ ډول د طبیعي وحدت او یووالي ځرک په کې نه وي (۲۰ : ۱۰۵، ۱۰۶).

۵.۱.۴ . د هېوادونو هستې

دهېوادونو هسته له هغې سیمې څخه عبارت ده چې هېوادونه یې تر شاوخوا اباد شوي وي ، د نړۍ زیاتر و هېوادونو د تدریجي تکامل په جریان کې د یوې مرکزي سیمې څخه سرونه راپورته کړي وي او بېلابېلې بنې یې ځانونو ته غوره کړې وي . په تاریخي لحاظ د هېوادونو د هستې سیمه زیاتره کرنیزه او ګڼ نفوسه سیمه اوسي ، ځکه خو د ډیر زیات یا اضافي کرنیز محصول او پر کرنې سربېره د نورو دندو او بوختیاوو فرصتونه هم په کې موندل کیدی شي . دا ډول هستوي سیمې په جغرافیایي لحاظ په غوره توګه د دفاعی ارزښت لرونکې هم وي ، او همدارنګه د ځانګړو او تبادلې وړ کرنیزو محصولاتو د تولید شونتیاوې هم په کې وي ، له همدې امله سوداګرۍ او صنعت ته زمینه برابریږي او پایله دا کېږي چې په دې سیمه کې سرکونه او ښارونه اباد شي په دې سره د ژوند سطحه لوړیږي . په خلکو کې یې د مرستې او یو والي روحیه پیاوړې کېږي . د سوېس هېواد د اروپا د زیاترو هېوادونو هستوي سیمه ده ، د پولنډ هستوي سیمه د رودر(Ruder) او وستولا (Vistola) سیندونو په منځ کې پرته ده او د فرانسې هستوي سیمه د راین سیند او د ألپ غرونو لړیو په امتداد تثبیط شوې ده . هغه مهال ددې سیمې پلازمینه په لوګدونام (Logdunam) یا اوسنی لیون (Lyon) ښار و، چې ددې هېواد په سویل ختیځ کې موقعیت لري . د انګلستان هېواد هسته د تایمز دره ده ، چې له ختیځ څخه تر شمال بحیرې پورې پرته ده . د روسیې هېواد هسته د کیف سوداګریز ښار تشکیلوي (۱۰ : ۵۹ ، ۶۰).

دا ډول هستې د اروپا په ټولو هېوادونوکې لیدل کېږي ، په سوېډن کې د استکهلم لویدیزې دښتې ،په ډنمارک کې کوپن هاګن ته نژدې جزیرې او په یونان کې آتیکا دښتې ددغو ډول هستو څخه عبارت دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسیا کې هم هېوادونو د معینو هستوپه شاوخوا کې پراختیا کړې . د بېلګې په توګه د چین هېواد هسته د اوسني چین په شمال لوېديځو برخو کې د هوانګهو سیند او د هغه دمرستیا ل سیند په درو (وادیو) کې موقعیت لري . په همدې ترتیب د هندوستان هېواد هسته د ګنګا وادي وه چې د دوی د فعالیت مرکزهم و او لومړنی پلازمینه یې د کلکتې ښار و(۲۰ : ۹۳).

د نړۍ زیاتره هېوادونه د هغو د تدریجي تکامل په اوږدو کې له یوې مرکزي سیمې څخه چې په هغې کې د هغې هېواد ارمانونو اوحکومت ښه غوره کړې وي په تشکل پیل کړی وي ، پس د هېوادونو هسته له هغې سیمې څخه عبارت ده چې په هغې یا د هغې په څنډو کې هېوادونه ایجادېږي . دا سیمې زیاتره یې شنې، سمسورې ،کرنیزې او زیات شمېر نفوس لري ، ترڅو په همدې ترتیب د کرنیزو اضافي محصولاتو د تولید شونتیا او په همدې توګه د اضافي وګړو مصروفیت په غیر کرنیزو فعالیتونو کې برابروي ، ددې ترڅنګ دا سیمې د جغرافیایي وړ او مناسب موقعیت په لرلو سره د دفاعي او مواصلاتي پلوه هم د ارزښت وړوي ، چې البته وروسته دکرنیزو تبادلې وړ خاصو موادو د تولید زمینه ، د سوداګرۍ او صنایعو په ګډون او د هغو په پایله کې د ښارونو اوسرکونو پراختیا په کې مساعده کېږي او بالاخره ددې سمې د اوسېدونکو د ژوند سطحې د لوړېدو لامل شوې وي چې د اوسېدونکو ترمنځ یې د همکارۍ او یووالي روحیه زیاته لېدل کېږي . په دې اړه دسویس کنفدراسیون جوړښت یوه ښه بېلګه ده . دسنت ګوترد (St .Gothard) تونل پرانستل د ۱۳مې پېړۍ په لومړیو کې د آلپ د مرکزي او کم نفوسه غاړو د سوداګرۍ د پراختیا لامل شو ، سوداګرو له ځان سره له ایټالیا څخه غرنیو سیموته چې د هغو د اوسېدونکو د خدماتو څخه یې ګټه اخېستنه سیاسي مفکوره او شتمني راوړه . لکه څرنګه چې ځینې خلک مصر دنیل سیند تحفه ګڼي ، سوېس د همدې کوتل تحفه ګڼي ، ځکه چې ددې ځای وګړو ددې سیمې د سوداګرۍ کنترول په لاس کې واخېستو او وروسته د لاسته ورغلو امتیازاتو لپاره یو له بل سره متحد شول . سره له دې چې دکانتونیانو دازادۍ مفکورې له ایټالیې څخه الهام اخېستي و، نو دسوېس هېواد لومړنۍ هسته د همدې کوتل په ګاونډ کې د ځنګلي چارکانتون سیمه وه (۵ : ۱۰۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولنډ هېواد د هغې هستې چاپېره چې د اودر (Oder) او وستولا (Vistula) سیندونو ترمنځ یې موقعیت لرلو ایجاد شوی ، په همدې سیمه کې په اتمه اونهمه پېړۍ کې د نورو ګاونډیوسیمو په پرتله د پراختیا زیاته زمینه برابره وه او د پوزنان (Poznan) ، کنیزنو (Gniezno) او کروزویکا(Kruszwica) په سیمو کې کوچني ښارونه منځته راغلل . په همدې وخت کې لومړني کسبونه چې له ډلې یې تعمیرونه جوړول د سوداګرۍ په ګډون چې معمولاً له بحیرو څخه په ګټې اخیستنې دشمال پر لور د بالتیک بحیرې د مدخل په لور او د جنوب پر لور د دانیوب په طرف په دې ښارونو کې پراختیا راغله ، دا سیمه دپولنډ لومړنۍ او پخوانۍ هسته وه په اخر کې همدا وروستني د سرحدونو او د هېواد ساحه کې بدلونونه وو چې پلازمېنه لومړي پوزنان (Poznan) وروسته په جنوب کې کراکاو (Krakow) او بالاخره ختیځ کې وارسا (Warswa) ته انتقال شوه .

فرانسه د هغو هېوادونو لپاره غوره بېلګه جوړوي چې د یوې مرکزي هستې په ګاونډ کې یې پراختیا موندلې . له میلاد څخه وړاندې په لومړۍ پېړۍ کې دفرانسې اوسنۍ ساحه د ایټالیې د لښکرو په وسیله د ژول سزار په مشرۍ انتقال او پولې یې د راین سیند او آلپ غرونو په اوږدو کې تثبیت شول ، چې پلازمېنه یې د لاګ دونام (Lagdunam) یا د ننني لیون (Lyon) ښار ، ددې هېواد په جنوب ختیځ کې او د رون (Rhone) او سون (Saone) سیندونو د یوځای کېدو په سیمه کې یې موقعیت لرلو ، له همدې ښاره د هغې وخت فرانسې ټولوسیموته سرکونه غزېدلي وو. ترمیلاد وروسته په څلورمه او پنځمه پېړۍ کې داسیمه د جرمني یرغلګرو په وسیله ونېول شوه او په یو شمېر کوچنیو هېوادونو ووېشل شوه . دا هېوادونه یوځل بیا د شارلمان (۷۷۱ – ۸۱۴ م) پړاو کې یوځای شول ، چې البته پر فرانسې سربېر ه د هالند ، بلجیم ، د جرمني د لوېدیځ یوڅه برخې او د ایټالیې زیاتې برخې یې هم رانغښتلې چې پلازمېنې یې په آشن (Aachen) کې موقعیت درلود . یاده امپراتوري هم په ۸۴۳م کال کې یو ځل بیا په درې برخو ووېشل شوه او هرې یوې یې ځانګړی هېواد جوړ کړ. فرانسه هم په ګڼو ولایتونو ووېشل شوه چې هر یو یې دیو کونت په وسیله اداره کېدو . یو له دې ولایتونو څخه یې دپارس ولایت و ، چې وروسته یې بیا د اوسنۍ فرانسې د ایجاد هسته جوړه کړه . په ۹۸۷ م کال کې د پارېس مدافع قهرمانانو له ډلې د یوه زوی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمالي يرغلګرو پر وړاندې ددې سيمې د بادشاه په حيث وټاکل شو ،تر دې وروسته د فرانسې بادشاهان وتوانېدل چې تر ۱۷مې مېلادي پېړۍ پورې د فرانسې پراختيا اوسنۍ بڼې ته ورسوي (۵ : ۱۰۹).

پارېس د ۱۰۰ مېلو په اندازه له سمندر څخه واټن لري او ساين (Seine) سيند دپاسه ددې د دوه مرستيالانو د پيوستون په سيمه کې موقعيت لري . د فرانسې تاريخ له دې څخه په ګټې اخېستنې پورې نژدې تړاو لري . په هره بڼه د فرانسې هسته په يوولسمې پېړۍ کې هم له همدې ارزښت لرونکې وه ، فرانسه له هغو هېوادونو څخه ده چې د حکومت زياتره دندې او اداري يې په پارېس کې متمرکز ې دي .

انګلستان هم يوه بله او دفرانسې سره ورته بېلګه وه ، رومن نيانو له ۴۹م کال وروسته انګلستان ونيولو، حا ل داچې ددې نېولو اغېزې د ويلز غرينو لمنو او سکاټلينډ کې لږې احساسېدې . ددې هېواد هسته د تايمز وادي وه چې په ختيځ کې تر شمال بحيرې پورې يې پراختيا لرله چې پلازمېنه يې ويرولاميام (Verulamiam) په ښارکې وه ، چې د لندن شمال لوېديز لورته ۲۰ ميلۍ کې يې موقعيت درلود. اوس لندن ددې سيمې سوداګريز لوی مرکز جوړوي . د برتانويانو وحدت د رومن نيانو په پړاو کې د انګلوساکسونيانو د يرغل په وسيله له منځه لاړو او هېواد په قبايلي کوچنيو سلطنتونو ووېشل شو ، مګر د انګلوساکسون وروستيو شاهانو پړاو کې چې يو ځل بيا ددې هېواد وحدت جوړشو لندن د غوره مرکز په څېر ارزښت تر لاسه کړو ، په تېره بيا د نارمن (Narmans) د اشغال په پړاو کې چې لوې کليساګانې او ودانۍ په کې جوړې او دسوداګرۍ او اداري چارو زياتره مرکزونه په کې متمرکز شول . سربېره پردې يو شمېر غوره سرکونه چې د رومن نيانوپه وسيله جوړ شوي وو له دې ښاره هر لوري ته غزېدلي وو. ددې ترڅنګ کشتۍ ګانې د تايمز سيند او لندن بندر څخه په ګټې اخېستنې ددې سيمې تړاو د ټولو سيمو سره تامينولو(۵ : ۱۱۰).

د شوروي اتحاد په تاريخ کې د ماسکو سيمه د پارېس او لندن په څېر د ارزښت لرونکې وه . په ټول شوروي اتحاد کې چې اروپايي او اسيايي برخې په برکې نيسي له جنوبه د شمال پر لور پراخ نباتي زونونه لکه سټپ (Steppe) ، ځنګلونه او بالاخره تندرا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Tundra) ليدل کېږي . د روسيې لومړنی هېواد هم په لومړۍ ياده شوې سيمه کې په نهمه پېړۍ کې تاسيس او منځته راغی ، چې هسته يې دکيف (Kiev) سوداګريز ښار تشکيلوله . دې ښار د دنيپر (Dnieper) سيند او د توري بحيرې او بالتيک بحيرې ترمنځ د ټولوسيندونو د بهېدو په اوږدو کې پراختيا موندله . دختيځ پلوه د تاتاريانو د يرغل په وسيله يې سوداګري ځنډ او ښارونه يې وران شول . ددې ځای وګړي يو شمېر يې د شمال په لور شاته ولاړل او په ځنګلي سيمه کې چې وروسته د ماسکو ښار په کې پراختيا وکړه استوګن شول . اوه پېړۍ وروسته يې په جنوب کې له لاسه وتلې سيمې بېرته لاسته راوړې . اصلاً ددې هېواد لومړنۍ هستې پراختيا په ۱۵مه مېلادي پېړۍ کې پيل شوه چې د ماسکو په شنډو کې يې ځای درلود .

هغه مهال چې يو شمېر اوسېدونکي په تدريجي توګه ددې سيمې اطرافي ځنګلونو کې خپاره شول او په دې ترتيب د روسيې ځمکه په تدريجي مګر په زياته چټکتيا په وروستيو پېړيو يعنې دتزاريانو په دوران کې دهمدې لومړنۍ هستې په شنډو کې پراختيا وموندله (ايضاً:۹۳).

اروپايي هېوادونو کې هم همداسې هستې ليدل کېږي ، لکه په سوېډن کې د ستاکهولم غربي دشتو ، په ډنمارک کې دکوپن هاګن نژدې ټاپوګانو او په يونان کې د اتيکا (Attica) په دښتو کې دا ډول سيمې ليدلی شو . مګر په جرمني کې موضوع بل ډول ده ، ځکه ددې هېواد رېښتينی وحدت يوازې په ۱۸۷۱م کال کې منځته راغی ، تردې مخکې د جرمني هېواد استازيو چې عملاً ازاد وو ، ځينې وخت د راين حوزې منځنيو ښارونو لکه فرانکفورت (Frankfort) ، ماينز (Mainz)، وارمز (Warms) ، سپير (Speyer) او کولن (Koln) کې ملاقاتونه کول . همدې ناحيې د لرغوني المان کلتوري هسته جوړوله ، مګر د المان له وحدت وروسته ددې ناحيې پر ځای ددې هېواد واکمنانو د براندنبورګ ـ پروشيا Brandenburg- Prussia سيمه ددې هېواد د هستې په بڼه وټاکله ، چې البته د برلين غاړې او شنډې يې رانغښتلې . په دې ترتيب جرمني د دوو هستو په شنډو يعنې يوه کلتوري (راين حوزه) او بله يې سياسي (دبرلين حوزه) کې پراختيا کړې ده (ايضاً: ۱۱۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ایټالیا هېواد هسته په څرګنده د روم د ښار او هغې په څنډه وکې موقعیت لري ، چې البته دا واقعیت یې د ۲۵۰۰ کلونو لپاره ساتلی دی ، سره له دې چې ددې هېواد اقتصادي هسته د شمال پر لور ښارونو کې چې په اوارو سیمو کې دي او غوره یې میلان ښار دی موقعیت لري ، آن چې په منځنیو پېړیوکې هم له دې سیمې د صنعتي او سوداګریزو پراختیاوو په لرلو سره د روم رقیب و .

د بلجیم هېواد شرایط هم المان ته ورته دي ، ځکه داسې یوه سیمه جوړوي چې ۱۸۳۰ م کال کې د هالند تجزیې او فرانسې د پراختیا وروسته په جنوب کې باقي پاتې شوه ، بروکسل د مرکزي موقعیت په لرلو سره له هماغه لومړنیو وختونو څخه د هغې هېواد د پلازمېنې په توګه غوره شو ، حال دا چې د صنعتي پراختیا هسته یې د سمبرـ میوز (Sambre _ Meux) سیندونوپه امتداد کې موقعیت لري (۲۰ : ۸۲).

د اسپانیې په هېواد کې د هغې هېواد ظاهري وحدت سربېره درې لومړنۍ هستې په کې لیدل کېږي ، چې دوه هستې یې شمالي لیون (Leon) او بارسلونا (Barcelona) د ایبر (Ebro) په وادي کې موقعیت لري ، البته له کلتوري پلوه لومړنۍ یادې شوې هستې یو له بله سره ورته والی لري ، حال دا چې په جنوب کې د دایمي هستې سره څرګند توپیر لري (۵ : ۱۱۲).

د اسیا په لویه وچه کې هم هېوادونو د ټاکلوهستو په خواوشا کې پراختیا موندلې ده . سره له دې چې ځینې وخت د یرغلګرو د حملو له امله یې د پراختیا په چاروکې ځنډ هم رامنځته شوی ، آن چې ځینې وخت ددې ډول وقفو وروسته هېوادونو د نویو هستو په چاپېره پراختیا کړې ده . د بېلګې په توګه لکه په چین کې چې لیدل شوي ، د چین د مدنیت ځای د ننني چین په شمال لویدیزو برخوکې د هوانګهو سیند (Hwang ho) او د مرستیالانو په وادي کې یې واقع شوی . ددې ناحیې حاصلخیزه او رسوبي خاورې چې په پرله پسې بڼه د انساني او بادي فعالیتونو په پایله کې نوې شوي د کرنې د پراختیا زمینه یې مساعده کړې ده . د چین پخوانۍ پلازمېنې (Changan) هم په همدې ځای کې ځای درلود. وروسته په تدریجې توګه دې هېواد د ختیځ اوجنوب ختیځ په لوري پراختیا کړې تر څو چې دینګسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیانګ (Yangtzekiang) وادی ته ورسیده . اګر چې اقتصادي پراختیا د لومړنۍ ناحیې په پرتله په اخیرالذکرسیمه کې وروسته پیل شوه ، مګر ددې سره د معتدل اقلیم شتون او دنمو اوږد موسم ددې لامل شو تر څو د هېواد جنوبي سیمې د شمالي سیمو په پرتله د غذایي موادو د تولید د یوې غوره سرچینې په توګه وښیي . په همدې توګه د چین امپراتورۍ هسته له شماله د مرکز په لور د ځای بدلون وکړ او د نانکېنګ (Nanking) ښار د پلازمېنې په توګه غوره شو ، چې وروسته د هوانګچو (Hwang chow) ښار ته ولېږدول شو ؛ چې له ۱۱۲۷ ـ۱۲۸۰م کلونو پورې بیا هوانګچو ښار د پلازمېنې په توګه یادیدو . په وروستیوکلونوکې د چین د سیاسي قدرت مرکز یو ځل بیا د شمال لورته ولېږدول شو ، دا هغه وخت و چې د مغلو کورنۍ له ۹۰۷ ـ ۱۱۲۷ م او له ۱۲۸۰ـ ۱۳۶۸م کلونو د مغلستان په څرځایونوکې چې د لوېدیز پر لور تر ګوبي دښتې پورې پراختیا لرله ؛ د یوې لوې امپراتورۍ اساس کېښود. ددې لړۍ ګڼې کورنۍ لکه کېتان (Kitan) او یووان (Yuan) په شمال کې د پېکنګ ښار د پلازمېنې په توګه وټاکل شو . په یو لنډ ۲۴ کلنه پړاو کې وروسته له ۱۳۶۸ م کال څخه چې مینګیانو مغلوته ماتې ورکړه پلازمېنه یې نانکېنګ ته ولېږدوله ، حال دا چې په وروستیو کلونوکې آن چې د مینګیانو په پړاو کې پېکنګ د پلازمېنې په توګه پاتې شو . په ۱۷ مه میلادي پېړۍ کې د مانچو (Manchu) کورنۍ مینګیانو(Ming) ته ماتې ورکړه او دا ښار تر ۱۹۱۱م کال پورې ددې هېواد پلازمېنې په توګه پاتې شو ، ددې کورنۍ د پرځېدو وروسته پلازمېنه یوځل بیا جنوب لورته یعنې نانکېنګ ښار ته (۱۹۲۷ ـ ۱۹۴۹ م) ولېږدول شوه . حال داچې وروستیو کلونو کې یو ځل بیا پلازمېنه په پېکنګ کې متمرکز شوه.

همدارنګه سره له دې چې د هند سیاسي وحدت د انګریزانو په پړاو کې منځته راغی ، ولې بیا هم یو شمېر زیاتې هغه کورنۍ چې پخوا یې هم ددې پراخ هېواد په ځینو برخو کې حاکمیت درلودو ، د ګنګا وادي یې د فعالیتونو مرکز وګرځولو . انګریزان د سمندر له لارې دې هېواد ته داخل شول بنا پردې د هغو لومړنیو مرکزونو په بندرونو او یا د کشتۍ چلولو وړ سیندونو په خولو کې موقعیت درلود، له همدې امله و؛ چې کلکته دبرتانوي هند دلومړنۍ پلازمېنې په توګه وټاکل شوه ، مګرپه ۱۹۱۱ م کال کې انګریزانو پلازمېنه د ډهلي ښار چې ددې هېواد لرغونې هسته وه ولېږدولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لاتين امريکا ټول هېوادونه له برازيل پرته د اسپانيې امپراتورۍ اداري تقسيماتو پر اساس پراختيا موندلې . اسپانويانوپه دې لويه وچه کې چې زيات نفوس يې نه درلود ، هغه سيمې چې دوی لپاره مساعدې وې د استوګنې لپاره غوره کړې . په ځينو ځايونوکې خو يې آن چې د هغوی نفوذ له همدې سيمو څخه زياته پراختيا ونه مونده ، حال دا چې ددې لوې وچې وروستيو جمهوريتونو د همدې مرکزونو په څندو کې يې اداري مرکزونو پراختيا کړې . په مرکزي امريکا کې هم همداسې اداري مرکزونه په لوړو او حاصلخېزو سيموکې تاسيس شوي وو. د مکسيکو ښار يوازينی هغه و؛ چې داسپانويانو اداري مرکز په دې ګڼ نفوسه اوپخوانۍ پرمختللې سيمه کې ټاکل شوي و(۲۰ :۸۳).

دشمالي امريکا دوه هېوادونو د امريکامتحده ايالاتو او کاناډا تر ډېره بريده د اروپايي مهاجرينو په وسيله پراختيا وموندله . په بله ژبه له دوی څخه په هيڅ يو کې هم له پخوانيو هستو څخه چې هنديانو پورې يې تړاو درلود ؛پراختيا پيل شوې نه ده . هغوی خپل د استوګنې مرکزونه د لبرادور (Labrador) دختيځو غاړوپه اوږدو کې تر فلوريدا (Florida) او تر زياتې اندازې د ډېرو ځانګړو موخو پام کې نيولو پرته غوره کړي وو . د يوې پېړۍ تر تېرېدو وروسته تقريباً چې په يو نسبتاً مناسبه غاړه کې راټول شول ، چې له هغې څخه دسنت لارنس (St. Lawrence) وادي ، دفندي (Fundy) خليج د غاړو سيمې ، د بوستون (Boston) سيمه ، د نيويارک ساحلي سيمه د جنوب پر لور تر بالتيمور(Baltimore) او بالاخره د ورجينيا (Virginia) سيمه د وروستيو هستو په حيث ددې هېواد پراختيا ته د ارزښت وړ وې . البته بايد وويل شي چې ددې پنځه ګونوسيمو ترمنځ منظم مواصلاتي سيستم موجود نه و ، په ۱۷۸۷م کال کې د اتلس سمندر په اوږدوکې داستوګنو مرکزي سيمو ترمنځ ديوفدرال قانون له لياري يو بل سره متعهد شول او هېواد ته يې دجنوب او لوېديز پر لور تر لټ سمندر پورې پراختيا ورکړه . په کاناډا کې هم د هغه لومړنۍ په کيوبک (Quebec) او انتاريو (Ontario) کې موقعيت لرلو (۳۷ : ۱۳۴).

ددې ډول پراختيا له مخې د جنوبي افريقا اتحاديې هېواد هم تر يوه بريده کاناډا سره ورته والی درلود . ځکه د هغه لومړني اروپايي اوسېدونکي په سمندري غاړو کې استوګن

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو ، ځکه یو شمېر له دې اروپایانو جنوبي غاړې په ځانګړې توګه د کپتاون (Cap town) او دوربان (Durban) ښارونه يې د لومړنيو هستوپه بڼه غوره کړلې او له هغه ځايه يې دمرکز په لور د پراختيا هڅې پيل کړې ، حال دا چې د هغوی يوې بلې ډلې يوه بېله هسته ددې هېواد په مرکزي لوړو کې د بلومفونتاين (Bloemfontein) او پريتوريا (Pretoria) ترمنځ منځته راوړه . دا دواده هستې اوس هم په دې هېوادونو کې شتون لري (۵ : ۱۱۴).

په ټولو افريقايي هېوادونو کې پرته له مصر ،سوډان او ايتوپې څخه ځانګړې او د يادولو وړ هستې لږې لېدل کېږي . په مصرکې دنيل وادی د سکندرې او قاهرې ترمنځ سيمه کې ، په حبشه کې د اديسه بابا د شاوخوا وادي او په سوډان کې دخرطوم شاوخوا سيمه يا د سپين او آبي نيل د يوځای کېدو سيمه ددې ډول هستو بېلګې شمېرل کېږي .پر پورته يادو شوو څرګندونو سربېره د نفوسو د تجمع کوچني مرکزونه د نايجريا په شمالي دښتو ، د کينيا په لوړو ، د ويکتوريا جهيل غاړو سيمو ، د ګانا جنوبي ناحيو ، د زمبابوې لوړې سطحې او د زاير اړوند د ګتانګا سيمه هم کولی شو وګورو(ايضاً: ۱۱۵).

په استراليا کې هم اروپايانو خپل د استوګنې کورونه د سواحلو په غاړو کې غوره کړل ، چې البته وروسته له هغو تر ټولو مناسبې سيمو ته يې پراختيا وکړه، چې له هغې ډلې د سدني د خواوشا سيمې په نيوساوت ويلز (New South Wales) کې ، ملبورن په وکتوريا کې او د پرت (Perth) سيمه په غربي استراليا کې کولی شو ددې هېواد پراختيايي هستې وګڼو.

په اوس وخت کې هم د نړۍ په زياترو هېوادونو کې داسې هستې ليدل کېږي چې د ټولنيزو ، اقتصادي او سياسي فعاليتونو زياتره يې په هغو کې متمرکم کېږي او معمولاً ددې هېوادونو د پلازمېنو په غاړو کې ليدل کېږي . اګر چې په ځينو وختونو کې ددې ډول فعاليتونو د تنظيم شونتيا دځو غوره ښارونو ترمنځ لکه د امريکامتحده ايالاتو کې د واشنګټن او نيويارک ، کاناډا کې د اتاوا ، تررانتو او مونتريال ، د هند په نوي ډهلي ، بمبۍ او کلکتې کې وجود لري . مګر پر دې سربېره هغه سيمې چې د نفوسو او وګړو له مخې له پلازمېنې سيمې څخه پراخه وي ، کېدای شي د پورته يادو شوو مطلبونو په پام کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نېولوسره د هر هېواد لپاره وټاکل شي .چې د نفوسو زياتره تراکم او مواصلاتي نسبتاً منظمو شبکو شتون او د ټولو ارتباطاتو زياتوالی کولی شو د هغو مميزات وګڼو . ددې ډول هستو شتون په ځينوځايونو لکه امريکا متحده ايالاتو ، ايټاليې او داسې نورو او همدارنګه د ښاري او کليوالي سيمو ترمنځ په زياترو مخ په وده هېوادونو کې کيداى شي د سياسي ستونزو د منځته راتلو لامل شي ، هغه ستونزې چې هيڅ ډول ژبنۍ او نژادي سرچينه نه لري (۵ : ۱۰۸– ۱۱۸)او (۳۷ : ۱۳۴).

۱.۵.۱.۴ . د هېوادونو د هستې جوړېدو لاملونه

لاندې لاملونو ښايي چې د هېوادونو هستې جوړولو کې اغېزمن وي .

- کرنيزې حاصلخېزې ځمکې .
- غوره جغرافيايي موقعيت .
- دفاعي مناسب موقعيت .
- مناسب اقليم .
- مواصلاتي مناسب موقعيت.
- سمندرونو يا اوبو ته نژدې والی .
- سوق الجيشي موقعيت .
- د ناحيې شکل.
- د هستې مطلقه موقعيت(۱۰ : ۵۹).

۶.۱.۴ . د هېوادونو پلازمېنې

د هېوادونو پلازمېنه يا سياسي مرکز هغه سيمه ده چې هلته د هېواد سياسي تمرکز موجود وي او معمولاً د درې ګونو قواوو (اجرايه ، مقننه او قضايه) د مشرانو ،د هغو د غړو او ټولو وزارتونو ، دولتي ادارو او بهرنۍ سفارتونو د استقرار محل وي . هغو پلازمېنو چې د يو ملت د تاريخ په اوږدو کې يې تل فعاله رول درلود معمولاً د ملي ، فرهنګي او تاريخي نمايشونو په رامنځته کولو او ښودلو پر نورو ښارونو برتري ښيي . البته

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغو هېوادونو کې چې پلازمېنې ، خپل ځای ته په پرله پسې توګه تغیر ورکړی، ښاییه ده دا ځانګړنې په هغو ښارونو کې چې یو وخت یې د پلازمېنې رول درلودلو ومونډل شي . په ځینو افریقایي او جنوبي امریکا پلازمېنو کې د دولت د عمراني بودیجې ډېره برخه د پلازمېنو په پراختیا او جوړولو مصرف شوې .

په ځینوهېوادونو کې د پلازمېنې رول د څو ښارونو ترمنځ وېشل شوی دی ، د بېلګې په توګه د بولیویا په هېواد کې لاپاز ددې هېواد رېښتینې پلازمېنه اومقر دی . په داسې حال کې چې سوکر د قضایه قوې مقر (ځای) دی . په فدرالي حکومتونو لکه امریکا متحده ایالاتو او استرالیا کې پلازمېنه معمولاً په هغې ځمکې کې واقع شوې وي چې له ایالتي قلمرو څخه خپلواک وي لکه د کلمبیا برخه او د استرالیا د پلازمېنې منطقه(۳۷: ۱۳۸، ۱۳۹) .

د پلازمېنو د ډلبندۍ په اړه زیاتې هڅې شوي دي . یوه ډلبندي چې پلازمېنه د هغې د نسبي موقعیت له مخې او هسته یې سیمو ته په پاملرنې سره څېړي . په دې ډلبندۍ کې پلازمېنې په دایمي ، نویو او وېشل شوو (منقسمو) پلازمېنو ډلبندي شوي ، چې په لاندې ډول یې هره یوه په لنډه توګه له نظره تېروو.

۱. دایمي پلازمېنې : هغه پلازمېنې چې خپل عظمت او برتري یې دځمکني تکامل ـ سیاسي حکومت پورې په پرله پسې پړاوونوکې ساتلې وي لکه لندن ، پارېس ، روم ، دمشق او بغداد پلازمېنو ته دایمي پلازمېنې ویلی شو.

۲. نوې رامنځته شوې پلازمېنې : هغه پلازمېنې چې دنویو موخو او نقشونو د ترسره کولو او د پخوانیو پلازمېنو سره په متفاوته توګه منځته راځي لکه اسلام آباد او برازیلیا.

۳ـ وېش شوې پلازمېنې : دا ډله پلازمېنې د بې سارو پلازمېنو بېلګې دي ، په دې ډول پلازمېنو کې د پلازمېنو رول د دوو یا څو ښارونو ترمنځ وېش شوی وي ، د بېلګې په توګه په بولیویا ،او جنوبي افریقا کې . په جنوبي افریقا کې اجرایه قوه په پروتوریا ، مقننه قوه په کیپ ټاون او قضایه قوه په بلوم ښارونوکې ځای لري (۳۷ : ۱۳۹، ۱۴۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمېنې د هر هېواد غوره سیاسي ښاروي ، چې د هغه رول د تاریخ په دورو کې بدلون کوي . اوسمهال د نړۍ په زیاترو هېوادونوکې پلازمېنه د هغې هېواد تر ټولو لوی ښار جوړوي لکه چې د اروپا د ۲۵ هېوادونو له ډلې یې په ۲۳ هېوادونو کې دا حقیقت لیدل کېږي . یوازې په سوېس او فدرالي المان کې د دوی پلازمېنې لویو ښارونوکې نه دي . په جنوبي امریکا کې هم دا موضوع په څرګنده لیدل کېږي ، حال دا چې په اسیا کې دا ډول حالات زیات استثناءت لري ، په ترکیه کې استانبول د انقرې په مقابل کې ، په اسرایلوکې بیت المقدس د تل ابیب په مقابل کې ، په هند کې بمبئ ، کلکته او مدراس د ډهلي په مقابل کې ، د پاکستان په هېواد کې کراچۍ د اسلام آباد په مقابل کې او یا په چین کې شانګهای د پیکېنګ په مقابل کې د هغې غوره بېلګې دي .

پلازمېنه چې د ازادو هېوادونو له ځانګړنو څخه شمېرل کېږي د هېواد دلومړي شخص او د دولت د حاکم هیات او د مقننه ، اجرایه او قضایه قوو مرکزنه او د هېواد ټولې اداري چارې ورڅخه رهبري کېږي . پردې سربېره د یو شمېر نورو موسیسو نماینده ګان او مشران هم په پلازمېنه کې متمرکز وي (۵ : ۱۱۹، ۱۲۰).

باید یادونه وشي چې په ټولو هېوادونو کې په تېره د ۱۹ مې پېړۍ راپدېخوا د حکومتونو دندې زیاتې شوي دي . دا چې ددې ډول کارونو زیاتره یې په پلازمېنو کې متمرکزې شوي دي له همدې امله په ښاري ځمکو زیات فشار واردېږي او حکومت د زیاترو ستونزو سره لاس او ګریوان کوي ، آن چې په دې وروستیو کې هڅه شوې ده تر څو په ادارو کې ددې ډول زیاتو کارونو له تمرکز څخه مخه ونېول شي . د یادولو ده چې پلازمېنې معمولاً د باندنیو هېوادونو د سوداګریزو او سیاسي نماینده ګیو د تمرکز ځای هم ګڼل کېږي او مذهبي لوی مرکزونه هم په کې ځای لري .

د نړۍ زیاتره پلازمېنې د هېوادونو د مرکزي هستې په برخه کې منځته راغلي چې د پارېس ، لندن ، روم ، قاهرې ، اتن ، ستاکهولم ، ماسکو او داسې نورې بېلګې دي . مګر په ځینو نورو ځایونو کې پلازمېنه د ځینو لاملونوله امله د ځای بدلون کړی او نویو هغو ځایونو ته چې د هېواد تازه اړتیا وو ته ځواب ویونکي وي ؛ انتقال کړي . ددې ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمېنو غوره بېلګې په برماکې له مندلي (Mandalay) څخه رنګون ته او په تایلینډ کې له ایوتایـا (Ayutthaya) څخـه بنکـاک تـه د پلازمېنـو لېږدول دي . همدارنګـه پـه هنـدکې د پلازمېنې لوی ځای د ډهلي او پټنه ترمنځ سیمې کې موقعیت لرلو چې د انګریزانو د تسلط پر مهال کلکتې تـه ولېږدیـدو او لـه ۱۹۱۱م راوروسته د سند او ګنګها حوزو تـرمنځ پـه ډهلي کې یې ځای ونیوو . پردې سربېره دا ښار د تاریخې پلوه هم د ارزښت وړ و ، ځکه د شاجهان له دورې (۱۶۲۸ ـ ۱۶۵۹م) را وروسته د مغلو امپراتورۍ پلازمېنه وه ، البته تردې وړاندې د اګره ښار د ډهلي په ګاونډ کې په دې موخه غوره شوی و (ایضاً: ۱۲۰ ، ۱۲۱).

(۲.۴) جدول : دنړۍ په ځینو هېوادونو کې دپلازمېنو دځای بدلون (۵ : ۱۲۱).

هېواد	پلازمېنـــــــــــه (موقعیت او وخت یې)	دپلازمېنې ځـای بـدلون (موقعیت او وخت یې)	بیا دپلازمېنې ځـای بـدلون (موقعیت او وخت یې)
برازیل	سلوادور	ریودجنیرو(۱۷۶۲م)	برازیلیا (۱۹۶۰م)
برما	اوا	مندلی (۱۸۵۷م)	رنګون (۱۸۸۵م)
کاناډا	کنګستون (۱۸۴۱م)	مونتریا ل (۱۸۴۴م)	اتاوا (۱۸۵۹م)
سریلانکا	کتمندو	کولمبو	
چین	پیکنګ	نانکنګ (۱۹۲۷م)	پیکنګ (۱۹۴۹م)
هند	ډهلی	کلکته (۱۸۳۳م)	ډهلی (۱۹۱۲م)
ایټالیا	تورین (۱۸۶۱)	فلورانس (۱۸۶۵م)	روم (۱۸۷۱م)
جاپان	کیوتو	توکیو (۱۸۶۸م)	
پاکستان	کراچۍ (۱۹۴۷م)	اسلام آباد	
فلپاین	مانیلا	کویزان (۱۹۴۸م)	
شـــوروي اتحاد	مسکو	ست پترزبورک (۱۷۱۲م)	مسکو(۱۹۱۸م)
تایلینډ	ایوتایا	تانبوري (۱۷۶۷م)	بنکاک (۱۷۸۲م)
ترکیه	قسطنطنیه	انقره (۱۹۲۲م)	

(c) ketabton.com: The Digital Library

متحـــــده ایالات	نیو یارک (۱۷۸۷م)	فلادلفیا (۱۷۹۰م)	واشنګټن (۱۸۰۰م)

۴.۱.۶.۱. دپلازمېنې ټاکل

د پلازمېنې ټاکلوکې لاندې شپږ لاملونه اغېزمن دي ، چې هر یو یې په لاندې توګه یادوو.

۱. د دود ـ تاریخ لامل .

۲. د مسلطې ملي ډلې لامل .

۳.د باندینۍ اړیکو لامل .

۴.دفاعی ـ ستراتیژیک لامل .

۵.د سیاسي مصلحت او سولې لامل .

۶. دمرکزي موقعیت لامل (۳۷ : ۱۴۰)

۴.۱.۶.۲ . دپلازمېنې دځای په بدلون کې اغېزمن لاملونه

د پلازمېنو د ځای په بدلون کې لاندې لاملونه اغېزې لري .

د هېواد اړتیاوو ته د ځواب ویلو نه جوګه کېدل .

نا مناسب جغرافیایي موقعیت .

سیاسي ستونزې .

سیمه ییز اختلافات .

سیمه ییزې ګډوډۍ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د طبیعي سرچینو نه شتون .

د نوې سیمې سمسورتیا

ځینې مهال د هېوادونو پلازمېنې د بېلابېلو لاملونو له امله خو زیاتره دسیاسي لاملونو له امله له یو ښار څخه بل ښار ته بدلون کوي ، په لاندې جدول کې د یو شو هېوادونو د پلازمېنو بدلونونه په بېلابېلو وختونو کې کتلی شو (۱۰ : ۶۴).

(۳.۴) جدول : دنړۍ دځینو هېوادونو دپلازمېنو ادلون بدلون ښيي(۱۰: ۶۴).

ګڼه	هېواد	دلومړي ځل پلازمینې ځای او وخت	بدل شوې پلازمېنې ځای او وخت یې	بیا ځل بدل شوې پلازمنې ځای او وخت
۱	چین	پیکنګ	تانکینګ (۱۹۲۷)	
۲	افغانستان	کندهار	کابل	
۳	امریکا	نیویارک (۱۷۸۷)	فلادلفیا(۱۷۹۰)	واشنګټن (۱۸۰۰)
۴	پاکستان	کراچۍ (۱۹۴۷)	اسلام آباد	
۵	هندوستان	ډیلی	کلکته (۱۸۳۳)	نوی ډیلی (۱۹۱۲)
۶	روسیه	مسکو	سویتر بورک (۱۷۱۲)	مسکو (۱۹۱۸)

۴.۱.۷. د هېواد جوړوونکي عناصر

لکه څرنګه چې مخکې یادونه وشوه چې هېواد له درې عناصرو لکه سرزمین (ځمکې) ، ملت او حکومت څخه تشکیلیږي نو دا درې واړه عناصر دلته په بشپړه توګه تشریح کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.۷.۱.۴. سرزمین یا قلمرو

دیو هېواد افقي او فزیکي څېره ده ،ژان ایوناګاتمن د سرزمین په اړه په خپله مقاله کې لیکي : " سرزمین هم سیاسي او هم جغرافیایي مفهوم دی، ځکه چې دځمکې جغرافیایي څېره د سیاسي بېلوالي ښودونکې ده او هم د سیاسي جریان له لوري سازمان کېږي " همدارنګه ارستو وایي: څه شی چې مکان کې ځای نه لري وجود نه لري . بناءً سرزمین د ملت ، حکومت د مفاهیمو د یو ځای والي له پلوه اړین دی ، تر څو د هېواد مفهوم واقعیت پیداکړي (۱۵: ۴۰).

سرزمین یا " بوم " په فارسي ژبه کې یوه پخوانۍ اصطلاح ده چې له یوې خوا د هېواد مفهوم سره برابره ده او له بلې خوا چې په اروپایي مفهوم د " سرزمین " یعنې ځمکې سره نژدیوالی مومي . موږ دلته د " سرزمن " یعنې ځمکې د مفهوم سره سروکار لرو ، هغه چې د اروپا په سیاسي جغرافیایي فرهنګ کې د " Territory " مفهوم ورکوي او د بحث وړ دی . ځمکه کیدای شي د هېواد فزیکي یا افقي څېره تعریف کړو ؛ جغرافیایي مفهوم چې دحکومت مفهوم ته پام سره سیاسي اړخ پیداکوي ، او دې او د"ملت " مفهوم ته په پام سره جغرافیایي ـ سیاسي پدیده یعنې هېواد واقعیت مومي (۳۲ : ۲۴).

۱.۱.۷.۱.۴. د نړیوالو عمومي حقوقو له مخې د یو هېواد سیمه یا قلمرو

د یو دولت ساحه یا قلمرو د هغه دولت له غوره متشکله عناصرو څخه ګڼل کېږي ، چې له دې قلمرو پرته د یو خپلواک دولت منځته راتلل ناشونی دی .

د هېواد ساحه یا قلمرو هغه ځای دی چې د نړیوالو عمومي حقوقو له مخې د اړوند دولت تر صلاحیت او امر لاندې وي ، نو له همدې امله د یو هېواد لایتجزی (نه بېلېدونکې) برخې لکه ټولې وچې سیمې ، داخلي او ساحلي اوبه ، د وچې په سر فضا او اوبه او تر ځمکې سطحې لاندې او د ځمکې په تل کې اوبه د اړوند هېواد ساحه بلل کېږي . دولت په ټولو پورتنیو یادو شوو سیمو ساحوی صلاحیت لري او د ځان په ګټه ورڅخه ګټه کوي او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادو شویو سیمو کې د نړیوالو حقوقو د موازینو سره سم خپل حاکمیت هم پلې کولی شي .
د یو هېواد سیمې یا ساحې چې د دولت قلمرو بلل کېږي لاندې ذکر کېږي:

۱. وچې سیمې : د ځمکې هغه برخه چې د ځمکې د کرې پر مخ د ځمکې تر مرکز پورې په مخروطي بڼه امتداد لري ، او د نورو دولتونو د وچو ځمکو څخه د پولو په وسیله او له سمندرونو څخه د سواحلو په وسیله بېلې شوې وي ، د یو دولت وچه ساحه جوړوي . د یو هېواد ټولې وچې سیمې د هغه هېواد وچه ساحه بلل کېږي .

۲. اوبه : د دولت دا برخه ساحه (اوبه) بېلابېلو ډولونو ته وېشل شوې ده ، چې لاندې ترې یادونه کوو :

الف . داخلي اوبه : د یو هېواد داخلي اوبه د هغه هېواد د سېندونو ، کوچنیو سیندونو ، او کانالونو له ټولو اړخونو څخه چې په بشپړه توګه د هغه هېواد په داخل ساحه کې شتون لري ، او له بله پلوه دسمندر د اوبو ځینې برخې هم داخلي اوبه بلل کېږي لکه داخلي سمندري سیمې ، خلیجونه ، بندرونه ، او داسې نور.

ب . ساحلي اوبه : هغه اوبه چې د یو هېواد د ساحل په امتداد پرتې وي د ساحلي اوبو په نوم یادېږي . ساحلي اوبه او د هغه د پاسه فضا ، بستر او د بستر لاندې د همدې ساحوي دولت تر واکمنۍ لاندې دي . د نورو هېوادونو د سوداګرۍ ، مسافر وړونکې بېړۍ او هغه بېړۍ چې لږ تر لږه تخنیکي ستونزې ورته پېښېږي ، د یو ساحلي هېواد اوبو ته د عبور په نیت ، نه د ودرېدلو په نیت د ورننوتلو حق لري .

د ساحلي اوبو پوله هغه اخېرنۍ اوږده پوله ده چې د ساحل په اوږدو کې پرته وي ، د ازاد سمندر او ساحلي اوبو تر منځ د بېلوالي حد دی ، یعنې د ساحلي اوبو پلنوالی ، تر اوسه نه دی ټاکل شوی په دې معنی چې تر اوسه دساحلي اوبو د پلنوالي لپاره په نړیوالو حقوقو کې کومه مقرره نشته چې ټولو هېوادونو دې منلې وي . خو په عملي ډګر کې له درې تر ۱۲ مېلو (Miles) پورې هېوادونو منلې ده ، آن چې په ځینو ځایونو کې تر ۲۰۰ مېلو (Miles) پورې هم ادعا کېږي او رعایت شوې هم ده (۲۷ : ۱۰۲) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. ګاونډ سیمه یا الحاقیه امنیتي ساحه : د سمندر د اوبو هغه برخه ده چې له ساحلي اوبو وروسته پیل او د هغې په ګډون د ازاد سمندر په امتداد چې پلنوالی یې تر ۱۲ مېلو (Miles) زیات نه وي . لکه چې له نوم څخه یې ښکاري ځینې هېوادونه د امنیت د ټینګښت په موخه ساحلي اوبه او د هغې په په تل کې سرچینې (لکه نفت او نور) د ازادو اوبو یو څه برخه هم د ځان بولي . د امنیتي الحاقیې سیمې اوبه د ساحل له اوبو سره له دوو اړخونو بشپړ توپیر لري . لومړی دا چې ساحلي اوبه د اړوند هېواد تر ساحوي صلاحیت لاندې وي . په داسې حال کې چې ګاونډه سیمه له حقوقي او فزیکي پلوه د ازاد سمندر برخه ګڼل کېږي . دویم دا ، سره له دې چې ساحلي دولت په ساحلي اوبو خپله واکمني پلې کوي ، خو په ګاونډه سیمه کې خپل ساحوي حاکمیت نه شي پلې کولی .

۴. فضایي ساحه : فضایي ساحه چې د هېواد د قلمرو یوه برخه هم ګڼل کېږي ، هغې فضا ته ویل کېږي چې د یو هېواد د وچو ځمکو د داخلي او ساحلي اوبو له پاسه وي ، لکه څرنګه چې ګاونډه سیمه یا امنیتي الحاقیه ساحه د یو هېواد تر ساحوي واکمنۍ لاندې نه راځي ، په فضایي ساحه کې هم یو هېواد هیڅ ډول ساحوي صلاحیت نه شي تطبیقولی ، فضایي ساحه تر بېرونیو فضایي پولو پورې غزېدلې وي .

هغه څه چې تر اوسه د هېوادونو هوکړه پرې په ټولیزه توګه تردې مهاله نه ده راغلې ، هغه د یو هېواد د پولو د ساحوي فضا ده . خو د نن ورځې تکنالوژۍ د عادي الوتکو د پروازونو په مټ ټاکلې ده ، چې تر ټاکلې برخې اخوا ازاده فضا ده او ټول هېوادونه ور څخه ګټه پورته کولی شي .

ډیری هېوادونه د بېرونیو الوتکو په فضایي ساحه کې د پروازونو اړوند چارې او په خپل قلمرو کې د همغې الوتکې رانښکته کېدل د دوه اړخیزو یا څو اړخیزو تړونونو په وسیله تنظېموي . خو هغه به هم د هغه هېواد تر ساحوي صلاحیت لاندې وي ، ځکه د نوموړي هېواد له فضایي ساحې څخه عبورکوي (۲۷ : ۱۰۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۷.۱.۴. ملت

ملت (Nation) د وګړو هغه ټولګه چې د خپل ځان په اړه د ځانګړيتوب احساس ، خپل منځي يوځايتوب ،ګډ تاريخ او کلتور او همدارنګه ډير وخت (نه هر وخت) ګډه ژبه ولري (۲۸ : ۴۰).

يوې انساني قبيلې ته چې د يو نژاد ، فرهنګ او ژبې لرونکی وي ويل کېږي ، چې د يو حکومت لرونکې وي او يا ددغسې حکومت جوړولو نيت لري (۲۰ : ۷۹).

د ملت (Nation) اصطلاح د لاتين ريښه لري چې له (Natio) څخه اخيستل شوې چې د ګډو نېکونو او د (Naseere) په فعل سره د تولد او توليد شوي په معنی دی (۷ : ۲۴۳). دا اصطلاح له لاتين ژبې څخه ټولو اروپايي ژبو ته ولېږدول شوه . په پخوانۍ فرانسه کې د Nation اصطلاح د Nacion په بڼه کارول کېده چې د کورنۍ ، ټبر ، ريښې او نژاد معادل وه .دا اصطلاح په الماني ژبه کې د Natie په بڼه کاريده چې په لومړيو کې يې د اصل او ريښې معنی درلوده ، ولې په تدريجي توګه د وګړو په مفهوم سره وکاريده (۲ : ۱۲).

په دې حساب ملت غير مادي (معنوي) شی دی . يو ملت هغه مهال شتون لري چې غړي يې فکر وکړي چې شتون لري . دولت (هېواد) يوه جسماني (مادي) موسسه ده مګر ملت ((يو روح او معنوي کيفيت دی)).

ملت هغه ولس ته ويل کېږي چې لاندې درې فکتورونه ولري :

الف . ګډ ديموګرافيک او کلتوري ورته والي ولري : ګډ مشابهتونه له يوه ولس سره د ملت په جوړولو کې مرسته کوي . دا ورته والي کېدای شي چې ديموګرافيک مشخصات (ژبه ، نژاد او مذهب) وي . يا ګډ کلتور او يا هم ګډې تاريخي تجربې او وياړنې ولري . داسې ويل کېدی شي چې د امريکا ملت د دويمې عمومي جګړې ، د مارتين لوتر کينګ (Martin Luther King) ، مک دونالداو ډيرې نورې دا ډول پيښې ، دامريکا ګډې تجربې ګڼل کېږي . دا مريکا بيرغ او د يک عقاب په شان سمبولونه د امريکايي نېشنلېزم په تقويه کې مرسته کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب . ګډ ټولنيز احساس ولري : ټولنيز احساس هم د يو ملت په تشګل کې مرسته کوي ، د ملت والي درک او استنباط دلته ډير مهم رول لري . که يو ګروپ هرڅومره عيني (Objective) ورته والي هم سره ولري ، مګر که دوی په زړه کې د ملتوالي عندي (Subjective) احساس ونه لري ملت نشي بلل کېدی . د ګروپ په دننه کې وګړي بايد دا درک او استنباط ولري چې دوی ګډ ورته والی لري او يو له بله سره ددې ګډو ورته والو له امله تړلي دي .

ج . په سياسي لحاظ د ځان د کنترول او اداره کولو غوښتنه ولري : په سياسي لحاظ د ځان د کنترول او اداره کولو غوښتنه يعنې (دسياسي جلاوالي غوښتنه) هم د يوملت د تشګل سره مرسته کوي . د ملت او اتنيکي ګروپ ترمنځ توپير دادی چې د اتنيکي ګروپ برخلاف يو ملت غواړي چې خپل حکومت ولري او يا لږ تر لږه داخلي خود مختاري ولري . د امريکا په متحده ايالاتو کې ډير ګروپونه شته لکه ايټاليايي امريکايان چې ګډ کلتور او د هويت احساس لري ،مګر دا اتنيکي ګروپونه دي ،نه ملتونه . ځکه دوی له امريکا څخه د بېلتون غوښتنه نه لري . په ملي لحاظ په وېشل شوو دولتونو کې لکه قبرس چې ديوناني اکثريت او ترکي اقليت څخه جوړشوی ، اقليت ډلې نه غواړي د اکثريت مشروعيت ته غاړه کېږدي .

دا خبره بايد په ياد ولرو چې د اتنيکي ګروپونو او ملتونو ترمنځ توپير هر مهال روښانه نه دی ، په ډيرو هېوادونو کې داسې اتنيکي ګروپونه شته چې د جلا غوښتنې احساسات لري او يا دا چې ځينې غړي يې جلا غوښتونکي يانشنلستان وي . په کاناډا کې د کيوبيک (Quebec) په ايالت کې ډير فرانسوي کاناډايان د کاناډا په دولت کې له خپل موقف څخه راضي نه دي . ځينې کيوبېکيان له کاناډا څخه د جلاکېدو غوښتنه لري او ځينې يې بيا دا غوښتنه نه لري(۱۵ : ۷۴ -۷۶)

د ملت والي عناصر : په ټوليزه توګه ويل کېږي چې ملتونه ځانته ټاکلې ځانګړنې لکه قلمرو (محدوده) ، نفوس (وګړي) ، استقلاليت او حکومت لري . يادې ځانګړنې هره يوه يې په ځينو ځايونو کې تر پوښتنې لاندې راتلای شي ، دا ځکه چې يادې ځانګړنې کله قوي او روښانه او کله بيا کمزورې او يا غايبې وي (۲۸ : ۴۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.۷.۱.۴. حکومت

د حکومت بحث په لومړۍ درجه کې د هېواد جوړوونکی عمودي جوړښت او د سیاسي جغرافیې اصلي بحث دی ، ځکه چې دا مفهوم له یوه لوري د جغرافیایي چاپیریال سیاسي کولو ته واقعیت ورکوي او یو جغرافیایي بحث ګڼل کېږي او له بله پلوه هغه مفهوم دی چې په جغرافیایي چاپیریا ل کې سیاسي منځته راتلونکي رول ته ځانګړی تمرکز ورکوي او سیاسي اړخ لري . همدارنګه حکومت په سیاسي جغرافیې کې یوه پراخه موضوع ګڼل کېږي ، له همدې امله د پام وړ ده . په داسې حال چې په چاپیریال کې د حکومت د اغېز او منځته راتلو مطالعه جغرافیایي بحث دی ، د حکومت د حاکمیت چارې حقوقي بحث او د حکومت له خوا د ځمکې یا هېواد اداره کول سیاسي علومو پورې تړلی بحث ګڼل کېږي .

د حکومت اړیکې د خپلې تشکیلاتي بدنې یعنې دولت په وسیله د نورو حکومتونو سره نړیوالې اړیکې ګڼل کېږي . " حکومت " د عمودي بُعد سیاسي ، تشکیلاتي او قانوني جوړښت دی چې په یوه ځانګړې انساني ټولنه کې د اکثریت وګړو د خوښې پر اساس منځته راځي . " ځمکه " (سرزمین) یا د "هېواد فزیکي بدنه " د یاد شوي سیاسي جوړښت فزیکي یا افقي څېره ده ، په بله ژبه ځمکه (سرزمین) یا هېواد (کشور) د حکومت فزیکي ښکارنده او حکومت د ځمکې یا هېواد تنظیموونکی عمودي جوړښت دی (۳۲ : ۱۰۷).

څرګنده خبره ده چې یو ملت باید د خپلو خلکو د اداره کولو په موخه یو جوړښت (سازمان) ولري . د داسې سازمان نه شتون انارشي رامنځته کوي ، چې حکومت نه وي ملت نه وي . حکومت که څه هم په ځینو ټاکلو حالاتو کې له ملت څخه خپلواک وجود لرلی شي د بېلګې په توګه جلاوطنه حکومتونه چې د اشغال ګرو یا ګوډاګي حکومتونو د شړلو لپاره مبارزه کوي . د لویو وچو کانګرس (Continental Congress) یو لومړنی حکومت و ، چې د ازاد متحده ایالاتونو د تاسیس لپاره منځته راغی ،د همدې لپاره وجنګېدو او په پایله کې ورڅخه د امریکا متحده ایالاتو حکومت راوزېږېدو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۴۰ م کال کې له فرانسې څخه د جرمنيانو د وېستلو لپاره جنرال چارلس دوګول د " ازادې فرانسې " حکومت اعلان کړ چې ډېرو سترو ځواکونو د فرانسې د حکومت په توګه په رسميت وپېژندلو . په ۱۹۴۴ م کال کې د پارېس له ازاديدو سره له هغه څخه يو داسې حکومت جوړ شو چې قلمرو (محدوده) ، ولس او ازادي يې درلوده.

ديو قانوني حکومت موجوديت خامخا دا معنی نه لري چې دا حکومت به اغېزمن وي او د خپل قلمرو او ولس کنترول به يې په لاس کې وي ، کله چې حکومت کمزوری وي د داخلي او بانديني مخالفت پر وړاندې به د پايښت وس ونه لري ، د بېلګې په توګه د بوګوتا Bogota حکومت د کلمبيا پر ډېرو هغو سيمو چې د مخدره موادو دلالانو او ګوريلايانو په ولکه کې دی ، کنترول نه شي ټينګولی .

پخواني سياسي تيورستان د ملت لپاره پوره بيان شوې ځانګړتياوې لازمې بولي . چېرته چې يو ملت شتون لري خامخا بايد قلمرو ، نفوس (وګړي) ، ازادي ، حکومت او د ملت نور صفات ولري . معاصرو پوليټيکل ساينټېسټانو د ملت سوچه او خالص حقوقي مفهوم ايسته غورزلی او دعملي واقعيت کې يو غښتلی ولس او يو اغېزمن حکومت لري چې خپل قلمرو اداره کړی شي او که نه ؟ . ځينې چې ځانونه ملت بولي په حقيقت کې د کولمبيا په څېر کمزوري دولتونه دي او ځينې بيا آن د سوماليا په څېر ناکامه دولتونه دي . ډېرملتونه په پرله پسې توګه اوس هم د ملت والي پر لور تکامل کوي(۲۸ : ۴۰– ۴۲).

۱.۳. ۷.۱.۴ دحکومت ډولونه

حکومتونه د سياسي جوړښت له مخې په دوه ډوله دي ۱). بادشاهي حکومتونه ، چې دا ډول هېوادونه ډېر پخواني دي او ۲) . جمهوري حکومتونه چې د راتزل (Ratzel) په آند اصلي رېښه يې په لرغوني يونان کې ولټول شي .

سنتي او مطلقه يا بادشاهي حکومتونه لکه عربو ټاپوو زمه کې چې باد شاه په هغو کې حاکم وي او د اصلي او وروستي تصميم نېوونکی وي ، يا مشروطه او د ېموکراتيک حکومتونه لکه چې په زياترو اروپايي هېوادونو کې بادشاهي حاکمه ده چې بادشاه په هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې سمبولیک رول لري او حکومت او حاکمیت په کې په وګړو پورې تړاو لري . او د خلکو اراده د ځمکې یا هېواد د ادارې لپاره منتخبو دولتونو ته چې د حکومت تشکیلاتي جلوه ده انتقالیږي . دې حالت ته پام سره د تداوم اصل او مشروعیت په دواړه ډوله حکومتونو کې " وراثت " دی . نورپاتې قبیله یي حکومتونه چې او سمهال یې بېلګې په افریقا او د فارس خلیج په عربي څنډو کې شتون لري د سنتي او مطلقه بادشاهۍ حکومتونو په ډله کې راځي .

پر دې سربېره د امپراتورۍ نظام چې په یوویشتمه پېړۍ کې پرته له جاپان څخه بل ځای کې عملاً نښته د باد شاهي نظام پراخ شکل دی . په داسې حال کې چې په بادشاهي نظام کې حکومت د یو ملت د موجودیت پر بنسټ منځته راځي او د یو ملت په حدودو پورې محدود وي ، خو امپراتوري د باد شاهي حکومت هغه نظام دی چې له یو ملت څخه زیات په کې ګډون کوي . په همدې زمینه کې د امپریالېزم مفهوم راڅرګندېږي .

امپریالېزم د یو هېواد هغه سیاسي نظام ته ویل کېږي چې خپل حکومتي حاکمیت یا اقتدار په نورو ملتونو یا هېوادونو تحمیلوي . د پخواني امپریالېزم بڼې د پخواني یا کلاسیک استعمار په چوکاټ کې وجود درلود او نوې بڼه یې په نوې بڼه د نړیوالتوب یا ازاد اقتصاد په بڼه رامنځته شوی .

جمهوري حکومت چې د ټولیز حاکمیت یا سیاسي جمهوریت (Pluralism) د اصلي انګیزې پر بنسټ رامنځته کېږي په لرغوني روم کې د سنا لخوا د انتخاب شوي "سزار" فرمان ورکوونکي حکومت کې رېښه لري . د پام وړ ده چې لرغونی روم خپل د باد شاهي نظام له بدلولو وروسته په انتخابي یاد شوي نظام یعنې جمهوریت د امپراتورۍ نظام تبدیل کړ (۳۲ : ۱۱۵، ۱۱۶) .

د درېیمې زریزې په پیل کې د نړۍ په سیاسي نقشه کې د ۲۰۰ خپلواکو هېوادونو له ډلې یې ۱۹۳ هېوادونو د ملګرو ملتونو د ټولنې غړیتوب لرلو . باید وویل شي چې هېوادونه پر پراخوالي ، نفوسو ، موقعیت او نورو طبیعي ځانګړتیاوو سربېره د داخلي سازمانونو (

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړښتونو) او د هغو د پراختیا یي څرنګوالي له مخې هم په دې وروستیو ۲۰۰ کلونو کې یو له بله سره توپیر لري .

له تاریخي پلوه پر مستعمراتو سربېره چې بېلابېل ډولونه یې درلودل او په هغو کې حکومتي مکلفیتونه بېرونیانو پورې تړلي وو ، د نړې هېوادونه د دوه ډوله حکومتي سیستمونو یعنې جمهوري او شاهي څخه پیروي کوي چې دا بیا په خپله په ډیرو ډولونو وېشل شوي .

په شاهي رژیمونو کې چې سلاطین (سلطانان) ، بادشاهان ، شهزاده ګان ، امپراتوران ، او تزاریان په کې رانغښتل کېږي ، د هغوی حکومت او صلاحیتونه په ځانګړو کورنیو پورې منحصر وي . حال دا چې په جمهوري هېوادونو کې لکه افلاطون چې هم ویلي و" حکومتونه د خلکو په وسیله او د خلکو لپاره تاکل کېږي " . او د نړۍ د هېوادونو یو زیات شمېر یې همدې موخې ته د رسېدلو لپاره جمهوري رژیم خوښ کړي ، سره له دې چې ښایي په رښتیا کې ورڅخه زیات واټن هم لري .

د تاریخ په اوږدو کې او په تېره بیا په تېره یوه پېړۍ کې ددې دوو ډوله حکومتونو شمېر کې زیات بدلونونه راغلي دي . په ۱۹۰۰ م کال کې شاهي نظامونو د اروپا او استرالیا لوې وچې او جمهوري ډوله حکومتونو شمالي او جنوبي امریکا راګېره کړې وه . په اروپا کې فرانسه او سوېس یوازیني هغه هېوادونه وو چې جمهوري نظامونه یې درلودل . د نړۍ ټولو هېوادونو په لیکه کې یوازې په جنوبي افریقا کې Orange free state او ترانسوال (Transvaal) کې جمهوري ډوله نظام شتون درلود . حال دا چې په ۲۰۰۰ م مېلادي کال کې جمهوري نظامونه د نړۍ د لویو وچو په بېلابېلو هېوادونو کې لېدل کېدل . سره له دې چې په زیاترو برخو کې ښایي دا نظامونه یوازې تش په نامه جمهوري وي ، په شمالي امریکا کې کاناډا هغه هېواد دی چې په کې اوس هم لکه د استرالیا او نوي زیلاند په څېر د برتانیې بادشاه د حکومت رییس په توګه منل شوی . همدارنګه د اروپا په ځېنو هېوادونو لکه ډنمارک ، ناروې ، سوېډن ، هالند ، بلجیم ، اسپانیې او انګلستان کې هم شاهي نظامونه ، خو د بادشاهانو د محدودو واکونو په لرلو سره موجود دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جاپان امپراتور اوس هم په هغې هېواد کې د حکومت رييس دی. د منځني ختيځ په ځينو هېوادونو کې لکه عربستان، عمان، عربي متحده اماراتو، قطر، بحرين، اردن او کوېټ کې هم همدا نظام دود دی (باد شاه يې د حکومت رييس دی).

د اسيا په جنوب ختيځ کې لکه تايلينډ، کمبوديا، ماليزيا او بروناى (Brunei) کې هم له همدې نظام څخه پېروي کېږي. په افريقا کې د مراکش، سوازيلينډ (Swaziland) او لېسوتو (Lesotho) هېوادونو کې همدا نظام چلېږي.

په هرصورت په شاهي نظامونو کې هم ټوليزه هڅه دا کېږي چې حکومتي زياتره واکونه د هغې هېواد اوسېدونکو ته ورکړي (۴: ۵۲، ۵۳).

ډيموکراتيک حکومتونه

ډيموکراسي ترميلاد ۵۰۰ کاله وړاندې د لرغوني يونان په ښار ـ دولتونو (City-States) کې منځته راغلې وه او د ۲۰۰۰ کلونو راهيسې وخت نا وخته دلته او هلته وجود لري. په انګلستان کې د ديموکراسۍ تدريجي پاڅون او د اتلسمې پېړۍ په پای کې د امريکې او فرانسې انقلابونو ديموکراسي په يوې مهمې سياسي نظريې واړوله. ولې بيا هم د ديموکراسۍ خپرېدلو په کراره اوبطي بڼه دوام درلود. په دې وروستيو څو لسيزو کې د ديموکراسي د پراختيا جريان ډېر چټک شو. ديموکراسي لږ تر لږه د حکومت داسې سيستم دی چې دوه ډوله حقوق خلکو ته وړاندې کوي. لومړی ډول يې يو ډول سياسي حقوق دي چې وګړي په ازاده توګه خپلو کانديدانو ته د رايې ورکولو حق ولري. کانديدان چې د مختلفو نظرياتو لرونکي وي د انتخاب په بڼه کې به د حکومت د پاليسۍ په جوړولو کې مهم اغېز ولري، دوهم ډول يې بيا يو لړ مدني ازادۍ دي لکه د بيان ازادي، د اجتماعاتو ازادي او د قانون پر وړاندې مساوات چې د يو ازاد حکومت لپاره مهم دي (۱۵: ۱۴۲، ۱۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

دا چې د سياسي جغرافيې اصلي د بحث وړ موضوع هېواد ده، چې هېواد د ځمکې، ملت او حکومت څخه جوړ دی، د يو هېواد ځمکه يا قلمرو له هغې محدودې ساحې څخه عبارت دی چې د هېواد وګړي په کې ژوند کوي او د همدې هېواد حاکميت په کې چلېږي، چې په دې محدوده کې د ځمکې وچه برخه، اوبيزه برخه او فضا شامله ده.

هېوادونه بېلابېل ډولونه لري چې د سياسي، اقتصادي او اداري پلوه يې دلته کټګوري شوې ده. د سياسي پلوه هېوادونه په لاندې توګه وېشل شوي دي. ۱) حايل هېوادونه: چې د دوو ځواکونو ترمنځ د بېلتون په بڼه رامنځته شوي؛ چې تر ډېره دا هېوادونه بې وزلي دي. ۲) -بې لوري هېوادونه: چې د بې لوري توب وضعيت يې د جنګ او سولې پر مهال ساتلی وي. ۳)-تړلي هېوادونه: چې په نړيوالو چارو کې بل هېواد پورې تړلي وي او خپلواک شخصيتونه نه ګڼل کېږي. ۴)-خپلواک هېوادونه: چې د نړۍ سياسي نقشې جوړولو تر ټولو غوره عناصر خپلواک او ازاد هېوادونه دي چې د نړيوال نظام لوبغاړي هم دي، د دغسې هېوادونو شمېر نژدې د ۲۰۰ په شاوخوا کې ښودل شوی دی.

هېوادونه د اقتصادي پلوه په، ۱)-پرمختللو هېوادونو يعنې هغو هېوادونو چې په هر اړخيزه توګه يې پر مختګ کړي وي. ۲)- مخ پر وده هېوادونو: چې معمولاً هغو هېوادونو ته ويل کېږي چې نسبتاً لږ عوايد لري او د پر مختللو هېوادونو سره يې اقتصادي او سياسي واټن ډير وي. او ۳)- وروسته پاتې هېوادونه: وروسته پاتې هېوادونو بل نوم نه پراختيا موندونکي هېوادونه دي چې زياتره يې نوي ازاد شوي هېوادونه دي.

په همدې ترتيب هېوادونه د اداري پلوه هم په ساده او مرکب ډولونو وېشل شوي دي. ساده دولتونه يې هغه دي چې يو واحد مرکزي ځواک ولري او د دولت ملي حاکميت د همدې مرکزي دولت په وسيله تطبيقيږي. دا ډول حکومتي رژيمونه هم په دوه ډولو وېشل کېږي يعنې ۱)- هغه ساده دولتونه چې اداري سيستم يې پر مطلق مرکزيت ولاړ وي او ۲)- هغه واحد سياسي رژيمونه چې اداري سيستم يې پر عدم مرکزيت ولاړ وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېوادونه د پراختيا له مخې هم توپير لري، تر ۲۰۱۱م کال پورې نژدې ۱۹۳ خپلواکو هېوادونو په نړۍ کې شتون درلود، خو دا ټول هېوادونه د پراخوالي له مخې برابر او يو شان نه دي. د نړۍ په سياسي نقشه کې کوچني هېوادونه لکه اندورا، موناکو، واتيکان او داسې نور شته، چې د هېوادونو پر سياست اغېزې کوي. د دوکتور دره په آند د هېوادونو ډلبندي د پراخوالي له مخې چندان ګټه نه لري، غوره داده چې د هېوادونو تر منځ توپير له کيفي پلوه برسي شي؛ نه د کمي پلوه.

همدارنګه هېوادونه د ځمکې پر مخ د موقعيت له پلوه هم سره ورته والی نه لري، ځيني هېوادونه په ښو موقعيتونو کې او ځينې يې بيا خراب او ناوړه موقعيت لري. تر ټولو ښه موقعيت اوبو ته د لاس رسي او تر ټولو بد موقعيت په وچه کې راګير موقعيت ښودل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. هېواد څنگه تعریفولی شئ ؟

۲ـ د هېواد متشکله عناصر کوم دي ؟

۳ـ د یو هېواد داخلي اوبه کومې اوبه دي ؟

۴ـ ساحلي اوبه کومې اوبه دي او نورو هېوادونو ته په کې د کومو کړنو اجازه شته ؟

۵ـ حایل هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي او د څه په موخه منځته راغلي دي ؟

۶ـ متعهد یا بې لوري هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي ؟

۷ـ نا متعهد هېوادونه کومو هېوادونو ته ویل کېږي ؟

۸ـ تړلي هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي ؟

۹ـ خپلواک یا خپلواک هېوادونه کوم ډول ځانگړنې لري ؟

۱۰ـ د پرمختللو هېوادونو اطلاق په کومو هېوادونو کېږي ؟

۱۱ـ د وروسته پاتې هېوادونو ځانگړتیاوې کومې دي ؟

۱۲ـ ساده دولتونه کوم ډول سیستم ته وایي ؟

۱۳ـ مرکب هېوادونه د اداري سیستم له مخې په څو برخو وېشلی شو ؟

۱۴ـ کنفدرالي هېوادونه کوم ډول اداري سیستم لري ؟

۱۵ـ فدرالي هېوادونه کوم ډول هېوادونه دي ؟

۱۶ـ د نړۍ کوچنیو هېوادنو بېلگې کوم هېوادونه دي ؟

۱۷ـ د هېوادونو ډلبندي د پراخوالي له مخې څومره گټوره ده ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸ـ د روسو په آند یو هېواد باید د کومو اړخونو له مخې مطالعه شي ؟

۱۹ـ د هېوادونو زیات تنګوالی کومې ستونزې لري ؟

۲۰ـ د هېوادونو زیاته پراختیا کومې لانجې راټوکوي ؟

۲۱ـ ترټولو ښه موقعیت کوم دی او ولې ښه ګڼل کېږي ؟

۲۲ـ ترټولو ستونزمن موقعیت کوم دی او ولې ؟

۲۳ـ د هېوادونو هستې یعنې څه؟

۲۴ـ د هېوادنو هستې جوړوونکي عناصر کوم دي ؟

۲۵ـ د پلازمېنې د ځای په بدلون کې اغېزمن لاملونه کوم دي ؟

۲۶ـ دیو هېواد قلمرو څومره اړین دی ؟

۲۷ـ ملت څنګه تعریفوئ او ملت کوم فکتورونه لري ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

نړیوالې سیاسي پولې

سیاسي پولې (سرحدونه) هغه ټاکل شوې کرښې دي چې د ځمکې پر مخ د سیاسي سیمو دمحدودولو په موخه کارول کېږي . سرحد یا طبیعي وي او یا مصنوعي ، چې طبیعي پولې د طبیعي پدیدو په مرسته لکه غرونو ، سیندونو ، روانو اوبو ، دښتو ، جهیلونو او داسې نورو په مرسته ببلېږي . مصنوعي پولې د هندسي کرښو او یا کواردینیتونو او یا داسې نورو په وسیله ټاکل کېږي . سرحدونه ډیر ارزښت لري چې یو یې د منطقي او بل یې د تخنیکي پلوه دی .

د سرحدونو ټاکل او مفهوم په پخوا وختونو کې د نن ورځې د سرحدونو څخه توپیر درلود . په پخوا وختونو کې پراخې سیمې د پولو په توګه ټاکل کېدې . په منځنیو پېړیو کې پولې ډیر ژر بدلېدې ، یعنې هر مهال به نوې کېدې . په وروستیو کې دا چې د ځمکې ارزښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ورځې په تېرېدو زياتېدو ، د سرحدونو ټاکلو ته هم پاملرنه کېده ؛ چې بايد څلور پړاوونه تېر کړي .

دا چې د سرحدونو ارزښت ورځ تر بلې د ځمکې د ارزښت په رامنځته کېدو سره زياتېږي ، نو له همدې امله د سرحدونو (پولو) ځای مرزونو (کرښو) ونيولو . مرزونه هغه نری پديدې دي چې موږ له هغوی څخه بېلوي .

همدارنګه هر هېواد خپلې ځمکنۍ ، اوبيزې او هوايي پولې لري چې د يو هېواد لپاره حتمي او اړينې دي او له پولو څخه پرته د هېواد شتوتتيا نا شونې ده .

۱.۵. دسرحدونو تعريف

سياسي سرحدونه له يوې متشکله سيمې څخه د بلې سياسي متشکله سيمې د بيلتون يا جدا والي غوره نښې دي. چې شونې ده دا نښې طبيعي او يا مصنوعي وي .

سياسي کرښې هغه ټاکل شوې کرښې دي چې د ځمکې پرمخ د سياسي سيمو د محدودولو په موخه کارول کېږي . البته که د سياسي سيمې څخه موخه يو ملک وي په دغه بڼه کې دا سرحدونه د نړيوالو سرحدونو په نوم يادېږي، که چېرته د سياسي سيمې څخه موخه يو ولايت يا ولسوالي وي چې د يو هېواد په داخل کې سياسي پولې رامنځته کوي نو دې ډول سرحدونو ته ملي سرحدونه وايي (۵ : ۸۲) . او يا په بله ژبه د يو هېواد سرحدونه هغه ټاکل شوې کرښې دي چې د يو هېواد سيمه د بل هېواد له سيمې څخه بېلوي .

د يو هېواد سرحدونه يا خو طبيعي او يا مصنوعي وي. طبيعي سرحدونه هغه سرحدونو ته ويل کېږي چې يوه سيمه له بلې سيمې څخه د طبيعي پديدو په مرسته لکه غرونو ،سيندونو، روانو اوبو، دښتو، جهيلونو او داسې نورو په وسيله بېلېږي . مصنوعي سرحدونه د هندسي کرښو او يا کواردينتونو او يا داسې نورو نښو په څير د وګړو په وسيله لکه پوستو ،تيږو ،ديوالونو ،سرکونو ،پايو (سيمنټي پايو) پيلرونو په مرسته ټاکل کېږي (۲۶ : ۷۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۵. دسرحدونوارزښت

سرحدونه معمولاً ډېر ارزښت لري چې موږ يې ارزښت له دوو اړخونو څخه څېړو چې يو يې له منطقي اړخه او بل يې په تخنيکي اړخه .

الف . له منطقي اړخه : که چېرته موږ فکر وکړو سرحدونه له هغو کرښو څخه عبارت دي چې د هغو په وسيله د يو هېواد د قلمرو سيمې ځانګړې کېږي . نو اړينه ده چې د يو هېواد قلمرو بايد ځانګړی شوی وي ، ځکه چې قلمرو د هېواد له متشکله عناصرو څخه يو مهم عنصر دی او د قلمرو په نه موجوديت کې دولت منځته راتلی نه شي ، پس دا چې سرحد دومره اړينه موضوع څرګندوي نو منطقي ده چې د سرحد ارزښت ومنو.

ب . له تخنيکي يا حقوقي اړخه : له تخنيکي يا حقوقي اړخه هم د سرحدونو په ارزښت ډېر ښه پوهيدی شو ، په حقوقي لحاظ سرحدونه له دوو اړخونو څخه با ارزښته ګڼل شوي . يو د ملي حقوقو له اړخه او بل د نړيوالو حقوقو له اړخه .

د ملي حقوقو له اړخه سرحدونه ډېر مهم او اړين دي ځکه چې د يو دولت ډېرې اړينې موضوعګانې د سرحدونو په دننه کې سرته رسيږي د بېلګې په توګه د ماليـاتو د اخيستلو لپاره د سرحدونو موجوديت ته اړتيا ده ، همدارنګه د نفوس شمېرنې پر مهال هم سرحدونه اړين دي تر څو د خپل دولت وګړي پرې معلوم شي او په نفوس شمېرنه کې وګڼل شي ، په همدې ترتيب د داخلي او بيرونيو وګړو د تفکيک لپاره هم سرحدونه اړين دي .

د نړيوالو حقوقو له اړخه هم د سرحدونو د ارزښت څخه سترګې نشو پټولی د بېلګې په توګه د بيرونيو تصرفاتو او تېريو د مخنيوي لپاره اړينه ده ترڅو د يو دولت سرحدونه څرګند وي ، په همدې ترتيب د بيرونيو وګړو د داخليدو د مخنيوي او همدرانګه د وارداتو او صادراتو اندازې د ټاکلو لپاره د سرحدونو موجوديت اړين دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه په سوداګرۍ ي موضوعګانو کې د محصولاتو د اخېستلو له اړخه هم د سرحدونو موجوديت ضرور برېښي ، که چېرته سرحدونه دقيق ټاکل شوي نه وي نو پر سرحدونو باندې د اختلافاتو د پيدا کيدو شونتيا زياته وي ، همدارنګه پر سرحدنو باندې اختلافات هغه مهال هم را پيدا کېږي چې سرحد د بدلون په حال کې وي . د بېلکې په توګه که چېرته يو سيند د سرحد په توګه ټاکل شوی وي هغه مهال چې سيند خپل اصلي مسير پرېږدي نو پدغه وخت کې په سرحدنو باندې کشمکشونه راپيداکېږي ،خو که چېرته دا موضوع په نړيوالو تړونونو کې مخکې له مخکې روښانه شوې وي نو پدغه حالت کې د دوو دولتونو تر منځ پر سرحدنو نانڅرې او ګواښونه نه پيدا کېږي ، نو له دې څخه څرګندېږي چې د سرحدونو معلومول او سم ټاکل د يو هېواد لپاره ډېر اړين برېښي (۹ : ۱۳، ۱۴).

۳.۵. د سرحدونوټاکل

تاريخي نښې نښانې دا ښيي چې د سرحد مفهوم په پخوا وختونوکې د نن ورځې د سرحدونوسره په پرتله ايزه توګه توپيرلري. لکه چې پخوابه معمولاً سرحدونه ديوې کرښې په بڼه نه وو. اود دوو امپراتوريو ترمنځ به د بيلتون وسيله يوه پراخه سيمه ټاکل کېده اود دغه ډول سرحدونوټاکلو به ځانګړې موخې درلودې، د بيلګې په توګه چينايانو او روميانو سرحدونه ددې لپاره ټاکلې وو چې خپل مدنيت د وحشت او بربريت څخه خوندي وساتي . چې په دې باره کې د روميانو د راين او دانيوب سيندونو او د چينايانو د چين ديوال څخه يادونه کولی شو(۹: ۱۲).

په منځنيو پيړيو کې هم د سرحدونو څه عجيبه غوندې حال و په دغه دوره کې د يو هېواد ترلې سرحدي کرښې د بل هېواد سره د بدلون او تحول په حال کې وې .ځکه چې امپراتورانو به خپلې د امپراتورۍ سيمې او د هغې اوسيدونکي خپل ملکيت ګڼل .نو کله به يي چې خوښه شوه د خپلې امپراتورۍ سيمه به يي د زامنو ترمنځ وېشله او يا به يي پرنورو وګړو باندې پلورله او په دې توګه به هر وخت نوي سرحدونه رامنځته کېدل . سربېره پردې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیاوړي مرکزي حکومت په نه موجودیت سره به د هېوادونو ځمکې په ځانګړو ټوټو او خورو ورو شکلونو لیدل کېدې . ولې په دې وروستیو پېړیو کې هېوادونو یو واحد شکل غوره کولو او مرکزي قوي حکومت رامنځته کېدو چې ورسره سرحدونو هم ورو ورو د کرښو بڼه غوره کړه (۵ : ۸۲).

په هر حال د هغه وخت راپدیخوا چې هېوادونه او حکومتونه د ملتونو د غوښتنو پر بنسټ جوړ شول نو سرحدونو د نن ورځې د سرحدي کرښو مفهوم غوره کړ. او په تدریجي توګه سرحدي سیمې په سرحدي کرښو بدلې شوې . ځکه چې په وروستیو وختونو کې د ورځې په تېریدو سره د نفوسو زیاتوالی او د دوی اړتیاوې ځمکو اوله ځمکې څخه پلاس راونې ددې لامل شوې تر څو چې هېوادونه د سرحدي کرښو په نښه کولو کې له ډیرې ځیرکتیا او جدیت څخه کار واخلي (۹: ۱۳).

اوس مهال د سرحدي کرښو ټاکل معمولاً د بېلا بېلو پړاوونو د تیرولو وروسته تر سره کېږي .چې دا پړاوونه به په لاندې ډول کرښوکې ذکر کړو.

لومړی پړاو: د سرحدي کرښوټاکل

پدې پړاو کې د دواړو هېوادونو د باندینو چارو وزیران او یا د دواړو هېوادونو استازي د مناسبو خبرو او پروتوکولونو د سرته رسولو وروسته په هر هېواد پورې تړلې سیمې ځانګړې کوي اوټاکي یې، سره لدې چې کېدای شي دواړه خواوې اویا یو لوری یې په خپله خوښه ونه مني د بېلګې په توګه د اسرایلو او د هغه د ګاونډیو عربي هېوادونو ترمنځ خبرې اترې چې په ناخوښۍ سره پای ته ورسیدې او یا هم د افغانستان او برتانوي هند ترمنځ د ډیورند سرحدي کرښه یا (Durand Line) چې پر افغانستان په ناخوښۍ تحمیل شوې او هېڅ وخت هم د افغانستان وګړو ته د منلو او قبلولو وړ نه ده (۵ : ۹۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم پړاو : د سرحدي کرښو محدودول

پدې پړاو کې سرحدي کرښه له هغو سيمو اويا فزيکي پديدو څخه چې دغه کرښه ورڅخه تيريږي ورتــه ډېـره پاملرنـه راړول کېـږی . ددې پـړاو بشـپړيدل معمـولاً د دواړو هېوادونو د رسمی استازو په وسيله او د سيمې د بشپړې څيړنې او نقشو څخه په ګټې اخيستلو سره سر ته رسيږي (۹: ۱۴).

دريیم پړاو: د سرحدي کرښو په نښه کول

پـدې پـړاو کـې د دواړو هېوادونـو اسـتازي سـرحدي کرښـه د ځمکـې پـرمخ چـې پـه پروتوکول کې ياده شوې وي په نښه کوي . دا پړاو د سرحدونو په ټاکلو کې يو پيچلی پړاو دی . چې د ځمکې د جوړښت په نظر کې نيولو سره کېدی شي ډېره او يا لږه موده په برکې ونيسي .

پټه دې نه وې چې سرحدي نښې (پيلر) په ګڼ نفوسه سيمو کې د واټن له مخې يوه له بلې څخه د نيم ميل واټن (0,5 mile) څخه په کم او په کم نفوسه سيمو کې ۳ ميله څخه په زيات واټن کې درول کېږي . ددې پړاو پايلې په ډېره ځيرکتيا په نقشو کې ځای په ځای کېږي او د حکومتونو په واک کې ورکول کيږي (۱۰: ۹۳).

څلورم پړاو: قانوني تاييد يا وروستی تصويب

پدې پړاو کې په نښه شوې اونقشه شوې سرحدي کرښه د پارلمان د وکيلانو او د دواړو غاړو هېوادونو د سرانو لخوا تائيديږي تر څو چې قانوني بڼه ونيسي .دا پړاو هم کيدای شي لږه اويا ډېره موده په برکې ونيسي د بېلګې په توګه د انګلستان او د امريکا متحده ايالاتو تر منځ سرحدي ستونزه چې په ۱۷۸۳م کال کې د نه حليدوپه وجه تر ۱۸۴۳م پورې وغزيده .

په هر حال تر څو چې په يو سرحد څلورم پړاونه وي عملي شوی په حقيقيت کې ذکر شوی سرحد په قانوني بڼه نه دی ټاکل شوی . پدې توګه کېدی شي ووايو چې سرحدونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیڅکله هم طبیعي او همیشني نه دي . ددوو هېوادونو د وګړو له خوا ټاکل کیږي او هر وخت چې وغواړي بدلون ورته ورکولی شي . د بېلګې په توګه هغه تړون چې په همدې اړوند د المان (German) او شوروي اتحاد (USSR) تر منځ په ۱۹۳۹م کې لاسلیک شوی و د قانوني والي سره سره دواړو هېوادونو دا سرحد همیشنی نه ګڼلو او یا دامور(Amore) سیند چې د چین (China) او شوروي اتحاد (USSR) تر منځ د سرحد په توګه ټاکل شوی او قانوني پړاو یې هم تیر کړی ولی بیا هم چین ته د منلو وړ نه دی .هغه مهال چې د سرحدونو په ټاکلو کې درې لومړني پړاوونه سرته رسیدلي وي دغه ډول سرحدونو ته ډیفکتو (Defacto) سرحدونه وایي .

مګر د دیجور (Dejure) یا قانوني بڼه هغه وخت نیسي چې څلورم پړاو یعنې وروستي تصویب پړاو (Ratification) یې هم تېر کړی وي ، همدارنګه د اوربند موقتي کرښې د دیفکتو په بڼه وي د بېلګې په توګه د شمالي او جنوبي کوریا ګانو (Koreas) د عرض البلد ۳۸ درجې چې دواړه کوریاګانې یو له بل څخه بېلوي ، دا کرښې سره ددې چې وروستنی او قانوني پړاو (Ratification) یې نه دی تېر کړی ولې بیا هم د دواړو هېوادونو تر منځ د سرحد په توګه منل شوی . په همدې ترتیب د شمالي عرض البلدونو ۲۱ درجې د مصر او سوډان تر منځ ګډ سرحد جوړوي چې البته ټول قانوني پړاوونه یې هم تېر کړي چې دې ډول سرحد ته دیجور (Dejure) سرحد ویل کېږي. مګر دغه سرحدي کرښه په ختیځو برخو کې د مالدارانو او کوچي قبیلو په موجودیت سره په دواړو هېوادونو کې د اصلي تګلارې څخه انحراف کوي چې معمولاً ددې ځای اوسیدونکو کوچي قبیلو ته هیڅ د منلو وړ نه دی چې دې ډول شکل ته یې دیفکتو (Defacto) ویل کېږي. پس ویلی شو چې نن ورځ په نړۍ کې زیاتره سرحدونه د دیفکتو (Defacto) په بڼه دي. لکه چې پوهېږو د دوو هېوادونو تر منځ سرحدونه زیاتره د یوې کرښې په بڼه ښودل کېږي مګر بیا هم ځینې نورسرحدونه لکه چې د عربستان Saudi Arabia او عراق Iraq تر منځ لیدل کېږي او یا په پخوا وختونو کې د عربستان او کویت په منځ کې موجود وو او په منځ کې یې ناپیلې سیمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په حقیقت کې دواړه هېوادونه يې د وېش برخه کې هوکړې ته نه دي رسيدلي رامنځته شوي (۵ : ۹۲، ۹۳).

پدغه سیمه کې د پترولو سرچینو د کشفیدو وروسته د واړو هېوادونو پریکړه وکړه تر څو هر هېواد ۵۰ په سلو کې ددې سیمې د پترولو پلاس راوړنې خپلې کړي دواړو یادو شوو هېوادونو په پای کې د (۱۹۶۹ او ۱۹۷۱م) کلونو په اوږدو کې داسیمه په دوه برخو ووېشله چې شمالي برخه يې په کویت او سهیلي برخې يې په عربستان پورې تړاو وموند.

په ځینو سیمو کې د دیفکتو سرحدونو د تثبیت لپاره سرحدي کرښې د دوو موازي کرښو په وسیله ښايي ددې کرښو په منځ کې معمولاً نا پیلې سیمې موجودې وي چې د یو هېواد تر اغیزې لاندې هم نه وي .

همدرانګه د ۳۸ عرض البلد درجې يعنې د دواړو کوریاګانو تر منځ سرحد د ۱۷ عرض البلد درجې يعنې د دواړو ویتنامونو Vietnams تر منځ سرحد د دواړو ویتنامونو د پیوستون څخه وړاندې ، د ختیځ او لویدیځ برلین تر منځ سرحد او همدارنګه د بیت المقدس د ښار د دواړو برخو تر منځ سرحد (د ۱۹۶۷ م کال د جنګ څخه وړاندې) ددې ډول سرحدونو د بېلګو څخه دي چې البته ددې ډول سرحدونو ټول ډولونه د نظامي موخو له مخې او له جنګ څخه د مخنیوي لپاره رامنځته شوي (ایضاً : ۹۴، ۹۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱.۵) نقشه : د شمالي او جنوبي کوریاګانو ترمنځ کرښه .

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=677&tbm=isch&sa=1&ei=wIG8Ws6HBaSr6AT1mb_0.7DC5Ybn6Kgw

۴.۵. دسرحدونو ډولونه

کولی شو چې سرحدونه د څو اړخونو له مخې وېش کړو. لومړی داچې سرحدونه د وچې ، سمندرونو او فضاء بیا د وچې سرحدونه کولی شو چې پر ځمکې او وګړو د تطبیق له مخې کټګوري کړو او بل یې له طبیعي پدیدو څخه د ګټې اخېستنې له امله وښایو .

۱.۴.۵. دپیدایښت او پروګړو د تطبیق له مخې سرحدونو ډولونه

الف- هغه سرحدي کرښې چې په یوه سیمه کې د انساني ټولنو له میشت کیدو څخه وړاندې کښل شوې وي : دا ډول سرحدونه دسرحدونو غوره بېلګې ګڼل کېږي ځکه کله چې ورو ورو او په تدریجي توګه انساني ټولنې ددې ډول سرحدونو په څنډو او لمنو کې میشت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي نو ځانونه د سرحد د قوانینو سره برابروي چې له همدې امله دا ډول سرحدونه هیڅ ډول ستونزې نه راولاړوي غوره بېلګه یې د الاسکا (Alaska) او کاناډا (Canada) تر منځ سرحد دی ، ځکه کله چې په ۱۸۲۵– ۱۸۲۷م کلونو کې د روسانو او انګریزانو تر منځ ددې کرښې د ویستلو پریکړه کیده هیچا په دغو سیمو کې ژوند نه کولو ، دا ډول سرحدونه د انتي سیدنت (Anticedent) سرحدونو په نوم یادیږي . بله بېلګه یې د امریکا د متحده ایالاتو (USA) او کاناډا (Canada) تر منځ سرحد دی چې په ۱۷۸۲–۱۸۴۶م کې ټاکل شوی (۵ : ۸۸).

(۲.۵) نقشه: د کاناډا او الاسکا ترمنځ کرښه.

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=641&tbm=isch&sa=1&ei=0o-8WvyNLKSg6ATgkILIBA&q=%...1c.1.64.psy-ab..0.0.0....0.oyWM5pDhs-k

ب ـ هغه سرحدونه چې له وګړو څخه په ګڼو سیمو کې غزیدلي وي خو د سیمو کلتوري ارزښتونو ته په کې درناوې شوی وي : دا ډول سرحدونه د سبسي کونت (Subsequent) په نوم یادیږي ددې ډول سرحدونو غوره بېلګې د زیاتره اروپایي هېوادنو تر منځ لیدل کېږي او بله بېلګه یې د هند او پاکستان لـه ازادۍ او وېش (۱۹۴۷م کال) څخه وورسته د دواړو هېوادونو تر منځ سرحد دی (۹ : ۱۹).

ج . هغه سرحدونه چې دیوې سیمې د اوسیدونکو کلتوري ارزښتونو ته د درناوي پرته یوائې د نړیوال سیاست په پایله کې کښل شوي وي : ددې ډول کرښو په غزولو سره هغه وګړي چې د یوې ژبې، یو کلتور اویو نژاد څخه وي او کلونه کلونه یې یو له بل سره دیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور په درلودلو سره لکه د ورونو په څیر ژوند کړی وي په بېلا بېلو هېوادونو پورې تړل کېږي چې د افریقایي هېوادونو تر منځ زیاتره سرحدونه او د افغانستان په ختیځ او سهیل ختیځ کې د دیورند Durand سرحدي کرښه یې غوره بېلګې دي. په بله ژبه زیاتره هغه سرحدونه چې له لومړۍ نړیوالې جګړې څخه وروسته په بېلا بېلو لویو وچو کې د استعماري هېوادونو په وسیله منځته راغلي ددې ډول سرحدونوڅخه ګڼل کېږي. همدا وجه وه چې په زیاترو ازادو افریقاي هېوادونو کې سرحدي کشمکشونه له غوره سیاسي مسایلو څخه دي چې د توګو ، ګانا ، بنین ، نائجریا او کامرون هېوادنو سرحدونه ددې ځای د اوسیدونکو ژبې او نژاد ته په نه پاملرنې سره ټاکل شوي دي او همدا لامل دی چې د ګاونډیو تر منځ یې همیشني مخالفتونه موجود دي. ددې ډول سرحدونو نورې بېلګې د حبشې شمال ختیځ سیمې او د جیبوتي د جمهوریت تر منځ سرحد دی چې د سومالې د وګړو په وېش تمام شوی . همدارنګه د کینیا او تانزانیا تر منځ سرحد چې د ماسائي (Masai) د وګړو وېش په کې رامنځته شوی . په همدې ترتیب د زایر او کانګو هېوادونو تر منځ د کانګو د وګړو وېشل ددې ډول سرحدونو بېلګې دي . په همدې ډول د نائیجریا په شمال دموریتانیا په جنوب ، په کلمبیا ، د مکسیکو په شمال ، د برما شمال ختیځ او شمال لویدیځ ، د عراق شمال ختیځ او یو شمېر نورو ختیځو اروپایي هېوادونو کې ددې ډول سرحدونو بېلګې لیدل کېږي. دا ډول سرحدونه د تحمیلي سرحدونو Superimposed په نوم یادیږي (۵ : ۹۴)او (۹ : ۱۹،۲۰).

۵.۴.۲. طبیعي عوارضو سره د تطابق له پلوه سرحدونه

هغه سرحدونه چې له فزیکي پدیدو څخه په ګټې اخېستنې سره ټاکل کېږي او د طبیعي سرحدونو په نوم یادیږي . ددې ډول سرحدونو څخه ګټې اخېستنې له ډېر پخوا څخه د هېوادونو په منځ کې رواج درلود. ددې ډول سرحدي کرښو د ټاکلو اصلي لامل دادی چې د سرحدونو په نښه کولو او د تثبیت پړاوونه یې په اسانۍ سره بشپړیږي ، همدارنګه ددې ډول سرحدونو دفاعي ارزښت هر وخت او بیا په ځانګړي ډول په پخوا وختونو کې زیات و.لیکن باید څرګنده شي چې دې ډول سرحدونو ته د طبیعي سرحدونو اصطلاح ورکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناسمه ده چې ګویا دا ډول سرحدونه په طبیعي بڼه رامنځته شوي او د بدلون وړنه دي . ددې ډول سرحدونو اصلي رول دا وي چې د دوه هېوادونو د قلمرو سیمې یو له بل څخه بېلوي او عادتاً ددې ډول سرحدونو د وګړو تر منځ اړیکې او پیوستون کم لیدل کېږي. پدې ډول سرحدونو کې د وګړو د تېریدو راتریدو لپاره یو یا څو ځانګړي معبرونه یا د تیریدو ځایونه ټاکل کېږي چې همدا معبرونه په اسانۍ سره دفاعي وړتیا هم لري . او په همدې ترتیب ددې ډول سرحدونو څارنه او کنترول د لږو لګښتونو په ګاللو سره کېږي دا ډول سرحدونه غوره او دوام لرونکي سرحدونه ګڼل کېږي ځکه چې سربیره پر دفاعي او نظامي ارزښت یې د نقشې پرمخ ددې ډول سرحدونو ټاکل او تثبیت اسانتیاوې لري. پردې ټولو غوره والو سربیره کیدای شي دا ډول سرحدونه ځینې ستونزې هم ولري د بېلګې په توګه شونې ده چې د غرونو په درو کې ځینې وګړي استوګن وي هغه وخت چې دا ډول سرحدونه ددې فرهنګي او ټولنیزو مرکزونو څخه تېرېږي کیدی شي چې ستونزې راولاړې کړي چې همدغو غرنیو وګړو ته د منلو وړ نه وي د بېلګې په توګه له چین (China) او هند (India) تر منځ د تبت (Tibit) د سیمې او د همالیا د لړیو منځنۍ سرحدي کرښه (مکمهان) چې په ۱۹۱۴م کې تثبیت شوی وه لیکن هیڅ وخت په سیمه کې په نښه نه شوه (۵ : ۸۹،۹۰)

په همدې ترتیب د الاسکا (Alaska) ایالت او کاناډا (Canada) او همداسې د چیلي (Chile) او ارجنټاین (Argentina) تر منځ سرحدونه چې د اندیز د لړیو په غرنۍ سیمه کې دي، د دواړو هېوادونو د ۱۸۸۱م کال تړون پر بنسټ د سرحدي کرښو ټاکلو لپاره له جهیلونو کانالونو او سیندونو څخه ګټې واخیستل شوې او ددې جهیلونو ، کانالونو او سیندونو د ګټې اخیستلو غوره والی یې د غرونو په پرتله له دوه اړخونو څخه وښودلو . یو دا چې ددې پدیدو پلن والی د غرونو په پرتله کم وي او د نقشې پر مخ ښه ټاکل کېږي او بله دا چې د ځمکې په مخ یې په نښه کول اسانه بریښي ، ددې ډول سرحدي کرښو په ټاکنه کې د سیند د بستر ژور ترینه سیمه (Thalweg) او یا د سیند منځنۍ برخه (Median) د سرحد په بڼه ټاکل کېږي (۹ : ۲۱) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۱۹۲۰ز څخه راورسته دا پريکړه وشوه چې د سيندونو منځنی بستر د سرحد په توګه بايد وټاکل شي. خو پټه دې نه وي چې پدې وروستيو کې د تکنالوژۍ پرمختګ او ورڅخه د سيندونو له اوبو څخه په ګټې اخيستنې لکه د اوبه خور سيستم ، د برق پلاس راوړلو، کشتۍ چلولو او داسې نورو موخو کې يې د سيندونو ارزښت او ورڅخه يې د ګټې اخيستو پروسې ګړندۍ کړې او د سرحدي کرښو په توګه د سيندونو ټاکلو زياتې ستونزې او باريکۍ راپيدا کړې. له بلې خوا دا چې دسيندونو د اوبو اندازه او تګلارې د بدلون په حال کې وي او ثابتې نه وي نو نشي کولی چې د يو ثابت سرحد په توګه رول ولوبوي . په زياترو سيندونو کې د اوبو بهيدل داسې وي چې له يو لوري په ساحلي ځمکو ورشيله کېږي او بلې خوا ته خپل بستر پرېږدي چې دغه ډول کړنې په جغرافيه کې د اکريشن (Accretion) په اصطلاح يادېږي . د افغانستان په شمال کې د آمو سيند يې غوره بېلګه ده ، همدارنګه ځينې وخت سيندونه په وچو غاړو کې خپلې تګلارې ته پوره بدلون ورکوي نو که چېرته دغسې سيندونه د دوو ملکونو تر منځ سرحد وټاکل شي نو زياتې ستونزې به وزيږوي . د سيندونو دا ډول ناڅاپي بدلون اولژن (Avulsion) بلل کېږي چې د هلمند Helmand سيند يې د افغانستان Afghanistan او ايران Iran تر منځ ددې ډول سرحد غوره بېلګه بښيي(۵: ۹۱،۹۲).

همدارنګه هغه پنځه ګوني جهيلونه چې د امريکا متحده ايالاتو (USA) او کاناډا (Cananda) تر منځ سرحد جوړوي .دا جهيلونه ددواړو هېوادونو په منځ کې په دوه برابرو برخو وېشل شوي دي ، په همدې ترتيب په افريقا کې د کاريب (Karib) او همدارنګه د ويکتوريا جهيلونه (Victoria lake)د پورته سرحدي کرښو په بڼه ټاکل شوي دي. برعکس ځينې نور جهيلونه لکه تي تي کاکا او چاد کې د طول البلد او عرض البلد کرښې او يا هغه کرښې چې د قطب نما په مرسته رسم شوې وي د سرحدونو په بڼه ټاکل کېږي چې په دې ډول ټاکنو کې ددې جهيلونو څخه هېوادونه په نا برابره توګه ګټه اخلي (۹: ۲۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځنګلونه او جبه زارې هم هغه طبيعي پديدې دي چې له پخوا څخه انساني ټولنو د بېلتون لامل ګرځېدلي او له همدې امله عادتاً د سرحدونو په ډول منل شوي. چې د بېلګې په توګه يې په افريقا کې صحراى اعظم (لوې دښتې) څخه يادونه کولی شو (۵: ۹۳).

همدارنګه د اروپا د شمال ختيځ ځنګلونه چې له شوروي اتحاد (USSR) څخه د فنلينډ(Finland) او لتواني (Lithuania) له جمهوريت څخه د پولينډ (Poland) د بېلتون لامل ګرځيدلي . اګر چې د جبه زارو پراخوالی ډېر زيات نه وي ولې بيا هم دا ډول فزيکي پديدې هم د سرحدونو په توګه تر ګټې لاندې نيول شوي . د بېلګې په توګه د بلجيم (Beljium) او هالينډ (Netherland) تر منځ د ميوز (Meuase) او راين د سيندونو لاندينۍ وادي چې يوه جبه زاره ده د دواړو هېوادونو تر منځ په سرحد منل شوې.

همدارنګه د دوو نړيوالو جګړو په منځ پړاو کې د پولينډ (Poland) سره د شوروي (USSR) د سرحدونو په ټاکلو کې له جبه زارو څخه ګټې اخيستل شوی . ددې ډول سرحدونو ټاکل زياتره وخت او بيا په ځانګړې توګه هغه مهال چې د همدې جبه زارو څخه اقتصادي په لاس راوړنې شونتيا پيدا کړي ، نو دغه وخت د هېوادونو تر منځ د لانجو او ستونزو د پيدا کيدو لامل ګرځي. د بېلګې په توګه دهند او پاکستان په سرحدونوکې د (Ran of Catch) سيمه چې په ۱۹۶۵م کال کې د دواړو هېوادونو تر منځ د سياسي ناندريو زيږنده شوه، تر څو چې په ۱۹۶۸م کې دا ناندريزه مسئله حل وفصل شوه (۹ : ۲۳، ۲۴).

پټه دې پاتې نه وي چې په زياترو هغو ملکونو کې چې د سرحدي کرښو په ټاکلو کې له طبيعي پديدو څخه د ګټې اخيستنې شونتيا نه وي نو د طول البلد او عرض البلد له کرښو څخه د سرحدونو د ټاکلو په موخه کار اخلي ، له دې ډول سرحدونو څخه لومړی ځل په (۱۷۹۵م) کې د فلوريدا (Florida) په سيمه کې د اسپانې(Spain) او د امريکا متحده ايالاتو (USA) تر منځ ګټه واخيستل شوه چې دې ډول سرحدونو ته هندسي سرحدونه وايي . اګر چې دا ډول سرحدونه د ځمکې او نقشې پرمخ په اسانۍ سره د ټاکلو وړتيا لري مګر دا چې عادتاً د هغې سيمې د اوسيدونکو اقتصادي ، ټولنيزې او فزيکي وضعې ته په کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

درنښت پرته ټاکل کېږي نو زیاتره مهال د نانډرو د پیدا ینښت خطر په کې وي . ددې ډول سرحدونو غوره بېلګه دشمالي عرض البلد ۴۹ درجې کرښه ده چې د کاناډا (Canada) او د امریکا متحده ایالاتو (USA) تر منځ په ۱۸۱۸م کال کې د سرحدي کرښې په توګه ومنل شوه . همدارنګه د هندسي سرحدونو نورې بېلګې د امریکا دمتحده ایالاتو په دننه ، استرالیا ، افریقایي هېوادونو ، منځني ختیځ او دې ته ورته په نورو سیمو کې لیدل کېږي(۹: ۹۴) .

په دې وروستیو کې سرحدونو (پولو) خپل ماهیت له لاسه ورکړی دی او ځای یې مرزونو (کرښو) ته پرېښی دی ، نو لازمه به وي چې د سرحدونو (پولو) پر ځای په مرزونو (کرښو) رڼا واچوو .

۵.۵. د پولې او کرښې مفاهیمو پېژندل

۵.۵.۱. د سرحد او مرز د تعریف تاریخي بهیر

په برهان قاطع کې راغلي دي : ((در برهان قاطع امده است" مرز به فتح اول و سکون ثاني و زای نقطه دار)) هغې ځمکې ته وایي او ویل شوي دي چې د مربع په بڼه جوړه وي، څنډې یې راجیګې وي او په منځ کې یې څه کښت کوي ، د سرحد په معنی هم راغلی .

یاده شوې توضیح د برهان قاطع له فرهنګه ، په فارسي ژبه کې له پخوانیو تعریفونو څخه ده ، او هماغه د سرحد "د بېلتون کرښه" معنی یې په اوستایي او پهلوي متنونو کې راغلې . د مرز اصطلاح او د هغې مترادفه "سامان" د دوو ځمکو منځ معنی لري . همدارنګه نورې اصطلاح ګانې لکه "کنارګ" هم په متنونو کې لېدل کېږي چې ټولې د مرز په معنی کارول شوي . د پهلوي په متنونو کې د "کېش" کلمه د مرز په مفهوم راوړل شوې ، چې هماغه د سرحد او دوو ځمکو ترمنځ د بېلتون په معنی ښودل شوې . دکشور کلمه هم له دوو برخو یعنې "کېش" د مرز او "ور" د لرونکي په معنی ترکیب شوې . په داسې حال کې چې مرز په فارسي کې د" سامان "له مفهوم څخه اخوا نه وراوړي او هغه خط (کرښه) دی چې دوه هېوادونه یا دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاسي واحدونه سره بېلوي . "سرحد" په حقیقت کې د نهایي یا اخیرني مفهوم میزان یا اندازه جوړوي ، په داسې حال کې چې "مرز" د فرضي کرښې ښکاره کېدونکی ځای دی چې یو له بل سره دوه ځواکونو لخوا د سیاسي-نظامي فشارونو په پایله کې منځته راځي . "سرحد" د دوه سیاسي -اقتصادي خپلواک او له یو بل څخه بېل موجودیتونو د تماس سیمه ده چې په داخل سره کولی شي د یو حکومت د نفوذ او د بېرونی قدرت محدوده وګڼل شي ، او یوه سرزمیني پدیده ده چې له یو مرز څخه ډېره پراخېږي او د یوې سرحدي سیمې حالت غوره کوي (۳۲ : ۴۲).

د سرحد مفهوم د بېلابېلو ملتونو په نزد توپیر کوي .ژان ګاتمن اشاره کوي : د ځینو ملتونو په آند سرحد په محیط کې هغه کرښه ده چې باید ورڅخه ساتنه او دفاع شوې وای . د "طبیعي سرحد" فرانسوي مفهوم شاید تر دې ډېر غوره وي ، د نورو ملتونو په نزد سرحد هغه راچاپېره سیمه وه چې د ټولنیزو او اقتصادي بدلونونو سبب کېده ، چې د ملت د موجودیت لامل او د ملت د ګټو په خوندیتوب کې اغېزمنه ګرځېده .

سرحد د ځمکې پرمخ هغه پدیده ده چې پراخوالی یې له یو خط (کرښې) څخه پلن او د سیمې حالت غوره کوي ، سرحد ښایي د موانعو لکه غر، سیند ، دښته ... او داسې نورو لرونکی وي .دا پدیده د اوږدوالي له مخې معلومه وي ، مګر پلنوالی یې ښایي ټاکلی حد و ،نه لري او د هېوادونو ترمنځ د قراردادونو او د بېلابېلو موخو له مخې ښایي معینې اندازې ورته پام کې ونیول شي . مرز د دوو هېوادونو ترمنځ د بېلوالي کرښې ته وایي . د وروستني تعریف پر اساس د ځمکني ، سمندري ، هوایي او تحت الارضي قلمروونو وروستی حد د هر هېواد لپاره مرز ګڼل کېږي . مرز د یو هېواد لپاره د ګاونډي هېواد د بېلتون او پېژندلو تر ټولو غوره لامل دی .

نوې دنیا د سیاسي جغرافیې پوهان په دې آند دي چې "مرز" نوی مفهوم دی او په اروپا کې د صنعتي انقلاب وروسته منځته راغلی ، هغوی په دې باور دي چې دقیقو کرښو ته اړتیا په نوولسمه پیړۍ کې ولیدل شوه (۱۰ : ۳،۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۵.۵. دسرحد اومرزتوپیرونه

مرزونه په ټولیزه توګه د یو سیاسي نظام یا حکومت د حدوداتو او قلمرو د حاکمیت او مالکیت ټاکونکي دي ، او هېوادونه یو له بله تمیز او بېلوي . په تېرو وختونو کې هېوادونه یو تر بله په مرزي کرښو نه بېلېدل ، بلکې په سرحدونو یا سور لرونکو پولو یو له بله لېرې واقع او پېژندل کېدل . سرحدونه جغرافیایي ـ سیاسي سور لرونکې سیمې وې او لزوماً د هېوادونو ترمنځ تفکیک کوونکې نه وې . دا سرحدې سیمې ددې تر څنګ چې د دوو هېوادونو محدودې یې یو له بله بېلولې د هېوادونو حرص (لالچ) یې هم تحریکولو (پارولو) چې په پایله کې به یې په اشغال لاس پورې کولو . ځینې وختونه سرحدونه د طبیعي عوارضو او پدیدو لکه غرونو ، سیندونو ، دښتو ، ځنګلونو ... او داسې نورو لرونکي وو ، چې د یو طبیعي مانع په توګه یې عمل کولو او ځینې وختونو کې به یې یوه سرحدي سیمه د حایل سیمې په توګه وه ، چې د دواړو ګاونډیو هېوادونو د ټکر او تماس مانع کېده (۱۰ : ۲).

د نوولسمې پېړۍ په وروستیو او د شلمې پېړۍ په لومړیو کې د اروپایانو د امپریالستي دوران د پراختیا په اوج کې سرحدونه د سیاسي خبرو اترو یوه شریکه برخه او د دوه هېوادونو ترمنځ د سیاسي وېشنې ښودونکي وو . نن ورځ مرزونه نوې بڼه لري ، مرزونه د نړیوالو جریانونو ، د انساني استوګنځایونو او د اقتصادي پراختیا تر اغېز لاندې د سرحدونو ځای نیوونکي شول ، هغه سرحدونه چې په ځیرکتیا د کرښو په ډول ټاکل شوي دي . په هر حال اوس هم له دواړو اصطلاحګانو څخه په جغرافیه کې ګټنه کېږي ، مګر د مرز اصطلاح په څرګنده توګه د یو عام نوم په ډول د جغرافیایي وېشنو د تشریح لپاره منل شوې (۸ : ۱۸۴).

تاریخي نښې رانښیي چې د سرحد مفهوم په پخوا وختونو کې د هغه په پرتله چې نن ورځ ور څخه استنباط کېږي توپیر لري . په پخوا وختونو کې به معمولاً سرحد د یوې کرښې په بڼه نه و او یوې پراخې سیمې به د دوو امپراتوریو ترمنځ د بېلتون حد جوړولو ، اصلاً دا ډول سرحدي سیمې د یوې امپراتورۍ د پرمختګ د امکان وروستی حد په ګاونډې سیمه کې تمثیلوي ؛ که څه هم په دې اړه هم استثنات موجود وو لکه د چین او روم پخوانیو امپراتوریو کې د هغو سرحدونه یې غوره بېلګه ده . سره له دې چې دا سرحدونه د هېوادونو ترمنځ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مساوي حقوقو او ارزښت لرونکي نه و، به بله ژبه دا ډول سرحدونه د رومیانو او چینایانو لپاره هغه کرښې وې چې خپل مدنیت یې د نورو له بربریت او وحشت څخه پرې بېلولو. همدارنګه د انګلستان په شمال او د جرمني په جنوب کې د دیوال جوړول د سرحدونو نورې بېلګې وې (۴ : ۷۳).

سرحدونه او سرحدي کرښې تل د پوهانو لپاره په سیاسي جغرافیې کې د خوښې وړ موضوعګانې دي. باید وویل شي چې د دواړو اصطلاحګانو ترمنځ روښانه توپیر نه لیدل کېږي. د د ۱۹مې پېړۍ په وروستیو او د ۲۰مې پېړۍ په لومړیو یعنې د اروپایي استعمار د اوج په کلونو کې د Frontier یا سرحد اصطلاح د هېوادونو ترمنځ د سیاسي وېشنې ښودلو لپاره یا د هېوادونو د اوسېدونکو د استوګنې ځایونو د حدوداتو د ټاکلو په موخه د هېوادونو ترمنځ تر ګټهنې لاندې راغلې وه. نن ورځ په نړۍ کې د استوګنې ځایونو او اقتصادي سیستم کې د بدلون له امله سرحدونه (Frontiers) په سرحدي کرښو (Boundaries) چې د هېوادونو حدودات په دقیقه توګه ټاکي تبدیل شوي. که څه هم دا دواړه اصطلاحګانې نن هم په جغرافیه کې تر ګټهنې لاندې دي مګر په جغرافیه کې د سیاسي وېش ښوونې او ګټې وړ مروجه او معمول اصطلاح په اوسني وخت کې سرحدي کرښه (Boundary) ده (ایضاً : ۸۱).

د مرز او سرحد اصطلاح په پراخه توګه د جغرافیه پوهانو او نورو لخوا د سیاسي وېشنو لپاره په ځانګړي توګه په ملي سطحه تر ګټهنې لاندې راځي. په دې اړه ددې دواړو ترمنځ توپیر پیداکول ستونزمن دي. د ۱۹مې پېړۍ په وروستیو او د ۲۰مې پېړۍ په لومړیو کې د اروپایانو د امپریالستي پراختیا د اوج په وخت کې، سرحدونه د سیاسي خبرو اترو مشترکه برخه وه او د دوو هېوادونو او یا دایمي وګړو د استوګنو ځایونو د وېشنې ښودونکي وو. نن ورځ سرحدونه نوې بڼه لري، سرحدونه په مرزونو چې د کرښو په توګه ټاکل شوي ،ځای ناستي دي. که څه هم ددې دواړو اصطلاحګانو څخه په سیاسي جغرافیې کې ګټه اخېستل کېږي مګر د مرز اصطلاح د یو عام نوم په توګه د جغرافیایي وېشنو د تشریح لپاره منل شوې ده (۳ : ۱۸۴). همدارنګه د نیومن په آند چې مرزونه د سرحدي سیمې ځای ناستي دي (۶ : ۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې لپاره چې د سياسي کرښو (مرز) او سياسي پولو (سرحد) تر منځ په دې وروستيو کلونو کې ډېرو توپيرونو ته د سياسي جغرافيې پوهان قايل شوي دي له همدې امله غواړو چې د کرښو (مرزونو) توضيح هم په لاندې څو کرښو کې وکړو.

۳.۵.۵. سياسي مرزونه

انسان د خپلو کارونو د ترسره کولو او ځانګړو کولو په موخه د خپلې استوګنې په وروستيو برخو يا د چاپيريال په وروستيو برخو کې د سياسي کرښو تاکلو ته اړتيا لري، ددې مفهوم پراختيا موندونکې بېلګه چاپيره کرښه ده، چې د يو ملت د چارو وروستۍ پراخه شوې سيمې ځانګړې کوي او سياسي اړخ مومي چې سياسي کرښه يعنې مرز ورته ويل کېږي. کولی شو د يوې ځمکې (هېواد) وروستۍ څنډې (حاشيې) په درې طريقو سره وټاکو.

۱. کرښه (مرز): چې د انګليسي اصطلاح (Boundary) سره مترادفه ده، او په خلا يا تشه کې د يوې کرښې څخه چې د "موږ" مفهوم له "هغوی" څخه بېلوي عبارت ده. ددې موضوع د ښه روښانتيا لپاره لاندې انګليسي جمله ليکو.

Boundary is a line in space for separating the concept of us from them.

۲.پوله (سرحد): چې د انګليسي ژبې (Prontier) اصطلاح سره ورته ده، او عبارت له هغې نسبتاً پراخې يا پلنې سيمې څخه ده چې د دوو هېوادونو يا دوو ځمکو په اخېرنۍ برخه کې واقع وي او دوه ګاونډي هېوادونه نه وي توانېدلي چې ځانګړې کرښه (مرز) هلته رامنځته کړي. نن ورځ د زياتو هېوادونو په منځ کې د سياسي کرښې (خط مرزی) په ټاکلو سره د پولې (سرحد) مفهوم عملاً نشته، خو داسې ښکاري چې دې مفهوم خپل ځای "حايلو سېمو" مفهوم ته پرېښی وي.

۳.څنډه: چې په انګليسي کې ورته (Border) او په فارسي کې ورته (سامان) وايي او د يو قلمرو وروستۍ څنډه ده چې د کرښې دواړو غاړو ته پرته وي. د سامان (څنډې) اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فارسي کې د استوګنې ملکیت، باغ او یا د کرنې لپاره کاروي، او د مالکیت یا محدودې څنډې ورځخه موخې دي (۳۲ : ۴۶، ۴۷).

۵. ۶. د کرښو ډولونه

ځینې انګلیسي کرښه کښونکي لکه لارډجورج کرزن(Lard George Curzon) او سر هنګرفورد هولډیچ(Sir Hongerford Holdich) چې د ایران او هند (اوسني پاکستان) کرښې یې کښلې د کرښو (مرز) په واقعیت لرلو سره معتقد وو، او طبیعي کرښې یې د کرښو غوره کرښې ګڼلې. همدارنګه امریکایي ریچارد هارتشون کرښه (مرز) په انساني نړۍ کې اړینه ګڼله، او کرښې یې په پنځو ډولونو په لاندې توګه وېش کړي.

۱ـ هغه کرښې چې د مهاجرینو لخوا له استوګنې پرته سیمو کې راپیدا شوې، چې ورته (Pioneer) وایي.

۲. هغه کرښې چې په طبیعیت کې د وګړو تر استوګنې مخکې شتون لري یعنې (Anticedent) کرښې.

۳. هغه کرښه چې په نوبت سره د یو هېواد یا یو ملت په ځو ټوټو کېدو او یا وېش تمامې شوې وي او په تطبیقي توګه رامنځته شوې وي؛ چې (Subsequent) کرښې یې بولي.

۴.تحمیلي کرښې لکه د اروپایانو لخوا چې د نړۍ په نورو برخو کې د پیدا ښت په لومړیو وختونو کې تحمیل شوي لکه د ډیورنډ کرښه؛ چې(Superimposed) ورته هم ویل کېږي.

۵. ترک شوې کرښې یا (Relict) : هغه غوره نېوکه چې د کرښو په ډلبندۍ کې پر هارتشون وارد ده، هغه داده چې هره کرښه چې متروکه وي؛ نور خو کرښه نه ده. په اوسنۍ (۲۱مه) پېړۍ کې د کرښې د مفهوم په کارولو ښایي هغه ډلبندي چې د هارتشون لخوا شوې د سیاسي او جغرافیایي ټینګ منطق څخه چندان برخمنه نه وي. ښایي په اوسنۍ سیاسي نړۍ کې کرښه(مرز) په لاندې توګه ډلبندي کړو(۳۲ : ۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷.۵. د کرښو نوې ډلبندي

لکه چې وویل شول د دوو خپلواکو محدودو د تفکیک لپاره د کرښې (مرز) کلمې د کارونې تاریخ ډیر پخوانی نه دی، دا اوسنۍ د کرښې کلمه د سرحد ځای ناستې ده. نن ورځ د بېلابېل ډوله کرښو شاهد یو چې ځینې یې په لاندې توګه پېژنو.

۱.۷.۵. طبیعي کرښې

دا ډول کرښې د طبیعي یا جغرافیایي عوارضو لکه غر، د رې (لګډې)، رودخانې یا د سیندونو په وسیله منځته راغلې وي. په همدې توګه طبیعي کرښې یا د وچې کرښې د غرونو او درو په امتداد، بیدیاوو په منځ کې، د کرنیزو ځمکو په امتداد او داسې نورو کې جوړیږي، او اوبېزې کرښې د سیندونو یا سمندرونو په امتداد کې ټاکل کېږي. سیندنۍ کرښې په دوه ډوله دي. د کشتۍ چلولو وړ سیندونو کې د نړیوالو منل شوو مقرراتو پر اساس د سیندونو د تالوګ(Thalweg) یا (قعر الماء) یعنې د سیندونو ژورې برخې په امتداد ټاکل کېږي، لکه په شط العرب (اروند رود) اوبو کې د ایران او عراق سیندنۍ کرښه چې د ۱۹۷۵م کال د پریکړې پر اساس ټاکل شوې ده.

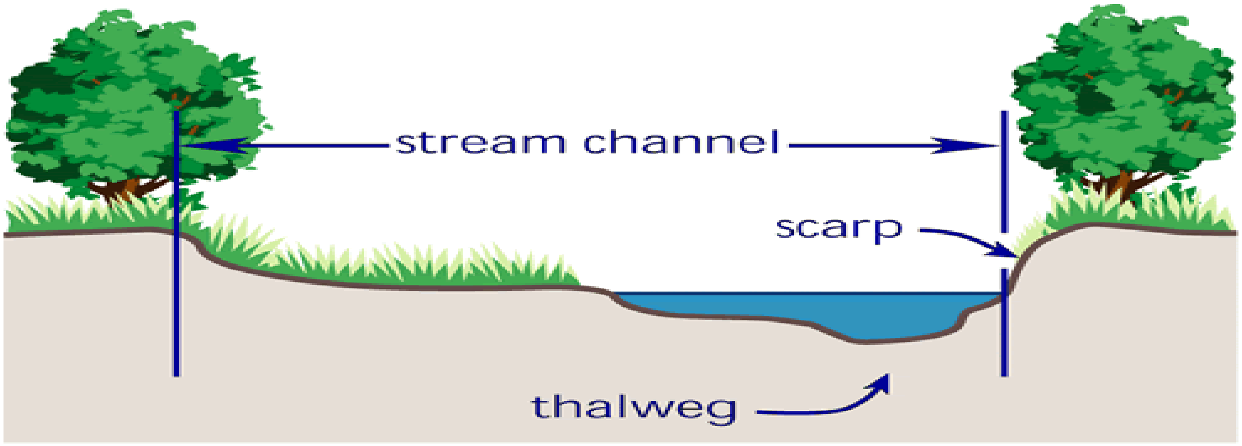

(۱.۵) انځور: د تالوګ پر اساس اوبنۍ کرښه.

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=598&tbm=isch&sa=1&ei=23G3Wq6QLeqF6ASezqD4Bg&q=Thalweg&oq=

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کشتۍ چلونې په نه ور اوبو کې کرښه (مرز) د غاړې هېوادونو د پرېکړې پر بنسټ د سیندونو د څنډو پر امتداد یا د اوبو منځنۍ کرښې (وسط الماء) په امتداد ټاکل کېږي (۳۲ : ۵۲).

۲.۷.۵. فرهنګي کرښې

دا ډول کرښې معمولاً د بېلابېلو فرهنګونو بېلوونکې وي ، پرته له دې چې حتمي په سیاسي بڼې منځته راشي او د جغرافیایي صفحې پر مخ ترسیم شي ، مګر که چېرته د بېلابېلو فرهنګونو محدوده له یو بل سره د بېلو ملتونو محدودې سره تطبیق پیدا کړي ، سخته ده چې د هغو ملتونو جغرافیایي-سیاسي بېلوونکې کرښې د هغو تر منځ فرهنګي کرښې وګڼل شي .

۳.۷.۵. سیاسي کرښې

دا ډول کرښې سیاسي فلسفې یا ایډیالوژیانې یو له بله بېلوي. یا په بله ژبه سیاسي کرښې له یو سیاسي متشکل واحد څخه د نورو سیاسي متشکله واحدونو د بېلولو او پېژندلو غوره لاملونه دي . سیاسي کرښې په یو هېواد کې چې د هر ډول طبیعي وحدت لرونکې هم نه وي ؛ سیاسي وحدت رامنځته کوي(ایضاً : ۵۵).

۴.۷.۵ . قومي کرښې

دا ډول کرښې یو له بل څخه بېل قومونه بېلوي ، په هره ځمکه کې د یو قوم جغرافیایي پراخه وروستۍ محدوده له نورو قومونو څخه دهغه قوم بېلوونکې کرښه ده . شونې ده دا ډول کرښې پر فرهنګي کرښو تطبیق شي او یا د ذهنیت له حد څخه بېرون نه شي ، خو هغه مهال چې یو قوم یو ملت وي یا څو یو ریښه لرونکي قومونو یو ملت منځته راوړي وي ؛ له نورو ملتونو څخه د هغه ملت بېلوونکې کرښې " قومي " کرښې ګڼل کېږي (۱۲ : ۱۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵.۷.۵ . تحميلي کرښې

دا ډول کرښې هغه کرښې دي چې پرته له دې چې د هغې سيمې د استوګنو فرهنګي ، ديني يا قومي جوړښت ته په کې پام شوی وي ؛ د نړيوال سياست په پايله کې رامنځته شوي (۱۲ : ۱۷) . په پخوا وختونو کې نړيوالو يا سيمه ييزو قدرتونو کولی شول د خپلې خوښې کرښې د خپلو مستعمراتو تر منځ يا د خپل ځان او کمزورو هېوادونو تر منځ تحميل کړي . په اوسنۍ نړۍ کې بر تر قدرتونه په ځانګړو شرايطو کې ځان ته اجازه ورکوي تر څو د دوو يا د څو ښکېلو هېوادونو تر منځ د نا امنيو او جنګ د ختمولو لپاره په دغو د پولو پر سر لانجو کې ښکېلو هېوادونو باندې د ملګرو ملتونو ټولنې لخوا تحميلي کرښې تحميل کړي . د دې ډول تحميلي کرښو غوره بېلګه په نننۍ نړۍ کې د کوېټ او عراق تر منځ په وچه کې تحميل شوې کرښه ده ؛ چې په ۱۹۹۳م کال کې تحميل شوه . که څه هم کوېټ د دې کرښې سره خوښ دی ، خو عراق خپله نا خوښي ورسره اعلام کړې ده ؛ او دا کرښه يې تحميلي ګڼلې ده (۳۲ : ۵۶) .

۶.۷.۵ . اقتصادي کرښې

چې د ګمرکونو په جوړېدو سره په سرحدي کرښو کې ښکاري . په دې وروستيو کې د ازاد بازار اقتصاد "د نړيوال‌توب" او د خبر رسونې انقلاب (Information technology) د دې کرښو رول بدل کړی (۱۲ : ۱۷) .

۷.۷.۵ . هندسي کرښې

په زياترو هېوادونو کې د کرښو په ټاکلو کې له طبيعي عوارضو څخه ګټه نه شونې وي ، له کوارډينېټونو (طول البلد او عرض البلد) او يا له سيده او ګردو کرښو څخه ګټه اخلي ؛ د دې ډول کرښو ته هندسي کرښې وايي (ايضاً :۱۷) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸.۷.۵. متروکه کرښې

دې ډول کرښو د سیاسي کرښو په عنوان خپل باور له لاسه ورکړی دی؛ خو نښې یې تر اوسه په سترګو کېږي (۱۲ : ۱۷).

۸.۵. د کرښو کښلو ټولیزې ځانګړتیاوې

کرښې د زیاتو ځانګړنو لرونکې دي، مګر داسې معلومېږي چې څلور غوره ځانګړتیاوې یې په لاندې توګه وښایو.

۱. کرښه سربېره پردې چې د هېوادونو ترمنځ د حدودو د ټاکلو لپاره کښل کېږي، شونې ده چې د ځانګړو غوښتنو او شرایطو پر مهال دوه ټولنې یو له بله بېلې کړي، د بېلګې په توګه د اسرایلو او فلسطینیانو ترمنځ دیوال چې د اسرایلو په وسیله جوړ شوی دی.

۲. ښایي چې کرښې له مقابل لوري څخه د وېرې او امنیتي ستونزو له امله جوړې شي، لکه د دواړو شمالي او جنوبي کوریاګانو ترمنځ کرښه چې په ماینونو پوښل شوې ده.

۳. ښایي چې کرښې له ټولیزه اړخه د دوو ټولنو ترمنځ منځته راشي او اصولاً قومیت پورې تړاو نه لري، لکه په ځینو هېوادونو کې د بډایو او غریبو ترمنځ کرښې.

۴. په ځینو لویو وچو کې کرښې د ځمکې لاندې سرچېنو د تصرف او اوبو او نفتو ته د لاس رسي له امله په سیالۍ کې رامنځته کړي دي، لکه په منځنی ختیځ او نورو هېوادونو کې (۱۲ : ۱۶).

۹.۵. سمندري سرحدونه

د نړۍ ډیری هېوادونه د یو یا څو سېندونو یا اوبو سره د ګاونډ له امله اوبېزې کرښې لري، ځینې هېوادونه د خپل موقعیت (په وچه کې د راګېرتوب) له امله اوبیزې کرښې نه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه بلـه پلـوه ځینـې هېوادونـه لکـه آیسـلینډ ، جاپـان ، اسـترالیا ، نـوی زیلانـد او مالاګاشـي د ټاپوګانو لرونکي موقعیت په دلیل په بشپړه توګه په اوبو کې راګېر دي او هېڅ ډول د وچې کربنې نه لري (۳۷ : ۱۷۳).

د هېوادونو د اوبیزو کربنو ټاکل برخلاف د هغې چې په ظاهره ښکاره ؛ اسانه کار نه دی .آن چې زیـاترو وختونـو او ځـایونو کـې یــې د هېوادونـو تـر مـنځ سـخت جنجالونـه او کشمکشونه را ولاړ کړي دي . هر هېواد حق لري چې د خپلو غاړو اوبو پر ځینو برخو حاکمیت ولري او پای کې د نورو هېوادونو لپاره په دغو اوبو کې د ازاد کشتۍ چلولو ، کبنیولو او لـه بستر څخه یې د ګټې اخیستلو حق سلبېږي .

۱.۹.۵. د سمندري قوانینو تاریخچه

د تاریخ په اوږدو کې په مختلفو وختونو کې قانون جوړوونکو هڅه کړې ده تر څو په سمندرونو د حاکمیت د حق لپاره قوانین وضع کړي .لومړنی قانون چې په دې اړه وضع شو د تـوپ مرمـۍ د لګېـدو قـانون و ، چـې پـه ۱۷۰۲م کـال کـې د هالنـد قـانون جـوړوونکي وان بینکرشوک (Van Binkershoek) وړاندیز کړ. د نوموړي په آند اګر چې سمندرونه په ټولو ملتونو پوري تړاو لري ، ولې هر ساحلي هېواد باید د توپ مرمۍ تر لګېدو ځای پوري پر ساحلي اوبو د حاکمیت حق ولري . وروسته ددې قانون پر بنسټ تر درې میله پورې ساحلي اوبه او تر دې اخوا ؛ ازادې اوبه وګڼل شوې (ایضاً : ۱۷۳).

دا قـانون د انګلسـتان هېـواد تـه چې د سمندري غلـو څخـه تهدیـدلو ؛ د ارزښت وړ و . وروسته د توپ مرمۍ د اوږد واټن وهلو له امله ددې قانون ارزښت له پامه وغورځېدو او د ځینو هېوادونو د نېوکو لاندې راغی او په تدریج سره ځینو هېوادونو د خپلو اوبو سور (عرض) له درېو تر شپږو او آن چې تر ۱۲ مېلو پورې وغزولو . هغو هېوادونو چې د سمندر په غاړه کې یې موقعیت درلود او پر وړاندې یې مدعیانو شتون نه درلود لکه برازیل او پېرو تر دې هم وړاندې ولاړل او په سمندرونو کې یې له خپلو غاړو څخه بیا تر ۲۰۰ میله پورې د حاکمیت دعوه کوله . ددې ګډوډۍ د لمنځه وړلو په موخه او د هېوادونو د اوبو حد ټاکلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پار په لومړيو کې د متفقو ملتونو ټولنې د لاهه په ښارکې د سمندرونو د حقوقو کنفرانس په ۱۹۳۰م کال کې جوړ کړ، وروسته درې کنفرانسونه د ملګرو ملتونو ټولنې په وسیله په ۱۹۵۸م او ۱۹۶۰م کلونو کې په جینیو او په ۱۹۸۲م کال کې د جامايکا د ماتيګوبی (Mantego Bay) په ښارکې وشول او د هېوادونو سمندري عرض (سور) يې د کم ترکمه درې څخه تر زيات نه زيات ۱۲ ميله پورې وټاکلو (۳۷ : ۱۷۳، ۱۷۴).

د ګوتو په شمېر له څو هېوادونو څخه پرته چې په وچه کې راګېر دي د نړۍ زياتره هېوادونه د سمندرونو او سمندرګيو سره د ګاونډيتوب له امله په بېلا بېلو واټنو سره د سمندري سرحدونو لرونکي دي . يا په بله ژبه ددغې هېوادونو يوه زياته اندازه پراخه سيمه په سمندرونو کې هم وي ، په سمندرونو د برلاسۍ او حاکميت څرنګوالی د وچو په پرتله توپير لري ، ځکه چې په سمندرونو کې انساني ټولنې د تل لپاره نه اوسيږي. ولې همدا د سمندرونو څنډې دي چې سربيره له هغو کانونو څخه چې د سمندر په بستر او يا ساحلي برخو کې دي نورې اقتصادي سرچينې لکه له سمندر څخه د کبانو تر لاسه کول هم په زياته پيمانه په همدې سيمو کې ليدل کيږي (۵: ۹۴).

په ۱۶ از پيړۍ کې اسپانې (Spain) او پرتګال (Partugal) د نړۍ د سمندرونو په زياتو برخو تر هغه چې شونې بر ښېيده د برلاسي او حاکميت دعوه کوله ، د هېوادونو د سمندري سرحدونو ټاکل د فکر او خيال پر خلاف ساده او اسان کار نه دی . ځکه هر هېواد کولی شي چې د خپلو ساحلي اوبو پر پراخه اندازه باندې د برلاسي او حاکميت دعوه وکړي . سره ددې چې د تاريخ په اوږدو کې پدې کوښښ شوی دی تر څو ددغسې ساحلي سيمو د پراختيا په اړوند قوانين وضع کړي چې په دې اړوند په ۱۷۰۲م کال يو تن هالندي عالم وان باينکر شويک (Van Bynker Shoek) دارنګه نظر وړاندې کړ چې: ((سمندرونه د ټولو وګړو دي او ساحلي هېوادونه کولی شي چې په ساحلي اوبو کې د توپ د مرمۍ د لګيدو په اندازه د حاکميت دعوه وکړي)). دا چې دې واټن د توپ مرمۍ پورې تړاو درلود او د مرمۍ لګيدل او دا واټن ثابت نه وو نو وروسته يو منځنی حد واټن د درې ميله (3Miles)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اندازه د هېوادونو د سمندري سرحد په توګه وټاکل شو چې دا سیمه د بحري قلمرو (Territorial Water) په نوم یادیږي .

هغه سرحد چې په سمندرنو کې د بحري قلمرو په نوم یادیدو ټولو هېوادونو کې د منلو وړ ونه ګرځید او دا د سمندري سرحد واټن په بېلا بېلو هېوادونو کې توپیر درلود چې دا د توپیر اندازه له درې میله (3Mile) څخه تر دوه سوه میله (200 Mile) پورې رسیده د بېلګې په توګه داد سمندري قلمرو سیمه په انګلستان ، استرالیا ، د امریکا په متحده ایالاتو او په ځینو نورو هېوادونو کې تر درې میله (3Mile) ښودل شوې وه ، په همدې ترتیب په البانیا او یوګوسلاویا کې لس میله (10 Mile) په الجزایر ، مصر ، چین او شوروي کې دولس میله (12 Mile) ،په سریلانکا کې شپږ میله (6 Mile) ،په کامرون کې اتلس میله (18 Mile) ، په ترکیه کې شپاړس میله (16 Mile) ، په ناروي کې څلور میله (4 Mile) او بالاخره په ارجنټاین ، پیرو او پانامه کې تر دوه سوه میله (200 Mile) پورې رسیده (۵: ۹۵).

د سمندري قلمرو له غوره موخو څخه د ناروا سوداګرۍ څخه مخنیوی کول دي چې له ډېر پخوا څخه ډېرو هېوادونو لپاره سوداګریزه او اقتصادي ستونزه وه . چې په همدې اړه د برتانیې پارلمان دې واټن ته په لومړیو کې د سمندر په دننه کې تر شپږمیله (6 Mile) پورې پراخوالی ورکړې و . چې البته وروسته دا پراخوالی تر ۹،۱۲ میله او آن چې تر ۳۰۰ میله وغزیدو ، په ۱۷۳۹م کې د برتانیوي حکومت له غړو څخه یوتن د سمندرونو په سواحلو کې د ښارونکو کشتیو ګرځیدل د ټولو ساحلي هېوادونو مسلم حق وګڼلو ، چې په ۱۸۷۶م کې یو ځل بیا یاده شوې سیمه تر ۹ میله پورې راکمه شوه او په ۱۷۹۰م کې د امریکا متحده ایالاتو په خپل هېواد کې دا واټن ۱۲ میله وټاکلو . همدارنګه اسپانیې په ۱۸۷۴م او ۱۸۷۵م کلونو کې دا واټن ٦ میله ومنلو (ایضاً: ۹۵).

په هر حال د دریېم هغه پرله پسې کنفرانس په ناستو کې چې په ۱۹۷۴م کې په نیویارک او کاراکاس کې وشوې او بیا په ۱۹۷۴م کې په جینوا او په ۱۹۷۵م کې کلونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نیویارک کې په نوبتي ډول تر سره شول چې په پایله کې یې یوه قانوني مسوده برابره شوه چې په هغې کې د هېوادونو د سمندري قلمرو سیمه د پېل له نقطې څخه تر ۱۲ میله ، د نظارت لاندې ساحې پراخوالی تر ۲۴ میله او بالاخره اقتصادي سیمه تر ۲۰۰ میله پورې د سمندرونو په دننه کې وټاکل شوې .

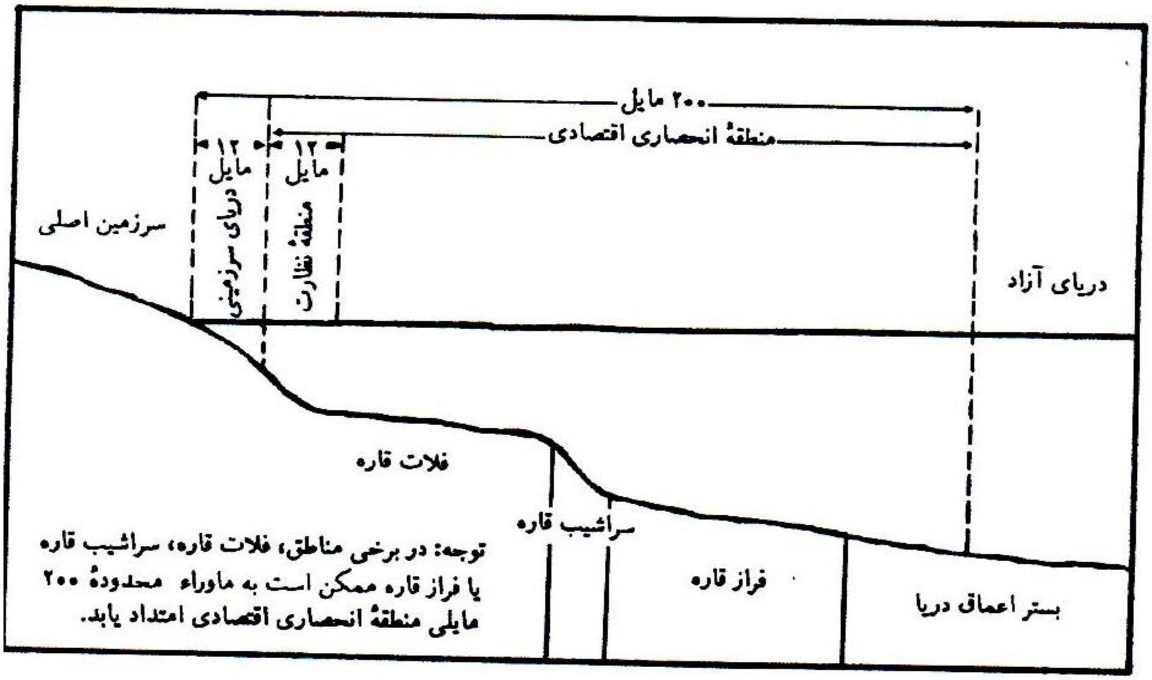

(۲.۵) انځور : د سمندري قلمرو ، نظارت او اقتصادي سیمه (۳۷ : ۱۸۳)

همدارنګه د نورو هېوادونو لکه د ډېرو ټاپوګانو څخه جوړ شوو هېوادو ، په وچو کې د راګیرو او بالاخره د سمندرونو څخه د ګټې اخستلو په اړوند د یوې نړیوالې ټولنې د جوړېدو پر موضوع باندې غور وشو چې دا پریکړه لیک د یو څه تعدیلاتو او تفصیلاتو سره د ۱۹۸۲م کال په وروستیو کې د نړۍ له ۱۰۰ سلو څخه د زیاتو هېوادونو په وسیله په جمیکا کې لاسلیک شوه .

په هره بڼه پر سمندرونو باندې د هېوادونو د برلاسي او کنترول څرنګوالی په لاندې توګه واضح کېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داخلي اوبو ساحه (Internal Water) : دا هغه سيمه ده چې کوچني خليجونه او ټولې هغه اوبه چې د وچو او پيل د کرښو تر منځ موقعيت لري په بر کې نيسي ، ددې ساحې په تعقيب د سمندري قلمرو ساحه (Territorial Sea) موقعيت لري او دا هغه ساحلي سيمه ده چې له پيل کرښې څخه د سمندر په لور تر يوې معلومې فاصلې پورې دوام لري. هېوادونه پدې ساحلي سيمه کې د پوره پوره برلاسي لرونکي ګڼل کېږي (۵ : ۷۴).

د سمندري قلمرو په ګاونډ کې د نظارت لاندې ساحلي سيمه ده او دا هغه سيمه ده چې پلنوالی يې د ښلا ښلو هېوادونو لپاره توپير لري او قسماً د هېوادونو د کنترول (ولکې) لاندې وي ددې سيمې د لرلو غوره موخه د سمندرونو له بستر څخه د کاني زيرمو په لاس راوړل، ماهي (کب) نيول او د نا قانونه سوداګرۍ کنترول کول دي (۵ : ۹۶).

۵.۹.۲. د دوو مجاورو هېوادونو ترمنځ د اوبيزو کرښو ټاکل

د دوو مجاور هېوادونو تر منځ د اوبيزو کرښو ټاکل معمولاً د منځني خط کښلو سره ټاکل کېږي. که چېرې د دوو هېوادونو په منځ کې بېلوونکې کرښه سيده او د کږلېچونو نه لرونکې وي، نو هغه کرښه چې پر ساحل عموده وي د دوو هېوادونو تر منځ اوبنۍ کرښې تفکيک کړي. خو هغه غاړې چې ماتې راماتې لري د نيمايي (منصفې) کرښې کښل په کې ستونزمن وي. د دوو مجاورو هېوادونو ترمنځ د منصفه کرښې کښل چې غاښ لرونکې غاړې لري، لومړی د اوبو سره د هغه دوو هېوادونو د وچو کرښو د پيوستون ټکی مبدا (پيل) نېسو او ددې ټکي په مرکز او د خپلې خوښې وړانګې (شعاع) (هر څومره چې لنډه وي دقيقه وي)، يوه نيمه دايره جوړوو، په داسې ډول چې د مبدا ټکي د دواړو لورو غاړې قطع کړي. په پايله کې دوه نوي ټکي په مساوي فاصلې سره د پيل ټکي په دواړو لورو کې په لاس راځي. وروسته ددې دوو ټکو په هريو د پرکار د نوکې په کېښودو سره د هغوی تر منځ له نيمايي فاصلې څخه د زياتې شعاع په لرلو سره نيمه دايره تر سېموو تر څو يو بل سره قطع کړي. وروسته د وچې مبدا ټکي يو له بل سره وصلوو، دا چارې تر هغې پورې تکراروو تر څو چې ساحلي منصفه کرښه لاس ته راشي (۳۷ : ۱۸۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

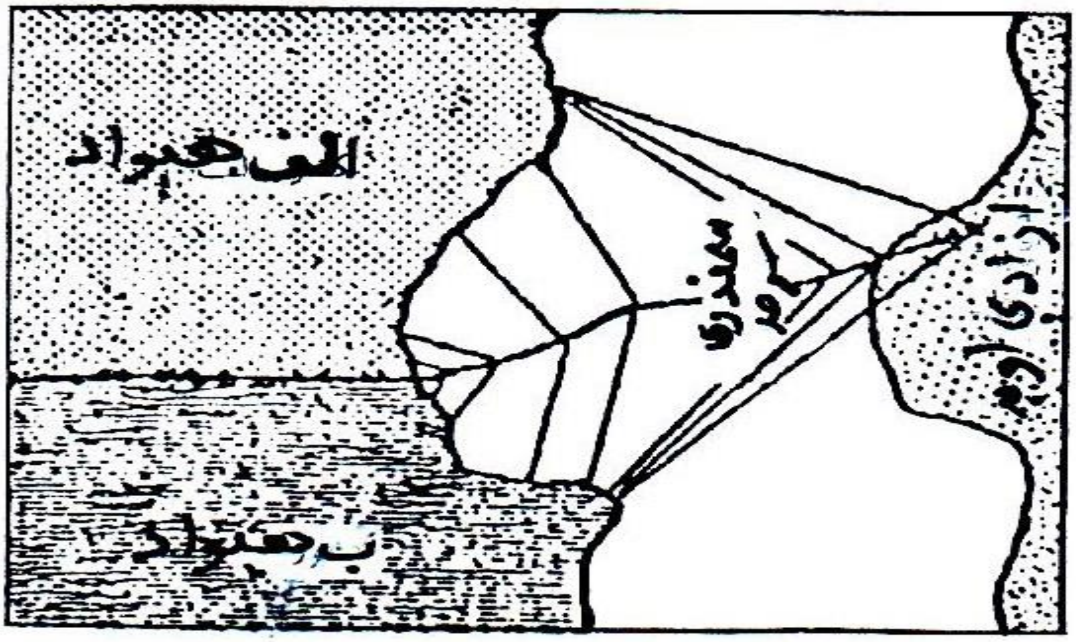

(۵ . ۳) انځور : د دوو مجاورو هېوادونو د اوبنۍ کرښو د منصفه کرښې د ترسیمولو څرنګوالی . (۳۷ :۱۸۱)

۵ . ۱۰ . هوایي کرښې

د فضایي کرښو په اړه بېلابېل آندونه شتون لري او تر ننه پورې یې د ټاکلو کوم قانون په پام کې نه دی نیول شوی . په دې اړه هڅه شوې تر څو د فضایي کرښو لپاره قوانین برابر کړي . د اتموسفیر ټیټه برخه د هېوادونو کرښې ګڼل شوي او لایتناهي فضاً د ازادو اوبو په څېر ګڼل شوې . مګر تر اوسه هیڅ هېواد هم د ځان لپاره داخلي فضاً او لایتناهي فضاً ترمنځ کومه کرښه نه ده په نښه کړې .

که څه هم اوس د هېوادونو حقوقي وضعه د اتموسفیر په اړه روښانه نه ده ، مګر د ځمکې د ټیټ اتموسفیر (هغه فضاً چې الوتکې په کې پرواز کوي) په اړه وضاحت په بشپړه توګه روښانه نه دی . هر هېواد د اتموسفیر په ټیټه برخه کې د حاکمیت حق لري ، او دعوه کوي چې د هیڅ هېواد آن چې دخپل دوست هېواد الوتکې هم ورڅخه د پرواز حق نه لري ، مګر دا چې پروازونه یې د نړیوالو تړونونو سره برابر او د هماغه هېواد په اجازه او د ځانګړو شرایطو پر بنسټ وي . هر هېواد حق لري اوکولی شي د حق العبور شرایطو پر بنسټ په خپلې فضاً کې نورو ته د الوتنې اجازه ورکړي ، هر هېواد حق لري چې بېرونۍ الوتکې په خپله فضاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ممنوع اعلام کړي. د هر هېواد لپاره د خپلو سمندري سرحدي د پاسه فضاً کې د حاکمیت حق وي، نو له همدې امله هر هېواد هر څومره چې د سمندري قلمرو لرونکی وي، کولی شي چې په هماغه اندازه فضاً د خپل څارلاندې راولي (۲۰ : ۱۳۶، ۱۳۷).

د هر هېواد حاکمیت د هغه هېواد د اوبو او وچو په کرښو کې پای ته رسېږي. دا کرښې په حقیقت کې د سطحو په بڼه ښکاري چې د ځمکې تر فضا پورې امتداد لري او په همدې وخت کې د دوو ګاونډیو هېوادونو هوايي قلمرو یو له بله بېلوي.

د لومړۍ نړیوالې جګړې پر مهال د بمبارد لپاره د الوتکو نظامي قوت ننداتون وشو، ویې ښودله چې هېوادونو ته هیڅ شی پر خپلې محدودې د بشپړ حاکمیت او نورو ته د بې تاوانه حق العبور پرته؛ ډېر خوښ نه دی. امنیتي ملاحظو هم همداسې حکم کولو. له هماغه مهاله دودیزه قاعده دا وه چې د یو هېواد الوتکې حق لري چې د ازادو اوبو پر سر الوتنې وکړي، مګر د وچې او ځمکنیو اوبو د پاسه هوا کې یې نورو ته د الوتنو حق نه و.

د بل هېواد هوايي حریم نقض، د نړیوالو حقوقو جدي نقض ګڼل کېږي. د ۱۹۶۰م کال د مئ په میاشت کې د امریکا یو ۲. امریکايي تجسسي الوتکه د پخواني شوروي اتحاد د خاورې د پاسه تر حملې لاندې راغله او رانسکوره شوه، بې له ځنډه شوروي اتحاد د خپل هوايي حریم د نقض په اعتراض کې د مشرانو اجلاس لغوه کړ، البته دا مخینه په دې معنی نه ده چې په هرو شرایطو کې هېوادونو ته د دوی د هوايي حریم په نقض کې پر الوتکو د حملو نا محدوده حقونه شته.

په ۱۹۵۳م کال کې د "نړیوالو حقونو" په مجله کې امریکا وړاندیز وکړ چې لاندې قاعده باید له عرفي حقوقو څخه راوېستل شوې قاعده ومنل شي.

"د تېري کوونکو الوتکو د حرکاتو د کنترول لپاره، حاکم هېوادونه باید په اړونده چاپیره کې د متجاوزې الوتکې او ورکې د سپرو لپاره نا اړین ګواښ جوړ نه کړي، یعنې هغه ګواښونه چې د تجاوز د احتمالي زیانونو څخه زیات وي؛ باید الوتکو او سپرو ته یې و نه رسېږي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورته قاعدې پر بنسټ په مختلفو الوتکو حمله هغه مهال د قبول وړ ده چې دا ثابته شوې وي چې د هېواد لپاره يې په رښتيا سره خطر رامنځته کړی. په دې ترتيب زيات احتمال دادی چې نظامي الوتکې دا ډول خطر را پيدا کوي؛ نه غير نظامي. په دې وخت کې اړتيا ده چې تر هوايي حملې مخکې الوتکې ته د کېناستلو او يا د تګ لورې د بدلون ګواښ وشي.

په ۱۹۸۱م کال کې د هېوادونو د الوتنو نړيوال سازمان، هېوادونو ته داسې توصيه وکړه : "هوايي الوتنې له يو هېواده بل هېواد ته د دوه اړخيزو نړيوالو تړونونو له لياري بايد تنظيم شي او د هغې پر بنسټ يو هېواد بل هېواد ته اجازه ورکوي چې له هوايي حريم څخه يې تير شي (معمولاً د ورته حق ورکولو په مقابل کې) (۳۷ : ۲۰۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

سياسي سرحدونه (پولې) هغه نښې دي چې يو سياسي واحد له بل سياسي واحد څخه پرې بېليږي. د موخې له مخې په دوه ډوله دي چې يو يې ملي پولې چې داخلي سياسې واحدونه يو له بله بېلوي او بل يې نړيوالې پولې دي چې يو هېواد له بله څخه بېلوي.

پولې د ډير زيات ارزښت لرونکې دي، چې له دوه اړخونو يې ارزښت ښودلی شو يعنې له منطقي او تخنيکې اړخه. پولې له لرغونو زمانو څخه تر دې وروستيو پورې په بېلابېلو ډولونو ټاکل شوي. په لرغونو دورو کې به پراخې سيمې لکه دښتې، غرونه، ځنګلونه، جبه‌زارې... او داسې نورې پديدې د هېوادونو ترمنځ د پولو په توګه منل کېدې. په منځنيو پېړيو کې د پولو ټاکل او را منځته کېدل عجيبه حالت کې وې، د امپراتورانو په بدلون او مړينې سره به د پولو په ټاکلو کې بدلون راتلو، او يا دا چې امپراتورانو به ځينې مهال د امپراتورۍ ځينې برخې پلورلې چې له امله به يې په پولو کې بدلون راتلو. او س مهال د پولو ټاکلو لپاره څلور پړاوونه اړين ښودل شوي.

سرحدونه د بېلابېلو موخو له مخې ډير ډولونه لري لکه د پيدايښت او پر ځمکې او وګړو د تطبيق له مخې، له طبيعي پديدو څخه د ګټې اخېستنې له مخې، همدارنګه مصنوعي سرحدونه يې بېلګې ښودلی شو. په ټوله کې سرحدونه د وچې، سمندرونو او هوايي سرحدونو باندې وېشل شوي. په دې وروستيو کې سرحدونو (پولو) خپل ماهيت له لاسه ورکړی دی او پر ځای يې مرزونه (کرښې) رامنځته شوي دي. نو ويلی شو چې کرښې هغه نرۍ پديدې دي چې دوه سياسي واحدونه سره بېلوي، مرزونه (کرښې) په بېلابېل ډول کټګوري شوي. همدارنګه سمندري کرښې هم په درې برخو وېشل شوي چې د سمندري سرحد، د نظارت سيمه او د اقتصادي زون ساحه بلل کېږی. هوايي فضاً هم د يو هېواد لپاره سرحد ګڼل کېږي، چې د اتموسفير لاندينۍ برخه تر هغې فضاً پورې چې الوتکې په کې پرواز کولی شي د يو هېواد د قلمرو کرښې ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱ـ سرحد تعریف کړئ ؟

۲ـ طبیعي سرحدونه یعنې کوم ډول سرحدونه، راویې پېژنئ ؟

۳ـ د سرحد ارزښت وښایاست ؟

۴ـ د سرحد ټاکلو لپاره کوم پړاوونه اړین دي ؟

۵ـ د پیدایښت او پر وګړو د تطبیق له مخې سرحدونه کوم دي ؟

۶ـ د مرز (کرښې) او سرحد (پولې) ترمنځ توپیر واضح کړئ ؟

۷ـ ریچارد هارتشون کرښې په څو ډولونو وېشلي ؟

۸ـ تحمیلي کرښې یعنې کوم ډول کرښې د بېلګې سره یې واضح کړئ ؟

۹ـ طبیعي کرښې یعنې کوم ډول کرښې په بېلګه راوړلو یې وښایاست ؟

۱۰ـ قومي کرښې یعنې کوم ډول کرښې ؟

۱۱ـ هالندي عالم وان باینکر شویک د سمندر د سرحدونو په اړه په کوم آند و ؟

۱۲ـ په سمندرکې د نظارت لاندې ساحې کوم واکونه د اړوند هېواد سره وي ؟

۱۳ـ د سمندري قلمرو سیمې څنګه ټاکلی شو ؟

۱۴ـ د دوو مجاورو هېوادونو ترمنځ د اوبیزو کرښو ټاکل څنګه کېږي ؟

۱۵ـ له فضایي کرښو څخه د تېرېدو شرایط کوم دي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

باندينۍ سوداګري

په اوسنۍ نړۍ کې د هېوادونو ترمنځ سوداګريزې اړيکې يو منلی حقيقت دی، هر هېواد اړ دی تر څو د بل هېواد سره سوداګريزې اړيکې ترسره کړي، اجناس يو تربله سره تباد له کړي، د ورځې په تېريدو سره په نړيواله سوداګرۍ کې زياتوالی راځي.

په منځنيو پېړيو کې باندينۍ سوداګري تر ډېره بريده په اروپا کې کنترول وه، يعنې هغه ډول مواد بايد هېواد ته را وارد شوي نه وای چې د توليد شونتيا يې د هېواد په دننه کې وه، خو د ادم سمت د تيورۍ له مخې هېوادونو بايد هر هغه څه وارد کړي وو چې د تمام شد قيمت يې د هېواد په دننه کې له بېرونيو وارد شوو موادو په پرتله زيات و. ددې نظريې پر بنسټ حکومتونه بايد باندينۍ سوداګري تشويق کړي.

په هره بڼه اوس هم په نړۍ کې داسې هېواد نشته چې په هره برخه کې پر خپلو توليداتو متکي وي، نو ځکه ده چې بايد بېرونۍ سوداګري ترسره کړي. د هېوادونو ترمنځ د باندينۍ سوداګرۍ د تنظيم په موخه هڅې له دويمې نړيوالې جګړې وروسته کېدې. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

GeneralAgreement on Triffs and Trade (GATT) تړون د هېوادنو ترمنځ په سوداګرۍ کې ډېرې اسانتیاوې رامنځته کړې .

باندینۍ سوداګرۍ د هېوادونو ترمنځ د بېلابېلو ترانسپورتي وسایلو لکه کشتۍ ، اوسپنې لیکې ، سرکونو ، هوایي کرښو په مرسته ترسره کېږي . ابناګانې په پخوانیو او اوسنیو وختونو کې په سوداګرۍ کې د زیات ارزښت لرونکې وې او دي . هغه ابناګانې چې په نړیواله سوداګرۍ کې ورځخه زیاته ګټه اخېستل کېږي د بېلګې په توګه یې د سویز کانال ، پانامې کانال او کیل کانال یادونه کولی شو .

۱.۶. دباندینۍ سوداګرۍ په اړه تولیزې څرګندونې

د باندینۍ سوداګرۍ کنترول په منځنیو پیړیو کې په اروپا کې یو له غوره عناصرو له ډلې څخه لیدل کېدو، حال داچې په ننني عصر کې د یوې مهمې سیاسې وسلې په توګه د ګټې لپاره وکارول شو. د هغې مهال د سوداګرۍ په تیورۍ کې چې اقتصادي کلک او ټینګ اساس یې نه درلود او اوس د مرکانتلیزم (Mercantalism) په نوم یادیږي طلا (سره زر) او نقره (سپین زر) اساسي شتمني ګڼل کیده. هېوادونه تشویقیدل ترڅو په داخلي تولیداتو متکي شي او په دې ترتیب یوازې د باندینۍ سوداګرۍ هغه برخه به یې چې د هغې خالصه ګټه د طلا د لاس ته راتلو لامل کیده تشویق کوله . په بله ژبه هیڅ نوعه هغه مواد چې تولید یې په داخل کې شونی وو، باید له بیرون څخه نه وای وارد شوي. آن چې د مستعمراتو په لیکه کې هم هغو سیمو ته زیات ارزښت ورکول کیدو چې د استعماري ملکونو داخلي اړتیاوو د پوره کولو لپاره ګټورې ګڼل کیدې ، له همدې امله وو چې برتانیې د شمالي امریکا جنوبي مستعمره سیمې چې په کې د ګنیو، وریجو، تنباکو او داسې نورو کرنیزو حاصلاتو د تولید امکان موجود و؛ د نیو انګلیند (New England) د ایالت په پرتله چې ورځخه د انګلستان مشابه تولیدات حاصلیدل ترجیح ورکوله.

پورته تیوري د لومړي ځل لپاره په ۱۷۷۶ م کې د ادم سمت (Adam Smith) (دهغه د ثروت ملل) په کتاب کې تر نیوکې لاندې راغله، او د هغې په عوض کې په ځانګړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتیاز او سوداګرۍ ټینګار کیدو. د نوموړي په آند اګر چې د انګورو او په پای کې مشروباتو د تولید شونتیا په سکاتلیند کې هم شتون لري، مګر د هغې د تمام شد قیمت له بیرون څخه د وارد شوو تولیدتو په پرتله ۳۰ ځلې زیات وي ، بنا پردې غوره ده چې مواد یا د اړتیا وړ نباتات له هغو سیمو څخه په لاس راوړل شي چې د هغې د تولید لپاره زیات مناسب وي . دا نظریي په ۱۹ پیړۍ کې د سوداګریو د ازادۍ او ددې مفکورې د رامنځته کیدو لامل شوې چې د بېروني سوداګرۍ څرنګوالي او جریان په مقابل کې حکومتونه باید د هغوی برخلاف تشویق کړي . په دې ترتیب په دې پړاو کې د سوداګرۍ ازادي عملي شوه، په بله ژبه هغه څه چې د سوداګرۍ لپاره ارزښتمن و، د هېواد لپاره هم ګټور ګڼل کیدل. ځکه چې له سوداګرۍ مخکې د حکومتونو لخوا د ځینو موادو د لېږد رالېږد د مخنیوي له لارې په صادراتو او وارداتو محدودیتونه او یا ګمرکي تعرفو وضع کول د کنترول لاندې نیول شوي وو . په هره بڼه آن چې په ۱۹ م پیړۍ کې هم په هیڅ هېواد کې د سوداګرۍ بشپړ ازادي نه وه. د سیاسي ګټې سربیره حکومتونو د ګمرکي محصول د وضع کولو له لیارې زیات عواید هم ترلاسه کول .انګلستان یوازینی هغه هېواد و چې د سوداګرۍ له ګټې ترلاسه کولو سربیره یې ازاده سوداګري په ۱۹ م پیړۍ کې په پراخه توګه تشویقوله، ځکه په لومړي پړاو کې یا د هېواد د صنعت په ډګر کې د ټولو پرمخ تللو هېوادونو په پرتله مخکې و او ددې ترڅنګ دا چې صنعتي تولیدات یې نسبتاً ارزانه وو، په بله ژبه د ټولو هغو هېوادونو لپاره چې د صنعتي کیدو په لومړي پړاو کې وو حتمي وه تر څو خپل صنایع د برتانیې د تولیداتو په مقابل کې حمایت کړي. د بېلګې په توګه جرمني چې په ۱۸۷۸م کال کې دفولادو او اوسپنې د صنایعو د ملاتړ په موخه په هغه هېواد کې په باندینیو مشابه (ورته) تولیداتو محصول زیات کړو (۵ : ۱۷۶،۱۷۷).

په هره بڼه په اوس وخت کې په نړۍ کې هیڅ پرمختللی هېواد نشته چې په هره برخه کې په خپلو تولیداتو متکي وي، دا ددې لامل کېږي ترڅو د اړتیا وړ یو څه مواد له بیرون څخه واردکړي، خصوصاً د ادم سمت استدلال چې مخکې ورته اشاره وشوه هم په نظر کې نیول شوی وي، مګر دا ډول په زیاته پیمانه تکیه ځینې ستونزې رامنځته کوي، د بېلګې په توګه په لومړۍ مرحله کې هېوادونه په یو خاص او ستونزمن موقعیت کې راګیروي د بېلګې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په توګه انګلستان چې د نورو هېوادونو په پرتله ترزیاتې اندازې په وارد شوو خوراکي موادو متکي و، له همدې امله په دوا ړو نړیوالو جګړو کې خطرناکې وضعې سره مخامخ و.

په اوس وخت کې د سوداګرۍ بشپړه ازادي اګر چې ناشوني نه ده، مګر لږ ترلږه غیر عملي ښکاري، په داسې حال کې چې په دې لاره کې د ځینو ستونزو د لمنځه وړل شوني او عملي ګڼل کېږي.

د سوداګرۍ انحصاري بشپړه ستونزه د اتلسمې پیړۍ په لومړیو کې مشاهده کولی شو. هغه وخت چې اسپانې ددې هېواد مستعمراتو سره په لاتینه امریکا کې سوداګریز کنترول لرلو، او هیڅ هېواد نشو کولی ددې هېواد له اجازې پرته ددې سیمو سره په رسمي توګه سوداګریزې اړیکې ونیسي. د بېلګې په توګه د ۱۷۱۴ کال د تړون وروسته د یو ځانګړي امتیاز په بڼه د انګلستان لپاره اجازه ورکړل شوه ترڅو په کال کې په سوداګریزو مختلفو تولیداتو بار یوه کشتۍ هسپانوي امریکا ته یوسي. د یوې نیمې پیړۍ وروسته په منځنۍ افریقا کې جنجال منځته راغی چې بالاخره په دې سیمه کې په خاص توګه او د نړۍ په ټولو سیمو کې په عامه توګه د سوداګرۍ په نسبي ازادۍ تمامه شوه. د هغې وخت اروپايي قدرتونه په دې حوزه کې د موجوده منابعو لاسته راوړلو په سیالۍ کې پریوتل او له همدې امله و چې د هغوي ترمنځ د ټکر مخنیوي لپاره په ۱۸۸۵م کال کې د کانګو حوزې تړون د فرانسې، انګلستان، پرتګال او المان ترمنځ لاسلیک شو. په دې تړون کې د افریقا د لوې وچې د سرچینو په پراختیا کې د مساوات ،د نفوسو د استوګنو او صنایعو د تاسیس په ګډون څخه یادونه شوې وه. د جنګ پر مهال د غلامانو پر سوداګرۍ ،د سیمې په بیطرفۍ او بالاخره د کانګو، نایجر سیندونو کې ازاد تګ راتګ باندې ټینګار شوی و. د دې تړون تر اغیزې لاندې ساحه د کانګو سیند حوزې په پرتله پراخه وه او ټوله ختیځه افریقا (کینیا، یوګندا او تانګانیکا) ،نیاسالیند او شمالي رودشیا ځینې برخې، استوايي فرانسوي افریقا او د پرتګال مستعمرې لکه انګولا او موزمبیق سیمې یې په برکې نیولې. په دې ټولو ساحو کې د توکو پېرودل او پلورل په ازاده توګه تر سره کېدل (۵ : ۱۸۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غربي افریقا کې هم د فرانسویانو او انګریزانو ترمنځ د تړون په پایله کې د ځانګړو تعرفو څخه ګټه اخیستل لمنځه ولاړل . په همدې ترتیب په ۱۹۱۹م کال کې نسبتاً ازاده سوداګري د پخواني المان مستعمراتو کې چې د لټ سمندر جنوب غرب او افریقا کې د فرانسې، انګلستان، بلجیم، جاپان، جنوبي افریقا، استرالیا او نوي زیلاند تر قیمومیت لاندې وو، پیل شوه. په دې شرط چې دا هېوادونه به د غلامانو، سلاح او مشروباتو سوداګرۍ څخه په دې سیمه کې ډډه کوي او د نظامي استحکاماتو په ایجاد کې به اقدام نه کوي . مګر باید یادونه وشي چې دا ډول د سوداګرۍ ازادي یوازې د ملتونو ټولنې (جامعه ملل) غړو هېوادونو لپاره په پام کې نېول شوې وه . په داسې حال کې چې متحده ایالاتو هیڅ وخت د دې ټولنې غړیتوب ونه لرلو . او ایټالیا، جاپان او جرمني هم وروسته ورڅخه ووتل . همدارنګه جنوبي افریقا هیڅکله هم خپل مسوولیت ته د جنوب غربي افریقا پر وړاندې احترام او پاملرنه نه کوله.

د هېوادونو ترمنځ د باندینۍ سوداګرۍ د تنظیم په موخه هڅو د دویمې نړیوالې جګړې وروسته هم دوام درلود. د هاوانا اعلامیه چې موخه یې د سوداګرۍ ازادي وه ،ونه توانېده چې د هېوادونو لازم ملاتړ ترلاسه کړي ترڅو چې بالاخره په ۱۹۴۷م کال کې مصالحتي تړون په جینوا کې تصویب شو. چې د General Agreement on Triffs and Trade (GATT) په نوم یادیدو. دا تړون (هوکړه لیک) د نړۍ له نیمایي زیاتو یعنې (۸۹) هېوادونو په وسیله چې د (۸۰) سلنې په خواوشا کې نړیواله سوداګري یې کنترولوله، منل شوی دی. ددې هوکړه لیک د باندینۍ سوداګرۍ د تنظیم، ګمرکي تعرفو په کمولو، او په حمایوي تعرفو کې د تخفیف په اړه مقررات منځته راوړل . همدارنګه هڅه وشوه ترڅو د ترانزیتي موادو سوداګري له دې لارې تنظیم شي . مخ پر وده هېوادونولپاره ددې هوکړه لیک په تطبیق کې اجازه ورکړل شوه ترڅو هغوی کې د صنعتي ځوان سکتور څخه ملاتړ وشي . د سوداګرۍ نړیوال مرکز International trade organization(ITO) چې د ګات (GATT) تړون په وسیله په ۱۹۶۴ م کال کې تاسیس شوی دی، له ۱۹۶۴ م کال را وروسته د اطلاعاتو په برابرولو، د بازار پیدا کولو، د پرسونل په پالنې او داسې نورو په برخه کې یې د مخ په وده هېوادونو سره مرستې کولې . په هره بڼه د ګات (GATT) تړون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لخوا داسې کړنو په پایله کې اوس هېوادونه کولی شي ترڅو خپله سوداګري په یوشمېر زیاتو توکو اونسبتاً پراخو سیمو کې ترسره کړي او ددې ترڅنګ د دې زمینه یې برابره کړې چې د اړتیا وړ مواد له ارزانترین مارکیټ څخه واخلي. چې البته د دې په پایله کې د کاریګرو لپاره د کار برابرولو شونتیاوې ، د خالصو عوایدو د زیاتوالي، د نړۍ له سرچینو ګټه اخیستنې او د تولیدي او تبادلوي چارو پراختیامساعده شوه ، چې ورسره جوخته د خلکو د ژوند سطحه بڼایې لوړه شوې وای(۲۵ : ۸۲) .

باید یادونه وشي چې د پورته مقرراتو تطبیق د سوداګرۍ په محدودیت او یا ازادۍ برخه کې د هغو هېوادونو لپاره چې په هغو کې دا چارې د سوداګرو په وسیله تر سره کیدې په پام کې نیول شوی و. حال دا چې په سوسیالستي هېوادونو کې دا طبقه نه وه او سوداګري د حکومتونو په انحصار کې وه .

څرنګه چې پوهېږو باندینۍ سوداګري دهېوادونو ترمنځ د بیلا بیلو وسایلو لکه کشتۍ، د اوسپنې لیکې، سرکونو او په لږه اندازه د هوایي کرښو څخه په ګټې اخیستنې تر سره کېږي، په ځینو برخو کې لوی جهیلونه لکه‌په کاناډا او یا د راین(Rhine) سیند څخه په ګټې اخیستنې د سویټزرلند، فرانسې، جرمني او هالند ترمنځ شونې ده. د هېوادونو تر منځ په نړیوالې سوداګرۍ کې په بشپړه توګه له همدې اوبیزې لارې څخه ګټه واخلي .په ځینو نورو ځایونو کې نړیواله سوداګري په بشپړه توګه د وچو مواصلاتي کرښو(سرکونو) له لارې تر سره کېږي. حال دا چې په ځینو حالاتو کې په بیلا بیلو هېوادونو کې د بیلابیلو وسایلو څخه په سوداګرۍ کې ګټه ترسره کوي . سره له دې چې د نړیوالې سوداګرۍ زیاته برخه په سمندرونو کې د کیشتیو په وسیله تر سره کېږي . د بېلګې په توګه که چیرې د متحده ایالاتو او استریا (اتریش) ترمنځ ارتباط په پام کې ونیسو کیدای شي سوداګریز مالونه د متحده ایالاتو له مرکزي سیمو څخه د اوسپنې کرښو څخه په ګټې اخیستنې د شیکاګو بندرته ولیږل شي او له هغه ځایه له لویو جهیلونو څخه په ګټې اخیستنې او په کاناډا کې د سنت لارنس سیند د بهیدنې له لیاري ازادو سمندرونو ته ورسیږي . یاد مواد وروسته د هالند روتردام بندر له لیارې او د راین سیند په ګټې اخیستنې له جرمني څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیریږي او د سویس بازل(Basel) بندرته لېږدول کېږي له دې ځایه یو ځل بیا د اوسپنو لیکو په وسیله اتریش ته رسیږي، په دې ترتیب دا ډول سوداګریز مالونه د څلورو بیلا بیلو هېوادونو د تیریدو وروسته او کم تر کمه دوه هېوادونو په بندرونو کې د مجددې بارګیرۍ له امله ټاکلې سیمې ته رسیږي. البته په دغسې حالاتوکې د اضافي پیسو، وخت او داسې نورو مصرفیدل ډیر لیدل کېږي. دا موضوع چې هېوادونه له کومو شرایطو لاندې له شته اسانتیاوو څخه په ټولو هېوادونو کې په آزادانه توګه ګټه واخیستلی شي، هغو هوکړه لیکونو او قراردادونو پوري تړاو لري چې د دوو هېوادونو ترمنځ موجود وي ، د ملتونوټولنې (جامعه ملل) ، ملګرو ملتونو او ټولو سازمانونو هڅې ددې ډول قراردادونو په موخه معمولاً د بریاوو لرونکي نه دي (۵ : ۱۸۲،۱۸۳).

۲.۶. دباندینۍ سوداګرۍ د ستراتیژیو پلټنه

د باندینۍ سوداګرۍ ستراتیژي په ټولو هغو کړنلارو، طریقو او تدابیرو اطلاق کېږي چې یو هېواد یې د خپل ملي قلمرو د استوګنو(د ټاکلو موخو په چوکاټ کې) د اداري او اقتصادي روابطو د تنظیم لپاره د ټولو هېوادونو د استوګنو سره په تناسب جوړوي او په مطلق او یا نسبي توګه یې شکل عملي کوي . د یو هېواد د بهرونۍ سوداګرۍ جوړښت، د حاکم اقتصادي او سیاسي نظام او د هغو د زماني غوښتنو په بنسټ رامنځته کېږي . بنا پردې د خلاصون درجه یا د مبادلاتو تحدید د هېوادونو ترمنځ فرق لري . د اقتصادي پراختیا پر جریان د بهرونۍ سوداګرۍ د اغېز لرونکي ارزښت د درک کولو لپاره کافي ده چې دې ټکي ته پام وشي چې د پراختیا ټولې ستراتیژۍ په تیره بیا د صنعت د پراختیا ستراتیژیانې، د بهرونۍ سوداګرۍ سره نه شلیدونکې اړیکې لري. لکه د وارداتو بدیل لاربښوونه ، د صادراتو د پراختیا لاربښوونه، د درندو صنایعو لاربښوونه او دې ته ورته نور . په اقتصادي ادبیاتو کې د بهرونۍ سوداګرۍ لپاره په ټولو اقتصادي فعالیتونو کې درې ډوله رول ته قایل شوي.

۱- باندینۍ سوداګري، د داخلي اقتصادي ټولو ساحو پراختیا غزول او رشد ورکول دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- باندینۍ سوداګري، موټر د داخلي اقتصادي برخو لپاره محرکه انرژي او د رشد لامل ګڼل کېږي .

۳- باندینۍ سوداګري، د اقتصادي ټولو برخو د رشد توازن کوونکې ده (۲۰ : ۱۱۶،۱۱۷).

۶.۳. ازاده سوداګري

هره راکړه ورکړه چې پرته له هرډول محدودیت سرته ورسېږي ورته آزاده سوداګري ویل کېږي . د هېوادونو داخلي سوداګري معمولاً په همدې بڼه ترسره کېږي . په داسې حال کې چې بېرونۍ نړیواله سوداګري معمولاً د ګمرکي تعرفو په وضع کیدو او ټولو مقرراتو له امله د محدودیتونو سره مخامخېږي.

دآزادې سوداګرۍ نظریه په دې بنا ده چې که چیرته سیاسي او غیرطبیعي موانع د سوداګرۍ په برخه کې موجودې وي ،هره سیمه به د هغه د موادو د تولید لپاره ځانګړې شي چې کیدای شي هغه ارزانه او اسانه عرضه کړي، چې په دې توګه به مصرفوونکي بنايي وکړای شي چې د اړتیا وړ توکي په ارزانه او اسانه لاس ته راوړي . باندینۍ سوداګري د یو هېواد په اقتصاد کې اغیزمن لامل ګڼل کېږي او کولی شي ټولې اقتصادي برخې تر خپلې اغېزې لاندې راولي . بنايي وویل شي چې غوره اقتصادي بحث د دویمې نړیوالې جګړې وروسته په ځانګړي توګه په مخ په وده هېوادونو کې د اقتصاد د پرمختګ موضوع وه . له همدې امله د دویمې نړیوالې جګړې وروسته کلونو کې د اقتصادي رشد په اړه زیاتې نظریې مطرح شوې.

د اقتصادي نمو د نظریو اساسي موخه په یو هېواد کې د نرخونو د رشد ټاکونکو لاملونو توضیح او د هېوادونو په منځ کې د سرې سر عوایدو او نرخونو د رشد د تفاوتو د دلایلو پلټنه ده . یو له هغو لاملونو څخه چې د ځینو مخ پر وده هېوادونو پر اقتصادي رشد زیاتې اغېزې کوي، باندینۍ سوداګري ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس په نړۍ کې هیڅ داسې هېواد نشته چې په ټولو اقتصادي او سوداګریزو برخو کې په خپلو داخلي تولیداتو تکیه ولري . دا کار ددي لامل ګرځي چې یو څه اندازه د اړتیا وړ مواد له بیرون څخه وارد کړي . هېوادونه معمولاً په دوه برخو ویشل کېږي یعني د خامو موادو تولیدوونکي او د خامو موادو صنعتي کوونکي . د خامو موادو تولیدوونکي چې مخ په وده هېوادونه دي د صنعتي هېوادونو په پرتله د باندینۍ سوداګرۍ په برخه کې د زیاتو ستونزو سره لاس او ګریوان وي، لکه چې د خامو موادو قیمت د صنعتي موادو په پرتله زیات تغیرات مني . په ځانګړې توګه د سوداګریزو بحرانونو پر مهال، چې ددي ډول موادو قیمت هغه تر ټولو ټیټ نرخ ته یې ورسیږي . په دغسي وختونو کې د خامو موادو تولیدوونکي هېوادونه معمولاً د داخلي منابعو پر پراختیا واردات کموي او یا د خبرو اترو او قراردادونو د تړلو له مخې صنعتي هېوادونو ته هغه هم د ځینو امتیازاتو په ورکولو سره دا ستونزه په موقته توګه حل کوي .

په ۱۹۱۹م کال نسبتاً ازاده سوداګري د پخواني المان په مستعمراتو کې چې د ارام سمندر په جنوب غرب او افریقا کې د فرانسې، انګلستان، بلجیم، جاپان، نوي زیلانډ، جنوبي افریقا او استرالیا د قیمومیت لاندي و؛ پیل شوه . په دي شرط چې دا هېوادونه به د غلامانو، وسلو او مشروباتو سوداګري په دې هېوادونوکې نه کوي . دنړۍ هېوادونو د باندینۍ سوداګرۍ د تنظیم لپاره هڅې د دویمې نړیوالې جګړې وروسته پیل کړې . د هوانا اعلامیه چې موخه یې د سوداګرۍ ازادي وه په دې وتوانیده چې د هېوادونو لازم ملاتړ ترلاسه کړي، چې د ګات (Gatt) مصلحتي توافقنامې په نوم یادیږي ؛ په ۱۹۴۷م کې په جنوا کې تصویب شوه . د ا توافقنامه (هوکړه لیک) چې د نړۍ له نیمایي زیاتو یعنې (۸۹) هېوادونو لخوا چې ۸۰ سلنه نړیواله سوداګري یې کنترولوله ومنل شوه . دې هوکړه لیک کې دباندینۍ سوداګرۍ د تنظیم ، د ګمرکي تعرفو په کمولو او د حمایوي تعرفو د سپکولو په اړه مقررات منځته راغلي . همدارنګه هڅه وشوه ترڅو د هېوادونو په منځ کې سوداګري دکشتیو، اوسپنې لیکو او په یوه کمه اندازه له هوایي کرښو په ګټې اخیستنې ترسره شي(۲۰ : ۱۱۵،۱۱۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴.۶. په نړۍ کې د لېږد رالېږد څرنګوالی

دچین اقتصادي چټک او مستمر پرمختګ کې، ددې هېواد باندینۍ سوداګرۍ په پرله پسې توګه پراختیا کړې ده . د نړۍ د سوداګرۍ په لیکلړ کې چین په ۱۹۷۸م کال کې (۳۲) ام ،په ۱۹۸۹م کال کې(۱۵) ام، په ۱۹۹۷ م کال کې لسم او په ۲۰۰۱م کال کې شپږم مقام ته لوړشو.

همدارنګه په ۲۰۰۱م کال کې د چین ټولو صادراتو او وارداتو حجم له ۵۰۰ ملیارد ډالرو زیات شو. او ۵۰۹ ملیارده او ۶۵۰ مېلیون ډالروته ورسیدو. په ۲۰۰۲م کال کې د چین د ټولو صادراتو او وارداتو حجم د۶۲۰ ملیارده او ۷۷۰ مېلیون ډالرو په اندازه شو . په ۲۰۰۳م کې دا شمېر ۸۵۱ ملیارده او ۲۰۰ مېلیون ډالرو ته ورسید چې د ۲۰۰۲م کال په پرتله ۳۷.۱ سلنه زیاتوالی ښیي .

له دې جملې څخه د صادراتو حجم (۴۳۸) ملیارده او ۴۰۰ مېلیون ډالرو ته رسېدو چې د ۲۰۰۲م کال په پرتله ۶.۳۴ سلنه زیاتوالی په‌کې راغلی. او د وارداتو حجم ۴۱۲ ملیارده او ۸۰۰ مېلیون ډالروته ورسید چې ۳۹.۹ سلنه زیاتوالی په‌کې راغی.

اوسمهال چین د نړۍ له ۲۲۰ هېوادونو او سیمو سره سوداګري کوي . او جاپان، امریکا، اروپایي اتحادیه، د هانګ کانګ ځانګړې اداري سیمه ، جنوب شرقي اسیایي هېوادونو اتحادیه، جنوبي کوریا ،د چین تایوان ولایت، استرالیا، روسیه او کاناډا د چین لس نوي سوداګریز شریکان دي (۲۰ : ۱۲۰،۱۲۱).

۴.۶.۱. اوبیزه سوداګري او ابناګانې

اوبیزه سوداګري په نړۍ کې پرته له شکه د کشتیو او بندرونو په مرسته ترسره کېږي، بناً پردې دې ډول بندرونو ته لاسرسی د زیات ارزښت لرونکی وي . په ۱۹۲۲ م کال کې د ملتونو ټولنې (جامعه ملل) یوې کمېټې یو مسوده ترتیب کړه چې وروسته په دویم عمومي کنفرانس کې چې په جینوا کې و، په هماغه کال کې تصویب شوه. د دویمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړیوالې جګړې تر پیل پورې دا تړون د (۲۳) هېوادونو د مستعمراتو په ګډون د قبول وړ وګرځیدو، د دې تړون د دویمې مادې له مخې د هېوادونو په بندرونو کې پرته له تبعیض څخه د شته ټولو اسانتیاوو څخه د ټولو لپاره د ګټې اخېستنې اجازه وه. البته د نړیوالو او آن د هېوادونو له قلمرو اوبو څخه ګټه اخیستل د کشتیو چلولو او سوداګرۍ لپاره د نړیوالو قوانینو پر اساس د سولې په وخت کې د ټولو هېوادونو مسلم حق دی. په داسې حال کې چې له ابناګانو څخه په دې باره کې استفاده د زیات ارزښت لرونکې ده، ځکه ددغو مغابرو پلنوالی د استانبول په ګاونډ کې ابناګانو لپاره تر سلګونو متره، د انګلیسان او فرانسې ترمنځ د دور(Dover) ابنا او یا د الاسکا او پخواني شوروي اتحاد ترمنځ د بیرنګ (Bering) ابنا لپاره تر ۲۰ میله زیات اختلاف موندونکی دی.

په هر حال که چیرته د ابناګانو پلنوالي له ۶ میلو څخه زیات وي، هېوادونه لەدې امله چې په ټولنیزه توګه سمندري قلمرو تر درې میله پراختیا لري د هغې منځنۍ برخې څخه د نړیوالو اوبو په بڼه د استفادې حق لري. آن چې په دې بڼه هم د مالاکا(Malaca) ابنا چې له شپږو میلو څخه زیات پلنوالی (سور) لري د مالیزیا او اندونیزیا د هېوادونو په وسیله چې هریو یې دولس (۱۲) میله ساحه د خپل سمندري قلمرو د ساحې ادعا لري په دوه مساوي برخو ویشل شوې ده.

په هره بڼه ابناګانې لەدې امله چې سمندري مسافرتونه لنډوي، په تیره په پخوا وختونو کې د زیات ارزښت وړ و. په ځینو وختونو کې یې د نړیوالې سوداګرۍ لوی مرکزونه جوړ کړي وو، اګر چې په اوس وخت کې له ابناګانو لکه ماجیلان، تورس (Torres) اویا بیرنګ څخه په سوداګریو چارو کې زیاته ګټه نه اخېستل کېږي، خو تر دې اخوا د ډنمارک، جبل الطارق، هرمز، ملاکا، دور او داسې نورو ابناګانو له ارزښت څخه انکار نه شو کولی. له همدې امله دی چې د نړۍ ځواکمن هېوادونه ددې ابناګانو د خلاص ساتلو او یا کنترول په برخه کې تل علاقه مند وو. چې البته د جبل الطارق، عدن، سنګاپور او یا فاکلیند سیمو کنترول د انګلیسانو په وسیله یې له غوره بېلګو څخه دي (۵: ۱۸۳)..

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جبل الطارق ابنا چې لنډ سور (عرض) يې تر ۸.۶ ميل پورې رسيږي د نړۍ له مشهورو ابنا ګانو څخه ده چې د اسپانيې جنوبي سواحل د افريقا له شمال غربي سواحلو څخه بيلوي، غرنۍ سيمه چې د هسپانيې په لور د هغې په ختيځه برخه کې موقعيت لري په ابنا کې تردد (دوه زره توب) کنترولوي. اګر چې د اسپانيې تر ټولو جنوبي سيمه د تاريف (Tarifa) په نوم پر ابنا باندې د حاکميت له پلوه د جبل الطارق په پرتله ښه موقعيت لري، مګر د استفادې وړ بندر د نه شتون له امله او د دفاعي ستونزو له امله د کم ارزښت لرونکې ده.

انګليسانو د جبل الطارق غرنۍ سيمه په ۱۷۰۴م کال کې له اسپانويانو څخه لاس ته راوړه او د پرلپسې ادعاوو سربېره دا هېواد تر اوسه پورې هغه کنترولوي. دا سيمه آن چې د هغې د نظامي پلوه د وخت په تيريدو سره له پامه غورزيدلې ده، هيڅ ډول اقتصادي او سوداګريز ارزښت نه لري. ددې ابنا د جنوبي ساحل د کنترول په موخه چې مراکش پورې تړاو لري د شلمې پيړۍ په لومړيو کې د جرمني، فرانسې، اسپانيې او انګلستان ترمنځ سياسي کلکې مبارزې روانې وې. د انګلستان هېواد هڅه کوله چې ياده سيمه اقلاً بايد د جرمني تر کنترول لاندې رانشي، هغه مهال چې مراکش د فرانسې تر حمايت لاندې راغی، اسپانيې د ابنا جنوبي سواحل ونيول او د تنجير (Tangier) ښار د ملګرو ملتونو لخوا يې طرفه ښار په توګه وګڼل شو. ترڅو چې په ۱۹۵۶م کال کې د مراکش ازادۍ له امله د اسپانيې اړوند سيمې د تنجير په ګډون په هغه هېواد پورې وتړل شوې، اګر چې په دې ابنا کې د ازادۍ په برخه کې تردد (شک) هيڅ وخت نه و، مګر بيا هم د دې ابنا د سواحلو سياسي کنترول موخه د جنګ پر مهال د ځانګړو هېوادونو د کشتيو چلولو لپاره د دې ابنا خلاص ساتل و.

ترکي ابنا ګانې يا د باسفورس (Bospores) او د دردانيل (Dardanells) معابر د مرمره (Marmara) بحيرې په ګډون چې توره بحيره او مديترانې بحيره سره وصلوي د طارق ابنا په پرتله زيات ارزښت لري .د داردانيل ابنا چې اوږدوالی يې (۴۱ ميله) دی، سور يې له يو څخه تر څلورو ميلو پورې اختلاف لري. حال داچې د باسفورس ابنا د (۱۸.۶ ميله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوږدوالي او له ۶۰ یاردو *[۱] څخه تر دوه میلو پورې سور لري . ددې ابنا ګانو د موقعیت په باره کې د ترکیې هېواد په داخلي قلمرو کې هیڅ ډول پوښتنه نشته ،مګر ددې ابناګانو سوداګریز ارزښت د توري بحیرې ګاونډیو هېوادونو ته د پخواني شوروي اتحاد په ګډون تر دې حد پورې دی چې له هغې څخه ازاده ګټه کول د نړیوالو هوکړه لیکونو په وسیله تضمین شوی . له ۱۴۵۳ م را وروسته چې ترکانو قسطنطنیه فتح کړه او د دې ابنا دواړه غاړې یې په واک کې شوې د دربو پیړیو څخه د زیات وخت لپاره یوازې ترکیې پورې اړوند کشتۍ او یا د هغې هېواد په خدمت کې کیشتیو له هغې څخه د استفادې کولو حق لرلو. (۲۵ : ۷۳)

په ۱۷۷۴م کال کې یعنې هغه مهال چې توري بحیرې شمالي غاړو کې تزاري روسیه مستقره وه د کوچک کاینارجي (Kuchuk Kainardji) د یو طرفه تړون له مخې د روسیې کوچنیو سوداګریزو کشتیو ته په یاده ابنا کې د ترکیې د اداري مقرراتو په پام کې نیولو سره د ګټې اخېستلو اجازه ورکړل شوه (۵: ۱۸۴، ۱۸۵).

په ۱۸۰۰ م کال کې دا امتیاز ترکیې په وسیله نورو سوداګري ي قدرتونو ته هم ورکړل شو چې د ۱۹ پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې د نړۍ ټولو هېوادونو ته وغزیدو، دې امتیازاتو کې جنګي کشتۍ شاملې نه وې . په ۱۷۹۸ م کال کې د روسیې او ترکیې ترمنځ د لږ دوام اتحاد د جوړیدو په پایله کې د روسیې هېواد جنګي کشتیو ته اجازه ورکړل شوه چې د باسفورس له ابنا تیر را تیرشي، په داسې حال کې چې د نورو هېوادونو پر جنګي کشتیو توري بحیرې ته په تلو بندیز و. د یو څو کلونو وروسته د ترکیې او روسیې ترمنځ د تړون د ختمیدو او مخالفت د پیداکیدو او د غربي اروپا د ځواکونو د علاقو په ځانګړي توګه د انګلستان له امله مدیترانې بحیرې ته د جنګي کشتیو د ورود په برخه کې په ۱۸۴۱م کال کې تړون وشو ، چې ددې تړون له مخې یوازې د ترکیې جنګي کشتیو ته له دې ابناګانو څخه د تیریدو اجازه ورکړل شوې وه. په داسې حال کې چې ټولو هېوادونو کولی شول ورڅخه د سوداګرۍ په موخه کار واخلي.

---

*[۱]: یو یارد د ۹۰ سانتي متره سره مساوي دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې ترکانو غوښتنه کوله ترڅو د کشتیو تګ راتګ د ورځې په موده کې وکړي او د هغې لپاره يې تحريري او رسمي اجازه لرله، دې وضعې دوام وکړ ترڅو چې ترکيه په عمومي نړيوالې جګړه کې د اتريش او جرمني په پلوي جنګ ته ورداخل شوه، په ۱۹۵۱م کال کې د انګلستان د فاجعه اميزې ناکامۍ د ګالي پولي (Gallipoli) جګړې له دې ابناګانو څخه د تيريدو او د هغه متحدې روسيې ته د مرستو رسولو په موخه ددې ابناګانو سوق الجيشي او سوداګريز ارزښت ډېر زيات کړ. له همدې امله د جګړو ختميدل په ۱۹۲۰ م کال کې د سورس Sevre تړون په لاسليک کيدو سره فيصله وشوه چې په دې ابناګانو کې د کيشتيو هر ډول مالونو د لېږد لپاره ازادي ده . تر دې وروسته په ۱۹۲۲م کال کې د لوزان تړون د ترکيې او متفقينو ترمنځ لاسليک شو چې د هغې پر اساس د هر ډول مالونو وړلو راوړلو ته اجازه ورکړل شوه آن چې جنګي کشتيو هم کولی شو د نظامي ځواکونو د محدوديتونو په پام کې نيولو سره د سولې په وخت کې ورڅخه تيرې شي (ايضاً : ۱۸۶).

بايد يادونه وکړو چې د غربي هېوادونو په وسيله د دې ډول تصميم نيولو په برخه کې په هغه وخت کې د شوروي اتحاد د بحري قوو کمزوري هم دخيله وه، لکه وروسته چې په ۱۹۳۰م کلونو کې شوروي اتحاد د يولوی صنعتي او سمندري ځواک لرونکې هېواد په بڼه بدل شو، سياست هم بدلون وکړ. په دي وخت کې ترکيې ددې ابناګانو په سواحلو کې د نويو استحکاماتو د جوړولو لپاره له شوروي څخه د مرستې غوښتنه وکړه چې د شوروي او انګلستان لخوا تاييد شوه. د شوروي اتحاد موخه توري بحيرې، او دانګلستان موخه مديترانې بحيرې ته د کشتيو مخنيوی و. چې په هره بڼه د سوداګريزو کشتيو مصونيت تر يوه بريده له منځه ولاړو، ځکه د لوزان د تړون تطبيق د ترکيې په غاړه شو. دا چاره بالاخره په ۱۹۳۶م کال کې د مونترکس(Montreux) هوکړه ليک په وسيله پای ته ورسيده، چې د هغې پر اساس ددې ابناګانو د ادارې په برخه کې زياتره امتيازات ترکيې ته ورکړل شول . تر دې وروسته شوروي اتحاد په پرله پسې توګه ددې ابناګانو په چارو او اداره کې د مستقيمې برخې او حق غوښتنه کوله، چې البته د غربي هېواد د ملاتړ له امله د ترکيې لخوا ونه منل شوه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډنمارک ابناګانې هم د سوداګریزو او سیاسي مسایلو او ارزښتونو له مخې د ترکیې ابناګانو سره ورته والی لري . ځکه د بالتیک بحیره چې شوروي اتحاد ورسره هم سرحد لري، د نړۍ له ازادو اوبو څخه ګڼل کېږي او د جغرافیایي پلوه ټولو ابنا ګانو په پرتله پیچلې بڼه لري . دا درې ابناګانې چې په موازي توګه یو له بل سره موقعیت لري عبارت دي له :

۱)ـThe great belt ابناچې د ډنمارک ټاپو وزمې ، د جتلند (Jytland) پهنوم او فاین (Fyn) جزیرې ترمنځ ده، د موجوده ستونزو له امله کمه ترګټې اخېستنې لاندې ده.

۲)ـThe great belt ابنا چې د فاین (Fyn) جزیرې (ټاپو) ا ود جایلند (Sjaeland) ټاپو ترمنځ موقعیت لري او د زیات ژوروالي او پلن والي له مخې تر ډېرې ګټې اخیستنې لاندي ده .

۳)ـ د ساوند (The sound) ابنا د جایلند ټاپو او سویډن ترمنځ موقعیت لري زیاتې ګټې ترې اخېستل کېږي .

د ډنمارک هېواد له پخوا زمانو راهیسې تر ۱۷ پیړۍ منځنیو پورې د پورته یادو شوو ابناګانو په دواړو خواوو واک لرلو، تر دې چې په (۱۶۵۸م)کال کې د سویډن هېواد د ساوند ابنا ختیځې غاړې لاس ته راوړې . په هره بڼه ډنمارک تر یوه بریده د همدې ابناګانو د کنترول او په بالتیک او شمال بحیره کې د سوداګریز کنترول د ځواک په پیداکولو په یو لوی اروپایې ځواک بدل شو.

د ساوند ابنا چې په کم عرضه ځای کې له ۳ میله زیات سو ر درلود، طبعاً د بحري قلمرو ساحه ګڼل کېږي، له همدې امله د ډنمارک بادشاه پر هغې د حاکمیت دعوه لرله، او له ۱۵م پیړۍ را وروسته ټولې هغه کشتۍ چې له هغې تیریدلې حق العبور ورڅخه اخېستل کیدو، دې وضعې تر ۱۹ م پیړۍ پورې آن تر دې وروسته هم هغه وخت چې سویډن شرقي سواحل هم تصرف کړل دوام وموندو. اګر چې پر ډنمارک هېواد ددغسې کنترول له امله په پرله پسې نېوکې وې، مګر ډنمارک ورته ډېره په کمه کتل ترڅو چې په ۱۹ م پیړۍ کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

بالتیک او شمال بحیرې په منځ کې د سوداګرۍ حجم کې زیاتوالی راغی او له همدې امله په ۱۸۴۸م کال کې د ډنمارک دغه چارې د امریکا متحده ایالاتو د سختو نیوکو لاندې راغلې او د ډنمارک هېواد لخوا له کشتیو څخه د حق العبور اخیستل یې د نړیوالو مقرراتو سره مخالفت وګڼلو . ډنمارک دعوه کوله چې نژدې څلور پیړۍ یې دا ډول محصول اخیستی، بناً پردې په راتلونکي کې هم باید دې ډول ګټې اخیستنې ته دوام حق ورکړل شي (۳۵ : ۷۷).

په هره بڼه په ۱۸۵۷م کال کې دکوپن هاګن کنفرانس په پایله کې له دې ابنا ګانو څخه د ګټې اخیستنې بشپړه ازادي د ټولو هېوادونو لپاره د تایید وړ شوه.

د ماجیلان ابنا چې د جنوبي امریکا او د (Tiorradel fuego) ټاپو ترمنځ موقعیت لري هم له دې پلوه د ارزښت وړ ده . دا ابنا (۳۵۷) میله اوږدوالی لري او د زیاتو کږ لیچونو په لرلو سره په ځینو ځایونو کې ډیره کم سورې (کم عرضه) وي. حال داچې سیاسي ارزښت یې د هغو ابناګانو په پرتله چې وړاندې ورڅخه یادونه وشوه د پرتلنې وړ نه دی، ځکه کشتۍ کولی شي له دې څخه تر تېرېدو پرته یا د هورن(Horn) دماغې له جنوب څخه تیرې شي . سره له دې چې د ماجیلان له ابنا څخه تیریدل د واټن د کمولي او د مسافرت د مصونیت له امله د ارزښت وړ دي . اګر چې ددې ابنا شرقي مدخل (ختیځه د ننوتلو لار) د اطلس سمندر پر لور د ارجنټاین سمندري قلمرو کې راځي، مګر بیا هم یاده ابنا چیلي هېواد پورې تړاو لري . له دې ابنا څخه ګټه اخیستنه په ۱۹م پیړۍ کې د زیاتیدو په حال کې وه او تر (۱۹۱۴م) کال پورې چې د پانامې کانال پرانسته وشوه د ترافیکو حجم زیات توپیر ؛ ونه کړ. مګر له یادې نېټې وروسته یې ارزښت په تدریجي ډول کم شو. که څه هم د چیلي او ارجنټاین جمهوریتونو د دې ابنا د کنترول په برخه کې کلونه وړاندې دعوې لرلې مګر په ۱۸۵۵م کال کې دا ډول پریکړه وشوه، چې د هغې اداره دې د اسپانې امپراتورۍ پخوانیو ولایتونو پر اساس ویش شي. نورو هېوادونو لکه انګلستان او متحده ایالاتو هم په دې اړه علاقه وښودله او اړوند هېوادونو په وسیله یې د مستقیم کنترول سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخالفت وښود، په ځانګړي توګه متحده ایالاتو چې په دې ابناکې یې د سوداګرۍ ازادي د ډنمارک ابناګانو څخه ځو چنده مهمه وه.

په ۱۸۸۱م کال کې د چیلي او ارجنټاین حکومتونه د متحده ایالاتو په منځګړیتوب موافقې ته ورسیدل. ددې موافقې (هوکړې) پر اساس د دواړو هېوادونو تر منځ پولې تثبیت او د ابنا بیطرفي (بې لورې توب) تضمین شوه . او په همدې توګه د ټولو هېوادونو لپاره ورڅخه دګټې اخیستلو اجازه وشوه.

د نړۍ د ابناګانو ټولیزشمېر چې پورته نړیوال قوانین پرې تطبیق شوي، او ځیني یې د زیات سوداګریز ارزښت لرونکې هم نه دي ؛ ډېر زیات دی، چې یو شمېر زیاتې یې د غرب الهند او شرق الهند ټاپوګانو ترمنځ لیدلی شو(۵: ۱۸۳-۱۸۹).

(۱.۶) جدول: دنړۍ غوره ابنا ګانې (۵: ۹۰).

ګڼه	ابناګانې		اړوند هېواد	په میل Mile سره یې عرض (سور)
۱	دو ور	Dover	انګلستان اوفرانسه	۲۱
۲	مېسینا	Messina	ایټالیا	۲
۳	اوترانتو	Otranto	ایټالیااوالبانیا	۴۵
۴	سکاګیراک	Skagerrake	ډنمارک اوناروی	۷۰
۵	کاتیګات	Kategat	سوېډن اوډنمارک	۳۸
۶	شمال کانال	North Chanal	انګلستان	۱۲
۷	سیسلي ابناګانې	Sicily	ایټالیا اوتونس	۹۰
۸	باب المندب	Bab ul mandab	حبشه اویمن	۲۰
۹	هرمز ابنا	Hormuz	عمان اوایران	۴۰
۱۰	ملاکا	Malaca	اندونیزیا	۲۵
۱۱	پالک	Palk	هند اوسریلانکا	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	فارموسا ابنا	Formosa	فارموسا اوچين	۹۰
۱۳	تسوشيما	Tsushima	جاپان اوکوريا	۹۵
۱۴	تورس	Torres	استراليا اونوی گيني	۹۰
۱۵	باس ابنا	Bass	استراليا	۱۳۰

۶.۴.۲. اوبيزه سوداگري او کانالونه

کانالونه هغه نرۍ اوبه دي چې دوه لوې اوبه سره نښلوي، او دوه وچې سره بېلوي . کانالونه د دوو کتلو اوبو د يوځای والي په موخه کيندل کېږي او د کشتيو د تګ راتګ لپاره د ابناګانو په څير کارول کېږي.

هغه کانالونه چې د بحيرو (سمندرګيو) د پيوستون په موخه کېندل شوي دي په لاندې ډول يې په تفصيل سره روښانوو.

۶.۴.۲.۱.دسويز کانال

دسويز کانال دترافيکو د حجم له پلوه ډير غوره ګڼل کېږي چې د جوړولو چارې يې په (۱۸۵۹) کال کې پيل او په (۱۸۶۹م) کال کې د ګټې اخېستنې جوګه شو، په همدې توګه له (۱۸۷۵م) کال را وروسته برتانيه هم ددې کانال په اداره کې برخمنه وه. ددې کانال اوږدوالی (۱۰۳) ميله پورې او عرض يې (۱۹۷) فټه دی . ددې کانال منځته راتلو سره د اروپا د شمال غرب او هند ترمنځ د (۵۰۰۰) ميلو په اندازه واټن راکم شو. په ۱۹۵۵م کال کې د سويز تر بحران او تړلو وړاندې د (۱۴۶۶۶) کشتيو په شمېر چې د (۱۱۵۷۵۶۳۹۸) ټنه وزن لېږدونکې وې، له دې کانال څخه تيرې شوې وې . چې له دې ډلې ۲۰ سلنه يې برتانيې او پاتې نورې يې نورو هېوادونو لکه ناروې (۱۶ سلنه) ،ايټاليې (۸ سلنه) او فرانسې (۷سلنه) پورې تړاو درلود . همدارنګه ۲۰ سلنه يې په لايبريا او پانا مې پورې اړوندې وې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سویز کانال د سویز کانال د کمپنۍ په مرسته چې زیاتره پانګې یې فرانسې پورې تړاو درلود کیندل شوی . د دې کانال کېندونکې کمپنۍ ته دا کانال د ۹۹ کلونو لپاره په واک کې ورکړل شوی و، چې له پیل له نېټې شروع تر ۱۹۶۸م کال پورې و . له دې نېټې وروسته یاد کانال د مصر هېواد په واک کې شو(۲۰ : ۱۲۶، ۱۲۷).

البته د یادولو ده چې ددې کانال شتون پر انګلستان سربیره د ټولو اروپایي هېوادونو لپاره حیاتي ارزښت لري د سویز کانال کنوانسون چې په ۱۸۸۸م کال کې په قسطنطنیه کې منځته راغی، چې د ۹ هېوادونو لخوا لاسلیک شوی و. له دې کانال څخه ګټه اخیستنه د ټولو هېوادونو لپاره تضمین شوه، پرته له دې چې د سولې او جنګ توغ یې پورته کړی وي . پر دې سربیره بیا هم انګلستان د مصر اداره د یو تحت الحمایه په بڼه له ۱۹۱۴-۱۹۲۲ م کلونو پورې په غاړه واخیسته آن چې تر ۱۹۴۵ م کال پورې یې خپلې لښکرې د هغې په غاړوکې وساتلې . د ۱۹۵۶ م کال د جولاي په میاشت کې د مصر حکومت دا کانال ملي اعلان کړو چې د ذیعلاقه (مصر او انګلستان) لورو ترمنځ د جنګ د پیدا کیدو لامل شو؛ چې ورسره سم کانال بند شو. د دې جنګ په پایله کې اروپایي سوداکریزو مالونو ته په ځانګړې توګه د نفتو په برخه کې زیات تاوانونه ورسیدل.

دا چې د سویز کانال ارزښت د اروپایي هېوادونو د اقتصاد لپاره مخکې تر مخکې معلوم و، او د زیاترو هېوادونو د توقع پرته ، مصر وتوانیدو چې یاد کانال په ۱۹۵۷م کال کې بیا ځلې فعال کړي . او د اسرایلو پرته ټولو هېوادونو په اړه د ۱۸۸۸م کال کنفرانس دتطبیق وړ وګرځیدو.

په ۱۹۶۷م کال کې مصر د ملګرو ملتونو له هغو ناظرینو څخه چې اسرایلو ته یې له تیران ابنا څخه د عقبه خلیج په لور د کشتیو چلولو حق ورکړ؛ له مصر څخه د وتلو غوښتنه وکړه . چې په دې کار سره د عربو او اسرایلو تر منځ دریم جنګ رامنځته شو او په پایله کې د سویز کانال په تړل کیدو تمام شو. باید یادونه وکړو چې دا ځل د کانال تړل کیدلو پایلې د ۱۹۵۶م په پرتله ډیر زیاتې خطرناکې وي . د سویز کانال د اوږدو کلونو تړل کېدو وروسته یو ځل بیا په ۱۹۷۵ م کال کې د ګټې اخیستلو لاندې راغی او مصر ددې د حق

(c) ketabton.com: The Digital Library

العبور لـه درکـه پـه ۱۹۷۷ م کـال کې لـه ۵۰۰ مېليـون ډالـرو زيـات لاس تـه راوړي وو (۵ : ۱۹۳،۱۹۴)او (۲۰ : ۱۲۶، ۱۲۷).

۶.۴.۲.۱. د پانامې کانال

دپانامې په هېواد کې ديوې اوبيزې لارې دجوړېدو سوچ او هوډ تر ۱۶مې ميلادې پېړۍ پورې رسېږي ، خو ددې اوبيزې لارې د جوړېدو په پار لومړنۍ هڅې په ۱۸۸۰م کـال کـې دفرانسـويانو پـه مشـرۍ پيـل شـوې . ددې پـروژې تـر ناکـامۍ وروسته چې د۲۱۹۰۰ کاريګرو په مړينه تمامه شوه ، وروستۍ پروژې تـه د امريکايـانو پـه وسيله دوام ورکړل شو او د۱۹۰۰م کال په شاوخواکې پای ته ورسېد. تر څو چې کانال تر ۱۹۱۴م کال د ګټې لپاره پرانستل شو .

ددې ۲۷ کېلومتري کانال د جوړښت د زياتو ربړو سره يو ځای و. په دې کانال کې د کار د بشپړېدو وروسته (دفرانسويانو او امريکايانو په موده کې) په ټوليزه توګه ۲۷۵۰۰ وګړي مړه شوي وو.

د پانـامې کانـال هـم د سـويز کانـال د ورتـه (مشـابه) دلايلـو لـه املـه لکـه د اوږدو مسافرتونو او د لګښتونو د مخنيوي له امله کيندل شوی . حال دا چې د جوړولو او فعال ساتلو لګښت يې د سويز کانال په پرتله څو وارې زيات ښودل شوی . له همدې امله و، چې د پانامې کانال و نه توانيدو چې د ماجيلان ابنا د تنګ راتګ او لارې ارزښت پـه بشپړه توګـه لـه منځـه يوسي . سره لـه دې چې هغـه کشتـۍ چې لـه پانـامې کانـال څخـه يـې ګټـه اخيسـتـه د ورځې پـه تيريـدو سره مخ پـه زياتيـدو دی . پـه ۱۹۶۹م کـال کې پـه ټوليزه توګـه د ۱۳۱۵۰ پـه شمېر کشتۍ له دې کانال څخه تيرې شوې وې، چې د ۱۰۷ مېليون ټن پـه اندازه تـوکي يـې لېږدولي وو. البته له دې کشتيو له ډلې ۱۲ سلنه يې د امريکا په متحده ايالاتو، ۱۱ سلنه يې په برتانيې ، اوپاتې ۷۷ سلنه کشتيو يې په ۳۹ هېوادونو پورې تړاو درلود. پټه دې نه وې چې په ۱۹۷۶ م کال کې د ۱۲۲۸۰په شمېر کشتۍ د ۱۱۷.۴ مېليون ټن په اندازه د محمولـه (

(c) ketabton.com: The Digital Library

بار) توکو په لرلو سره د پانامې کانال څخه تیرې شوې وې چې د حق العبور عواید یې تر ۱۳۵ میلیون ډالرو پورې رسیدل.

د پانامې کانال په ۱۹۰۳م کال کې په هغه ځمکه چې د امریکا متحده ایالاتو په اجاره نیولې وه، وکیندل شو. دا ساحه چې د امریکا متحده ایالاتو تر کنترول لاندې وه، د ۱۰ میل په اندازه عرض (سور) او د (۵۰) میل په اندازه طول لري. دا کانال د معاصرې تکنالوژۍ څخه په ګټې اخیستنې په مرتبه داره توګه جوړ شوی دی.

ددې کانال په بریالیتوب د چارو دتر سره کولو وروسته په اوبیزه سوداګرۍ کې یو غټ بدلون راغی ، یوازې په ۲۰۰۵م کال کې د ۱۴۰۱۱ په شمېر چې په ټولیزه توګه یې د ۸،۲۷۸ ملیون ټن په اندازه توکې لېږدول له دې کانال څخه تېرشوې ، دا داسې ښیې چې له دې کانال څخه په یوه شپه او ورځ کې نژدې ۴۰ کشتۍ تګ راتګ کوي .

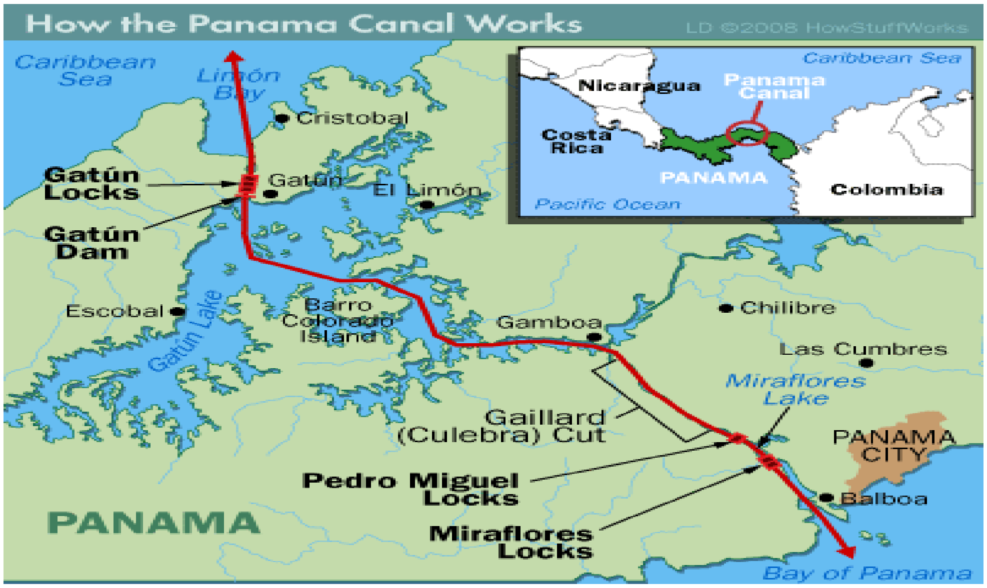

(۱.۶) نقشه: دپانامې کانال.

http://www.google.com.af/search?dcr=0&biw=1366&bih=598&tbm=isch&sa=1&ei=dEm3WsGZEoeB6ASgzbeICw&q=0.Q4flRma_XPQ#imgrc=_7WTiIlWqT9NVM:&spf=1521961616228

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶.۴.۲.۲. دکیل کانال

ددې کانال د جوړښت چارې په ۱۸۸۷م کال کې پیل شوې او په ۱۸۹۵م کال کې یې د الماني قیصر (پاچا) دویم ویلهلم لخوا پرانسته وشوه . دا کانال له هماغه مهاله تر ننه پورې څو ځله تعریض شوی. دا اوبنۍ لاره تر ۱۹۴۸م کال پورې د دویم ویلهلم د پلار لومړي ویلهلم په نوم یادېدو . نن ورځ په نړیواله کشتۍ چلونه کې په انګلسي نوم یعنې Kiel Canal تر ګټې اخستنې لاندې دی.

د کیل کانال د المان په اشلسویګ –هولشټاین ایالت کې د ۹۸ کېلومتره په اوږدو جوړ دی چې دشمال سمندرګی د ختیځ سمندرګي سره نښلوي او دنړۍ د ډېرو بېړو بار لرونکو اوبنیو لارو څخه دی . د روسیې اوبالتیک سمندرګي د هېوادونود اقتصادي عښتلتیا په پار د کشتیو تګ راتګ پکې په ۱۹۹۶م کال کې له ۴۸ملیون ټن څخه تر ۲۰۰۵م کال پورې ۸۸ ملیون ټن پورې ورسېدو.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%DA%A9%D8%A7%D9%86%D8%A7%D9%84_%DA%A9%DB%8C%D9%84

د کېل کانال چې د بالتیک سمندرګی او شمال سمندرګی د ډنمارک ټاپو وزمې له لیارې سره تړي هم په اروپا کې د زیات ارزښت لرونکی دی ، یاد کانا ل په ۱۹۱۴ م کال کې د جرمني هېواد له لوري وکېندل شو ، دغه کانال ۶۱ میله اوږدوالی لري او د سوق الجیشي موقعیت له پلوه د زیا ت ارزښت لرونکی دی . ټولو هېوادونو ته د باندینۍ سوداګرۍ په موخه د وارسای تړون وروسته په یاد کانال کې اجازه ورکړل شوه . په ۱۹۳۶ م کال کې د المان هېواد د وارسای تړون لغوه اعلان کړ او یوازې یې ملګرو هېوادونو لپاره ورڅخه د ګټې اخېستلو اجازه ورکړه ، چې له دویمې نړیوالې جګړې وروسته یو ځل بیا یاد کانال د ټولو هېوادونو پر مخ پرانیستل شو(۲۰ : ۱۲۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲.۶) نقشه : د کیل کانال

http://www.google.com.af/imgres?imgurl=http%3A%2F%2F3.bp.blogspot.com%2=0ahUKEwiyvsyy94baAhWR_qQKHSP8BHwQMwg4KAAwAA&iact=mrc&uact=8

دا کانال چې په الماني کې د شمال –ختيځ (Nord –Ostsee Kanal) په نوم يادNOK په لنډيز سره يادېږي ،دنړۍ له بېروبار لرونکومصنوعي اوبيزو لاور څخه دی اوپه ۲۰۰۷ م کال کې له ۴۳۰۰۰ څخه زياتې کشتۍ ورڅخه تېرې شوي . چې دا شمېر په ۲۰۱۴ م کال کې دوه برابره ښودل شوی.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%DA%A9%D8%A7%D9%86%D8%A7%D9%84_%DA%A9%DB%8C%D9%84

(۲.۶) جدول : دافريقا په شمال او منځني ختيځ کې د نړيوالو اوبيزو لارو جغرافيايي ځانګړنې (۳۷ : ۲۰۲).

داوبيزې لارې نوم	کم پلنوالي يې په سمندري ميل سره	اوږدوالی يې (په سمندري ميل)	ژوروالی يې (په متر)	په يوه ورځ کې ورڅخه د تېرېدونکو کشتيو شمېر	دغاړې هېوادونه يې
دجبل الطارق تنگی	۱۰	۳۵	۸۰–۶۰۰	۱۵۰	اسپانيه او مراکش
دردانيل	۷۵،۰	۳۶	۴۹–۹۱	۶۰	ترکيه
بسفر	۳۳،۰	۱۷	۴۹	۵۰	ترکيه

(c) ketabton.com: The Digital Library

باب المندب	۵،۱۰	۳۵	۱۲-۱۸۳	۵۵	دیمن جمهوریت، ایتوپیې او جیبوتي
دهرمز تنګی	۰،۲۱	۱۰۰	۷۶-۲۱۳	۸۰	ایران او عمان
سویز کانال	۱۷۸	۱۰۱	۱۶	۶۰	مصر
تیران تنګی	۰،۳	۷	۷۳-۱۸۳	له ۱۰ کم	مصر او سعودي عربستان

۳.۴.۶. اوبیزه سوداګري، بندرونه او ازاد ښارونه

یوه له هغو ستونزو څخه چې معمولاً په اوبیزه سوداګرۍ کې د پام وړ ده د سوداګریزو موادو کم حجم دی . د بېلګې په ډول که چیرته یوه اندازه توکي له دومنیکا له جمهوریت څخه ډنمارک ته دلېږد مطلوب وي، او دا اندازه د کشتۍ د انتقالي ظرفیت څخه کمه وي، لازمه ده چې دا مالونه لومړی له دومنیکا څخه یو بل ښار لکه نیویارک ته، وروسته له هغې هامبورګ ته یوړل شي او وروسته ډنمارک ته ولېږدول شي . په ځینو حالاتو کې په نیویارک او جرمني کې ددې ډول اضافي لګښتونو منل او د ګمرکي محصول تادیه کول د ملاحظې وړ دي . ددې ستونزي یوازینۍ د حل لاره په بندرونو کې د ګمرکونو څخه د ترانزیتي مالونو معافیت دی . په همدې موخې د امریکا متحده ایالاتو په ۱۹۳۶ م کال د نیویارک په بندر کې د سټاټن (Staten) ټاپو یوه برخه ازاده سیمه (Free Zone) اعلام کړه . وروسته دا ډول سیمې د متحده ایالاتو په نیواورلین (New Orleans) ، سانفرانسسکو، لاس انجلس او سیاتل (Seattle) بندرونو او د پورتوریکو په مایاګویز (Mayaguez) کې تاسیس شوې.

ازاد بندر (Free Zone)د یو بندر هغه سیمه ګڼل کېږي چې په هغې کې د بیلا بیلو هېوادونو کشتۍ خپل توکي له قید او هر ډول محصول ورکولو پرته بار، ښکته او پورته کوي. په همدې توګه ازادې ساحې (Free Zone) هم هغه سیمې دې چې د بیلابیلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګریزو توکو د ځای پرځای کولو په موخه کارول کېږي، د نړۍ تر ټولو مهم ازاد بندر هانګ کانګ (Hong Kong)دی چې د چین، فلپاین، تایوان او د اسیا د جنوب ختیځو نور هېوادونو سوداګریز مالونه له هغه ځخه د اروپا، امریکا او نړۍ هرې سیمې ته لېږدول کېږي . د طنجه او سنګاپور بندرونه هم همدا ډول ازاد بندرونه دي، په همدې توګه جبل الطارق هم د هغه په کم ارزښت سربیره یو ازاد بندر دی . په عدن کې ټول ازاد بندرونه، کنری (Canary) ټاپوګان، د پانامې پر کانال د کولون(Colon) بندر او د سویز پر کانال د پورت سعید بندر همداسې ازاد بندرونه دي (۲۰: ۱۳۵،۱۳۶).

ازاد ښارونه (Free Cities) هم د همدې ډول موخو لپاره کارول کېږي . ددې ډول ښارونو شمیر په منځنیو پیړیو کې په اروپا کې زیات و، حال دا چې په معاصرو پیړیو کې دا ډول بېلګې کمې لیدل کېږي . په شلمې پیړۍ کې یې غوره بیلګه د دانزیک یا ګدانسک (Gdansk) ښار و، چې زیاتره اوسیدونکي یې جرمنیان وو، حال دا چې د سوداګرۍ له مخې د پولنډ لپاره د ارزښت وړ و، له همدې امله په یو ازاد ښار تبدیل شو . چې د اداري لپاره یې عالي کمیشنر د ملتونود ټولنې لخوا ټاکل کیدو.

د فیوم (Fiume) ښار هم د ورته شرایطو لاندې راغلی و. ځکه چې ددې ښار زیاتره اوسېدونکي ایټالویان وو . حال دا چې د یوګوسلاویایانو لخوا ترې ګټه اخیستل کیده، دې ښار په ۱۹۲۰م کال کې د یو ازاد ښار حیثیت غوره کړ، حال دا چې وروسته د ایټالیا یوه برخه شوه . مګر له ۱۹۴۵م کال را وروسته یې یوګوسلاویا پورې تړاو وموند. یوګوسلاویا په همدې ډول د تریست (Trieste) د ښار او بندر په ځمکه دعوه لرله ، چې البته وروسته د هغې د شاوخوا په ګډون د تریست (Trieste) د ازادې سیمې په حیث د امریکایي او برتانوي لښکرو په وسیله ونیول شوه، د هغې هوکړې له مخې چې د امریکایي او برتانوي لښکرو (اشغالګرو لښکرو) او د یوګوسلاویا او ایټالیا حکومتونو تر منځ شوې وه ، دا سیمه د دواړو هېوادونو تر منځ ویش شوه. چې ددې ویش پر بنسټ د تریست ازاد ښار ایټالیا پورې وتړل شو. البته د ایټالیا هېواد ژمنه وکړه چې تریست ښار به د یو ازاد بندر په توګه ساتي . اګر چې په دې اړه کوم رسمې تړون نشته، مګر بیا هم دا هوکړه لیک آن چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډيفکتو Defacto په بڼه د ملګرو ملتونو لخو منل شوی دی (۵ : ۱۹۸،۱۹۷) او (۲۰: ۱۳۶،۱۳۵).

۴.۴.۶ . په نړيوالو اوبو کې اوبيز ترانسپورت

نړيوال سيندونه هغو سيندونو ته ويل کېږي چې د هغې د اوبو اخيستنې حوزه د دوو يا څو ګڼو هېوادونو ترمنځ وي . له لرغونو زمانو راهيسې سيندونه د زيات حجم لرونکو توکو د لېږد رالېږد لپاره کارول شوي دي . دبېلګې په توګه په اروپا، جنوبي امريکا او داسې نورو سيمو کې په پخوا وختونو کې يې له سيندونو څخه آن چې له اوسمهال څخه زياته ګټه اخېستل کيده ، په ګڼو سيمو کې د حق العبور ورکول يو له هغو لاملونو څخه و چې له سيندونو څخه يې په ګټواخېستلو کې کموالی راوست، د بېلګې په توګه د سويزرلېند او شمال بحيرې تر منځ راين سيند په جريان کې له ۳۰ څخه زياتو ځايونو کې حق العبور ورکولو چې ځينې وخت به ددې ډول حق العبور ورکولو اندازه د لېږدېدونکو توکو د ارزښت څخه زياته شوه.

د شيلډ (Scheldt) سيند لومړنی نړيوال سيند و، چې د خواوشا ټولو ګاونډيو هېوادو لپاره د استفادې په موخه وکارول شو. ددې سيند د بهېدو لاندينۍ برخه او خوله د انتورپ (Antwerp) بندر په ګډون په ۱۷ م پيړۍ کې د هالنديانو لخوا د ټولو هېوادونو د حمل ونقل لپاره وتړل شوې . په (۱۷۹۲م) کال کې فرانسوي لښکرو هغه ونيولو او ورڅخه يې د ټولو ګاونډيو هېوادونو لپاره د ګټې اخېستلو اعلان وکړ.

د راين (Rhine) سيند پر لور د فرانسې د سرحدونو وړاندې توب هغه محدوديتونه چې له دې سيند څخه د ګټې اخيستنې په برخه کې موجود وو؛ له منځه يوړل، سره له دې چې يوه اندازه حق العبور په دې پړاو کې هم د خدماتي لګښتونو د بسنې په موخه اخېستل کيدلو، ترڅو چې په ۱۸۶۸ م کال د منهايم (Manheim) د کنوانسيون پر اساس د راين (Rhine) سيند څخه د ګټې اخېستلو ټول محدوديتونه لمنځه ولاړل . تر دې مخکې د ويانا کنفرانس چې په ۱۸۱۴م کلونو کې د ناپيلون له جنګونو وروسته په اروپا کې د سولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلو په موخه داير شوی و، په کې همداسې هغه شوې وه تر څو له نړيوالو سيندونو څخه د حمل و نقل لپاره د ګټې اخيستلو ازادي تضمين کړي چې البته شليډ، ميوز (Meuse) ، راين او مرستيالان سيندونه يې په کې شامل وو. دا ډول مقررات په دانيوب سيند له ۱۸۵۶ م کال وروسته، او د مرکزي افريقا په سيندونو له ۱۸۸۰م کال وروسته تطبيق شول. حال دا چې له لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته د نړۍ ټول سيندونه په کې راونغښتل شول. په بله ژبه د پارس تړون چې په ۱۸۵۶ م کال کې يې کريميه جنګونو ته د پای ټکی کېښود په دانيوب سيند کې يې کشتۍ چلول د ويانا کنګرې د مندرجاتو په پام کې نيولو سره تائيد کړل(۵ : ۲۰۱) .

له دويمې نړيوالې جګړې وروسته يو ځل بيا د هغه په ګاونډ کې د سوسيالستي هېوادونو په منځته راتلوسره پرې محدوديتونه ولګول شول. حال داچې له ۱۹۶۰ م کال را وروسته يو ځل بيا له درې واړو سيندونو څخه استفاده په تدريجې توګه زياته شوه. په همدې ترتيب کله چې په ۱۸۸۵م کال کې د کانګو سيند حوزه د ټولو هېوادونو لپاره سوداګريزه ازاده سيمه اعلام شوه، د دې هېوادونو سيندونه هم د کشتۍ چلولو لپاره ازاد شول، په دې تړون کې د کانګو سيند او مرستيالانو سربېره يې د نايجر (Niger) سيند هم رانغښتي و. سره له دې چې د دواړو سيندونو د جريان منځنۍ برخه د لانديني برخې څخه د ځړوبو په وسيله بېلېږي، چې کشتۍ چلول په کې ستونزو سره مخامخ کېږي. په وروستيو تړونونو کې د مرکزي افريقا جهيلونو په ګډون نور سيندونه هم ازاد وګڼل شول. په ۱۹ م پيړۍ کې ددې ډول تړونونو نورې بېلګې له سيندونو څخه د ګډې ګټې اخيستنې په موخه وليدل شوې.. په ۱۸۹۷ م کال کې د ايران او د هغه وخت ترکيې امپراتورۍ چې د عراق خاوره هم په کې شامله وه، تړون وکړ چې د شط العرب سيند څخه په ګډه توګه ګټه واخلي. په همدې توګه په ۱۸۴۸م کال کې د امريکا متحده ايالات او مکسيکو د ريوګراند (Riogrande) له سيند څخه د ګډې ګټې اخيستنې موافقه وکړه. په ۱۸۵۱ م کال کې برازيل هوکړه وکړه چې د پيرو هېواد کشتيو ته اتلس سمندر ته د رسېدو په موخه په امازون سيند کې اجازه ورکړي، څو کلونه وروسته دواړو هېوادونو هوکړه وکړه چې له دې سيندونو او مرستيالانو څخه يې ټول هېوادونه کولی شي ګټه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په همدې ترتیب لیدل کېږي په ۱۹ م پیړۍ کې یو شمېر زیات نړیوال سیندونه ټولو هېوادونو ته د ګټې اخېستنې لپاره په واک کې ورکړل شول. د لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته د وارسای تړون (۱۹۱۹م) په پایله کې د نړیوالو سیندونو په اړه ځینې عمومي مقررات او قوانین وضع شول، چې د هغې پر اساس الب (Elbe)، اودر(Oder) سیندونه او د دانیوب سیند د بهیدو پاسنۍ برخه ددې ډول سیندونو په لیکه کې راغلل. په همدې توګه لــه (۱۹۱۹–۱۹۲۰م) کلونــو کــې ځینــې نــور ســیندونه لکــه نیمــین (Niemen)، وســتولا (Vistula)، موروا، (Morava) ،چکسلواکیا، تیسزا (Tisza) او پرت (Prut) سیندونه هم د نړیوالـو سیندونو پـه لیکـه کې وګڼـل شـول. پـارس د سـولې کنفرانس (۱۹۱۹–۱۹۲۰م) یـو کمیسون وګمارلو تر څو په نړیوالو سیندونو کې د کیشتۍ چلولو د ازادۍ موضوع وارزوي . کمیســون پــه (۱۹۲۱م) کــال کــې پــه بارســلونا (Barcelona) کــې جلســه وکــړه او دیــو کنوانسیون اساسونه چې له مخې یې د نړیوالو سیندونو څخه ګټه اخېستنه تنظیمېده، طرحه شوه. باید یادونه وشي چې یاده پریکړه یوازې له (۳۰) هېوادونو لخوا لاسلیک شوه، ځکه نور هېوادونه لکه ایټالیا او انګلستان له دې امله چې د کیشتۍ چلولو وړ سیندونه یې نه لـرل، او یـا لکـه د امریکـا متحده ایالاتو چې پخوا یـې دې تـه ورتـه قراردادونـه د ګاونډیو هېوادونو سره لاسلیک کړي وو؛ یاد سند لاسلیک نه کړ.

د دوو نړیوالو جګړو په منځ پړاو کې د ټولو هېوادونو کیشتیو پرته له کوم تبعیض له دې ډول سیندونو څخه ګټه اخېستله، سره له دې چې طرحه شوو بنسټونو لـه هغـه څـه سره چې په عمل کې لیدل کیدل په بشپړه توګه توپیر درلود. د بېلګې په توګه د امور سیند چې د شوروی اتحاد او چین ترمنځ سرحد یې جوړولو یو نړیوال سیند و، په هغې کې کشتۍ چلول د ۱۹۳۴م کال د تړون پر اساس ازاد و، حال دا چې په عمل کې دا ډول ازادي نه لیدل کیده . همدارنګه نورو ټولو هېوادونو وخت په وخت ځینې محدودیتونه لکه پر سیندونو د متحرکو پلونو جوړول او دحق العبور وضع کول؛ بنایي په اړه یې ممانعتونه رامنځته کړي (۵ : ۲۰۱– ۲۰۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

سره ددې چې په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې سوداګري تر ډیره بریده کنترول او محدوده وه ، خو ادم سمت د تیورۍ پر بنسټ باید حکومتونو د بهرونۍ سوداګرۍ د ازادۍ او پرمختګ لپاره د سوداګرو مرسته کړې وای ، چې ددې تیورۍ اغېزې په لومړي پړاو کې راڅرګندې شوې ، بهرونۍ سوداګرۍ ته نسبي ازادي ورکړل شوه . انګلستان یوازینی هېواد و چې په ۱۹م پیړۍ کې یې ازاده سوداګري تشویقوله .

که څه هم د نړۍ پرمخ داسې هېوادونه شته چې په ټولو برخو کې پر ځان متکي وي او په بهرونۍ سوداګرۍ کې لاس نه لري . نو ویلی شو چې بهرونۍ سوداګري د ټولو هېوادونو لپاره اړتیا ده . خو بهرونۍ سوداګري هم دوه ډوله ستونزې زېږوي ، یو دا چې هېوادونه په یو ځانګړي موقعیت کې راګېروي ، دویم دا چې د سوداګرۍ بشپړه ازادي که څه هم ناشونې ده خو لږ ترلږه غیر عملي وي .

د بهرونۍ سوداګرۍ د ښه پرمخ بېولو لپاره له دویمې نړیوالې جګړې وروسته هم هڅې کېدې په ۱۹۴۷م کال کې په جینوا کې د (GATT) تړون وشو چې د نړۍ ترنیمایي زیاتو هېوادونو لخوا لاسلیک شو . د سوداګرۍ نړیوال مرکز (ITO) چې د (GATT) تړون په وسیله په ۱۹۶۴م کال کې تاسیس شوی د مخ پر وده هېوادونو سره مرستې کولې ، چې په پایله کې یې اوس هېوادونه کولی شي د سوداګرۍ په چارو کې اسانتیاوې راولي ، خو دا اسانتیاوې په سوسیالستي هېوادونو کې نه وې ، ځکه هلته سوداګري د حکومتونو په انحصار کې وه .

باندینۍ سوداګري د حکومتونو ترمنځ د بېلابېلو ترانسپورتي وسایلو لکه هوایي ، ځمکنیو او اوبیزو وسیلو په مرسته ترسره کېږي . په نړیواله سوداګرۍ کې د چین اقتصادي چټک پرمختګ په نړیواله سوداګرۍ کې په پرله پسې توګه پراختیا کړې ده .

داسې معلومېږي چې اوبیزه سوداګري تر ټولو ارزانه ، مصوءونه او غوره سوداګري ده . په سوداګرۍ کې ابناګانې او کانالونه ډېر مهم رول لري . په دې ډول سوداګرۍ کې د سویز کانال چې د ترافیکو د حجم له پلوه ډېر غوره کانال دی چې په کېندلو سره یې د اروپا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال لوېديځ او هند تر منځ سوداګريزې چارې غښتلې شوې . همدارنګه د پانامې کانال هم په نړيواله سوداګرۍ کې غوره رول لوبوي چې په مرسته يې د شمالي امريکا ختيځې برخې او اروپا د امريکا لويديځو برخو او د جنوبي امريکا لوېديځو برخو سره ونښته . په همدې ترتيب د کيل کانال هم په نړيواله سوداګرۍ کې رغنده رول لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱.برتانیې د شمالي امریکا جنوبي سیمو ته ولې د نیو انګلینډ ایالت په پرتله زیاته ترجیح ورکوله ؟

۲.ادم سمت په کوم ډول سوداګرۍ ټینګار کولو ؟

۳. بهرنۍ سوداګري کومې غټې ستونزې لري ؟

۴.د سوداګرۍ انحصاري بشپړه ستونزه په کومه پېړۍ کې وه په بېلګو کې یې وښایاست ؟

۵ـ په ۱۸۸۵م کال کې د کانګو حوزې تړون د کومو هېوادونو تر منځ پر کومو موضوعاتو شوی و ؟

۶. د GATT تړون کله ، چېرته او پر کومو موضوعاتو شوی و ؟

۷.ترکیي ابناګانې کومې او د طارق ابنا سره یې ارزښت پرتله کړئ ؟

۸. دکوچک کاینارجي تړون څنګه تړون و ؟

۹. د سویز کانال د چالخوا او د کومې کمپنۍ په مرسته جوړ شوی ؟

۱۰.د سویز کانال په کېندلو سره د کومو سیمو تر منځ سوداګریزه پراختیا راغله ؟

۱۱ـد پانامې کانال چېرته موقعیت لري او دچا لخوا کېندل شوی ؟

۱۲.د پانامې کانال د کومو سیمو تر منځ سوداګریز پول په بنه دی؟

۱۳. د کیل کانال چېرته او د چالخوا کېندل شوی ؟

۱۴. ازاد بندرونه یعنې څه؟

۱۵.په نړۍ کې د ازادو بندرونو غوره بېلګې کوې دي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶ـ ازاد ښارونه په څه معنی دي ؟

۱۷ـ د ازاد ښارونو بېلګې کومې دي ؟

۱۸ـ نړیوال سیندونه کوم دي واضح یې کړئ ؟

۱۹ـ د راین سیند چېرته او په سوداګرۍ کې یې ونډه څنګه ده ؟

۲۰ـ د میوز سیند ارزښت په سوداګرۍ کې واضح کړئ ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوم څپرکی

نړیوالې اړیکې او باندینی سیاست

د- حکومتي واحدونو او نا دولتي اساسونو تړولې متقابلې چارې او کړنې او همدارنګه د ملتونو ترمنځ چلندونو ته نړیوالې اړیکې وایي .کیدای شي ووایو چې له لرغوني یونان او هند څخه بیا تر منځنیو پیړیو او همدارنګه په نویو پیړیو کې د نړیوالو اړیکو په اړه نظریې ورکړل شوي دي، البته د ځینو هغو پوهانو په آند چې نړیوالې اړیکې د ملي واحدونو ترمنځ د اړیکو پر بنسټ تعریفوي، دا پدیده او مطالعه یې له ۱۶۴۸م کال راپدېخوا ښودلې .

ځینې وايي چې د نړیوالو اړیکو پدیده د شلمې پیړۍ په دریمه لسیزه کې لومړی د امریکا په پوهنتون هارورد (Harward) او کلمبیا کې دیوې پوهنتوني رشتې په ډول منځته راغله . او د دویمې نړیوالې جګړې وروسته یې خپل ځان ته ځانګړې بڼه غوره کړه.

د (۱۹۳۰م) کال را پدیخوا په دې برخه کې نظري لید لورو باندې تعرضونه د پاملرنې وړ وګرځیدل او د نړیوالو اړیکو په یوې پایدارې ریشتې بدله شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې د نظر خاوندان چې د حقوقي اوسياسي علومو د متفكرانو تر اغېزې لاندې دي په دې آند دي چې په دې رشته کې د نظر ورکولو عناصر د ګروسيوس او بوفنداف حقوقپوهانو په اثارو او د اراسموس،سالي، ماكياولي، هيوم او روسو په شان ځېړونكو په ځېړنو او همدارنګه د سياستمدارانو لكه د بسمارک په ياد داشتونو کې ليدل کېږي.

دا ډول نړيوالې اړيکې له لومړۍ نړيوالې جګړې وړاندې تر زياته په اروپايي كادرونو استوارې وې . او د هغه عصر غوره مسايل لكه مستعمرې، سوله او جګړه، تړون جوړونه او بلاک جوړونه، دکړکيچونو لمنځه وړل او نړيوال اقتصاد يې په برکې نيول . مګر له لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته ددې جوړښت زوال پيل شو او د دوولسيزو په موده کې اروپا له دې كړۍ ووتله، او يو نوی بل نظم پر ملګرو ملتونو ټولنې حکمفرما شو.

د نړيوالو اړيکو، نړيوال سياست او بانديني سياست توپير په دې کې دی چې نړيوالې اړيکې د ملګرو ملتونو په برخه کې د حکومتونو دکړنو مجموعه او د موسيسو او غير دولتي شرکتونو فعاليتونه هم په کې رانغښتي وي، مګر نړيوال سياست د يو هېواد د کړنو رفتار او د نورو هېوادونو عکس العمل يا ځواب ويلو ته ويل کېږي . او په واقعيت کې د هېوادونو په کړنو محدود دی . حال دا چې بانديني سياست د يو هېواد تصميم نيونه د بېروني اړيکو په برخه کې ګڼل کېږي .

۱.۷. بانديني سياست

د حکومتي تصميم نيوونكو په وسيله له پخوا څخه يوه طرحه شوې ستراتيژي چې موخه يې د ټاكلو موخو لاس ته راوړل، د ملي ګټو په چوكاټ او په بانديني چاپيريال کې بانديني سياست ګڼل کېږي . بانديني سياست يو لړ ملي ګټو او موخو د تر سره کولو تامين او ټاكلو ته شامل دی . چې په نړيواله صحنه کې د هېوادونو لخوا تر سره کېږي .

همدارنګه کېدی شي بانديني سياست د يو هېواد نوښت او يا د يو بل هېواد د کړنو پر وړاندې عكس العمل وي. بانديني سياست د داخلي سياست غځول دي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باندینې سیاست مفهوم په هر هېواد کې د تصمیم نیونې د ارزیابۍ، ترسره کولو او تدوین پوري تړلی وي، چې د هغه هېواد له ځانګړي دیدګاه څخه ،د پولو اخوا جنبه پیدا کوي . په بله ژبه باندینی سیاست د یو هېواد په داخل کې فرمول بندي کېږي او د ملي سیاست سره ژوندی او دوامداره تړاو لري . په حقیقت کې دیو هېواد باندینی سیاست د خپل مسوولیت په توګه تدوین او تنظیموي . دا ډول مسوولیت د هغو واکونو او تکالیفو پر اساس چې بنسټې قانون د باندیني سیاست او نورو هېوادونو سره د تړاو له مخې ټاکلي تر سره کېږي (۳۳ : ۱۴۷،۱۴۸).

۲.۷. د نړیوالو اړیکو د پیدایښت انګیزې

ملتونو د نړیوالو اړیکو د منځته راوړلو غوره انګېزې په لاندې ډول ښودلي دي .

۱- دملګرو ملتونو دصحنې دوه قطبي کیدل او د دوو لویو نړیوالو ځواکونو (امریکا او پخواني شوروي اتحاد)اتومي او مسلح کیدنې رقابتونه.

۲- مذهبي، سیاسي، نژادي، نشنلیزم او د سیاسي مختلفو مکتبونو ایډیالوژیانې.

۳- د تکنالوژۍ پراختیا او پرمختیا.

۴- ملګرو ملتونو د هېوادو یو له بل سره اقتصادي، سیاسي، نظامي سازمانونو جوړول او یو ځای کیدل.

۵- د الیکترونیکي علومو او ارتباطاتو خارق العاده پرمختګ.

۶- په ملګرو ملتونو او ټولو نړیوالو سازمانونو کې د خپلواکو هېوادونو د غړیتوب زیاتوالی .

۷- د وګړو زیاتیدل.

۸- تر سلطې لاندې ټولنو کې د ازادۍ غوښتنې غورځنګونو منځته راتګ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹- د دوو لويو ځواکونو د اتومي سلاحګانو لرلو له امله توازن، او دنړۍ د نورو قدرتونو تر منځ د سلاحګانو (وسلو) پرمختګ او پراختيا او د درېيم نړيوال جنګ ويره.

۱۰- د دوو نړيوالو جګړو منځته راتګ، سيمه ايزو جنګونه او ټول نړيوال اختلافات.

۱۱- د پرمختللو او غريبو هېوادونو د وګړو ترمنځ د ژوند نا انډولتوب (۲۰ : ۱۶۰،۱۶۱).

۳.۷. دنړيوالو اړيکو غوره تيوري ګانې

د نړيوالو اړيکو غوره تيوري ګانې په لاندې توګه دي.

۱.۳.۷. دنړيوالو اړيکو نظريې

دنړيوالو اړيکو تيورګانې کولای شو په ټوليزه توګه په لاندې ډول ډلبندي کړو.

الف. د همکارۍ نظريې

د همکارۍ د فرضيې پر اساس هېوادونو کړنې او اړيکې په کې شاملې وي. په دې برخه کې د ټولپالنې، په ګډه کار کول، يو د بل سره يو ځای‌توب او د سولې څېړنې اړيکې په کې شامل دی.

ب. د لانجو او جنجالونو نظريې

چې په کې د لانجو حل او د ځواکونو توازن نظريې شاملې دي.

ج . د ملګرو ملتونو د نظام نظريې

چې د سيستمونو او يو ځای توب تيوريګانې په کې شاملې دي (۲۰ : ۱۶۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

که څه هم نړیوالې اړیکې د ځینو په آند ډیر لرغونتوب لري ، د دوی په آند نړیوالې اړیکې د لرغوني یونان او هند څخه راپیل او غزیدلې دي ، خو د ځینو په آند چې د نړیوالو اړیکو پدیده د ۲۰ مې میلادي پیړۍ په دریمه لسیزه کې د امریکا هارورد او کلمبیا پوهنتونونو کې د یوې پوهنتوني څانګې په توګه رامنځته شوه .

له نړیوالې جګړې مخکې د نړیوالو اړیکو غوره موضوعګانې ، مستعمره ،سوله ، جګړه ، تړون ، بلاک جوړونه ...او داسې نورې وې . مګر له لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته ددې جوړښت زوال پیل شو .

نړیوالې اړیکې د نړیوال سیاست او باندیني سیاست سره ډیر توپیر لري او باید چې یو د بل سره ګډوډ نه شي او یو د بل پر ځای و نه کارول شي . یعنې په دې معنی چې نړیوالې اړیکې د حکومتونو د کړنو ټولګه ده او همدارنګه حکومتي او نا حکومتي موسیسو کړنې په کې رانغښتې وي .

د نړیوالو اړیکو منځته راتلو غوره انګیزې ډیرې دي ، خو ډیری یې د دوو لویو ځواکونو په اتومي وسلو نه سمبالښت ، مذهبي ، سیاسي ، نژادي او د مختلفو نظریو مکتبونو جوړیدل ، د تکنالوژۍ پرمختګ او داسې نور وو .

نړیوالې اړیکې ځانګړې تیوریګانې لري چې د همکارۍ تیوري ، د لانجو او جنجالونو حل تیوري او د ملګرو ملتونو د نظام نظریې یې غوره او بنسټیزې وې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. نړیوالې اړیکې په کومه معنی دي ؟

۲. نړیوالې اړیکې د مضمون او د یوې بیلې څانګې په توګه لومړی ځل په کوم پوهنتون کې د پوهنتونې څانګې په توګه رامنځته شو؟

۳. تر لومړۍ نړیوالې جګړې وړاندې د نړیوالو اړیکو غوره موضوعګانې کومې وې ؟

۴. د نړیوالو اړیکو ، نړیوال سیاست او باندیني سیاست تر منځ توپیرونه کوم دي ؟

۵. د باندیني سیاست مفهوم څه دی ؟

۶. د نړیوالو اړیکو د منځته راتلو څو غوره انګیزې کومې دي ؟

۷. د تکنالوژۍ پراختیا او پرمختګ څنګه د نړیوالو اړیکو د منځته راتلو غوره انګیزه کیدی شي ؟

۸ـ د وګړو زیاتېدل څنګه دنړیوالو اړیکو د منځته راتلو غوره انګیزه کیدی شي ؟

۹ـ دنړیوالو اړیکو له مخې د همکارۍ تیوري واضح کړئ؟

۱۰ـ دنړیوالو اړیکو له مخې دلانجو او جنجالونو حل نظریې یعنې څه ، واضح یې کړئ ؟

۱۱ـ دنړیوالو اړیکو له مخې د ملګرو ملتونو د نظام نظریې په څه معنی دي واضح یې کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

داطلاعاتو سیاسي جغرافیه

یو د لومړنیو کتابتونو له ډلې چې د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې په باره کې په لویدیځه نړۍ کې خپور شوی دی، د انګلیسي محقق انتوني سمت د نړیوالو اړیکو کتاب دی، چې د "د اطلاعاتو جیوپولیتیک : پر نړۍ د لویدیځ فرهنګي سلطې څرنګوالی" تر سرلیک لاندې په ۱۹۸۰م کال کې په لندن کې په چاپ ورسېدو او فارسي ژبې ته هم اړول شوی دی.

په ۱۹۸۰م لسیزې کې سیاسي جغرافیې د نظامي او ټولنیزو مطالعاتو برخې ته لاره ومونده ، د ۱۹۸۰ م په لسیزه کې د اړیکو او اطلاعاتو نړیوالې صحنې ته د سیاسي جغرافیې د مفهوم بیا ځلې رانژدې توب ، کیدای شي په سیاسي جغرافیې کې د پراخو بدلونونه او د نړۍ دسیاست په برخه کې د اطلاعاتو او اړیکو ارزښت وبولو. په هغه مهال کې زیاتره ټینګار په خبري رسنیو، راډیو او تلویزوني کانالونو و، لکه چې د هغه مهال پنځو لویو خبري رسنیو (اسوشیتد پرس، یوناتیدپرس، انټرنیشنال، فرانس پرس او تاس) د شمالي نړۍ په ښه جوړونه کې غوره رول ولوبولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اطلاعـاتو سیاسـي جغرافیـه د هېـواد فضـایي مطالعـه ده چـې د اطلاعـاتو تولیـد ، وېش او لګښت د هغې د پولو جوړوونکو په عنوان حسابېږي . او پـه دې متحرکه فضاء کې د هر سیاسي موجودیت د اغیز لرونکي پـه څیر د اطلاعـاتو د تولیـد، توزیـع او مصرف پـه برخه کې یو والی لري .

۱.۸. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې ځانګړنې

۱.۱.۸. خوځښتوب

د اطلاعـاتو سیاسي جغرافیـې تـرډېره د ځمکې فضـاء ځېړي چـې د دوديـزې ثـابتې جغرافیـې پـه پرتلـه د خوځښـت لرونکـې ده. نـو نـه شـو کـولای يـوه ځـانګړې بشـپړه پولـه اطلاعاتي – سیاسي ویش بندی لپاره ترسیم یا وټاکو ځکه فضاء تل د بدلون او خوځښت په حال کې ده .

۲.۱.۸. ځانګړې مرز بندي

د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د سیمو پولې د دوديزې جغرافیې د ښکاره پولـو بر عکس د اطلاعاتو او خبرونو تولید. توزیع او مصرف پر بنسټ رامنځته کېږي . په دې معنی چې د اطلاعاتو د توزیع ، لګښت او تولید مرکزونه د دنیا په سیاسي ، ټولنیزو او اقتصادي معادلاتو کې اغېزمن او قانوني ټکي ګڼل کېږي .

۳.۱.۸. د اطلاعاتو د جریان لوری نیونه

د دوديـزې جغرافیـې بـرخلاف چـې لـه شـمال– جنـوب، شـرق او غـرب او دې تـه ورتـه ډولـو څخـه تشـکیل شـوی وه، د اطلاعـاتو پـه سیاسـي جغرافیـې کـې زیـاتره پاملرنـه شـمال، جنوب او مرکزپورې راټوله شوې ده. (۲۰ : ۵۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸.۱.۴. د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د څېړنې سیمې د اطلاعاتو د متخصصینو لپاره

۱- د اطلاعاتو د ملي، سیمه ایزو او نړیوالو جریانونو پلټل (څېړنه) او د اغیزمنو لاملونو پیژندل یې.

۲- د هېوادونو علمي رول په منځته راتلو کې د اغیزمنو سیمو او سرچینو او د وګړو د پیژندلو په برخه کې څېړنه او مطالعه کول.

۳- د هغو لارو په اړه مطالعه چې د پولو او انحصاري ځایونو بیرون اطلاعات لاس ته راوړي.

۴- د اطلاعاتي اخلاقو په اړه مطالعه کول د اطلاعاتو د تحمیل په مقابل کې د اطلاعاتو رواجول.

۵- د ټولنې د مشرانو پر مهاجرت د اغیزمنو لاملونو د مودلونو پیژندل.

۶- د اطلاعاتي زده کړې د پرمختګ لپاره د لارو پیدا کول او ددې په لاس ته راوړلو کې د اساتیداوو لپاره د انټرنیټ د محتوا جوړول(ایضاً : ۵۱).

۸.۲. اطلاعات او نړیوال‌توب

د اطلاعاتو د روابطو نړیوالتوب په برسیره کې ګورو چې دا دوه پدیدې یو د بل سره دوه ګونې رابطې لرې له یوه لورې اطلاعات په نړیوال توب کې ځانګړی ځای او رول لري او له بله پلوه نړیوال توب اطلاعاتو ته لاس رسي کې د زیاتوالی د لامل په توګه ارزښت لري.

کیدای شي تعبیر کړو چې وګړي د اطلاعاتو په لرلو سره مشارکت او همکاری ته هڅېږي چې د هغې په پایله کې نړیوالتوب د عینیت کیدو په حال کې دی. نړیوال توب هم پخپله د اړیکو د پراختیا، چټکتیا، اساتنیا او هڅونې لامل ګرځیدلی شي (۲۰ : ۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

په ۲۰ مې میلادي پېړۍ کې یعنې په ۱۹۸۰م کال کې سیاسي جغرافیه په دې وتوانېده چې نظامي او ټولنیزو خپرونو ته لاره پیدا کړي ، په هغه مهال کې تر ډیره ټینګار په خبري رسنیو کېدو لکه رادیو ، تلوېزیون او داسې نور.

د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې غوره ځانګړنې حرکت یا خوځښت ، یعنې د اطلاعاتو سیاسي جغرافیه د ځمکې فضاُ څېړي چې تل د خوځښت په حال کې ده . همدارنګه د اطلاعاتو سیاسي جغرافیه ځانګړې مرزبندي لري چې د ښکاره پولو بر عکس د اطلاعاتو او خبرونو تولید ، توزیع او مصرف پر بنسټ بڼه پیدا کوي .

همدارنګه د اطلاعاتو سیاسي جغرافیه خپله پاملرنه تر ډیره بریده شمال-جنوب او مرکز پورې تړي . اطلاعات د نړیوال توب لپاره ډیر حتمي دي دا دوه پدیدې یو تر بله دوه اړخیزې اړیکې لري چې په لنډه داسې ویلی شو چې نړیوال توب په خپله د اړیکو د پیدایښت ، غزېدو ، چټکتیا او هڅونې لامل ګرځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱ـ د اطلاعـاتو سیاسي جغرافیې په اړه لـومړي ځل د چا لخوا تـرکوم سرلیک لاندې کتـاب لیکل شوی؟

۲ـ په ۱۹۸۰م لسیزه کې د اړیکو او اطلاعـاتو صحنې تـه د سیاسي جغرافیې بیا ځلې ورننژدې توب د څه لامل شو؟

۳ـ په ۱۹۸۰مه لسیزه کې د اطلاعاتو په برخه کې تر ډیره ټینګار په څه شي کېدو ؟

۴ـ د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې ځانګړنې کومې دي ؟

۵ـ د اطلاعاتو سیاسي جغرافیې د څېړنې سیمې د اطلاعـاتو د متخصصینو لپاره په څه معنی دي ؟

۶ـ اطلاعات او نړیوال توب څه مفهوم لري ؟

۷ـ اطلاعات د نړیوال توب لپاره څه ارزښت لري ؟

۸ـ وګړي د اطلاعاتو په لرلو سره څنګه نړیوال توب ته رسېږي ؟

۹ـ نړیوال توب اطلاعاتو ته څه اړتیا لري ؟

۱۰ـ نړیوال توب د څه لامل ګرځي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهم څپرکی

په نړۍ کې غوره سیاسي او اقتصادي ټولنې

نن ورځ د نړۍ وګړي په دې آند دي چې سیمه ییز او نړیوال تړونونه د نړۍ د هېوادونو ترمنځ د اختلافاتو د پایښت لامل ګرځي. سره له دې چې متاسفانه اوس هم په نړۍ کې د هېوادونو ترمنځ مخالفتونه او کړکېچونه شتون لري او یا دا چې د ځینو همکاریو پراختیا او پرمختیا هم د همدې مخالفتونو پر بنسټ را منځته شوې، د بېلګې په توګه د اروپایي همکارۍ تړون(OEEC) چې له ۱۹۴۹م کال راپدېخوا یې د لوېدیځې اروپا هېوادونو د اقتصادي بیا راژوندي کولو په برخه کې غوره رول درلود. حال دا چې ددې طرحې بنسټېزه موخه چې په ۱۹۴۷م کال کې د امریکا متحده ایالاتو د بانډینیو چارو وزیر جورج مارشال لخوا وړاندیز چې، د ځواکمنو متحدینو او په اروپا کې له اقتصادي پلوه پرمختللي هېواد شوروي اتحاد سره د سوړ جنګ لرلو په تړاو وه.

په هر صورت له دویمې نړیوالې جګړې وروسته یو له ځانګړتیاوو څخه ددې ډول تړونونو رامنځته کولو لپاره په ټوله نړۍ کې لپاره هڅې وې، دا تړونونه بنایي د ځانګړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

موخو لکه اقتصادي ، کلتوري ، ټولنيزو او سياسي لپاره جوړ شوي وي ، مګر په ټوله کې ټول دا ډول تړونونه پورتنۍ يادې شوې ټولې موخې پالي .

په لنډو ويلی شو دا چې ددې ډول تړونونو په رامنځته کولو کې جغرافيايي عوامل هم غوره او اغېزمن رول لري ، نو له همدې امله د هغوی لوستل او پلټل په سياسي جغرافيې کې د ارزښت وړ ګڼل کېږي .

د نړېوالې سولې او امنيت ټينګښت او د سياسي اقتصادي او فرهنګي همکاريو رامنځته کول د بشر اساسي اړتياوې او پخوانۍ هيلې دي.خو د نړېوالې سولې د ټينګښت لپاره هلې ځلې له يوه داسې بنسټ پرته چې دغه موخه په کې تحقق ومومي ناشونی وې.

په پخوانيو پېړيو کې نړيوالې اړيکې د دولتونو پر دوه يا څو اړخيزو اړيکو ولاړې وې که څه هم په ۱۹مه پېړۍ کې د نړيوالو همکاريو د تنظيم او انسجام په موخه د ويانا او برلين کنګرو له لارې ډېرې هڅې وشوې خو دومره مثبتې و نه برېښېدې بلکې يوازې د اروپا په‌لويه وچه کې محدودې پاتې شوې.

د بشري ټولنې له پرمختګ او د دولتونو ترمنځ د هر اړخيزو همکاريو اړتيا ته په پام سره د عادلانه اړيکو په چوکاټ کې د يوې رښتينې سولې او ثبات لپاره اړتيا ليدل کېده. په همدې اساس له لومړۍ نړيوالې جګړې وروسته د نړېوالې ټولنې د ټولو غړو په ګډون‌يو نړيوال سازمان جوړ شو . ددغه سازمان چې د دولتونو ترمنځ د نړديوالې په موخه يې هڅې کولې په خپل جوړښت کې د ځينو نيمګړتياوو له امله و نه شو کړای چې د دويم‌نړيوال جنګ د خونړې توپان مخه ونيسي .خو د ملتونو ټولنې له ماتې او نيمګړتياوو سره سره د يوه نوي نړيوال بنسټ د جوړېدو اړتيا له منځه لاړه نه شوه بلکې دوه برابره‌شوه .د دويمې نړيوالې جګړې ګټونکو په دې باور چې د نړيوالې سولې او امنيت‌يوازېنۍ لار د يوه نوي بنسټ جوړول دي د (ملګرو ملتونو) سازمان يې جوړ کړ ، هغه‌بدلونونه چې د ملګرو ملتونو سازمان له تشکيل وروسته رامنځته شوي دي د دولتونو په داخلي نظام او نړيوالو اړيکو کې يې د پام وړ بدلونونه راوستي دي. ددې ترڅنګ چې د ملګرو ملتونو سازمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثبتې لاسته راوړنې لرلې ، باید یادونه وکړو چې دغه سازمان ځینې نیمګړتیاوې هم لري چې له دې جملې د یو شمېر هېوادونو پر وړاندې د امنیت شورا دوه ګونی چلن د نړیوال نا انډوله اقتصاد په مخنیوي کې پاتې راتلل د نړیوالو حقوقو د پلي کولو لپاره د کافي اجرایوي ضمانت نشتوالی او نور....

په هر حال د نړیوالو سازمانونو پدیده د معاصرې نړیوالې ټولنې له غوره برخو څخه یوه ده او داسې ورځ نشته چې خلک د ډله ییزو رسنیو له لارې د هغوی له فعالیتونو خبر نه شي .

۹.۱. د اروپا اتحادیه

د اروپایي اتحادیي European Union (EU) پیدا ایښت او تاریخچه

که څه هم د اروپایي اتحاد د جوړېدو په اړه ځیني مؤرخین وایي، چې آن د روم امپراتورۍ پر مهال هم دا ډول فکر موجود و، خو په دې برخه کې لومړنۍ عملي هڅه په ۱۸۱۵م کال کې مقدس اتحاد (Holy alliance) ګڼل کېږي (۳۴: ۲۰۲) .

دروم امپراتوري چې په مدیترانې سمندرګي کې متمرکزه وه ، د څو دلایلو په لرلو سره نشو کولی چې د اروپا اتحادیي وړ تمثیل وکړي . دې دوه سیاسي ادارو یو ډول جغرافیایي موقعیت نه لرلو. د روم په امپراتورۍ کې داسیا او افریقا ډیرې برخې ورګډې وې ، خو دالمان پراخې برخې ، سکندنویا ، سکاټلینډاو د اروپا ختیځې برخې پکې نه وې نغښتل شوې . د روم امپراتورۍ د زور او ځوا ک په مرسته پراختیا پیداکړې وه ، دمرکزي ایالت لخوا اداره او کنترولېده .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

په ۱۹مه پېړۍ کې هم د یو شمېر پوهانو له خوا د اروپا د یووالي موضوع ډېره مطرح وه او په همدې ترڅ کې د اروپایي هېوادونو ترمنځ د سوداګریزې راکړې ورکړې په برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو شمېر تړونونه او هوکړه لیکونه هم لاسلیک شول چې له دې ډلې په ۱۸۶۰م کال کې د انګلستان او فرانسې ترمنځ د ازادې راکړې ورکړې تړون د یادولو دی (۳۴: ۲۰۲).

د لومړۍ او دویمې نړیوالو جګړو تر سختو ورانیو وروسته داروپا اتحادیې د جوړېدو لپاره انګېزې زیاتې شوې ، دا انګېزې د اروپا د بیا رغونې او په اروپا کې د بل شوني جنګ د لمنځه وړلو لپاره وې. دا ډول احساسات د فولادو او ډبرو سکرو ټولنې په جوړېدو چې دالمان ، فرانسې ، ایټالیې او بنې لکس اتحادیې (بلژیک ، هالنډ او لوګزامبورګ) هېوادونو لخوا جوړه شوه ، چې دپارس تړون ۱۹۵۱م کې لاسلیک او د ۱۹۵۲م کال په جولای کې عمل ته راووته .

له لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته دا ډول تړونونه د اقتصادي ټولنو په چوکاټ کې ترسره کېدل. په همدې لړ کې د ګمرکي چارو د همغږۍ په موخه په ۱۹۲۱م کال کې د بلجیم لوګزامبورګ اقتصادي ټولنه رامنځته شوه. په ۱۹۹۴م کال کې د هالند په یو ځای کېدو سره دغه ټولنه د بېنې لکس (Benelux) په نوم یاده او د پخوانۍ ټولنې ځای ناستې شوه. خو له دویمې نړیوالې جګړې وروسته د اروپا جنګ ځپلي وضعیت او د شوروي په مشرۍ سوسیالیستي خوځښتونو د یوې منظمې اروپایي ټولنې جوړېدو ته لار پرانیسته او دغه پلان یې یقیني کړ. بالاخره همدې موخې ته د رسېدو په پار په نظامي برخه کې د شمالي اتلانتیک تړون یا ناټو سازمان جوړ شو .همدغه راز په اقتصادي او سیاسي برخو کې د اروپا د اقتصادي همکاریو سازمان او د اروپا شورا رامنځته شول.

په ۱۹۴۵م کال کې د سویډن فنلینډ او ناروې په نوښت د سکاندنویا په نوم ټولنه جوړه شوه چې له مخې یې د کارقوه په دې ټولنه کې ازاده وګڼل شوه (۳۴ : ۲۰۲).

په ۱۹۴۷م کال کې د انګلستان لومړي وزیر چرچیل المان او فرانسه د اروپا یووالي ته وهڅول او ټول اروپایي هېوادونه یې په دې برخه کې همکارۍ ته را وبلل. د شیومن پلان (schumann plane) پر بنسټ د اروپایي هېوادونو ترمنځ خبرې اترې پیل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۵۱م کال کې د بلجیم، لوګزامبورګ، هالند، فرانسې او ایټالیا په ګډون اروپايي ټولنې د ډبرو سکرو او پولادو تړون لاسلیک کړ، چې دا کار د اروپا د یووالي په لور لومړنی ګام وبلل شو.

د ۱۹۵۵ کال په جون کې د لوېدیځې اروپا د ډبرو سکرو او پولادو ټولنې د غړو هېوادونو د بهرنیو چارو وزیرانو په هغه کنفرانس کې چې په مسینا (messina) کې جوړ شوی و، د اروپا د بشپړ یووالي په موخه یو پرېکړه لیک تصویب کړ او همدغه راز یوې ځانګړې کمېټې ته دنده وسپارل شوه ترڅو د اروپا ګډ بازار او اټومي بنسټ د جوړېدو په اړه یوه طرحه چمتو کړي. ځانګړې کمېټې د یوه کال په ترڅ کې تر دقیقې ارزونې وروسته طرحه چمتو او په ۱۹۵۶م کال کې یې اړونده مرجعې ته وسپارله (۳۴ : ۲۰۲)..

د لوېدیځې اروپا د ډبرو سکرو او پولادو ټولنې د غړو هېوادونو د بهرنیو چارو وزیرانو په ۱۹۵۶م کال کې په خپله غونډه کې هغه اصول چې ځانګړې کمېټې چمتو کړي وو، د یادو دوه ټولنو په تړون کې د پیل نقطې په توګه وپېژندل شول. یاده طرحه د کار په موخه په بروکسل کې نړیوالې کمېټې ته وړاندې شوه او یادې کمېټې بالاخره د ۱۹۵۷م کال په مارچ کې طرحه بشپړه او د شپږو هېوادونو یعنې لوېدیځ المان، فرانسې، ایټالیې، بلجیم، لوګزامبورګ او هالند له خوا تر تصویب وروسته د ۱۹۵۸م کال په جنورۍ کې د اجرا وړ وګرځېده (ایضاً : ۲۰۳).

د لومړي تړون له مخې د (اټومي انرژۍ اروپايي) ټولنه تأسیس شوه. ددې سازمان د جوړېدو بنسټیزه موخه د هېوادونو ترمنځ د معلوماتو د شریکولو، اټومي انرژۍ او د راډیو اکټیف صنعت په برخو کې د اسانتیاوو برابرول وو.

دویم تړون چې د روم تړون په نوم یادېږي او له لومړي تړون وروسته چې د ایټالیا په پلازمېنه روم کې لاسلیک شو، له مخې یې اروپايي ټولنه رامنځته شوه. یاد تړون شپږ څپرکي، ۲۴۸ مادې، درې ضمیمې او ۳۱ پروتوکولونه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپا اقتصادي ټولنې له تأسيس وروسته په سياسي، اقتصادي او نظامي برخو کې د اروپايي ټولنې د جوړېدو په موخه غړو هېوادونو خپلې هڅې چټکې کړې. په همدې لړ کې د ۱۹۹۱م کال د ډسمبر په لسمه د هالند په ماسټریخت کې د اروپايي هېوادونو په ګډون د يوه کنفرانس په ترڅ کې د اروپايي ټولنې تړون (treaty of european union) لاسليک شو او د ۱۹۹۳م کال د نومبر په لومړۍ نېټه د اجرا وړ وګرځېد .ددې تړون ډېره برخه د روم له تړون څخه، چې په ۱۹۵۷م کال کې لاسليک شو؛ اخيستل شوې ده.

د ماسټریخت په تړون کې د اروپا اقتصادي ټولنې بنسټيزې موخې داسې بيان شوې دي.

۱. د اروپا دوامداره اقتصادي او ټولنيز پرمختګ، اقتصادي يو والی او د ګډ پولي واحد رامنځته کول.

۲. د ګډ بهرني سياست او امنيت له لارې د نړيوال هويت خپلول.

۳. د ګډ تابعيت پر بنسټ د غړو هېوادونو د اتباعو له حقوقو او ګټو ملاتړ او ساتنه.

۴. د عدلي او قضايي جوړښت په برخه کې نږدې همکاري (۳۴ : ۲۰۳).

د اروپا اتحاديې څرنګوالی

د اروپااتحاديه تر ډېره يوه نړيواله ټولنه ده ، ديو فدرال دولت په څېر د فوق ملي بين الدولتي عواملو د مختلط ترکيب څخه يو پيوند او څو رګه جوړښت دی. د اروپا د اتحاديې قوانين الزامي او جبري دي او د غړو هېوادونوپه داخلي قوانينو تفوق او برتري لري .

داروپا اتحاديه يوه اقتصادي – سياسي اتحاديه ده چې اوسمهال له ۲۷ اروپايي هېوادونو جوړه ده ، چې نږدې ۵۰۰ مليون وګړي لري . ځينې نور هېوادونه لکه آيسلنډ او کرواسي هم داروپا اتحاديې د غړيتوب لپاره ميلان لري . داروپا اتحاديي سرچينه د اروپا اقتصادي ټولنې ته چې په ۱۹۵۷م کال کې د روم هوکړه ليک په مرسته د شپږو اروپايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېوادونو ترمنځ تشکیل شوې وه ؛ رسېږي. دغه ټولنه یوازې یوه اقتصادي ټولنه وه ، له هماغه مهال راهیسې د نویو غړو په زیاتېدو سره د اروپا اتحادیه پراخه شوه .

په ۱۹۹۳م کال کې دماستر ریخت تړون د ننني اتحادیې د قانوني چوکاټ بنسټ کېښودو . دغې اتحادیې په ۱۹۹۹م کال کې ګډپولي واحد د یورو(Euro) په نوم رامنځته کړ چې تر دې مهاله په ۱۹ هېوادونو کې دهغوی د ملي پولي واحدونو ځای نیوونکی شوی دی. ددې اتحادیي ۲۱ غړي د ناټو ټولنې غړیتوب هم لري .

بېرونی ګډ سیاست اوامنیت د اروپا د درې ګونو ستنو له ډلې دویمه ستن ده ، ددې اتحادیي ترمنځ په زیاترو هېوادونو کې ګمرکي تعرفې له منځه تللي . د اروپا اتحادیي د وګړو ترمنځ تګ راتګ د کارونو، پانګې اچونې او د مسافرتونو شونتیاوې زیاتې کړې دي .

د اروپا اتحادیې غوره اداري له اروپایي شورا ، د اروپایي اتحادیي شورا ، د اروپا کمېسیون ، د اروپا محکمه ، د اروپا پارلمان ، د اروپا مرکزي بانک او دمحاسباتو له دیوان څخه عبارت دي .

له ۱۹۷۹م کال راپدېخوا ددې اتحادیې غړي د غړو هېوادونو د استازو په مرسته ټاکل کېږي ، په هرو پنځو کلونو کې یکې یو ځل ټاکنې کېږي ، چې ددې اتحادیي ټول غړي هېوادونه کولی شي پکې ګډون وکړي او رایه ورکړي .

ددې اتحادیې چارې تر ډېره ټولنیز سیاستونه تر پوښښ لاندې راولي . له اقتصادي سیاسته نېولې تر بېرونیو ، دفاع ، کرنې او سوداګرۍ چارو پورې پکې تر سره کېږي . دځوا ک پراختیایې په بېلابېلو خواووکې توپیر لري . په ځینو حوزو کې اتحادیه د فدراسیون په څېر کړنې کوي ، دبېلګې په توګه په پولي ، کرنیزو ، سوداګرۍ ، چاپیریال ساتنې اقتصادي او ټولنیز سیاست په مسایلو کې او په نورو حوزو کې لکه په بېرونیو چارو کې د یو نړیوال جوړښت په څېر ځواک لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

برتانیه د ۲۰۱۶م کال د جون په ۲۳مه دیوې ټولپوښتنې وروسته له دې اتحادیې ووتله . او اوسني غړي یې اتریش، بلجیم، بلغاریه، کرواسي، قبرس، چک جمهوریت، ډنمارک، استوني، فنلنډ، فرانسه، المان، یونان، مجارستان، آیرلنډ، ایټالیا، لتوانیا، لیتوني ،لوګزامبورګ، مالت، هالنډ، پولنډ، پرتګال، رومانیه، سلواکیه، اسلووني، اسپانیه، او سویډن هیوادونه دي. لکه په (۱.۹) نقشه کې چې یې غړي هیوادونه ښودل کیږي.

(۱.۹) نقشه : داروپا اتحادیې غړي هیوادونه.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

د اروپایي ټولنې موخې

د روم تړون د دویمې مادې له مخې د اروپایي ټولنې موخې په دې ډول بیان شوې دي:

۱.د ګډ بازار رامنځته کول.

۲.د سوداګرۍ په برخه کې د یوې ګډې پالیسۍ ټاکل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.د غړو هېوادونو ترمنځ ازاد تګ راتګ.

۴.د کرنې په برخه کې د یوې ګډې پالیسۍ ټاکل.

۵.د لېږد رالېږد په برخه کې د یوې ګډې پالیسۍ ټاکل.

۶.د ګډ بازار د پرمختګ په موخه د غړو هېوادونو د قوانینو همغږي کول.

۷.د کارګرانو د ژوند د کچې لوړولو په موخه د اروپا د پانګې اچونې مرستندویه صندوق جوړول.

۸.د ټولنې د اقتصادي ودې په موخه د پانګونې لپاره د یوه اروپایي بانک جوړول.

۹.د اقتصادي پالسیو همغږي کول او په غړو هېوادونو کې د تادیاتي بیلانس ساتل.

۱۰.په بازار کې د سالم رقابت د تضمین په موخه د یوه سیستم رامنځته کول.

په ۱۹۹۵م کال کې اروپایي ټولنې ته د اتریش، فنلینډ او سویډن په راتګ سره د ټولو غړو ترمنځ د شنګن (schengen) تړون لاسلیک شو.

د ۱۹۹۵م کال د شنګن تړون له مخې چې د اوه هېوادونو ترمنځ لاسلیک شو، د غړو هېوادونو ترمنځ په ازاد تګ راتګ هوکړه وشوه او ژمنه وشوه چې له کوم خنډ پرته به د خپلو خلکو پر مخ داخلي پولي خلاصې پرېږدي. وروسته نور هېوادونه هم له دې تړون سره یو ځای شول، چې تر ۲۰۰۸م کال پورې شنګن تړون ۱۵ غړي لرل. اتریش، بلجیم، ډنمارک، فنلینډ، فرانسه، المان، ایټالیا، یونان، لوګزامبورګ، هالند، ناروی، آیسلینډ، پرتګال، هسپانیه او سویډن د یاد تړون رسمي غړي دي (۳۴ : ۲۰۳-۲۰۵).

د اروپا اتحادیې د جوړېدو تاریخي بهیر

له دویمې نړیوالې جګړې وروسته او هغه پېښې چې جنګ کې مخې ته راغلې او هغه تجربې چې په هغه مهال کې د اروپایي هېوادونو په وسیله احساس شوې، څو اروپایي هېوادونو لېوالتیا درلوده چې یو له بله سره مرسته وکړي ترڅو د نورو احتمالي سختو

(c) ketabton.com: The Digital Library

جگړو له رامنځته کېدو څخه مخنیوی وکړي . له همدې امله شپږ و هېوادونو په ۱۹۵۲م کال د " پولادو او ډبرو سکرو اروپايي ګډ بازار " بنسټ کېښود. هغوی غوښتل چې د پولادو او ډبرو سکرو چې دنظامي صنايعو لپاره غوره خام مواد وو ؛ دتولید په کار کې یو له بل سره مرسته وکړي . همدارنګه د دوی هڅه وه تر څو له همدې لیارې ددې مخه ونیسي چې یو هېواد بیا خپلې وسله خونې بیاسمبال کړي ، دا د اروپا اتحادیې په رامنځته کېدو کې لومړی ګام و. دامرستې په ۱۹۵۸م کال کې نورې هم پراخې شوې او نور توکي ، خدمات او پانګه اچونې هم پکې راونغښتل شوې . وروسته دې ټولو مرستو د ګډبازار نوم خپل کړ.په ۱۹۹۳م کال کې ګډبازار د اروپا په اتحادیې واوښتو ، دامهال د غړو هېوادونولپاره ددې شونتیا برابره شوه تر څو وکړی شي په ګډه توګه د بیروني سیاست په مسایلو کې اقدام وکړي . له هماغه مهاله تر ننه پورې ۱۵ نور هېوادونه هم داروپااتحادیې غړي شول .

داروپا اتحادیه په ۱۹۹۰ یمه لسیزه کې

په ۹۰یمه لسیزه کې د اروپا په لویه وچه کې د پراخو بدلونونو او هغو اړیکو په اړه چې دې لوې وچې په نړیواله کچه ترسره کول شاهدیو. دسړې جګړې ترختمېدو او د کمونستي بلاک له ټوټه کېدو و روسته په دې لویه وچه کې پراخ بدلونونه منځته راغلل . د ۹۰یمې لیسیزې په لومړیو کې دبرلین دیوال ونړول شو، داروپاسیاسي وېش کم رنګه شواو کربنې له منځه ولاړې ، او ټول نړیوال دیوې واحدې ار وپاشاهدان شول. اروپایي هېوادونو دشوروي اتحاد په ټوټه کېدو سره داسې شرایط برابرکړل چې دخپل باندیني سیاست د اولویتونوپه کې یې ټولپالنه راوسته او په همدې لسیزه کې اروپايي هویت بڼه بدله کړه . د ۱۹۹۱م کال په دسمبرکې دماستړ ریخت دتړون په لاسلیک کولوسره د اروپا اتحادیه جوړه شوه او د اروپايي ټولنې ځای ناستې شوه. دماستړ ریخټ د تړون په لاسلیک کولوسره اروپایي اتحادیه د اروپايي شورا تر څارنې لاندې د دولتونو او هېوادونو له مشرانو متشکله شوه. د ماستړ ریخت تړون داروپايي اتحادیې په تړون سره د اروپایي اتحادیې موسس تړون ګڼل کېږي ، چې داروپايي ټولنې د غړو هېوادونود دولتونو دمشرانو له خوا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹۹۱م کال په دسمبر کې تصویب او په ۹ د فبروري ۱۹۹۲م کې لاسلیک شوه او د ۱۹۹۵م کال راپدېخوا واجب الاجرا شوه (ایضاً : ۲۰۳-۲۰۵).

داروپااتحادیه په ۲۰۱۰ لسیزه کې

د اروپااتحادیې د اروپا د ختیځ او جنوب پرلور د پراختیا پروګرام وروسته له خبرو له لارې رامنځته شو.په ۲۰۰۴م کال کې لس نور هېوادونه لکه لهستان (پولنډ)، مجارستان ، چک جمهوریت، اسلوونی ، قبرس ، سلواکیا ، ستونیا ، لتوانیا او مالت د اتحادیې د شرایطوپه منلو سره د ۲۰۰۴م کال د مئ په لومړۍ نېټه ددې اتحادیې سره یوځای شول ، چې له امله یې داتحادیې د غړو شمېر ۲۵ ته پورته شو. د لسو ختیځو ، مرکزي او جنوبي اروپایي هېوادونو په یوځای کېدو سره د اروپایو والی تر پخوا ډېر زیات شو.

د ۲۰۰۷م کال له پیله بلغارستان ، او رومانیه ورسره یو ځای شول او کرواسي ، مقدونیه ، البانیه او ترکیه هم په وروستي پړاو کې وو.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

۲.۹.افریقایي ټولنه

افریقایي ټولنه ((African Union(AU)) په ۲۰۰۱م کال کې د افریقا د یو والي سازمان او د افریقا اقتصادي ټولنې د یوځای کېدو په پایله کې رامنځته شوه. د یادې ټولنې مرکز د ایتوپیا په پلازمېنې ادیس ابابا کې موقعیت لري.د افریقایي ټولنې تاریخ د افریقایي دولتونو ټولنې ته ورګرځي چې په پیل کې د یوه کنفرانس په کچه و، دغه کنفرانس دهغه مهال د غنا ولسمشر قوام نکرومه په نوبت په ۱۹۶۰مه لسیزه کې جوړ شوی و.له دې وروسته د افریقا د یووالي په موخه بل ګام په ۱۹۶۳م کال کې د ایتوپیا د وخت ولسمشر هایله سلاسي په هڅو د افریقا د یووالي ټولنې جوړول و.د یاد سازمان د جوړېدو اصلي موخه له افریقایي ولس څخه ملاتړ او د هغوی سیاسي ازادي وه ، چې دا مهال لا د اروپایي هېوادونو د استعمار او ښکېلاک

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بند کې وو. دغه راز د افریقا د یووالي ټولنې بله موخه، پر یوه سیاسي مرکز د ټولو افریقایي هېوادونو راټولول او متحد کول وو.

په ۲۰۰۲م کال کې د افریقا د یووالي سازمان پر اساسنامې له سره کتنه وشوه او په همدې کال کې د یوې غونډې په ترڅ کې چې د سویلي افریقا په دوربان ښار کې جوړه شوې وه ، د همدې سازمان او د افریقا د اقتصادي ټولنې د اتحاد په پایله کې افریقایي ټولنه تأسیس شوه. دغه ټولنه له مراکش پرته ۵۳ افریقایي غړي هېوادونه لري.

افریقایي ټولنه په لاندې پنځه اصولو ولاړه ده .

۱. د غړو هېوادونو بشپړه برابري.

۲.د نورو په کورنیو چارو کې نه لاسوهنه .

۳.د افریقایي هېوادونو ټاکلو پولو ته درناوی او نه بدلون .

۴.د خبرو، منځګړیتوب او جوړجاړي له لارې د افریقایي هېوادونو ترمنځ د ستونزو سوله ییزحل .

۵.د افریقایي هېوادونو لپاره د سیمه ییزو ځانګړنو ټاکل او د همکارۍ په موخه د سیمه ییزو جوړښتونو رامنځته کول .

دغه ټولنه د خپلو اوږد مهاله پلانونو په لړ کې په پام کې لري چې د افرو (Afro) په نوم ګډ افریقایي پولي واحد او افریقا له لویې وچې څخه د دفاع په موخه ځانګړی پوځ جوړ کړي (۳۴ : ۲۱۹– ۲۲۰).

دافریقایي ټولنې غړي هېوادونه په دې توګه دي : الجیریا، انګولا، بنین، بوتسوانا، بورکینا فاستو ، بوروندای ، کیپ ورد، کامرون ، دمنځنۍ افریقا جمهوریت ، چاد، کوموروس، کوټ ډی او ایر، دکانګو دموکراتیک جمهوریت، جیبوتي ، مصر، استوایي کینیا ، ایریتریا ، ایتوپیا ، ګابون، ګانا، ګامبیا ، ګوینیا ، کینیا ، لېسوتو، لایبریا ، لیبیا ، مدغاسکر، مالاوي ، مالي ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

موریتانیا، موریتوس، مراکش، موزمبیق، نامیبیا، نایجر، نایجریا، کانګوجمهوریت، روانډا، عربو صحرا، ساوتومي او پرنسا او سینګال. د یادولو ده چې مراکش په ۲۰۱۷م کال کې د دې ټولنې غړیتوب ترلاسه کړی.

۳.۹. عربو ټولنه

د عربو اتحادیه یا د عربي هېوادونو ټولنه(Arab leaque) چې بشپړ نوم یې د عربو هېوادونو اتحادیه دی، په عربي ژبه کې ورته " الجامعه الدول العربیه " ویل کېږي ، یو نړیواله سیمه ییزه اتحادیه ده چې غړي یې د اسیا جنوب لوېدیځ اود افریقا د شمال عربان دي . دا اتحادیه د ۲۲ عرب ژبې هېوادونو لخوا جوړه شوې ده چې لس هېوادونه یې افریقایي او نور ۱۲ هغه یې اسیایي دي .

دعربو ټولنه ۱۹۴۵م کال کې د اردن، سوریې ، عراق، سعودي عربستان، مصر او یمن هیوادونو لخوا په قاره کې رامنځته شو. د عرب لیګ غړي سعودي عربستان، بحرین، عربي متحده امارات، سوډان، جیبوتي، کومور، سومالیه، فلسطین، اردن، مراکش، لیبیا، عراق، لبنان، سوریه، تونس، الجزایر، قطر، عمان، کویټ، مصر، موریتانیا او یمن دي. پردې سربیره وینزویلا، اریتره، برازیل او هند هېوادونه ددې ټولنې ناظرین دي.

په عربي ټولنه کې ټول هغه عربي هېوادونه شامل دي چې له دویمې نړیوالې جګړې وروسته خپلواک شول. یاده ټولنه اوسمهال ۲۲ غړي لري، چې په اسیا او افریقا کې پراته ټول عربي هېوادونه په کې شامل دي (۳۴ : ۲۲۵).

په ۱۹۷۹م کال کې مصر اسرایلو سره د جوړجاړي او د دیوید کمپ له امله له دې ټولنې ووېستل شو ، ددې ټولنې پلازمېنه له ۱۹۵۷ څخه تر ۱۹۷۹م کلونو پورې په قاهره کې و ، چې د مصر هېواد دتعلیق کېدو له امله یې پلازمېنه تونس ښارته ولېږدول شوه. په ۱۹۸۹م کال کې د مصر هېواد بیا ځلې ددې ټولنې غړیتوب ترلاسه کړ او پلازمینه هم ورته بېرته ولېږدول شوه. (۱۳ : ۵۳۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اتحادیه ۲۲ اصلي او ۴ ناظر غړي لري . دسوریې غړیتوب په یاده اتحادیه کې له ۲۰۱۱م کال له نومبر څخه راپدیخوا په ځوړند حالت کې دی.

(۲.۹) نقشه : دعرب هېوادونو ټولنې غړي.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D8%B9%D8%B1%D8%A8

د عرب لیګ د جوړېدو بنسټیزې موخې د عربي هېوادونو یو والی او په سیاسي ، اقتصادي ، فرهنګي، ټولنیزه ، روغتیایي، مخابراتي، معلوماتي او قضایي برخو کې د خپل منځي همکاریو پیاوړي کول دي. همدا راز د سیاسي فعالیتونو همغږي کول ، د خپلواکۍ او ملي واکمنۍ او د غړو هېوادونو د ګټو ساتنه او دفاع هم د عربي ټولنې له موخو څخه دي.

د ټولنې غړو په ۱۹۵۰م کال کې ناټو ته ورته په خپلو کې یو دفاعي تړون هم لاسلیک کړ. په کلتوري برخه کې په ۱۹۴۷م کال کې د عربي ټولنې د غړو ترمنځ د یوه تړون له مخې د یو علمي کنفرانس جوړول او د محصلینو او استادانو ترمنځ اړیکې د ټولنې له موخو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغې ټولنې په اقتصادي برخه کې هم مهم فعالیتونه ترسره کړي دي، چې له دې جملې د عرب پراختیایي بانک جوړول، د عربي سمندري شرکت پرانیستل، د عربو د نفتو د نل لیکې شرکت جوړول او اقتصادي مالي کمېسیون جوړول د یادولو دي .په ۱۹۵۳م کال کې د سوداګریزې راکړې ورکړې په برخه کې د غړو ترمنځ یو تړون هم لاسلیک شو(۳۴ : ۲۲۶) .

۹.۴. د اروپا شورا

داروپا شورا چې په انګلسي کې ورته Council of Europe وایي ، د اروپا د یووالي لپاره ډیر ه پخوانۍ ټولنه ده ؛ چې په ۱۹۴۹م کال کې جوړه شوې . ددې شورا بنسټ د وګړو په واکمنتیا ، بشر حقوقو ، د قانون پلي کولو او له فرهنګي همکاریو څخه دګټې اخستنې پر پراختیا او غښتلتیا ایښودل شوی دی.

داروپا شورا (Council of Europe) د هغه خوځښت لاسته راوړنه وه چې د یوې متحدې او یو موټي اروپا په منظور د دویمې نړیوالې جګړې وروسته کلونو کې پیل شو . دا ټولنه چې یوه مشورتي سیاسي ټولنه ده ، په ۱۹۴۹م کال کې د لندن تړون په لاسلیک کولو سره چې د بنی لکس(Benelux) ، ډنمارک ، فرانسې ،آیرلینډ ، ایټالیې ، ناروې ، سوېډن او انګلستان هېوادونو په وسیله رامنځته شوه ، له هغه مهال را وروسته ټولټال ۴۷ هېوادونه لري د مالتا ،قبرس ، ترکیې او یو شمېر د مرکزي او ختیځې اروپا هېوادونو هم ددې شورا غړیتوب ترلاسه کړ . پټه دې نه وي چې یاده ټولنه د اروپا اتحادیې (European Union) څخه په بشپړه توګه توپیر لري . ددې سازمان غوره ارګان د وزیرانو شورا ده چې د غړو هېوادونو حکومتونو ته د مشورې او تصمیم نېولو ځواک لري . پارلماني اسامبله چې د غړو هېوادونو د پارلمانونو استازي په کې ګډون لري او رییس یې د یو کال لپاره ټاکل کېږي . ددې شورا مرکز د فرانسې په ستراسبورګ (Strasborurg) ښار کې ځای لري . ددې ټولنې رسمي ژبې انګلیسي او فرانسوي دي . ددې شورا فعالیتونه د"بشر حقوقو اروپایي محکمې" په جوړولو سره د بشر حقوقو په ساحه کې دي . دې سازمان د اروپایي هېوادونو ترمنځ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همکاریو او یو الي راوستو په موخه تر ننه پورې له ۸۰ زیاتو تړونونو په تصویبولو بریالي شوي دي (۴ : ۱۳۳، ۱۳۴).

د ۱۹۴۶ او ۱۹۴۷ م کلونو ترمنځ په اروپا کې بېلابېل سیاسي خوځښتونه رامنځته شول، چې په دې لړ کې د فدرالي اروپا ټولنه، د اروپایي لیګ ډله، د اروپایي متحده هېوادونو سوسیالیستي غورځنګ او د اروپا د یووالي لیبرالیست غورځنګ د یادولو وړ دي. دغو سازمانونو په ۱۹۴۸م کال په لاهای ښار کې کنګره جوړه کړه چې اوسمهال د اروپایي شورا (کنګرې) په‌نوم یادېږي. په یاده کنګره کې یوه ګډه اعلامیه تصویب شوه چې څلور مهم اصول په‌کې په‌لاندې توګه بیان شوي دي.

۱- د اروپا متحد کول، ۲- د بشري حقونو د میثاق تصویب، ۳- د اروپایي محکمې جوړول ۴- د پارلماني اسامبلې (غونډې)جوړول.

د لاهای کنګرې د پرېکړو پر اساس د اروپا شورا تأسیس‌شوه او په ۱۹۴۹م کال کې ددې شورا بنسټ‌لیک په‌لندن ښار کې د غړو هېوادونو له‌خوا لاسلیک شو.

که څه هم په پیل کې د سازمان د واکونو پر سر د انګلستان، فرانسې او بلجیم ترمنځ د نظرتوپیر و، خو وروسته ستونزه حل‌شوه او په ۱۹۴۹م کال کې د لسو غړو (فرانسې، آیرلینډ، بلجیم، ډنمارک، ایټالیې، لوګزامبورګ، هالند، ناروې، سویډن او انګلستان) له‌خوا د اروپا د شورا اساسنامه لاسلیک شوه (ایضاً: ۱۳۳، ۱۳۴)..

ددې شورا غړي هېوادونه لکه المان، اذربایجان، البانیه، اندورا، اتریش، ارمنستان، اسپانیه، ستونیا، سلواکیه، اسلوني، انګلستان، اوکراین، ایټالیا، ایرلینډ، ایسلنډ، بلجیم، بوسنیا او هرزه‌ګونیا، بلغاریه، پرتګال، ترکیه، چک، ډنمارک، روسیه، رومانیه، سان مارینو، سوېډن، سوېس، فرانسه، فنلنډ، قبرس، کرواسیا، ګرجستان، لاتویا، لوګزامبورګ، لهستان (پولینډ) لیتوانیا، لختن‌شټاین، مالت، مجارستان، مقدونیه، مولداویا، ناروی، هالنډ، او یونان چک جمهوریت، صربستان، موناکو او مونټنګرو او ۸۰۰ ملیون وګړي لري (۱۳ : ۵۴۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دامریکا متحده ایالات ، کاناډا ، واتیکان ، مکسیکو او جاپان هېوادونه ددې شورا ناظرین‌دي . ددې شورا د ناستې ځای د فرانسې په ستراسبورګ کې دی ، اوفرانسوي او انګلسي يې رسمي ژبې دي . تر ۲۰۱۲م کال پورې ټول ۴۷ اروپايي هېوادونه له بلاروس ، قزاقستان او واتیکان څخه پرته ددې شورا غړي ګڼل کېدل . بلاروس او قزاقستان دبشر حقوقو د نقص په دلیل سره ددې شورا د غړو سره نه دي یوځای شوي .

بنسټګر هېوادونه ورو‌ستي غړي

(۳.۹) نقشه : د اروپا شورا غړي

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D9%88%D8%B1%D8%A7%DB%8C_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7

وروسته یونان په ۱۹۴۹ ، ترکیه په ۱۹۵۰ ، جمهوري فدرالي المان په ۱۹۵۱، اتریش په ۱۹۵۶ ، آیسلینډ په ۱۹۵۷ ، قبرس په ۱۹۶۱ ، سویس په ۱۹۶۳ ، مالټ په ۱۹۶۵ ، پرتګال په ۱۹۷۶ ، هسپانیا په ۱۹۷۷ ، لېختن‌شتاین په ۱۹۷۸، سن مارینو په ۱۹۸۸او فنلینډ په ۱۹۸۹ کال کې له دې شورا سره یو ځای شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يادونې وړ ده، چې په ياده شورا کې واتيکان يو او اسراييل دوه ځارونکي غړي لري .د اروپا شورا درې څانګې لري لکه د د وزيرانو کمېټه، پارلماني غونډه او سکرتريت.

بايد يادونه وکړو، چې د اروپا شورا داخلي جوړښت د نړيوال سازمان له داخلي جوړښت سره بشپړ توپير لري. په زياتره نړيوالو سازمانونو کې شورا او اسامبله د يوه ډيپلوماتيک کنفرانس بڼه لري چې د هېوادونو استازي په کې برخه اخلي او دا استازي له خپلو اړوندو هېوادونو څخه دستور اخلي، خو د اروپايي شورا د وزيرانو کمېټه او غونډه(اسامبله)د نړيوالو سازمانونو له اسامبلې او شورا سره ښکاره توپير لري، ځکه يوازې د وزيرانو شورا عادي جوړښت لري او اسامبله د غړو هېوادونو له استازو څخه جوړه شوې ده.

۱ -**د وزيرانو کمېټه**: د وزيرانو کمېټه د غړو هېوادونو د بهرونيو چارو له وزيرانو څخه جوړه شوې ده چې يو کلاسيک ډيپلوماتيک مقام ګڼل کېږي. د وزيرانو کمېټې پرېکړې الزامي بڼه نه لري، خو د غړو هېوادونو له خوا تر تصويب وروسته لازمي دي.

۲ -**پارلماني اسامبله** : پارلماني اسامبله د شورا مشورتي ارګان دی .دا چې د پارلماني اسامبلې غړي نه د دولتونو او نه د ولس استازي دي، يعنې د غړو هېوادونو دغه استازي د خپلو ولسونو له لوري د اروپا پارلمان ته ټاکل شوي نه دي، نو له همدې امله هغه اصول چې د اسباملې استازو ته ټاکل شوي، دا دي چې اسامبلې ته بايد د غړو هېوادونو له مقننه مجلسونو څخه استازي وټاکل شي.

په پارلماني اسامبله کې د څوکيو ونډه د هر هېواد د استازو د شمېر په تناسب ټاکل کېږي. په اسامبله کې د څوکيو وېش د برابرۍ پر ډيپلوماتيک اصل نه دی ولاړ، بلکې دا وېش تر ډېره سياسي برېښي چې نړيوال قدرتونه په کې زياته برخه لري. وېش په لاندې ډول دی:

فرانسه، المان، برتانيا او ايټاليا هر يو ۱۸ څوکۍ

هسپانيا ۱۲ څوکۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکیه لس څوکۍ

بلجیم، پرتګال، یونان او هالند هر یو اوه څوکۍ

اتریش، سویډن او سویس هر یو شپږ څوکۍ

ډنمارک او ناروې ته څلور څوکۍ

آیرلینډ درې څوکۍ

آیسلینډ، قبرس، لوګزامبورګ، مالت او لختن ستاین ته درې څوکۍ

او سان مارینو ته دوه څوکۍ ځانګړې شوې دي.

۳ -سکرتریت: د اروپایي شورا سکرتریت له یوه منشي، دوه مرستیالانو او له یو شمېر نړیوالو کارکوونکو څخه جوړ شوی دی د شورا له خوا ترسره شوي مهم فعالیتونه یې په لاندې توګه دي:

په ۱۹۵۰م کال کې د بشري حقونو اروپایي تړون، په ۱۹۵۱م کال کې د اروپا د کرنیزې ټولنې جوړول، په ۱۹۵۷م کال کې د اختلافونو د سوله ییز حل تړون، په ۱۹۶۱م کې د اروپا د ټولنیز منشور تصویبول، په ۱۹۵۵ او ۱۹۷۷ کلونو کې د ترهګرۍ ضد مبارزې په برخه کې د ډوبلین او سټراسبورګ تړونونه، په ۱۹۸۷م کال کې د شکنجې، جزاګانو او غیر انساني کړنو د مخنیوي تړون، په ۱۹۸۵م کال کې د معماري اثارو د ملاتړ تړون لاسلیک او په ۱۹۸۶م کې د نادولتي نړیوالو سازمانونو د حقوقي شخصیت پېژندنې تړون لاسلیکول د شورا له مهمو فعالیتونو څخه دي (۳۶ : ۱۹۹، ۲۰۰).

۹ .۵. لوېدیځې اروپا اتحادیه

د لوېدیځې اروپا اتحادیه چې په انګلسي کې ورته Western European Union وایي په ۱۹۴۸م کال کې دبروکسل د تړون په لاسلیک د پنځه لوېدیځو اروپایي هېوادونو (انګلستان، فرانسې ،بلژیک ، هلنډ او لوګزامبورګ) یعنې دپانګه لرونکو هېوادونو بلاک

(c) ketabton.com: The Digital Library

لخوا د سوړ جنګ په اوږدو کې د چکوسلواکیا د ۱۹۴۸م کال په کودتا کې ستالیني شوروي ته په چکوسلواکیا کې د نه مداخلې له امله ؛دغه اتحادیه جوړه شوه.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7%DB%8C_%D8%BA%D8%B1%D8%A8%DB%8C

بله موخه يې پر لوېديځ المان ټارنه او د دغه هېواد په دويم ځلې له مسلح کېدو څخه مخنيوی و . ددې ټولنې کلتوري او ټولنيز فعاليتونه په ۱۹۶۰م کال کې د اروپا شورا ته وسپارل شول، په داسې حال کې چې نظامي چارې يې ناټو ته وسپارل شوې . دا ټولنه اوسمهال زياته فعاله نه ده .

ددې ټولنې نورې موخې په ختيځې ،لوېديځې او مرکزي اروپا کې د بشر حقوقو او سولې خوندي کول وو . د ۱۹۹۰م کال په پسرلي کې ددې ګروپ غړو هېوادونو په بن کې جلسه وکړه او پرېکړه وشوه ،ترڅو د دموکراسۍ د تحکيم او د ازاد بازار د غښتلي کولو به همکاري کوي (۴ : ۱۵۵).

د ۲۰۱۱م کال د جون په ۳۰مه دا اتحاديه رسماً منحل شوه. د لوېديځې اروپا اتحاديه په لومړيو کې د شوروي اتحاد د تهديد پر وړاندې دفاعي اتحاديه ګڼل کېده ، خو دشمالي اتلس (ناټو) د تړون د جوړېدو وروسته چې ټول غړي يې په هغې کې ور ګډشول ، هغه چارې چې په لومړيو کې د لوېديځې اروپا په غاړه وې ؛ دناټوپه غاړه شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

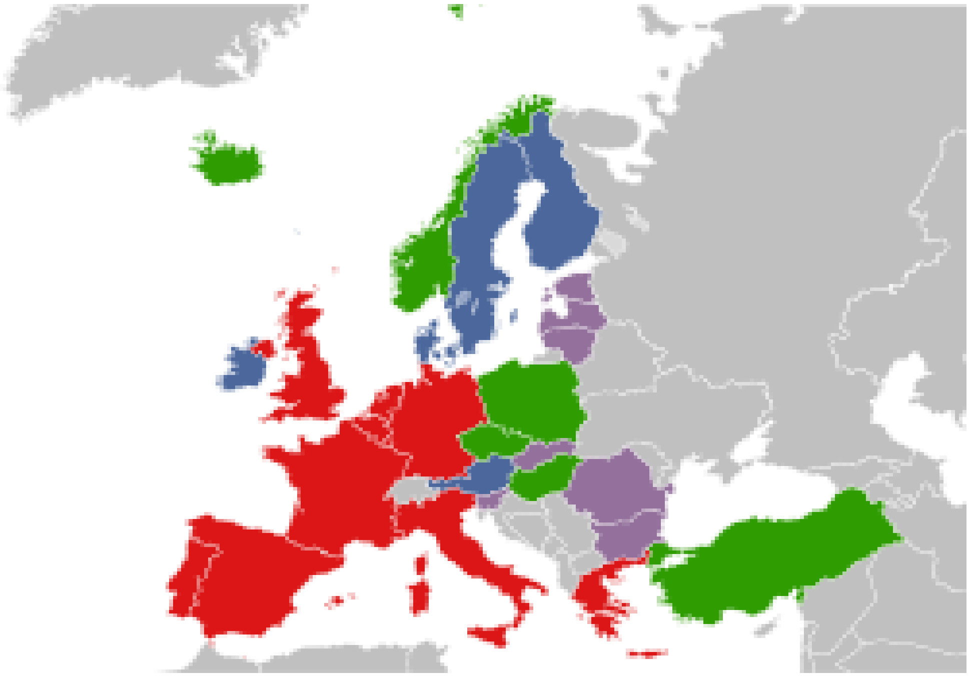

Members • Associate members • Observers • Associate partners

(۴.۹) نقشه: دلوېديځې اروپا ټولنې غړي

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%BE%D8%A7%DB%8C_%D8%BA%D8%B1%D8%A8%DB%8C

۹.۶. د مشترک المنافع ټولنه

د مشترک المنافع ټولنه یا د همګټو هېوادونو ټولنه چې پکې ازاد هېوادونه ګډون لري او تر ډېره پورې د اقتصادي ګډو علاقو پر بنسټ منځته راغلی. دا ټولنه په ۱۹۳۱م کال کې د ((دبرتانیې همګټو هېوادونو)) په نوم د هغو هېوادونو په اړه چې نوي ازادۍ ته رسېدلی و د همکارۍ د پاينښت او پر هغوی د انګلستان د نفوذ لپاره جوړه شوه، د هېوادونو ورځ تر بلې د ازادۍ له امله ددې ټولنې نوم هم بدلیدو. په ټوله کې ددې ټولنې غړي ددې ټولنې سره دوه ډوله اړیکې لري، ځینې هېوادونه یې د انګلستان بادشاه یا ملکه دخپل هېواد د رهبر په توګه مني چې عمدتاً د هغوی حکومتي سیستم د ټولواک په وسیله پر مخ بېول کېږي چې عمومي ټولواک یې د انګلستان دبادشاه یا ملکې په وسیله ټاکل کېږي، دویمه ډله هغه هېوادونه دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د انګلستان بادشاه یا ملکه د مشترک المنافع ټولنې د ریسس په توګه په رسمیت پېژني او ددې ډول هېوادونو حکومتي نظام جمهوري وي (۱۳ : ۵۴۲).

دمشترک المنافع ټولنه (هم ګټو هېوادونو اتحادیه) چې په انګلسي کې ورته Commonwealth of Nation وایي له ۵۴ ازادو هېوادونو څخه جوړه شوې ده ، چې له موزمبیق اوکامرون څخه پرته نور ټول یې د برتانیې مستعمره وو. دا هېوادونه د ځمکې دکرې د وچې برخې ۳۰ سلنه زمکه او ۳۰ سلنه وګړي لري . ددې ارګان د هېوادونو د همکارۍ چوکاټ د سنګاپور د اعلامیې پر بنسټ چې په ۱۹۷۱م کال کې دبشر حقوقو ، فردي ازادۍ ، برابرۍ ، دموکراسۍ ، ازادې سوداګرۍ ،نړیوالې سولې او څو اړخیزه همکارۍ لپاره یې بنسټ کېښودل شو.

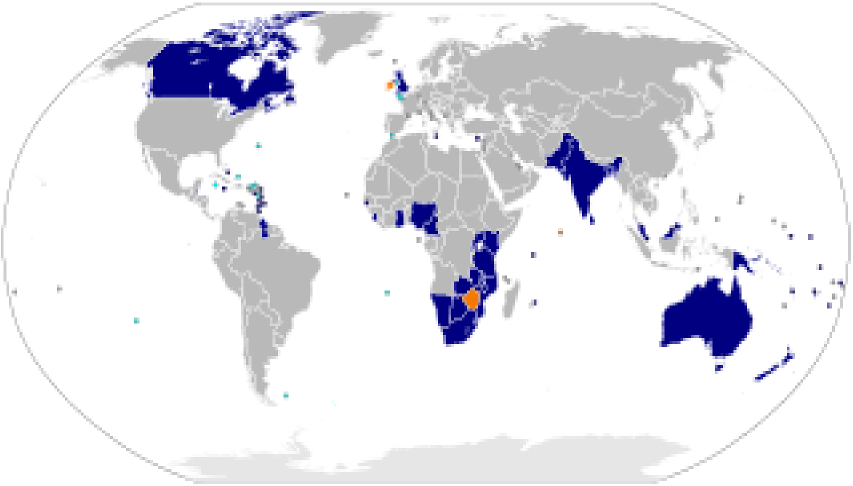

(۵.۹) نقشه : مشترک المنافع (هم ګټو) هېوادونه.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D9%85%D8%B4%D8%AA%D8%B1%DA%A9%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%81%D8%B9

دغه ټولنه د ۵۴ خپلواکو هېوادونو د خپلې خوښې ټولنه ده ، چې مطلق اکثریت هېوادونه یې د انګلستان پخوانۍ مستعمرې دي . د انګلستان بادشاه په سمبولیکه توګه ددې ټولنې ریاست پر غاړه لري ، په داسې حال کې چې په عمل کې یې ریاست یو نفر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکرتر جنرال په غاړه لري او مرکز يې په لندن کې موقعيت لري . دا ټولنه سياسي اتحاديه نه ده او په همدې بنسټ انګلستان هيڅ ډول کنترول پر دې ټولنې او يا يې پر غړو نه لري .

د کامنولت اصطلاح د لومړي ځل لپاره په ۱۸۸۴م کال د لارد روزبري Lard Rosebery په وسيله په جنوبي استراليا کې د اديلايد ښار د کتنې پر مهال وکارول شوه . له ۱۸۸۷م کال را وروسته د برتانيې د لومړيو وزيرانو او د هغو د استعمارلاندې هېوادونو لخوا کنفرانسونه جوړېدل . يو له دې کنفرانسونو څخه په ۱۹۲۶م کال کې په لندن کې جوړ شو چې د بالفور (Balfour) د اعلاميې په څېرولو پای ته ورسېد (دې اعلاميه د بالفور د اعلاميې سره چې په ۱۹۱۷م کال کې خپره شوې چې په کې برتانيې په فلسطين کې د يهودي دولت له تشکيل څخه خپل ملاتړ ښودلی و ؛ توپير درلود). په دې اعلاميه کې ويل شوي و چې برتانيه او د هغې دومينين (Dommenion) هېوادونه يو له بل سره برابر حقوق لري او يو د بل په داخلي او بهرونيو چارو کې هيڅ ډول کنترول نه لري ، سره له دې چې په دې ټولو هېوادونو خپله وفاداري د برتانيې د تاج وتحت ته ښوده او د برتانيې په مشترک المنافع ټولنه کې يو له بل سره راغونډ شول . ددې اعلاميې محتويات بالاخره په ۱۹۳۱م کال کې په عمل کې پياده شول او په دې توګه د برتانيې د مشترک المنافع ټولنه منځته راغله .

له دويمې نړيوالې جګړې وروسته برتانيه په ډېرې چټکۍ سره مخ په زوال وه ، هېوادونه يو په بل پسې ازادۍ ته ورسېدل ، او ددې ټولنې غړي هېوادونه هم په کې ازاد شول . په ۱۹۴۹م کال کې ددې ټولنې نوم هم د مشترک المنافع ټولنې ته واوښت . برما په ۱۹۴۸م کال او عدن په ۱۹۴۷م کال کې هغه هېوادونه وو چې تازه ازادۍ ته رسېدلي وو او د خپلواکۍ اخېستلو وروسته دې ټولنې سره يو ځای نه شول .

د تحت الحمايه او تحت قيموميت سيمو څخه مصر په ۱۹۲۲م ، عراق په ۱۹۳۲م ، اردن په ۱۹۴۶م ، اسراييل په ۱۹۴۸م ، سوډان په ۱۹۵۶م ، کوېټ په ۱۹۶۱م ، بحرين په ۱۹۷۱م ، عمان په ۱۹۷۱م ، قطر په ۱۹۷۱م او عربي متحده امارات په ۱۹۷۱م کال کې هغه هېوادونه وو چې ددې ټولنې غړيتوب يې و نه منلو . د آيرلينډ جمهوريت وروسته له هغې چې په ۱۹۴۹م کال کې په جمهوريت بدل شو ؛ له دې ټولنې ووتو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۱۹۵۰م کال راوروسته د هند د وړاندیز پر بنسټ غړو هېوادونو ته حق ورکړل شو چې د انګلستان بادشاه د کامنولت د رییس په توګه له منلو پرته هم کولی شو چې په دې ټولنه کې خپل غړیتوب وساتي. سربېره پردې چې ددې ټولنې په ۱۶ غړو هېوادونو (انتیګوابار بودا، بهاما، بلیز، استرالیا، کاناډا، جمیکا، نوی زیلاند، پاپوایوګینې، سلیمان ټاپوګانو، باربادوس، ګرینا دا، سنت کیتس ونیوس، سنت لوسیا، سنت وینسنت وګرینادین، تولاو او انګلستان) کې اوس هم د انګلستان بادشاه ددې دولتونو د رییس په توګه منل شوی.

په ټولیزه توګه د نړۍ د نفوسو څلورمه برخه ددې ټولنې اړوند هېوادونو کې چې د نړۍ ۲۱ سلنه خاوره جوړوي او د ۱۶ سلنې په اندازه د نړۍ اقتصاد په واک کې لري؛ ژوند کوي.

ددې ټولنې یوازینی هېواد چې پخوا د انګلستان مستعمره نه و؛ موزمبیق دی چې په ۱۹۹۵م کال کې ددې ټولنې سره یو ځای شو. د زمبابوی هېواد په ۲۰۰۳م کال ورڅخه ووتو، او د فیجي غړیتوب په ۲۰۰۶م کال کې د تعلیق (ځوړند) حالت کې شو.

ددې ټولنې تر ټولو غوره د تصمیم نیولو مرجع ددې هېواد د حکومتونو د رییسانو جلسه(Commonwealth Head Of Government Meeting (CHOGM ده. چې هر کال کې یو ځلې ددې ټولنې په یو غړي هېواد کې دایرېږي او په کې د نړۍ پر غوره مسایلو اوبړدې خبرې کېږي.

ددې ټولنې لومړنۍ جلسه (ناسته) په ۱۹۷۱م کال کې د سنګاپور په ښار کې او د ۲۲ مه جلسه یې د ۲۰۱۱م کال په اکتوبر کې د استرالیا په پرت (Porth) ښار کې شوې وه. همدا راز ددې ټولنې د ۲۰۱۳م کال جلسه په سریلانکا، او د ۲۰۱۵م کال جلسه په موزمبیق کې وشي. د هرارې (Harare) په اعلامیه کې چې په ۱۹۹۱م کال کې لاسلیک شوه، ددې ټولنې ژمنه پر دموکراسۍ او پر مناسبو او مطلوبو حکومتونو وه چې د تایید وړ شوه. او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې پریکړه وشوه تر څو د هغو هېوادونو پر وړاندې چې ددې تصمیم پیاده کولو څخه سرغړونه وکړي ، ددې ټولنې د غړو هېوادونو له لوري به ورسره په ګډه کړنې کېږي .

ددې ټولنې هغه غړي هېوادونه چې د انګلستان بادشاه د دوی په هېواد کې د دولت د رییس په توګه نه پېژندل کېږي له بنګله دېش ، بوتسوانا ، بروناي ، کامرون ، قبرس ، ګامبیا ، ګانا ، ګیانا ، هند ، کینیا ، کریباتي ، لیسوتو ، مالاوي ، مالیزیا ، مالدیو ، مالتا ، موریتس ، موزامبیق ، نامیبیا ، ناورو ، نایجریا ، پاکستان ، ساموا ، سیشلز ، سیرالیون ، سنګاپور ، جنوبي افریقا ، سریلانکا ، سوازیلېنډ ، تونګا ، تانزانیا ، ترینیندادوباګو ، یوګندا ، او وانواتو څخه عبارت دي (۴ : ۱۵۴، ۱۴۶).

اوسمهال دویمه الیزابت ددې ټولو **۵۳**غړو هېوادونو ترمنځ د یووالي استازې ده . په دې اداره کې غړیتوب د سیاسي اتحاد په بڼه نه دی ، او ددې ادارې دیوې مشرې په توګه ددویمې الیزابت منل ، له برتانیې څخه د غړو هېوادونو د سیاسي پلوي په معنی نه دی.

له برتانیې پرته چې دویمه الیزابت خپله پکې حضور لري ، ددې اتحادیې په نورو غړو هېوادونو کې استازي معمولاً د هغه هېواد د لومړي وزیر په وړاندیز او د دویمې الیزابت په خوښه ټاکل کېږي .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D9%85%D8%B4%D

۷.۹. د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه

د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه هغه ټولنه ده چې په ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد د ړنګېدو سره په یو وخت د سپینې روسیې د منسک په ښار کې د روسیې ، سپینې روسیې ، او اوکراین هېوادونو لخوا یې بنسټ کېښودل شو او د قزاقستان د الماآتا د بیانیې د کتې پر بنسټ چې ۱۵ هېوادونو هغه لاسلیک کړی و ؛ رسمیت یې پیدا کړ .

ګرجستان هم ددې ټولنې سره په ۱۹۹۳م کال کې یو ځای شو . د شوروي اتحاد د ړنګېدو له مخې له ۱۵ جمهوریتونو څخه یوازې د بالتیک حوزې هېوادونو یعنې استونې ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاتویا او لیتواني په دې ټولنه کې له ورګډېدو څخه ځان ګوښه کړ. ددې ټولنې مقر د سپینې روسیې په منسک ښار کې دی (۱۶ : ۵۴۱).

دا ټولنه ((Commonwealth of independent states (CIS)) د شوروي اتحاد د ړنګېدو په درشل کې د دسمبر په ۷ مه ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد د ۱۱ پخوانیو جمهوریتونو په یو ځای کېدو سره منځته راغله، چې البته ځانګړې او ټاکلې موخې یې درلودې. په ټوله کې دې هېوادونو ویره درلوده چې یو له بله د بېلتون له امله یې ښایي اقتصاد هم سقوط وکړي.

د بالتیک بحیرې درې جمهوریتونو لکه استونیا، لتویا او لېتوانیا چې د یو څه وخت لپاره د شوروي اتحاد سره یو ځای او ځانونه یې د اروپایي هېوادونو له ډلې ګڼل؛ په دې سازمان کې یې له ګډون څخه مخ واړولو. ګرجستان چې داخلي جنګونو په کې پایښت درلود، یو وارې په ۱۹۹۳م کال کې ددې ټولنې سره یو ځای شو، مګر په ۲۰۰۹م کال کې یو ځل بیا له دې ټولنې بېل شو.

د مرکزي اسیا پنځه هېوادونه چې ددې سازمان د غړو ترمنځ د اقتصادي همکارۍ له سست پرمختګ څخه ناخوښي وو، د ۱۹۹۳م کال په جنوري کې د مرکزي اسیا هېوادونو ګډ بازار (Centeral Asia CommonWealth) یې جوړ کړ.

ددې سازمان د بریالیتوب زیاته هیله په راتلونکې کې نه لېدل کېده، خو په هر صورت په اوس مهال کې د ارمنستان، اذربایجان، بلاروس، قزاقستان، قرغزستان، مولدوا، روسیې، تاجکستان، او ازبکستان هېوادونه ددې ټولنې رسمي غړي دي او یوکراین او ترکمنستان ددې ټولنې غیر رسمي غړي دي. ددې ټولنې مرکز د سپینې روسیې د منسک په ښار کې دی (۴ : ۱۳۵، ۱۳۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸.۹. د فارس خلیج د همکاریو شورا

د فارس خلیج همکارۍ شورا یا Cooperation Council of (Persian) Gulf هغه ټولنه ده چې دفارس خلیج جنوبي غاړو کې د پرتو شپږو هېوادونو لخوا په ۱۹۸۱م کال کې منځته راغله، پلازمینه یې د سعودي عربستان په ریاض ښار کې ده. ددې ټولنې غړي د عربي متحده اماراتو، بحرین، سعودي عربستان، عمان، قطر او کویټ څخه عبارت دي. دا ټولنه په کال کې یو ځلې عادي غونډه کوي او په اضطراري حالاتو کې د دوه یا زیاتو غړو هېوادونو په غوښتنه ښایي غونډه وکړي (۱۳ : ۵۴۱).

دفارس خلیج دهمکاریو شوراچې په عربي کې ورته مجلس التعاون الدول الخلیج العربیه وایي، لنډ نوم یې د خلیج همکاریو شورا دي. دغه شورا چې سیاسي – سوداګریز بلاک دی د فارس خلیج چاپېره هېوادونو اود سیمې عربي هېوادونو څخه جوړه ده، چې غړي یې ګډې ټولنیزې او اقتصادي یوځای والي په موخه جوړه شوې ده. بله مهمه موخه یې د غړو هېوادونو تر منځ تر ۲۰۱۰ م کال پورې دیو پولي واحد رواجول و؛ چې ونه شو.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D9%88%D8%B1%D8%A7%DB%8C_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C_%D8%AE%D9%84%DB%8C%D8%AC_%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3

د فارس خلیج د همکارۍ شورا موخې

د داخلي نا امنیو پر وړاندې د غړو متقابله همکاري او مرسته.

د بېرونیو ګواښونو پر وړاندې د غړو ګډه همکاري او مرسته.

په فارس خلیج کې د امنیت د ټینګښت لپاره هلې ځلې.

د غړو هېوادونو په بهرني سیاست کې همغږي.

د غړو هېوادونو په دفاعي سیاست کې همغږي.

اقتصادي همکارۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غړو ترمنځ د ګډ بازار رامنځته کول .

په صنعتي چارو کې همغږي .

په ټولنیزو او فرهنګي چارو کې همکاري (۳۴ : ۲۲۵ ، ۲۲۶) .

اوسمهال ددې شورا دغه شپږ غړي (سعودي عربستان ، بحرین ، عربي متحده امارات ، قطر ، عمان او کویټ) یو له بله سره همکار دي .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D9%88%D8%B1%D8%A7%DB%8C_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C_%D8%AE%D9%84%DB%8C%D8%AC_%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3

۹.۹ . د اسیا جنوب ختیځ هېوادونو ټولنه

د اسیا جنوب ختیځ هېوادونو ټولنه (Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) په ۱۹۶۷ م کال کې د بنکاک په ښار کې د اسیا د جنوب ختیځ هېوادونو د اقتصادي پراختیا د چټکتیا او د ثبات په موخه تاسیس شوه ، او پلازمېنه یې د اندونیزیا په جاکرتا کې ده . د اندونیزیا ، تایلنډ ، سنګاپور ، فلیپین او مالیزیا هېوادونه یې بنسټ ایښودونکي دي . همدارنګه د برونای ، کمبودیا ، لاوس ، برما ، او ویتنام هېوادونه هم ورسره یو په بل پسې یو ځای شول . نوې پاپوا ګینه هم له ۱۹۸۴ م کال راپدېخوا ددې ټولنې ناظر په توګه په غونډو کې ګډون کوي (۱۳ : ۵۳۸).

دجنوب ختیځ اسیا هېوادونو اتحادیه چې زیاتره دآسه ان (Asean) په نوم پېژندل کېږي ، د اسیا په جنوب ختیځ کې یوه نړیواله سیاسي ، اقتصادي او فرهنګي ټولنه ده . دا اتحادیه د ۱۹۶۷م کال د اکتوبر په اتمه د تایلنډ ، اندونیزیا ، مالیزیا ، سنګاپور او فلیپین لخوا په ویتنام کې د کمونستانو د پراختیا او د یادو هېوادونوپه داخل کې د غوغا ګانو د مخنیوي په پار جوړه شوې وه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۹۷۶م کال د ناستې وروسته دې ټولنې تر ډیره د اقتصادي همکاریو سیاست ته مخه کړه او هېوادونه (آن چې په خپله وېتنام کې کمونست رژیم) هم ددې ټولنې غړی شو. ددې ټولنې غړي کلنۍ جلسې لري .

http://tkg.af/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%

دغه ټولنه(Association of South Asian Nations(ASEAN)) د اسیا یوازینۍ ټولنه ده چې د امریکایي هېوادونو ټولنې ، د افریقا یو والي ټولنې او یا د عربو ټولنې سره د پرتلنې وړ ده. دا سازمان د ۱۹۶۷م کال د اګست په میاشت کې د اندونیزیا ، مالیزیا ، فلیپین ،تایلینډ او سنګاپور لخوا د تایلینډ په مرکز بنکاک کې جوړ شو . د برونای هېواد ددې د ازادۍ وروسته په ۱۹۸۴م کال کې ددې سازمان غړی شو . ددې سازمان مرکزي دفتر په جاکارتا کې دی .

ددې سازمان بنسټیزه موخه په لومړیو کې د اسیا په جنوب ختیځ کې د کمونېزم د نفوذ مخه نیول و ،تر هغې پورې چې د اسیا په جنوب ختیځ کې کمونستان په ۱۹۷۵م کال کې مسلط شول یو څه کمو اقتصادي همکاریو د فعالیتونو پروسه یې په مخ وړله. له دې تاریخ وروسته دې سازمان په سیاسي ، ټولنیزو او کلتوري برخو کې خپلې کړنې ګړندۍ کړې. دا سازمان چې اوس هم ځانګړې اساسنامه نه لري د یو شمیر ځانګړو کمېټو څخه جوړ دی چې په مختلفو هېوادونو کې موقعیت لري .

اساسي ارګان یې د غړو هېوادونو د باندینیو چارو وزیرانو په کچه د سرانو جلسه ده چې له ۱۹۷۶م کال را وروسته هر کال په یو غړي هېواد کې دایره شوې ده. د سرانو لومړنۍ جلسه یې په ۱۹۷۶م کال کې په اندونیزیا کې او شلمه جلسه یې د الفبا په ترتیب سره په ۲۰۱۲م کال کې په کمبودیا کې دایره شوې وه.

په ۱۹۹۵م کال کې ویتنام هم ددې سازمان غړی شو ، په ۱۹۹۷م کال کې د جنوبي کوریا ،لاوس او برما هېوادونه او په ۱۹۹۹م کال کې کمبودیا او بالاخره په ۲۰۰۰م کال کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمالي کوریا هم ددې سازمان غړيتوب واخېست. اوسمهال لس هېوادونه لکه بروناى، کمبوديا، اندونيزيا، لاوس، ماليزيا، برما، فلیپین، سنګاپور، تايلينډ او ويتنام ددې سازمان دايمي غړي دي. په داسې حال کې چې پاپوا نيوګيني د مرستيال غړي په توګه په کې منل شوى دى. په اوسمهال کې دغه سازمان په ۴،۵ کيلو متر مربع ساحه کې د ۶۰۰ مليون وګړو په ۱۸۰۰ مليارد ډالرو ناخالصو کورنيو توليداتو(GDP) او د ۸۵۰ مليارد ډالرو په ارزښت ددې سازمان د غړو هېوادونو د باندينۍ سوداګرۍ په لرلو سره پايښت لري، چې په ګډه توګه د امريکا متحده ايالاتو، چين، جاپان، جرمني، فرانسې، برازيل، انګلستان او ايټاليې وروسته نهم نړيوال اقتصاد جوړوي. ددې سازمان سکرتر جنرال په ازادو سياليو کې د پنځو کلونو لپاره ټاکل کېږي. د هند، چين، جنوبي کوريا، استراليا او نوي زيلاند هېوادونه ددې سازمان په ناستو کې د ناظرينو په بڼه ګډون کوي.

له سولې او ټينګښت څخه ملاتړ او عدالت، حکومت او قانون ته درناوى هغه موخې دي چې د ۲۰۲۰م کال لپاره په پام کې نيول شوي دي. ددې سازمان مشرانو په ۲۰۰۳م کال کې د آسيان امنيتي ټولنې، د آسيان په اقتصادي ټولنې او د آسيان په کلتوري ـ ټولنيزې ټولنې په جوړولو هوکړه کړې. په ۱۹۹۲م کال کې د آسيان ازادې سوداګرۍ سيمه Asean free trade area (AFTA) جوړه شوه او ۲۰۰۵م کال د جنوري په لومړۍ ورځ ګمرکي تعرفې په ۹۹ سلنه توليداتو ددې سازمان په شپږو غړو هېوادونو (بروناى، اندونيزيا، ماليزيا، فلیپین، سنګاپور او تايلينډ) له ۵ سلنې څخه کمې ته راښکته شوې، چې له هغې ډلې پر ۶۰ سلنه ددې توليداتو ګمرکي محصول په بشپړه توګه له منځه تللى و، او په ټولو غړو هېوادونو (کمبوديا، لاوس، برما، او ويتنام) ګمرکي تعرفې د هغوى پر ۸۱ سلنه توليداتو له پنځو سلنې څخه کمې ته راښکته شوې (۴ : ۱۳۷، ۱۳۸).

۲۰۱۵م کال کې د اسيا جنوب ختيځ هېوادونو اتحاديې(Asean) لپاره دځانګړي ارزښت لرونکى و، دوى پتيلې وه په همدې کال کې د اسيا جنوب ختيځ هېوادونو لس غړي د ګډ بازار او ټولنې په رامنځته کېدو سره ټولنيز غوره مسايل لکه امنيتي، فرهنګي او اقتصادي برنامې يو له بله سره شريکې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹.۱۰. د سویلي اسیا د سیمه ییزې همکارۍ اتحادیه (سارک)

دا اتحادیه((South Asia Assocation for Reginal Cooperation (SAARC) چې په سیمه ییزه کچه غوره سازمان ګڼل کېږي، د ۱۹۸۳م کال د اګست په میاشت کې د نیپال او بنګله دېش په نوښت جوړ شو. حال دا چې په دې موخه د سویلي اسیا هېوادونو د باندینیو چارو وزیرانو ناستې په ۱۹۸۱م کال کې په کولمبو کې او په ۱۹۸۳م کال کې په نوي ډهلي کې جوړې شوې وې.

ددې هېوادونو مشرانو د ۱۹۸۵م کال په دسمبر کې په ډاکه کې ملاقات وکړ، ددې سازمان اوه غړي یعنې بنګله دېش، نیپال، هند، بوټان، پاکستان، سریلانکا او مالدیو هر یو د بېلابېلو خوشبینیو سره خو په محتاطانه توګه ددې سازمان سره یو ځای شول، ځکه دې هېوادونو په خپلو منځونو کې د پخوانیو اختلافاتو له امله کومه سیمه ییزه همکاري نه درلوده. سازمان دا چې د کولمبو پلان او یا Economic and Social Commission for Asia and Pacific (ESCAP) چې پورته یادو شوو غړو په هغې کې ګډون درلود، ډېر ستر او د متعددو غړو لرونکی و؛ چې شته ستونزو یې په کې سرنه شو راپورته کولی(۴ : ۱۳۹، ۱۴۰).

ددې سازمان پالیسي جوړوونکي د وزیرانو شورا وه؛ چې په کال کې دوه ځلې دایرېده، او د سکرتریت په ګډون ۱۲ ګونو بېلابېلو کمېټو د کړنو څارنه یې کوله. دغه سازمان د ۱۹۸۷م کال په جنوري کې د نیپال په مرکز کتمندو کې تاسیس شو، او یو بنګله دیشی دیپلومات یې د دوو کلونو لپاره د سکرتر جنرال په توګه ورته مشر وټاکلو. دغه سازمان د جوړېدو له لومړي کال څخه فعال و. پر کنوانسینونو له جوړېدو سربېره د تروریزم او مخدره دواګانو سره د مبارزې، د خوراکي توکو او کنفرانسونو په جوړولو او د سیمه ییزو ستونزو د حل په اړه د علمي څېړنو تر سره کولو او بالاخره د سیاسي او اقتصادي همکاریو د یو والي جوړولو په ځانګړې توګه له ۱۹۹۱م کال راوروسته وختونو کې فعاله وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

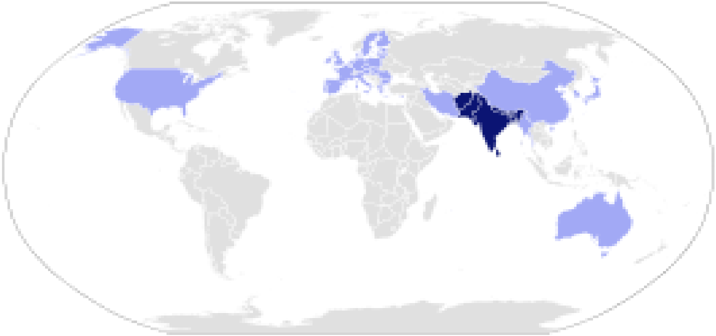

(۶.۹) نقشه : دسویلي اسیا د سیمه ییزې همکارۍ اتحادیه .

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D8%AA%D8%AD%D8%A7%D8%AF%DB%8C%D9%87_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C

ددې ټولنې بنسټيزې موخې د ملګرتيا د روحيې غښتلي کول، باور او تفاهم او همدارنګه د ژوند د تامين لپاره هڅې کول او بالاخره د فرهنګي، ټولنيزې او اقتصادي لارې د اسيا د جنوب وګړو د ژوند کچې لوړول ښودل شوي دي . په دې سازمان کې همکاري د هېوادونو ترمنځ پرنسيپونو ته په درناوي، ځمکني تماميت، سياسي ازادۍ او غړو هېوادونو په داخلي چارو کې د نه لاس وهنې پر بنسټ ولاړه ده .

د سارک (SAARC) سکرتريت د کټمنډو په ښار کې موقعيت لري. سکرتر جنرال د غړو هېوادونو د وزيرانو شورا له خوا د درې کلونو لپاره د الفبا په ترتيب سره ټاکل کېږي. سکرتر جنرال اوسمهال نژدې اوه مرستيالان لري چې د هرغړي هېواد څخه يو يو دی. ددې هېوادونو د مشرانو جلسې له ۱۹۸۵م کال را وروسته په ترتيب سره په ډاکه، بنګلور، کټمنډو ، اسلام‌آباد ، ماله، کولمبو ، ډاکه او نوي ډهلي کې تر سره شوي دي .

په دې سازمان کې د افغانستان دايمي غړيتوب د ۲۰۰۶م کال د اګست مياشتې ددې سازمان غړو هېوادونو د باندينيو چارو وزيرانو په ناسته کې چې په بنګله دېش کې وشو ؛ تاييد شو. چې په اړه يې وروستی تصميم د ۲۰۰۷م کال د اپريل په مياشت کې په هند کې ونيول شو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ټولیزه توګه ددې سازمان ټول غړي د افغانستان په ګډون د ۱۵ سلنې کرنیزې ځمکې ،او د نړۍ د ۲۳ سلنه نفوسو په درلودلو سره په نننۍ نړۍ کې غوره رول لري. سره له دې چې یوازې دوه سلنه نا خالصه داخلي تولید (GPD) او ۲.۱ سلنه نړیواله سوداګري دې هېوادونو پورې تړاو لري. ددې سازمان د اساسنامې مطابق، ددې هېوادونو د مشرانو غونډې یا ناستې هر کال باید په یو غړي هېواد کې جوړې شي، مګر عملاً دا ډول غونډې په یوه اوږده وقفه یې موده کې ترسره شوې دي. لومړنۍ د مشرانو ناسته یې په بنګله دېش کې په ۱۹۸۵م کال کې او ۱۷مه یې په ۲۰۱۱م کال کې په مالدیو هېواد کې جوړه شوې وه. پټه دې نه وي چې سربېره پر دې سازمان څلور هېوادونو (بنګله دېش، بوټان، هند او نیپال) د دوی ترمنځ د همکارۍ د پراختیا په پار په ۱۹۹۶م کال کې د South Asian Growth Quadrangl (SAGQ) او د ۲۰۰۳م کال په دسمبر کې بیا افغانستان، پاکستان او د مرکزي اسیا ځینو جمهوریتونو د دوی ترمنځ د همکارۍ د پراختیا په موخه د Sub Regional Economic Cooperation in South and Central Asia (SECSCA) ټولنه جوړه کړه.

د ۱۹۹۳م کال را وروسته د غړو هېوادونو ترمنځ د ګمرکي امتیازي تعرفو په برخه کې ترتیبات ونیول شول. سره له دې چې ددې سازمان د ځینو غړو ترمنځ اختلافاتو شتون درلود ؛ ناظرینو د پام وړ متوقعه پایلې په کې لېدلې. دا چې د هند هېواد ددې سازمان یو ستر هېواد ګڼل کېږي، په راتلونکې کې ددې سازمان په بریالیتوب کې یې رول څخه سترګې نه شو پټولی. ددې سازمان بل غړی پاکستان دی چې د هند سره یې د سیالۍ له امله ددې سازمان لپاره په سیمه ییزه کچه ستونزه زېږولي دي. پاکستان په ۱۹۹۷م کال کې اعلام کړه چې غواړي یوه سیمه ییزه واقعي ګروه بندي د جنوبي اسیا د ازادې سوداګرۍ په نوم South Asian Free Trade Area (SAFTA) تاسیس کړي. ددې سازمان د تاسیس په برخه کې توافق، په ۲۰۰۴م کال کې په اسلام آباد کې ددې هېوادونو د مشرانو په ۱۲مه غونډه کې رامنځته شو چې پرېکړه شوې وه د ۲۰۰۶م کال له جنوري به عملي شي. د استرالیا، چین، د اروپا اتحادیه، ایران، موریشس، میانمار، جنوبي کوریا او د امریکا متحده ایالات په دې اتحادیه کې د ناظرینو په څېر غړیتوب لري (۴ : ۱۳۹،۱۴۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سويلي اسيا د سيمه ييزې همکارۍ سازمان د جوړېدو وړانديز په ۱۹۷۰ م لسيزه کې د بنګله دېش د ولسمشر ضيا نور رحمان له خوا وشو. د بنګله دېش دغه وړانديز په ۱۹۸۳ م کال کې د کولمبو په غونډه کې د هند، پاکستان او سريلانکا له هرکلي سره مخ شو. د همدې کال په اګست مياشت کې د نوي ډيلي په سرمشريزه کې د بنګله دېش، سريلانکا، هند، پاکستان، نيپال، مالديف او بوتان هېوادونو له خوا د سارک سازمان د جوړېدو اعلاميه لاسليک شوه او غړو هېوادونو هوکړه وکړه چې په لاندې پنځو برخو کې به په ګډه همکاري کوي.

۱. دکرنې او کليوالو سيمو پراختيا.

۲. اړيکې، علم، ټکنالوژي او هوا پېژندنه.

۳. خلکو ته روغتيايي خدمات.

۴. ټرانسپورټ.

۵. د انساني سرچينو لوړول.

افغانستان په ۲۰۰۵ م کال کې د سارک سازمان څارونکی غړی شو او په ۲۰۰۷ م کال کې يې بشپړ غړيتوب ترلاسه کړ.

امريکا په ۲۰۰۵ او چين په ۲۰۰۶ م کال کې او دغه راز جاپان، سويلي کوريا او اروپايي ټولنه هم په سارک کې څارونکي غړي شول.

د سارک سازمان جوړښت ډېر ساده دی او يوازې د غړو هېوادونو د مشرانو او بهرنيو چارو وزيرانو په کچه يو کنفرانس او همدا راز يو سکرتريت لري، چې د نيپال په کتمندو ښار کې دی.

د سارک سازمان په ۱۷ مه سرمشريزه کې د غړو هېوادونو ترمنځ يو هوکړه ليک لاسليک شو چې له مخې يې په سيمه کې په ګمرکي تعرفو کې کموالی راغی. همدا راز د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سارک په ۱۲مه سرمشریزه کې چې په ۲۰۰۴م کال په اسلام اباد کې جوړه شوې وه، دسويلي اسيا د ازادې سوداګرۍ تړون(سفټا)لاسليک شو او په ۲۰۰۶م کال کې د اجرا وړ وګرځېد.

په ۲۰۰۵م کال کې غړو هېوادونو د يوه پولي صندوق پر جوړولو هم هوکړه وکړه او د صندوق د چارو د پرمخ بيولو لپاره د يوې ځانګړې مالي څانګې د جوړولو وړانديز وشو. دغه راز په ۲۰۰۵م کال کې غړو هېوادونو هوکړه وکړه چې د ۲۰۱۵م کال ترپايه د سارک د غړو هېوادونو ټول صادرات به په ګمرکي معافيت کې شامل کړي.

د سارک د غړو هېوادونو پر مخ پرتې ننګونې

۱.جمو او کشمير پر سر د هند او پاکستان ترينګلې اړيکې.

۲.د هند او بنګله دېش ترمنځ د کينک رود د اوبو د وېش پر سر ستونزه.

۳.د تاميل پړانګانو د بېلتون پاله غورځنګ پر سر د هند او سريلانکا ستونزه.

۴.د نفوسو زياتوالی، اقتصادي کمزروي او د منابعو نشتوالی.

۵. په سازمان کې د رايې اچونې ډول چې د رايو په اتفاق ترسره کېږي، دغه چاره د سازمان پرېکړې له خنډ سره مخ کوي (۳۴ : ۲۲۲، ۲۲۳).

۹ . ۱۱ . د اسلامي همکاريو يا کنفرانس ټولنه

د اسلامي هېوادونو کنفرانس د عربو د جګړې په پايله کې د سعودي عربستان په نوبنت په ۱۹۶۹م کال کې په مراکش کې جوړ شو. دغه سازمان تر ۱۹۹۸م کال پورې ۵۵ غړي لرل چې ټول اسلامي هېوادونه وو. خو پر افغانستان د شوروي د پوځي يرغل او د مصر له خوا له اسرائيلو سره د ډيوېډ کمپ تړون له امله په دغه سازمان کې د يادو دوو هېوادونو غړيتوب ځنډول شوی وو. د کنفرانس په څلورمه سرمشريزه کې مصر ته بېرته د ګډون بلنه ورکړل شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز په ۱۹۸۹م کال کې ددغه سازمان د بهرونیو چارو وزیرانو په ۱۸م غونډه کې پریکړه وشوه چې د افغانستان غړیتوب دې ددغه هېواد د مجاهدینو ایتلافي حکومت ته ورکړل شي (۱۳ : ۵۴۰).

د اسلامي همکاریو سازمان غړي هېوادونه په افریقا کې الجزایز، بنین، بورکینا فاسو، کامرون، کوموروس، چاد، جیبوتي، مصر، ګابون، ګامبیا، بیساو، ګینیا، عاج ساحل، لیبیا، مالي، موریتانیا، مراکش، موزمبیق، نایجر، نایجریا، سینیګال، سیرالیون، سومالیا، سوډان، توګو، تونس او یوګندا په اسیا کې افغانستان، بحرین، بنګله دېش، بروناى، اندونیزیا، ایران، عراق، اردن، قزاقستان، کوېټ، قرغزستان، لبنان، مالیزیا، مالدیف، عمان، پاکستان، فلسطین، قطر، سعودي عربستان، سوریه، تاجکستان، ترکیه، ترکمنستان، عربي متحده امارات، ازبکستان، یمن، په اروپا کې البانیا، په جنوبي امریکا کې ګیانا او سورینام دي. په لاندې نقشه کې د اسلامي همکاریو سازمان غړي هېوادونه بنیي (ایضاً : ۵۵).

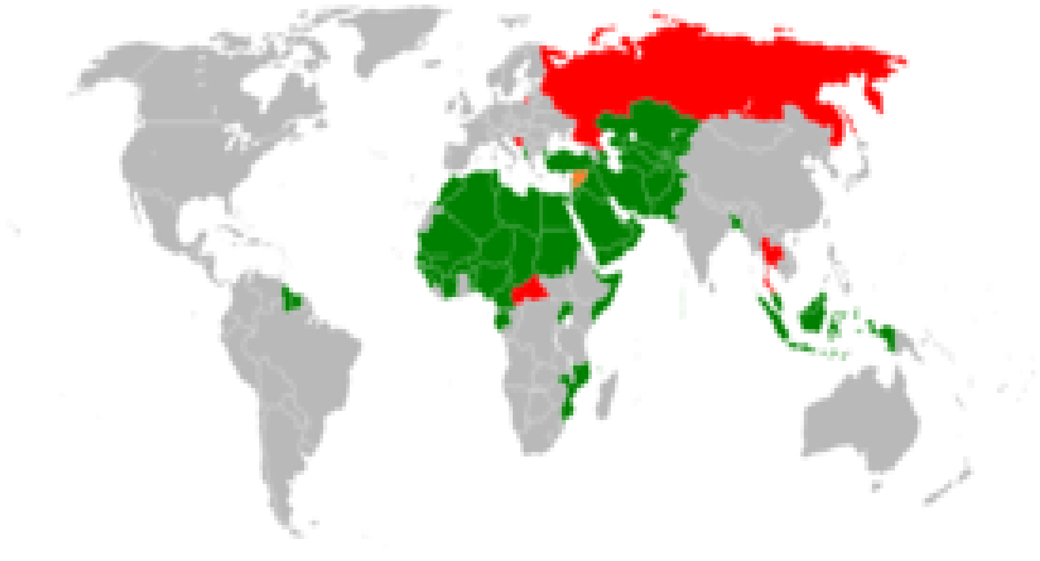

غړي هېوادونه | هېوادونه چې غړیتوب غواړي | بند شوي هېوادونه | لري کړی شوي هېوادونه

(۷ . ۹) نقشه : د اسلامي همکاریو سازمان غړي

https://ps.wikipedia.org/wiki/%D8%AF_%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A_%D9%87%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D9%88_%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي هېوادونو کنفرانس موخې

د اسلامي هېوادونو ترمنځ همغږي او پیوستون په اقتصادي، ټولنیزو او علمي برخو کې، د اسلامي هېوادونو ترمنځ همکاري، د هر ډول نژادي تبعیض او استعمار پرضد مبارزه ، د نړیوالې سولې او امنیت د ټینګښت په برخه کې هڅې، د مقدسو ځایونو د ساتنې په اړه ګډې هڅې ، د فلسطینیانو له حقونو او ازادیو څخه ملاتړ او د فلسطین ازادول د اسلامي هېوادونو کنفرانس بنسټیزې موخې دي (۳۴ : ۲۳۹، ۲۴۰).

۱۲.۹. د جنوب ختیځې اسیا تړون ټولنه یا سیټو

د استرالیا، فرانسې، نوي زیلاند، پاکستان، فلپاین، تایلینډ، انګلستان او د امریکا متحده ایالاتو هېوادونو په وسیله د ۱۹۵۴م کال په دسمبر کې جوړه شوه او مرکزیې د تایلینډ په بنکاک ښار کې ځای لري.

(۸.۹) : د جنوب ختیځې اسیا تړون ټولنه یا سیټوغړي

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%86%D8%AC%D9%85%D9%86_%D9%85%D9%84%D9%84_%D8%A2%D8%B3%DB%8C%D8%A7%DB%8C_%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%A8_%D8%B4%D8%B1%D9%82%DB%8C

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سازمان هم لکه د سنتو په څېر موخو لپاره جوړ شوی و ، خو د لاوس ، کمبوديا او ويتنام کشمکشونو کې د فرانسې ، فلپاين او پاکستان د مخالفتونو له امله يې کومې کړنې ترسره نه شوې کړی .د ناټو برخلاف دې سازمان هم ګډه قوماندانې او نظامي ځواکونه نه درلودل او همدارنګه ددې سازمان پر غړي حمله پر ټولو نه ګڼل کېده .پاکستان په ۱۹۷۳م کال او فرانسه په ۱۹۷۴م کال له دې سازمان څخه ووتل او بالاخره سازمان په ۱۹۷۷م کال کې رسماً منحل اعلان شو (۴ : ۱۵۸).

۹ . ۱۳ . د نفتو د صادروونکو هېوادونو سازمان (اوپک)

اوپک سازمان((Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) په ۱۹۶۰م کال د سپتمبر په څوارلسمه د بغداد په کنفرانس کې د عربستان ، کويټ ، عراق ، ايران او وينزويلا ترمنځ د يو پرېکړه ليک په لاسليکولو سره تأسيس شو.لس ورځې وروسته يعنې د سپتمبر په ۲۴ د يادو پنځو نفت لرونکو هېوادونو ترمنځ بل پرېکړه ليک هم لاسليک شو چې له مخې يې د سازمان موخې او تګلاره په کې څرګند شوي وو.ياد دوه پرېکړه ليکونه په حقيقت کې د اوپک سازمان د تأسيس سندونه ګڼل کېږي.

قطر په ۱۹۶۱م ، لېبيا او اندونيزيا په۱۹۶۲م او متحده عربي اماراتو په ۱۹۶۷م کال کې د اوپک سازمان غړيتوب ترلاسه کړ.الجزاير په ۱۹۶۹م ، نايجريا ، اکوادور او ګابون هېوادونه هم د اويايمې لسيزې په لومړيو کې د سازمان غړي شول .خو اکوادور په ۱۹۶۲م او ګابون په ۱۹۹۶م کال کې له اوپک سازمان څخه ووتل. مګر اکوادور بېرته په ۲۰۰۷م کال کې د غړيتوب وړانديز وکړ.

اوپک تر۲۰۰۸م کال پورې ديارلس غړي لرل لکه الجزاير، انګولا، اندونيزيا، ايران، عراق ، کويټ، يمن ، نايجريا ، قطر ، سعودي عربستان ، متحده عربي امارات او وينزويلا(۳۴ : ۲۲۴، ۲۲۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مصر هېواد غړيتوب په ۱۹۷۹م کال کې د تعليق په حالت کې شو ، خو له ۱۹۸۹م کال وروسته بيا ځلې (اوپک) سره يو ځای شو . ددې ټولنې مقر د کوېټ په ښار کې دي (۱۶ : ۵۴۰).

د اوپک سازمان د اساسنامې په دويمه ماده کې د سازمان موخې داسې بيان شوې دي:

الف : د دې سازمان د جوړېدو اصلي موخه د غړو هېوادونو ترمنځ همغږي ، په نفتي تگلاره کې يو والی او همدا راز په غوره توگه د عامه او فردي گټو تحقق دی.

ب: سازمان په نړيوالو بازارونو کې د نفتو د بيې د تثبيت په موخه له ټولو ښاييه لارو څخه په استفادې احتمالي زيانونه پېشبيني او حل لارې به ورته ومومي.

ج: د نفتو د توليدوونکو هېوادونو د ولسونو عامه مصالح ، توليدوونکو هېوادونو ته د ثابتو عوايدو د تضمين اړتيا ، د نفتو منظمه او کافي عرضه او د نفتو په سوداگرۍ کې د يوه شفاف سيستم رامنځته کولو ته به تل پاملرنه کېږي.

هغه هېوادونه چې د پام وړ خالص نفت صادروي او د اوپک سازمان غړو هېوادونو سره ورته گټې د رسمي غړو د رايو په اکثريت (۳/۴) او د ټولو بنسټگرو غړو په موافقه کولی شي چې د سازمان غړيتوب ترلاسه کړي. د اوپک سازمان مرکز د اتريش په پلازمېنه ويانا کې دی او رسمي ژبه يې انگليسي ده.

عربي هېوادونو په ۱۹۶۸کال کې اوپک ته ورته (OAPEC) يا د نفتو صادروونکي عربي هېوادونو سازمان تأسيس کړ. عربستان ، کوېټ ، ليبيا ، عربي متحده امارات ، الجزاير ، عراق ، قطر ، بحرين ، سوريه او مصر د او.اې.پک سازمان غړي دي(۳۴ : ۲۲۴ ، ۲۲۵).

۹ . ۱۴ . د شمالي اتلس تړون (ناټو)

د شمالي اتلس تړون (ناټو) ((Narth Atlantic Treaty Organization(NATO) له دويمې نړيوالې جگړې وروسته په ۱۹۴۹ م کال کې منځته راغی ، په لومړيو کې يې د منځته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلو غوره موخه دکمونستي بلاک په مقابل کې د يو ځواکمن نظامي اتحاد جوړول و . ددې تړون بنسټګر هېوادونه امريکا متحده ايالات، انګلستان، فرانسه، کاناډا، بلجيم، هالنډ، لوګزامبورګ، ايټاليا، ډنمارک، ناروی، آيسلنډ، او پرتګال وو. وروستي هېوادونه يې د غړيتوب په تاريخ سره ترکيه او يونان په ۱۹۵۲، لوېديځ المان په ۱۹۵۵، اسپانيه په ۱۹۸۲، چک، پولنډ او مجارستان په ۱۹۹۹ م کلونو کې ورسره يو ځای شول. بالاخره د اوو (۷) پخوانيو کمونيستي هېوادونو (بلغاريا، رومانيا، استونيا، لېتوانيا، سلواکيا او سلونيا) په يو ځای کېدو سره د ناټو غړو هېوادونو شمېر ۲۶ ته لوړ شو (۱۳ : ۵۴۰).

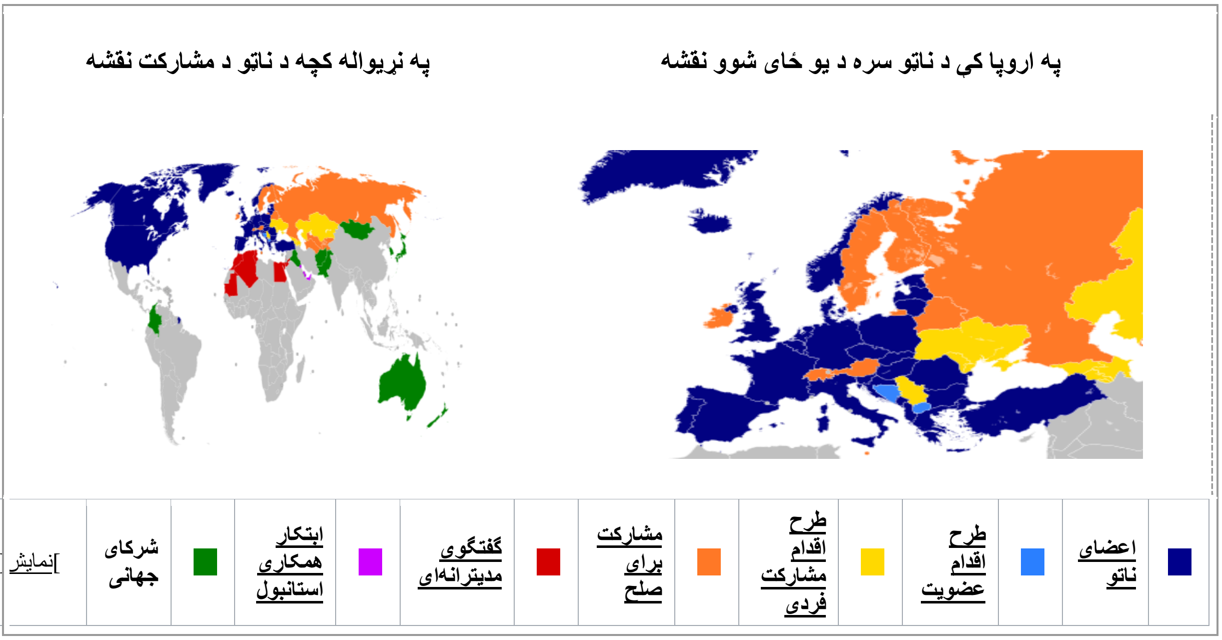

(۹.۹ نقشه) : په اروپايي او نړيواله کچه د ناټو غړي هېوادونه

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%86%D8%A7%D8%AA%D9%88

د ناټو سازمان اصلي موخې : د امنيتي ګوابنونو پر وړاندې ګډه دفاع، د لوېديځ بلاک همغږي کول، د کمونيستي ايډيالوژۍ د نفوذ مخنيوی او د شوروي د پراختيا غوښتونکو سياستونو مخنيوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ناټو تړون په ۱۴ مادو کې چمتو شوی دی. ناټو د ملګرو ملتونو منشور د ۵۱ مې مادې څخه په الهام اخیستو، د نړیوالې سولې او امنیت د ټینګښت په برخه کې هڅې او لازم اقدامات کوي.

بل خوا د ناټو تړون په ۵ مه ماده کې راغلي دي، چې د ناټو پر هر غړي هېواد برید، پر ټولو غړو د برید په معنا دی او ټول غړي په دفاع مکلف ګرځول شوي دي (۳۴ : ۲۱۱).

ناټو سازمان درې اصلي څانګې لري چې په لاندې توګه ښودل کېږي .

۱.د شمالي اتلانتیک شورا: د شمالي اتلانتیک شورا د ناټو سازمان اصلي رکن دی چې د ۲۶ غړو هېوادونو له استازو څخه جوړه شوې ده او مرکز یې په بلجیم کې دی. یاده شورا د دوه ډوله چارواکو په کچه غونډې کوي. لومړی د وزیرانو شورا غونډې دي او دویمه غونډه یې د دایمي استازو په کچه ده.

د نړیوالو سیاسي او امنیتي مسایلو په اړه خبرې اترې، د نړیوالو سیاستونو څېړل او د سازمان د سیاسي کړنو او تګلارو ټاکل، د وزیرانو شورا له واکونو څخه دي. د مهمو مسایلو په اړه د ناټو دریځ په ډاګه کول او د اتلانتیک حوزې څخه بېرون د پوځي عملیاتو منظوري هم د وزیرانو شورا له صلاحیتونو څخه دي.

د وزیرانو شورا او دایمي استازو په شتون سربېره، د شمالي اتلانتیک شورا په سیاسي، اقتصادي او فرهنګي برخو کې یو شمېر کاري کمېټې هم لري. له دې جملې د دفاعي ستراتېژۍ کمېټه او د اټومي پالیسۍ جوړونې ډله د یادولو دي، چې هر یو په ترتیب سره د دفاعي ستراتېژۍ جوړونې او د اټومي چارو د تنظیم په برخه کې فعالیت کوي.

د اټومي پالیسۍ جوړونې ډله یو مشورتي پلاوی دی چې د دفاعي پالیسیو په برخه کې د اټومي انرژۍ د ارزښت او رول په اړه شورا ته مشوره ورکوي. یادې کمېټې چې عالي کمېټې ګڼل کېږي، د غړو هېوادونو دایمي استازي یا دفاع وزیران په کې غړیتوب لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.سکرتریت:د ناټو سکرتریت په بروکسل ښار کې موقعیت لري چې په سر کې یې عمومي منشي دی او منشي د سازمان استازیتوب کوي. عمومي منشي د پرېکړو پرمهال د لاربښوونې مسولیت پرغاړه لري او دغه راز منشي کولی شي د تصمیم نیونکي پلاوو ترمنځ د ستونزو او اختلافونو د حل په موخه منځګړی رول ادا کړي. عمومي منشي همدغه راز د ناټو سازمان د اداري مقاماتو په سر کې ځای لري.

۳.پوځي کمېټه: پوځي کمېټه د ناټو سازمان تر ټولو عالي پوځي مقام دی چې د غړو هېوادونو د فوځ له لوی درستیزوالو څخه جوړه شوې ده. یاده کمېټه غړو هېوادونو څخه د دفاع په موخه د غړو هېوادونو مشرانو ته د ناټو د ستراتېژۍ او اړتیاوو په اړه توصیه کوي.

کمېټه همدغه راز د اجرائیوي طرحو د وړاندې کولو او د پوځي عملیاتو د پراختیا مسؤلیت هم پر غاړه لري. یاده کمېټه د شمالي اتلانتیک شورا تر مستقیمې قوماندې لاندې فعالیت کوي او د دفاعي پالیسۍ جوړونې کمېټې او د اټومي پرواګرام ډلې سره نږدې همکاري لري او همدا راز د ستراتېژیکو طرحو او پلانونو د جوړونې په برخه کې پوځي کمېټې ته د اړتیا وړ کارپوهان او ماهرین په واک کې ورکوي(ایضاً : ۱۱۲).

د اروپا متحده قوماندانۍ، د اتلانتیک متحده قوماندانۍ او د امریکا او کاناډا د پالیسۍ جوړونې ډله هم د ناټو په پوځي کمېټه کې شاملې برخې دي. همدا راز یاده کمېټه څو نورې فرعي کمېټې هم لري لکه د سیاسي چارو کمېټه، د سمندري همکاریو کمېټه، د هوایي دفاع کمېټه، د پوځي دفاع کمېټه او د علمي چارو کمېټه.

د امریکا متحده ایالتونو په ۱۹۶۰م لسیزه کې د (انعطاف منونکي غبرګون) په نوم خپله نوې ستراتېژي اعلان کړه چې له مخې یې له اروپایي هېوادونو څخه ددغه هېواد پوځي ملاتړ او همکاري محدوده شوه. یاده ستراتېژي د مایک نامارا د طرحې له مخې جوړه شوه. فرانسه د امریکا ددې ستراتېژۍ په غبرګون کې په ۱۹۶۶م کال کې د ناټو پوځي کمېټې څخه ووتله او همدارنګه له خپل هېواد څخه یې د ټولو بېرونیو ځواکونو د ژر تر ژره وتلو غوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه ، خو له دې سره سره بیا هم ، فرانسې په سیاسي او امنیتي برخو کې د ناټو سازمان سره خپلو همکاریو ته دوام ورکړی دی (۳۴ : ۲۱۳).

د ناټو لومړنۍ پراختیا

د شوروي او ختیځ المان دځواکونو لخوا پر لوېدیځ المان د حملو دمخنیوي لپاره ، نه یوازې د ناټو ځواکمنتیا بلکې د امریکا متحده ایالاتو ته د هغه د چارو په لاس کې ورکولو ته اړتیا وه .د ۱۹۵۰ م کال په دسمبرکې جنرال آبزنهاورپه اروپا کې دناټو ځواکونو د قومندان په توګه وګمارل شو. یوکال وروسته د ناټو قومنداني منځته راغله . د ۱۹۹۲ م کال فبروري کې دلسبون په ناسته کې چې د ناټو غړو هېوادونوتر واشنګټن وروسته تر ټولو ستره ناسته وه ، دناټو سره دالمان پېوستون او غښتلتیاپکې مطرح شوه . همدارنګه ددې یادونه هم وشوه چې د ناټو ځواکونه باید په دوه کلونوکې څلوربرابره شي او اروپا په پنځو ناحیو ووېشل شي . په همدې کال ترکیه او یونان دناټوسره یوځای شول او د المان دیوځای والي لپاره طرحه وړاندیز شوه . دې طرحې په ۱۹۵۲م کال کې دفرانسې دمخالفت سره ماتې وخوړه او المان په ۱۹۵۵م کال دلوېدیځې اروپا له لیارې ناټوته وارد شو .
D9%86%D8%A7%D8%AA%D9%88

د سوړجنګ وروسته د ناټو پراختیا

له ۱۹۹۹- ۲۰۰۴م کلونو پورې د پخواني شوروي لس هېوادونه دناټو غړي شول او دناټو د غړو شمېر تر ۲۶هېوادونو پورې ورسېدو . په ۲۰۰۸م کال کې په بالتیک حوزه کې او دروسیې تر کرښو پورې د ناټو دپراختیا لپاره هڅې پیل شوې ، چې په دې منځ کې ددرېیوهېوادونو (البانیې ، کرواسي اومقدونیې) غړیتوب لپاره خبرې پیل شوې اوپه بریالیتوب پای ته ورسېدې یعنې د یادو هېوادونو غړیتوب ومنل شو، خو ګرجستان او اوکراین سره چې دروسیې سره ګډه پوله لري د غړیتوب سره یې مخالفت موجود و، خووروسته په ۲۰۰۸م کال کې د ګرجستان دغړیتوب لپاره ملاتړ زیات شو (ایضاً) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناټو په افغانستان اوعراق کې

په افغانستان اوعراق کې د جنګ له پیل وروسته د ناټو ځواکونو خپلې حوزېددې دواړو هېوادونو د کرښو داخل ته وغزولې . په عراق کې دناټوکړنې تر ډیره په نظامي زده کړو پورې منحصرې وې، په افغانستان کې په ۲۰۰۶م کال کې دالمان او هالنډ تر غوښتنې وروسته دناټو ځواکونه (دملګرو ملتونو چوکاټ کې دآیساف دځواکونو) ځای ناستي شول . ناټو په ۲۰۰۸م کال کې دنړۍ د ۴۰ هېوادونو ۴۷۰۰۰ ځواکونو مشري په افغانستان کې په غاړه واخسته .

په ۲۰۱۷م کال کې د ژوین په ۵ مه د مونتنه نګرو لخوا دناټو ټولنې ته ورکړل شوی وړاندیز د امریکا دباندینیو چارو وزیرلخوا ومنل شو ، له همدې امله به دمونتنه نګرو په یو ځای کېدو سره به مونتنه نګرو د ناټو۲۹ ام غړی شي .D9%86%D8%A7%D8%AA%D9%88

۱۵.۹ . د وارسا تړون

د وارسا تړون په ۱۹۵۵م کال د شوروي اتحاد او ختیځې اروپا هېوادونو لخوا د لوېدیځ المان د نه مسلح کېدو او په ناټو ټولنه کې د هغه نه غړیتوب پر وړاندې ؛رامنځته شو. دې تړون هم لکه د ناټو تړون په څېر عمل کولو او مرکز یې په مسکو کې و. د البانیې غړیتوب له دې امله چې د چین ولسي جمهوریت سره یې نژدې اړیکې درلودې د تعلیق حالت کې و ، تر څو چې په ۱۹۶۸م کال کې له دې تړون څخه ووتو . ددې تړون ځواکونو په ۱۹۶۸م کال کې د شوروي اتحاد د ځواکونو سره یوځای د چکوسلواکیا په نېولو کې ونډه واخېسته . دا ټولنه په ۱۹۹۱م کال کې رسماً منحل شوه (۴ : ۱۵۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لندېز

د اوسنۍ نړۍ وګړي داسې انګيري چې په سيمه ييزه او نړيواله کچه ټرونونو وکړای شول چې د هېوادونو تر منځ کړکېچونه راکم او يا يې پای ته ورسوي . په نړۍ کې د سولې او امنيت ټينګښت او د سياسي ، فرهنګي ، کلتوري او ټولنيزو همکاريو رامنځته کول چې د بشر اړتيا او پخوانۍ هيلې وې تر ډېره د همدغسې ټرونونو په وسيله تر سره شوې .

د بشري ټولنې د پرمختګ او همکارۍ اړتيا چې له پخوا وختونو څخه احساسېده ددې لامل شوه چې دلومړۍ نړيوالې جګړې وروسته دنړيوالې ټولنې لخوا نړيوال سازمان جوړ شو ، خو داچې داخلي جوړښت کې يې ځينې ستونزې موجودې وې ، ويې نه شو کړای چې د دويمې نړيوالې جګړې مخه ونيسي . له دويمې نړيوالې جګړې وروسته بيا ديو نړيوال بنسټ (ملګرو ملتونو) د جوړېدو بنسټ رامنځته شو ، دې سازمان پر ډېرو غوره توبونو سربېره ځينې نيمګړتياوې هم درلودې .

نړيوالو ټولنو منځته راتګ دننۍ نړۍ لپاره غوره او اړينې موضوعګانې ثابت شوې . که څه هم په اروپا کې کوچنۍ اتحاديې ډيره مخينه لري خو د اروپا اتحاديه د اروپا د يووالي په لور لومړنۍ بنسټيز ګام ګڼل کېږي . دغه ټولنه د تاريخ په بېلابېلو پړاوونه کې منظمه او منسجمه شوې ده اوبالاخر داسې يو حالت ته ورسېده چې د اروپا د يو والي او وحدت لامل شوه . ددې ټولنې بسټيزې موخې تر ډېره د سوداګرۍ په غښتلتيا راڅرخېدې او هڅه کېده چې د سوداګرۍ په مرسته اروپا ته بنيګڼې ور وبخښي . چې همدې موخې ته تر ډيره بريده ورسېدل .

همدارنګه په افريقا لويه وچه کې هم ډېرې اقتصادي ، سياسي او ټولنيزې ټولنې رامنځته شوې چې ددې لويې وچې په پرمختګ او هوساينې کې اغېزمنې ثابتې شوي دي . ددې ټولنو په ليکه کې د افريقا يې ټولنې نوم يادولی شو چې له آره اقتصادي خو پر دې سربېره يې د افريقايي ولسونو لپاره د اروپا د استعمار له ژغ څخه د افريقايانو د غاړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېستل و او ددې تر څنګ يې د افريقا د يو والي او يو موټي کولو موخې هم له ځان سره لرلې .

همدارنګه نورې ټولنې په اسيا اروپا افريقا او امريکا لويو وچو کې د بېلابېلو موخو له امله جوړې شوي دي چې د بېلګې په توګه يې د ځينو هغو يادونه دلته کوو لکه عربو ټولنه چې بنسټيزه موخه يې د عربي هېوادونو يو والی او د سياسي فعاليتونو هم غږي کول و . همدارنګه نورې ټولنې هم به دې نړۍ کې د ورته موخو لپاره جوړې شوي دي لکه د اروپا شورا ، داروپاد اقتصادي همکاريو سازمان ، داقتصادي پراختيا او همکارۍ سازمان ، د مشترک المنافع ټولنه ، د ازادو هېوادونو د مشترک المنافع ټولنه ، دفارس خليج دهمکاريو شورا... او داسې نور چې تر ډېره د اقتصادي موخو لپاره جوړې شوې دي .

په دې سربېره په نړۍ کې ځينې نظامې ټولنې هم جوړې شوي دي چې دبيلګې په توګه يې د ناټو او وارسا تړونونو يادونه کولی شو . دناټو (NATO) تړون چې د ګډ امنيتي او دفاعي سيستم په موخه جوړ شوی ، چې د بروکسل تړون په نوم يادېږي . ددې سازمان د جوړېدو بنسټيزه موخه د امنيتي ګواښونو پر وړاندې ګډه دفاع ، د لوېديځ بلاک همغږي کول، د کمونيستي ايډيالوژۍ د نفوذ مخنيوی او د شوروي د پراختيا غوښتونکو سياستونو مخنيوی . دغه سازمان بيلابېلې کمېټې لري او په نړيواله کچه يو غښتلی او ځواکمن نظامي ځواک دي .

د وارسا سازمان هم يو نظامي سازمان و ، چې بنسټيزه موخه يې د لويديځ المان د نه مسلح کېدو او په ناټو ټولنه کې د نه ورګډېدو په موخه جوړ شوی و ، چې ډېر زر لمنځه ولاړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په کوم کال او دچالخوا په اروپاکې د ډبرو سکرو او پولادو تړون لاسلیک شو؟

۲. داروپایي ټولنې موخې تر ډېره په کومو موضوعګانو راڅرخېدې ؟

۳. افریقایي ټولنه کله او په کومو اصولوولاړه وه ؟

۴. دعربو ټولنه کله اوچېرته لومړی ځل جوړه شوه؟

۵. دعربو ټولنې دجوړېدو بنسټیزه موخه څه وه؟

۶. داروپاشورا کله رامنځته او کوم ډول شورا ده ؟

۷. د اروپا شورا د اروپایي ټولنې سره کوم ډول توپیرلري ؟

۸. د لوېدیځې اروپا اتحادیه په کومه موخه جوړه او اوس مهال یې اغېزمنتیا څومره ده؟

۹. داروپایي اقتصادي همکاریو سازمان دنده کومه او کوم غړي لري ؟

۱۰. د مشترک المنافع ټولنه له څو هېوادونو جوړه ده اوکوم ډول هېوادونه پکې راټول دي ؟

۱۱. د انګلستان بادشاه د مشترک المنافع ټولنې دکومو هېوادونو د دولت رییس ګڼل کېږي ؟

۱۲. دازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه له کومو هېوادونو جوړه ده؟

۱۳. د ازادو مشترک المنافع هېوادونو ټولنه کله او دڅه لپاره جوړه ده ؟

۱۴. دفارس خلیج د همکاریو شورا کله او دچالخوا جوړه شوې ده؟

۱۵. دفارس خلیج دهمکاریو شورا موخې څه دي ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. دشانګهای دهمکارۍ ټولنه کله او په کومه موخه جوړه شوې ده؟

۱۷. دشانګهای دهمکارۍ ټولنې اصلي او څارونکي غړي کوم دي ؟

۱۸. دسارک ټولنه کله جوړه او د څو غړو لرونکې ده؟

۱۹. دسارک ټولنې ته په مخ کې پرتې ننګونې کومې دي؟

۲۰. په سارک ټولنه کې افغانستان ته دایمي غړیتوب کله ورکړل شو ؟

۲۱. سارک ټولنه په کومو برخو کې ګډې همکارۍ کوي ؟

۲۲. د اسیا پاسفیک ټولنې بنسټ دکومو هېوادونو لخوا کېښودل شو؟

۲۳. د اسلامي هېوادونوکنفرانس دکومو هېوادونو لخوا د چا په نوښت جوړ شو؟

۲۴. داسلامي هېوادونو کنفرانس موخې څه دي ؟

۲۵. نفتاټرون کله او دچالخوا جوړشوی اومرکزیې چېرته دی؟

۲۶. داوپک ټولنې غړي کوم دي ؟

۲۷. داوپک ټولنې موخې کومې دي؟

۲۸. دناټو ټولنه لومړی دکومو هېوادونو لخوا کله لاسلیک شوه ؟

۲۹. دناټو ټولنې موخې کومې دي؟

۳۰. دوارساټولنه کله او د چا لخوا جوړه شوې وه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیاسي جغرافیې اړینې اصطلاحګانې

دا چې هره پوهه ځانګړې اصطلاحګانې لري او هره پوهه د همدغو اصطلاحګانو په مرسته په مخ ځي نو لازمه وي چې د هر مسلک او پوهې ځانګړې اصطلاحګانې د مسلک خاوندانو لخوا یادې او په سمه توګه په موزونو او وړو ځایونو کې وکارول شي. د سیاسي جغرافیې هم ځانګړې اصطلاحګانې دي چې په مرسته یې کیدی شي سیاسي جغرافیه په غوره توګه پرمختګ وکړي نو له همدې امله لازمه ده چې د سیاسي جغرافیې ځینې اړینې اصطلاحګانې دلته ذکر شي.

۱. ابر قدرت (لوی ځواک)

په نړیوال سیاست کې هغې قوې ته منسوب کېږي چې د پراخې خاورې، د زیاتې انساني قوې، د لومړنیو موادو د غني زېرمو لرونکی او د اقتصادي او نظامي ځواک لرونکی وي او په عین حال کې پر نورو هېوادو د تسلط او د استعماري او نویو استعماري اعمالو غوښتونکی وي. په اوسنیو شرایطو کې او په ۱۹۹۱م کال کې د شوروي اتحاد د ړنګېدو را وروسته د امریکا متحده ایالاتو هېواد د نړۍ یواځني ابر قدرت په عنوان پېژندل کېږي. ظاهراً په امریکا کې د ۱۱ سپتمبر ۲۰۰۱م کال را وروسته، دې هېواد د نړۍ د ټولو هېوادونو په چارو کې د لاس وهنې چارې زیاتې کړې دي (۱۶ : ۵۴۷).

۲. اپارتاید

د اپارتاید معنی بېلتون دی، او دا هغه نوم دی چې د جنوبي افریقا حکومت په خپل حکومت یعنې توکمیز تبعیضه نظام باندې ایښی دی (۳۹ : ۱۳).

اپارتاید د نژادي تبعیض رسمي سیستم و، چې د ۱۹۴۸ او ۱۹۹۴م کلونو ترمنځ په جنوبي افریقا کې د مسلط ملي حزب لخوا پلی کېدلو. ددې سیاست لاندې، د نه سپین پوستو ډیری وګړو حقوق هیڅ ګڼل کېدل، او د سپین پوستو اقلیت حکومت په هغه هېواد کې چلېدو. دا سیاست په سهیل لوېدیځه افریقا کې چې د ملتونو ټولنې د پرېکړې پر بنسټ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سهيلي افريقا د قيموميت لاندې و ، د ناميبيا تر ازادۍ پورې په ۱۹۹۰م کال پورې هم پاينښت درلود . دا ډول سياست د ۱۹۴۸م کال د ټوليزو ټاکنو وروسته نافذ شو . نوي قانون د سهيلي افريقا ټولنه په سپينو ، تورو ، رنګه او اسيايي ډلو ووېشله . له ۱۹۷۰م کال را وروسته تور پوستو خپل تابعيت هم له لاسه ورکړ او د لسو خود مختارو قبايلي سيمو وګړي چې د بانتوستانيانو (Bantustans) په نوم يادېدل ؛ له ډلې شول .

نژادي تبعيض په جنوبي افريقا کې په ټولو سيمو کې لکه معارف (پوهنې) صحت او په ټولو ټولنيزو خدماتو کې پلې کېدو . له ۱۹۵۰م کلونو راپدېخوا ددې نظام پر وړاندې مقاومت پيل شو . په دې نظام کې په ۱۹۸۰م کلونو کې راوړل شوي اصلاحات د تورپوستانو د منلو وړ نه شول او په ۱۹۹۰م کال کې د سپين پوټکو له جمهور رييسانو څخه يو تن يې د وکلرک (Frederik Willem de Klerk) په نوم ؛ ددې نظام د ختمولو لپاره خبرې پيل کړې چې بالاخره د ۱۹۹۴م کال ازادو ټاکنو باندې تمامه شوه . چې نلسن ماندېلا په مشرۍ د افريقايي ملي کانګرس حزب (ANC) په کې ټاکنې وګټلې او نلسن ماندېلا په کې واک ته ورسيد (۴ : ۱۹۳).

۳ . ارستوکراسي ، د اشرافو حکومت

هغه حکومت ته وايي چې اشرافو او غوره کسانو ته منسوب وي او يوازې د لوړې طبقې يا د يوې محدودې ډلې ممتاز کسان يې چارواکي وي ، په لرغوني يونان کې يې د نېکانو او مناسبو خلکو حکومت ته د اشرافو حکومت ويلو (۳۹ : ۱۶).

۴ . ازاد بندر

ازاد بندر هغه بندر ته وايي چې سوداګريز مالونه د ګمرکي عوارضو او حقوقو پرته هلته وارد او يا صادر شي ، لکه د اسيا په جنوب ختيځ کې د سنګاپور او هانګ کانګ بندرونه (۱۶ : ۵۵۱) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵. استبداد

له هغه سیاسي تګلارې څخه عبارت دی چې د لاندې ځانګړتیاوو لرونکی وي.

الف. د دولت د ځواک لپاره د قانون یا دوديزه حدودو نه شتون.

ب .د ځواک لمن پراخول چې عملاً تر سره کيږي، او ددې کار د ترسره کولو لپاره یوې متمرکزې ادارې ته اړتیا وي (۱۱ : ۲۱).

۶. استبدادي حکومت یا شخصي حکومت

هغه حکومت چې په هغې کې قدرت په تدوین شوي اساسي قانون اتکاء نه کوي، بلکې قدرت او اختیار د یو فرد په لاس کې وي او هیڅ ډول قانوني محدودیت ونه لري (۳۹ : ۱۹).

۷. استعمار

استعمار په لغت کې د جوړولو او آبادولو د غوښتنې په معنی دی. مګر دوديزه معنی یې د اقتصادي، نظامي او سیاسي پلوه د یو ځواکمن ملت تسلط، پر یوې کمزورې ځمکې یا قوم. په لنډو سره، هر ډول ځمکنۍ پراختیا استعماري عمل ګڼل کېږي (۱۱ : ۲۲).

۸. اقلیت (لږکۍ)

هغه ډله وګړي چې په یو هیواد کې اوسيږي او د ژبې، مذهب، او د ټولنیزو دودونو له مخې د هغې هېواد د اکثریت وګړو سره توپیر لري. په پراخه مفهوم سره هغو حزبونو ته چې په پارلماني ټاکنو کې یې د ټاکل شوو استازو شمېر د ټولو استازو د شمیر له نیمایي څخه کم وي؛ هم اطلاق کېږي (۱۶ : ۵۴۹).

۹. الحاق یا پیوستون

یو هېواد پورې تړلې یا بې خاونده ځمکې تملک کول د یو بل هېواد په وسیله د الحاق په معنی ده. د یوې ځمکې په الحاق کېدو سره ملحق کوونکي هېواد ته د الحاق ځمکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټول حاکمیت په لاس کې ورځي ، او د الحاق شوې ځمکې وګړي د ملحق شوې ځمکې وګړي ګڼل کېږي . د الحاق شوو ځمکو غوره بېلګې د اتریش او د سودت ځمکې الحاق کېدل د المان سره له دویمې نړیوالې جګړې وړاندې و (۱۱ : ۱۸).

کیدای شي ووایو چې دا هغه حقوقي عمل دی ، چې د دولت په تړون کې شامل نه وي خو ددغه تړون له مقرراتو او قواعدو څخه خپل ملاتړ اعلان کړي او په مقابل کې یې له مزایاوو څخه ګټه پورته کوي ، په ټولیزه توګه دا کار د یو تړون له رامنځته کېدو وروسته کېږي او هغه دولت چې دغه ډول ملاتړ اعلاموي ، لکه د تړون کوونکو اصلي دولتونو په څېر په تړون کې په ټاکل شوو حقوقو او ربړو کې یو شان ونډه اخلي . د پیوستون لپاره بنایي د ټولو هېوادونو پر مخ دروازې خلاصې وي لکه د ملګرو ملتونو د منشور په څېر او یا دا چې د پیوستون دروازه د یو شمېر هېوادونو پر مخ خلاصې وي لکه عرب لیک یا د عربو اتحادیه چې یوازې د خپلواکو عربي هېوادونو پرمخ یې دروازې خلاصې دي (۳۹ : ۱) .

۱۰. امپریالیزم

په اصطلاح کې هغه سیاست دی چې له خپلې خاورې څخه پر بېرون وګړو د هغوی له اقتصادي سرچینو څخه ګټې اخېستنې ، نظامي موقعیتونو د ساتلو او پر هغوی باندې د خپلو صادراتي سامانونو د خرڅولو لپاره په کار اچول کېږي . دا چې طبیعتاً وګړي د نورو له سلطې منلو څخه بده وړي ؛ د امپریالیزم سیاست تل د زور په کارولو ترسره کېږي . امپریالیزم شرایطو ته په کتو سره بېلابېل سیاستونه غوره کړي دي چې په اوسني وخت کې تر ټولو غوره تګلاره یې د پانګه والو هېوادونو لخوا په پراختیا په حال کې هېوادونو کې د پلور بازارونو جوړول او د هغوی سرچینې او زېرمې په ډېره ټیټه بیه اخېستل دي (۱۶ : ۵۴۹) .

دا کلمه په ۲۰ مه پېړۍ کې د هغو اروپایي هېوادونو لپاره کارول شوې چې د ۱۸۸۰ـ ۱۹۰۰م کلونو په اوږدو کې یې پر اسیایي او افریقایي هېوادونو خپل تسلط ته پراختیا ورکړه ؛ او امپراتورۍ یې جوړې کړې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امپریالېزم دا معنی د اقتصادي حرکتونو په موخه کارول شوې. یا د یو هېواد هر ډول تسلط پر بل هېواد ته امپریالیزم وايي لکه د روسیې تسلط پر ختیځه اروپا، روسیي امپریالېزم او د چین تسلط پر تبت د چین امپریالیزم ګڼل کېږي (۱۱ : ۱۸).

۱۱. امپراتور

د ملتونو یا هېوادونو ډلې ته چې د یو واکمن (امپراتور) تر قوماندې لاندې یې یو والی رامنځته کړی وي، دغې مشر ته یې امپراتور وایي. یا د امپراتور سرلیک هغه دولت یا حکومت ته چې د یو امپراتور د فرمان لاندې وي، چې د پراخې محدودې لرونکی او هر ډول توکمیز وګړي په کې ژوند لري؛ هم اطلاق کېږي. لرغونې امپراتورۍ په مصر، بابل، اشور، ایران، روم او مکدونیه کې جوړې شوي دي. په وروستیو کې کیدی شي د مغولو، هند، المان او جاپان امپراتوریو یادونه وکړو. کیدی شي چې امپریالیزم د امپراتورۍ نوې بڼه وګڼو (۱۶ : ۵۴۹).

۱۲. انقلاب

ناڅاپي او سخت بدلونونه چې په سیاسي، ټولنیزې او اقتصادي وضعې کې رامنځته کېږي او یو مستقر هېواد خپل ځای بل ته ورکوي؛ ورته انقلاب ویل کېږي. دا ډول بدلونونه تر ډېره د زور او زیاتي او د وګړو په سرکشۍ سره تر سره کیږي. انقلاب په غیر سیاسي بدلونو هم اطلاق کېږي، لکه صنعتي انقلاب، فرهنګي انقلاب، علمي انقلاب... (۱۱ : ۲۴).

۱۳. ایالت

د هیوادونو په سیاسي وېش کې هر یوه پراخه سیمه چې معمولاً یو پراخه د وېش واحد جوړوي؛ ورته ایالت وايي. د ایالتونو محدوده او د واکونو حدود په بېلا بېلو هېوادونو کې توپیر لري او د هغه هېواد په قوانینو او مقرراتو پورې تړاو لري (۱۶ : ۵۴۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴. ایتلاف

د پارلماني او ټاکنو د موخو د لاس ته راوړلو لپاره د سياسي ډلو او حزبونو موقت جوړجاړي ته ایتلاف ویل کېږي (۱۱ : ۱۹).

دحکومت د جوړېدو لپاره د احزابو يو ځايتوب په معنی سره دی ، دا چاره يوازې هغه مهال ترسره کېږي چې په پارلماني سيستمونو کې يو واحد حزب اکثريت ونلري او په پایله کې د دولت تشکيل د يو حزب لخوا ناشونی شي ، په دغه صورت کې دوه يا څو حزبه په موقته توګه يو له بله سره يو ځای کېږي ترڅو د پارلمان اکثريت لاس ته راوړي او معمولاً هغه دولت چې په دغسې بڼه منځته راځي ؛ ورته ايتلافي دولت وايي (۱۶ : ۵۴۷) .

۱۵. بندر

د سمندر ، بحيرې ... او داسې نورو په غاړه سيمه ، يا هغه ځای چې کشتۍ د هغې په غاړه کې ودرېږي او يا بار هلته اخلي يا يې کوزوي . دا ډول سيمې معمولاً غوره ساختمانونه او د مخابراتي او اړيکو غوره تاسيساتو لرونکې وي (۱۶ : ۵۵۱) .

۱۶. بيروکراسي

د بيروکراسۍ اصطلاح په اروپا کې د ۱۸ مې ميلادي پېړۍ له لومړيو څخه و کارول شوه ، دغه اصطلاح د Bureau له کلمې څخه چې د ليکلو د ميز په معنی ، او يا دفتر او د کار ځای چې مامور په هغې کې کارکوي ؛ اخېستل شوې ده. د Kratia يا Kratos وروستاړی په يونان کې ځواک يا حکومت کولو په معنی دی . چې په دې ترتيب بېروکراسي د دفتر قدرت او يا د دفتر حکومت معنی بنايي ورکړي . له دې اصطلاح څخه ګټه اخېستنه د فرانسې انقلاب څخه لږ وړاندې په ۱۷۸۹م کال کې ترسره شوه ، چې البته وروسته يې په چټکۍ سره ټولو هېوادونو ته پراختيا ومونده . د المان ټولنپوه ماکس ويبر Max weber (۱۸۶۴-۱۹۲۰م) په نړۍ کې د بيروکراسۍ د پراختيا ستر پلوی و (۴ : ۱۹۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷. پنځمه ستن

پنځمه ستن، اصطلاحاً په یو بل هېواد کې د یو هېواد د جاسوسي او ورانکارو عواملو او یا د هېواد په داخلي جوړښت کې د یوې ډلې لخوا ددغسې کړنو ترسره کولو ته د ا اصطلاح کارول کیږي (۱۱ : ۴۶).

۱۸. پلازمینه

د هر هېواد د حکومت مرکز، چې په هغه کې بادشاه یا جمهور رییس او یا د هغې هېواد حاکم هیات اوسیږي او له هماغه ځایه د هېواد په ټولو برخو حکم چلونه کوي (۱۶ : ۵۵۲) .

۱۹. تحت الحمایه

هغه ځمکه چې په کې واکمن یا حکم چلوونکی وي او په داخلي چارو کې لږه او ډیره ازادي ولري، خو د بل هېواد تر حمایت لاندې وي او معمولاً بېروني اړیکې یې د هغه حمایت کوونکي هېواد په لاس کې وي (۱۶ : ۵۵۴) .

۲۰. ټولنه

یو شمېر وګړي چې په یو ځمکني واحد کې ژوند کوي (۱۶ : ۵۵۷) . جمهوري د حکومت هغه ډول دی چې په هغې کې د هېواد رییس ځای ناستی مورثي نه وي، او د ریاست موده تر ډیره محدوده وي او ټاکنې په کې په سیده او نا سیده رایي کارونې ترسره کیږي. جمهوري د کلمې د مفهوم له مخې تر ډیره د دموکراسۍ درجې هم دي، مګر په عین حال کې په ډیرو غیر سلطنتي دیکتاتوریو هم اطلاق کیږي(۱۱ : ۱۸).

۲۱. جیوپولیتیک

د سیاست او د ژوند طبیعي چاپیریال تر منځ د تړاو علم ته جیوپولیتیک وايي. که څه هم دغه علم د ارسطو تر مودې پورې مخینه لري، مګر په المان کې د ۱۹مې میلادي پیړۍ را وروسته د زیاتې پاملرنې وړ شو (۱۶ : ۵۶۶) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۲ . حکومت

هغه نهاد دي چې په نړیواله کچه د یو دولت استازیتوب دنده په غاړه لري (په نړیواله کچه د دولت نماینده) او د هغه د حقوقو او تکالیفو مسول وي. حکومت له درېیو برخو جوړ وي لکه مقننه قوه، اجراییه قوه او قضایه قوه (۱۱ : ۹۵).

۲۳ . دموکراسي

دموکراسي یعنې د خلکو حکومت، یا په بله ژبه د حکومت هغه ډول چې په کې لوړ حاکمیت د وګړو په لاس کې وي او شونې ده چې په سیده (په مطلقه دموکراسۍ کې) او یا د استازو په وسیله چې وګړي ټاکي عملي شي (د هغو حکومتونو برخلاف چې په هغې کې حکومت د یوې طبقې، یوې ډلې، ممتازو او یا یو فرد په لاس کې وي) (۱۶ : ۵۶۲). هغه ځمکه چې په کې واکمن یا حکم چلوونکی وي او په داخلي چارو کې لږ او ډېره ازادي ولري، خو د بل هېواد تر حمایت لاندې وي او معمولاً بېرونۍ اړیکې یې د هغه حمایت کوونک هېواد په لاس کې وي (۱۶ : ۵۵۴) .

۲۴ . دیکتاتوري

له دیکتاتورۍ څخه مطلب د ځواک هغه ډول دی چې د لاندې ځانګړتیاوو څخه ولري:

الف. د قوانینو یا دودونو نه شتون چې واکمنان یې پیاده کړي.

ب. د ځواک بې پولې توب.

ج. د عالي ځواک لاس ته راوړل یا د پخوانیو قوانینو نقص کول.

د. د ځای ناستي توب لپاره د منظمو مقرراتو نه شتون.

ه. د یوې کوچنې ډلې د ګټو لپاره د ځواک کارول.

و. د دولت د ځواک او ویرې له امله د وګړو اطاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ز. د یو تن (کله‌ییا د څو نفرو) په لاس کې د ځواک تمرکز.

ح. د ترور او وحشت (ویرې) پیدا کول.

دیکتاتور لفظ د مطلقه حکومت پر هر ډول واکمنانو اطلاق کېږي (۱۱ : ۴۰).

۲۵. سوړ جنګ

د اقتصادي سیالیو سره یو ځای هغه سیاسي کړکیچونه او نظامي لانجې وې چې له ۱۹۴۶څخه تر ۱۹۹۱م کلونو پورې د کمونستي نړۍ چې په سر کې یې شوروي اتحاد، او د لوېدیځ پانګه وال نظام چې په سر کې یې د امریکا متحده ایالات و ؛ پاییښت لرلو. سره له دې چې د دواړو لورو لخوا نظامي سیده ټکر نه و رامنځته شوی، مګر نظامي لانجو د نظامي ایتلافونو د جوړولو، د ځواکونو ستراتېژیکي تمرکز، ځېل شوو هېوادنو سره د مرستو زیاتولو، پروپاګندو، د وسلو سیالیو، د بې لورو هېوادونو راګرځولو او د ټکنالوژۍ، مستعمراتو او داسې نورو له لارې پاییښت وموند (۴ : ۱۹۷).

۲۶. سوسیالیزم

سوسیالیزم هغه تیوري یا سیاست دی چې د تولید وسایلو مالکیت او د تولید وسایلو (چې د پانګې، ځمکې، مالونو او داسې نورو څخه عبارت دي) باندې څارنه د ټولنې په لاس کې او ټولو په ګټه غواړي. که څه هم چې د سیوسیالیزم د عقایدو په اړه د نظرونو اختلافات ډېر زیات دي، خو ټول د یو مشترک عنصر لرونکي دي چې عبارت دي له: په فرد د ټولنې لومړیتوب او د ټولیزو ګټو لومړیتوب پر فردي ګټو)(۱۱ : ۴۶).

۲۷. قیمومیت

قیمومیت یو نړیوال تاسیس دی، چې د هغه په وجه د ملګرو ملتونو ټولنې تر څارنې لاندې دولتونه د قیم تر سرلیک لاندې، د خاصو ادارو او ځمکو نظارت په غاړه اخلي تر هغې چې دغه ځمکې ازادۍ یا خپلواکۍ ته ورسېږي. که څه هم شونې ده موخه یې تل ازادي نه وي، خو بیا هم قیم حق لري تر قیمومیت لاندې ځمکه خپلې خاورې پورې و تړي(۱۱ : ۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۸. کابینه يي حکومت

دا هغه ډول حکومتي نظام دی چې ولسمشر تشريفاتي او سمبوليکه بڼه لري او واک د کابينې په لاس کې وي او کابينه هغه ګوندي مشران، چې اکثريت يې ګټلی وي او يا يې د ايتلاف مشران ټاکي. په دې نظام کې داسې نه شي کېدی چې کابينه د يو ګوند د مشرانو په واک کې وي او پارلمان د بل ګوند. په دې ډول نظام کې که د کابينې او پارلمان ترمنځ اختلاف پيدا کېږي، نو کابينه دغه پارلمان منحلوي او موضوع رايې ورکوونکو ته سپاري. د کابينه يي حکومت نظام په انګلستان، کاناډا، هند او يو شمېر نورو هېوادونو کې دود دی (۳۹ : ۳۳).

۲۹. کاپيټاليزم

کاپيټاليزم د اقتصادي سيستم هغه ډول دی چې په هغې کې د اقتصادي فعاليتونو غټه برخه، په ځانګړې توګه د توکو د توليد لپاره مالکيت او پانګه اچونه، د وګړو او خصوصي موسساتو په لاس کې وي. او هغوی د اقتصادي سيالۍ له لارې او د ګټې د لاسته راوړلو په انګېزې سره، د چارو لارښوونه کوي. د کاپيټاليزم کلمه تر ډېره سوسياليستان کاروي، د هغو موخه له کاپيټاليزم څخه، هغه سيستم دی چې په هغې کې خصوصي وګړي د توليد وسايلو مالکين وي، او همدا وسايل د سود (ګټې) د ترلاسه کولو په موخه کاروي (۱۱ : ۵۱).

۳۰. کمونېزم

کمونيزم پر هغې تيورۍ اطلاق کېږي چې له (مشترک ژوند) څخه پلوي کوي، او د هغې ټولنې غوښتونکي وي چې په هغې کې د سلسله مراتب تسلط شتون نه لري. د تفريح او ژوند کولو ټول وسايل او اموال په ګډه د ټولو وګړو په واک کې وي. کمونيستان، د سوسياليستي نظام د کمونيستي نظام پيليزه بولي، او په دې باور دي چې کمونيزم ته د رسېدو لپاره بايد د سوسياليزم په لاره تېر شي (۱۱ : ۵۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۱. کنګره یا کانګرس

د ګوند د رهبرۍ تر ټولو لوړ ارګان او مقام ته کنګره وايي، یا کنګره له هغې غونډې څخه عبارت ده چې د ګوند د غړو او ایالتي شوراګانو استازو د شمېر په تناسب په کې راغونډېږي. په نړیواله اصطلاح هغې غونډې ته ویل کېږي چې د هېواد مشران او یا استازي په سیاسي مسایلو کې د تفاهم او د نظریاتو د شریکولو په موخه راغونډېږي (۳۹ : ۴۹).

۳۲. کودتا

کودتا، د زور او جنګ لارې د دولتي مقاماتو په لاس په نا څاپي توګه د دولت بدلون ته ویل کېږي. د کودتا توپیر د انقلاب سره دادی چې کودتا له پاسه لوري او د حاکمې طبقې یا د دولتي دستګاه د وګړو لخوا تر سره کیږي، حال دا چې انقلاب د وګړو او ټیټ پوړ خلکو لخوا د دولت په ضد پاڅون ته وايي. کودتا تر ډېره د راديو او مهمو نښلوونکو مرکزونو لکه هوايي میدانونو، د اوسپنې لارې په سټېشنونو او د دولتي مهمو ودانیو په لاسته راوړلو سره پیلېږي (۱۱ : ۵۴).

۳۳. ګمرکي اتحادیه

د دوو یا څو هېوادونو تر منځ اتحادیه چې پر بنسټ یې له یوې ګمرکي تعرفې څخه ګټه اخېستل کېږي، ورته ګمرکي اتحادیه ویل کېږي لکه د اروپا ګډ بازار ګمرکي اتحادیه (۱۶ : ۵۴۷).

۳۴. لیبرالیزم

لیبرالیېزم د لاتیني Libralis اصطلاح څخه اخېستل یوه نړیواله سیاسي فلسفه او د پام وړ ټکی دی، چې پر ازادۍ او برابرۍ یې اساس کېښودل شوی دی. که څه هم ددې فکري مکتب د ګټې اخېستنې ساحه ډېره پراخه ده، مګر په ټولیزه توګه له ازادو او عادلانه ټاکنو، مدني حقوقو، د مطبوعاتو ازادي، د دین او مذهب ازادي، د سوداګرۍ ازادي او خصوصي مالکیت څخه پلوي کوي او دا یې غوره ځانګړنې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د لیبرالیزم تاریخي فلسفي رېښه د یونان ښاري دولت دورې ته رسېږي ، مګر په معاصره دوره کې د یو سیاسي خوځښت په توګه د روښنګرۍ په عصر کې یې بروز وکړ، د فلسفې او اقتصاد لویدیځ پوهانو په لیکنو کې یې انعکاس موندلی ، او د الهي حقوقو ، مطلقه شاهي او د مذهب او دین موروثي امتیازاتو سره په مخالفت کې پرېوته .

د انګلیسي جان لاک John locke (۱۶۳۲ـ۱۷۰۴م) فکري او فلسفي برخه کې د لیبرالیزم تیوریکي اساسات پیل شوي و . د فرانسې او امریکا انقلابیونو د استبداد پرضد په خپلو مسلحانه حرکتونو کې له همدې فلسفې څخه ګټه پورته کړه . د اقتصاد په برخه کې د سکاتلینډي آدم سمیت Adan Smith (۱۷۲۳ـ۱۷۹۰م) چې ددې مکتب بنسټ اېښودونکی دی ، چې خپل نظریات یې د ملتونو په ثروت The Wealth of Nations کې بیان کړي دي ، انسان پالنه Humanism ، فرد پالنه Individualisn ، تجدد پالنه Modernism ، او د دود پالنې سره مخالفت Anti- traditionalism په فرهنګي او ټولنیزې برخې کې د لیبرالیزم غوره ځانګړتیاوې دي (۴ : ۲۰۳ ، ۲۰۴).

۳۵ . مرز

یوه کرښه یا نښه چې د دوو هېوادونو یا د دوو بېلابېلو ځمکو تر منځ د بېلتون حد واقع شوی وي ، چې کله ورته سرحد هم وایي . (۱۶ : ۵۷۸) .

۳۶ . مستعمره

مستعمره یا کالوني هغه هېواد یا سیمې ته ویل کېږي چې یو ځواکمن هېواد په هغه کې سیاسي او یا پوځي واک ولري ، چې سیاسي واک او ټولې دولتي چارې یې د بهرني ځواکمن هېواد په لاس کې وي . دغه ځواکمن یا په اصطلاح امپریالستي هېواد له خپلې مستعمرې څخه د لومړنیو موادو د زېرمې او پوځي اډې په توګه کار اخلي (۳۹ : ۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۷ . مطلق اکثریت

هغه اکثریت ته وايي چې لږ تر لږه له نیم څخه زیات د یو شمېر رایې ورکوونکو د رایو ټولګه وي (۳۹ : ۱) .

۳۸ . مطلقه حکومت

هغه حکومت چې په کې د ټولو کړنو د واکمنۍ حق د یو کس یا یوې ډلې په لاس کې وي ، پرته له دې چې ولس د حکومت د چارو څارنه وکړي . دا اصطلاح د دسپوتیزم سره مترادفه هم کله نا کله کارول کېږي (۳۹ : ۱) .

۳۹ . مطلقه سلطنت یا مطلقه سلطنتي حکومت

هغه سلطنت چې نا محدودو واکونو درلودونکی وي ، مطلق العنان هم ورته وايي (۱۶ : ۵۴۷) .

۴۰ . مهاجرت

د وګړو لخوا د اصلي او زېږېدلو د ځای پرېښودلو او یا د وګړو داخلي (دهېواد په دننه) او بېروني (له یو هېواد څخه بل هېواد ته) حرکتونو ته مهاجرت وايي . بنایي چې مهاجرت د دوه لاملونو له امله پیدا شي .

الف . تلل : د اقتصادي ، مذهبي او سیاسي عواملو له امله .

ب . راتلل : هغو ځمکو ته چې له وګړو څخه خالي وي ، زړه راښکونکو ځمکو ته ، د ځمکې سطحې لاندې سرچینو شتون او د کار د پیدا کېدو له امله (۱۶ : ۵۸۰) .

۴۱ . نا قانونه حکومت ، خپل سری حکومت

هغه حکومت چې په هغې کې د خلکو پر ژوند ، ازادۍ او د خلکو پر مالونو او شتمنیو قانون کنترول او واک نه لري (۳۹ : ۱۵) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۲. نړیوالې اوبه

د هېواد داخلي اوبه پرته د سمندرونو او بحيرو ټولو هغو اوبو ته ويل کېږي چې د نړۍ ټول هېوادونه ورڅخه په يو ډول ګټه اخېستلی شي (۱۶ : ۵۴۶).

۴۳. نژاد

د وګړو ډله چې د طبيعي وراثت او اصالت له مخې د يو ډول ځانګړتياوو لرونکي وي (۱۶ : ۵۸۱) .

۴۴. نشنليزم

نشنليزم يا ملت پالنه هغه احساس يا ايډيالوژي ده چې د ملت دوستۍ پر بنسټ استواره وي. په ۲۰مه پېړۍ کې د استعمار لاندې هېوادونو زياترو يې د نشنليزم په حربې سره ازادي ترلاسه کړه. (۱۶ : ۵۸۱) .

۴۵. هېوادنۍ اوبه (ساحلی اوبه)

د ساحلي اوبو هغه برخه چې د نړيوالو قوانينو پر بنسټ يې ګاونډيو هېوادونو پورې تړاو پيدا کړی وي. د ملګرو ملتونو د ټولنې د " د سمندرونو د حقوقو کنفرانس" کې چې په ۱۹۸۱م کال کې داير شو، د هېوادنيو اوبو عرض (سور) يې تر ۱۲ سمندري ميل پورې (۲،۲۲ کيلومتره) پورې ټاکل شوی(۱۶: ۵۴۶).

۴۶. هېواد

جغرافيايي واحد چې له څو ولايتونو، يا ښارونو څخه جوړ شوی وي او سياسي لوی واحد يې جوړ کړی وي، دا واحد معمولاً د يو حکومتي سيستم څخه چې د پلازمېنې په نوم وي ؛پيروي کوي (۱۶: ۵۷۵) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱. اشرفی ریزی، حسن و کاظم پور، زهرا(۱۳۹۱) . **جغرافیای سیاسی اطلاعات** (فاصله های بی فاصله) . تهران : چاپار

۲. اشوری ، داریوش ( ) . **ملیت وقومیت ایران از امپراتوری به دولت ــ ملت** ؛ ماهنامه ایران فردا، سال سوم ، شماره ۱۸.

۳. اقبال، فرشید(۱۳۸۷) . **مکتب های سیاسی** . تهران : کتابخانه ملی ایران .

۴. امین ، حمید الله (۱۳۹۲) . **جغرافیای سیاسي** .کابل : انتشارات سعید .

۵. . امین ، حمیدالله (۱۳۶۵). **جغرافیای سیاسی** . کابل : انتشارات پوهنتون کابل .

۶. بدیعی ، مرجان و میر احمدي ، فاطمه سادات (۱۳۹۴) . **تحلیل دیدگاه ها درموضوعات نو ظهور در مطالعات مرز**. تهران : دانشگاه تهران

۷. برتون ، رولان (۱۳۸۰) . **قوم شناسی سیاسی** ؛ ترجمه : ناصر فکوهی ؛تهران : نشرنی

۸. بلاکسل ،مارک (۱۳۸۹) . **جغرافیای سیاسی** . مترجمین : محمد رضا، حافظ نیا. عطا الله ، عبدی . حسین ربیعي اوعباس ، احمدي . تهران : ناشردانشگاهی وعمومي.

۹. بیدار ، کر یم الله (۱۳۸۹) . **دافغانستان سرحدونه** . جلال اباد : گودر خپرندویه ټولنه

۱۰ـ بیدار، کریم الله او اختیار ، هجرت الله (۱۳۹۴). **سیاسي جغرافیه** . جلال آباد : یارخپرندویه ټولنه .

۱۱. پورکیوان ، عقیل (۱۳۹۳). **آشنایی باعلم سیاست** .مکتب های سیاسی ونهادهای بین المللی . انتشارات الفلاح.

۱۲. پیردشتی، حسن اوکمري ،مریم (۱۳۹۴) . **مفهوم مرز وسرحد وسیر تحولات آن** . تهران : دانشگاه تربیت مدرس ،دبیر جغرافیا آمل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. ثاقب ، نقیب الله او تصمیم ، تسبیح الله (۱۳۹۳) . **عمومي اساسي حقوق** . جلا ل آباد : یار خپرندویه ټولنه

۱۴. ثاقب ، نقیب الله (۱۳۸۶) . **عمومي نړیوال حقوقي شخصیتونه** . جلا ل آباد : دساپي د پښتو څېړنو اوپراختیا مرکز .

۱۵. جان ، رورکي او مارک ، بوير (۱۳۹۰) . **بين المللي سياست ته يو ه کتنه** . ژباړن : محمد صدیق ، ظهیر . کندهار: علامه رشاد خپرندویه ټولنه .

۱۶ـ جعفري ، عباس (۱۳۸۴) . **گیتا شناسی نوین کشورها** . تهران : موسسه جغرافيايي وکارتوگرافی گیتاشناسی .

۱۷ـ حافظ نیا، محمد رضا و کاویانی راد ، مراد (۱۳۹۲) . **افقهای جدید در جغرافیای سیاسی** . تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) ، مرکز تحقیق وتوسعه علوم انسانی.

۱۸. حجّة الاسلام والمسلمین ، امیدی (۱۳۹۳). **جغرافیای سیاسی کشورهای اسلامي** . تهران : موسسه اموزشي وپژوهشی امام خمینی "رح" .

۱۹. رحماني ، محمد شريف (۱۳۸۷) . **اسلامي سياست پوهنه** . ننگرهار : د افغانستان د ټولنيزې اصلاح او پرمختګ ټولنه.

۲۰ـ رویان ، عبدالقدیر و امیری ، ضیأالحق (۱۳۸۴).**جغرافیای سیاسی جهان** .کابل : انتشارات سعید.

۲۱. ریحانه ، عالم و واثق ، محمود (۱۳۹۴) . مبانی جغرافیای سیاسی از دیدگا ه اسلام با تاکیدبرنهج البلاغه . **فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه** . سال سوم ، شماره ۱۰، تابستان ۱۳۹۴.

۲۲ـ زاهدي ، احمدزی (۱۳۸۷) . **داسلامي حکومت بنسټونه** . پېښور : ا میر کروړ کتابتون

۲۳ـ ښاد جبارخېل ، حفیظ الله (۲۰۰۲) . **اسلامي سیاست نبوت او سیرت** . پېښور : د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۴. شکویی ، حسین (۱۳۸۹) . **شناخت وفلسفه جغرافیا** . تهران : دانشگاه پیام نور.

۲۵. شهیدي ، نذیر احمد(۲۰۰۵) . **دمخ پر ودې هېوادونو اقتصادي ستونزې** . پېښور : د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه .

۲۶.صافی ، ودیر( ) . **حقوق بین المللی عمومی** . سازمان مطالعه وتدوین کتب علوم انسانی دانشگا ها.

۲۷.صافی ، ودیر (۱۳۹۵) . **نړیوال عمومي حقوق** .ژباړن : امان الله ایمان وردګ . کابل : خپلواک خپرندویه تولنه.

۲۸ـ ظهیر، محمد صدیق (۲۰۰۸) . **پولیتیکل سیاینس ته یوه کتنه** . ژباړن : محمد معصوم هوتک . امریکا: ویرجینیا.

۲۹ـ عادل ، عبدالله . او ورین ،امان الله (۱۳۹۵) . **اقتصادي اصطلاحات** . جلال آباد: کتاب خپرندویه اداره .

۳۰ـ عزتی ، عزت الله (۱۳۸۶) . **ژیوپولیتیک** . تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) .

۳۱. کاویاني راد ، مراد(۱۳۹۲) . **پردازش مفهوم " قلمرو " از دیدگاه جغرافیای سیاسی** . تهران : دانشگاه خوارزمي .

۳۲ـ مجتهد زاده ، پیروز (۱۳۹۲) . **جغرافیای سیاسي وسیاست جغرافیای** . تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) ، مرکز تحقیق وتوسعه علوم انسانی.

۳۳ـ معتمد نژاد ،کاظم(۱۳۸۹) . **ارتباطات بین المللی** . ایران : وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي ، دفتر مطالعات وتوسعه رسانه ها.

۳۴ـ موسی زاده ، رضا(۱۳۹۳) . **نړیوال سازمانونه (له نویو زیاتونو سره)** . ژباړن : محمد نظیم ، سمون . ننګرهار : مومند خپرندویه ټولنه .

۳۵ـ موسی زاده ، رضا(۱۳۹۱) . **نړیوال سازمانونه** . ژباړن : محمد نظیم ، سمون . ننګرهار : مومند خپرندویه ټولنه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۶. موسی زاده ، رضا(۱۳۸۷) . **نړیوال سازمانونه** . ژباړن : محمد نظیم ، سمون . ننګرهار : مومند خپرندویه ټولنه .

۳۷ . میرحیدر، دره (۱۳۸۹) . **اصول ومبانی جغرافیای سیاسی** .تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علومن انسانی دانشګاهها (سمت) مرکز تحقیق وتوسعه علوم انسانی

۳۸. نوده ، محمد جافر(۱۳۹۱) . **ارتباطات سیاسي** . دانشګاه ګلستان . دانشکده علوم انسانی

۳۹ـ ---------- (۱۳۸۴). **د سیاسي اصطلاحاتو قاموس**. ژباړن : سید عبدالله ، پاچا. پېښور : دانش خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مل پاڼې (ضمیمې)

لومړۍ مل پاڼه

د اسیایي هېوادونو لښتلیک

ګڼه	هېواد	پلازمینه	پراخوالی په کېلومتر	په ۲۰۱۷کې نفوس
۱	اردن	عمان	۹۲۳۰۰	۶۴۰۷۰۸۵
۲	ازبکستان	تاشکند	۴۴۷۴۰۰	۳۱۹۱۰۶۴۱
۳	افغانستان	کابل	۶۵۲۲۲۵	۳۵۵۳۰۰۸۱
۴	عربي متحده امارات	ابوظبۍ	۸۲۸۸۰	۹۴۰۰۱۴۵
۵	اندونیزیا	جاکارتا	۱۹۱۹۴۴۰	۲۶۶۹۹۱۳۷۹
۶	ایران	تهران	۱۶۴۸۰۰۰	۸۱۱۶۲۷۸۸
۷	بحرین	منامه	۶۶۵	۱۴۹۲۵۸۴
۸	بروناى	باندرا	۵۷۷۰	۴۲۸۶۹۷
۹	بنګله دېش	ډاکه	۱۴۴۰۰۰	۱۶۴۶۶۹۷۵۱
۱۰	بوتان	تیمپو	۴۷۰۰۰	۸۰۷۶۱۰
۱۱	پاکستان	اسلام آباد	۸۰۳۹۴۰	۱۹۷۰۱۵۹۵۵
۱۲	تاجکستان	دوشنبه	۱۴۳۱۰۰	۸۹۲۱۳۴۳
۱۳	تایلینډ	بنکاک	۵۱۴۰۰۰	۶۹۰۳۷۵۱۳
۱۴	تایوان	تایپه	۳۵۹۸۰	۲۳۶۲۶۴۵۶
۱۵	ترکمنستان	عشق آباد	۴۸۸۱۰۰	۵۷۵۸۰۷۵
۱۶	ترکیه	انقره	۷۸۰۵۸۰	۸۰۷۴۵۰۲۰
۱۷	تیمور شرقي	دیلی	۱۵۰۰۷	۱۲۹۶۳۱۱
۱۸	جاپان	توکیو	۳۷۷۸۳۵	۱۲۷۴۸۴۴۵۰
۱۹	چین	پیکنګ	۹۵۹۶۹۶۱	۱۴۰۹۵۱۷۳۹۷
۲۰	روسیه	مسکو	۱۷۰۷۵۲۰۰	۱۴۳۹۸۹۷۵۴
۲۱	سریلانکا	کولمبو	۶۵۶۱۰	۲۰۸۷۶۹۱۷
۲۲	سنګاپور	سنګاپور	۶۹۲۷	۵۷۰۸۸۴۴
۲۳	سوریه	دمشق	۱۸۵۱۸۰	۱۸۲۶۹۸۶۸
۲۴	عراق	بغداد	۴۳۷۰۷۲	۳۸۲۷۴۶۱۸
۲۵	عربستان سعودي	ریاض	۱۹۶۰۵۸۲	۳۲۹۳۸۲۱۳
۲۶	عمان	مسقط	۲۱۲۵۴۰	۴۶۳۶۲۶۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷	اسراییل	تل آبیب	۲۰۲۷۰	۸۳۲۱۵۷۰
۲۸	فلپاین	مانیلا	۳۰۰۰۰۰	۱۰۴۹۱۸۰۹۰
۲۹	قبرس	لفکوزیا	۹۲۵۰	۱۱۷۹۵۵۱
۳۰	قرغزستان	بشکیک	۱۹۸۵۰۰	۶۰۴۵۱۱۷
۳۱	قزاقستان	آستانه	۲۷۱۷۳۰۰	۱۸۲۰۴۴۹۹
۳۲	قطر	دوحه	۱۱۴۳۷	۲۶۳۹۲۱۱
۳۳	کمبودیا	پنومین	۱۸۱۰۴۰	۱۶۰۰۵۳۷۳
۳۴	کوریاي شمالي	پیونگ یانگ	۱۲۰۵۴۰	۲۵۴۹۰۹۶۵
۳۵	کوریا يي جنوبي	سیول	۹۸۴۸۰	۵۰۹۸۲۲۱۲
۳۶	کویټ	کویټ	۱۷۸۲۰	۴۱۳۶۵۲۸
۳۷	لاوس	ویتنام	۲۳۶۸۰۰	۶۸۵۸۱۶۰
۳۸	لبنان	بیروت	۱۰۴۰۰	۶۰۸۲۳۵۷
۳۹	مالدیف	ماله	۳۰۰	۴۳۶۳۳۰
۴۰	مالیزیا	کولالمپور	۳۲۹۷۵۰	۳۱۶۲۴۲۶۴
۴۱	مغولستان	اولان باتور	۱۵۶۵۰۰۰	۳۰۷۵۶۴۷
۴۲	میانمار (برما)	رنگون	۶۷۸۵۰۰	۵۳۳۷۰۶۰۹
۴۳	نیپال	کتمندو	۱۴۰۸۰۰	۲۹۳۰۴۹۹۸
۴۴	ویتنام	هانوی	۳۲۹۵۶۰	۹۵۵۴۰۸۰۰
۴۵	هند	دهلی جدید	۳۲۸۷۵۹۰	۱۳۳۹۱۸۰۱۲۷
۴۶	یمن	صنعا	۵۲۷۹۷۰	۲۸۲۵۰۴۲۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویمه مل پانه

داروپايي هېوادونو لښتليک

ګڼه	هېواد	پلازمينه	پراخوالی په کېلومتر	په ۲۰۱۷کې نفوس
۱	اتريش (استريا)	ويانا	۸۳۸۵۸	۸۷۳۵۴۵۳
۲	ارمنستان	ايروان	۲۹۸۰۰	۲۹۳۰۴۵۰
۳	استونيا	تالين	۴۵۲۲۶	۱۳۰۹۶۳۲
۴	انګلېنډ (انګلستان)	لندن	۲۴۴۸۲۰	۶۶۱۸۱۵۸۵
۵	ایټاليا	روم	۳۰۱۲۳۰	۵۹۳۵۹۹۰۰
۶	آيرلېنډ	دوبلن	۷۰۲۸۰	۴۷۶۱۶۵۷
۷	اذربايجان	باکو	۸۶۶۰۰	۹۸۲۷۵۸۹
۸	آيسلېنډ	ريکجاويک	۱۰۳۰۰	۳۳۵۰۲۵
۹	البانيا	تيرانا	۲۸۷۴۸	۲۹۳۰۱۸۷
۱۰	المان	برلين	۳۵۷۰۲۱	۸۲۱۱۴۲۲۴
۱۱	بلجيم	بروکسل	۳۰۵۱۰	۱۱۴۲۹۳۳۶
۱۲	بلغاريه (بلغارستان)	صوفيه	۱۱۰۹۱۰	۷۰۸۴۵۷۱
۱۳	بوسنيا هرزه ګوينا	سارايوو	۵۱۱۲۹	۳۵۰۷۰۱۷
۱۴	بلاروس	مينسک	۲۰۷۶۰۰	۹۴۶۸۳۳۸
۱۵	پرتګال	لزبن	۹۲۳۹۱	۱۰۳۲۹۵۰۶
۱۶	پولنډ (لهستان)	وارسا	۳۱۲۶۸۵	۳۸۱۷۰۷۱۲
۱۷	چک	پراګ	۷۸۸۶۶	۱۰۶۱۸۳۰۳
۱۸	ډنمارک	کوپنهاګن	۴۳۰۹۴	۵۷۳۳۵۵۱
۱۹	روسيه	ماسکو	۱۷۰۷۵۲۰۰	۱۴۳۹۸۹۷۵۴
۲۰	رومانيه	بوخارست	۲۳۷۵۰۰	۱۹۶۷۹۳۰۶
۲۱	سان مارينو	سان مارينو	۶۱۲	۳۳۴۰۰
۲۲	سلواکيا	براتيسلاوا	۴۸۸۴۵	۵۴۴۷۶۶۲
۲۳	سلوانيا	لوبليانا	۲۰۲۷۳	۲۰۷۹۹۷۶
۲۴	سوېډن	ستاکهلم	۴۴۹۹۶۴	۹۹۱۰۷۰۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵	سویس (سویتزرلینډ)	برن	۴۱۲۹۰	۸۴۷۶۰۰۵
۲۶	فرانسه	پاریس	۵۴۷۰۳۰	۶۴۹۷۹۵۴۸
۲۷	فنلینډ	هلسنكي	۳۳۷۰۳۰	۵۵۲۳۲۳۱
۲۸	قبرس	نیکوزیا	۹۲۵۰	۱۱۰۲۶۷۷
۲۹	کروشیا	زاګرب	۵۶۵۴۲	۴۱۸۹۳۵۳
۳۰	کوسوو	پرستن	۱۰۸۸۷	۱۸۱۵۰۴۸
۳۱	ګرجستان (جورجیا)	تبلیسي	۶۹۷۰۰	۶۲۲۵۶۷
۳۲	لتویا	ریګا	۶۴۵۸۹	۱۹۴۹۶۷۰
۳۳	لختن شتاین	فادوز	۱۶۰	۳۷۹۲۲
۳۴	لګسمبورګ	لګسمبورګ	۲۵۸۶	۵۸۳۴۵۵
۳۵	لتوانیا	ویلینوس	۶۵۲۰۰	۲۸۹۰۲۹۷
۳۶	مالتا	والینا	۳۱۶	۴۳۰۸۳۵
۳۷	مقدونیه	اسکوپیه	۲۵۳۳۳	۲۰۸۳۱۶۰
۳۸	مولداویا	کشینوف	۳۳۸۴۳	۴۰۵۱۲۱۲
۳۹	موناکو	موناکو	۱۹۵	۳۸۶۹۵
۴۰	ناروی	اسلو	۳۲۴۲۲۰	۵۳۰۵۳۸۳
۴۱	واتیکان	واتیکان	۴۴،۰	۷۹۲
۴۲	هالند	امستردام	۴۱۵۲۶	۱۷۰۳۵۹۳۸
۴۳	هسپانیه	مادرید	۵۰۴۷۸۲	۴۶۳۵۴۳۲۱
۴۴	اندورا	اندورا	۴۶۸	۷۶۹۶۵
۴۵	هنګری (مجارستان)	بوداپست	۹۳۰۳۰	۹۷۲۱۵۵۹
۴۶	یوکراین	کیف	۶۰۳۷۰۰	۴۴۳۳۳۹۴۷
۴۷	سربیا	بلګراد	۱۰۲۳۵۰	۸۷۹۰۵۷۴
۴۸	یونان	اتن	۱۳۱۹۴۰	۱۱۱۵۹۷۷۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېيمه مل پاڼه

دافريقايي هېوادونو لښتليک

ګڼه	هېواد	پلازمينه	پراخوالی په کيلومتر	په ۲۰۱۷ کې نفوس
۱	انګولا	لواندا	۱۲۴۶۷۰۰	۲۹۷۸۴۱۹۳
۲	ايتوپيا	اديسه بابا	۱۱۲۷۱۲۷	۱۰۴۹۵۷۳۴۸
۳	اريتريا	اسمره	۱۲۱۳۲۰	۵۰۶۸۸۳۱
۴	افريقای جنوبي	پرتوريا	۱۲۱۹۹۱۲	۵۶۷۱۷۱۵۶
۵	افريقای مرکزي	بانګي	۶۲۲۹۸۴	۴۶۵۹۰۸۰
۶	الجزاير	الجزيره	۲۳۸۱۷۰۰	۳۴۵۸۶۱۸۴
۷	بنين	پورتونو	۱۱۲۶۲۰	۱۱۱۷۵۶۹۲
۸	بوتسوانا	ګابرون	۶۰۰۳۷۰	۲۲۹۱۶۶۱
۹	بورکينافاسو	وګادوګو	۲۷۴۲۰۰	۱۹۱۹۳۳۸۲
۱۰	بوروندی	بوجومبورا	۲۷۸۳۰	۱۰۸۶۴۲۴۵
۱۱	تانزانيا	دارالسلام	۹۴۵۰۸۷	۵۷۳۱۰۰۱۹
۱۲	توګو	لومي	۵۶۷۸۵	۷۷۹۷۶۹۴
۱۳	تونس	تونس	۱۶۳۶۱۰	۱۱۵۳۲۱۲۷
۱۴	جيبوتي	جيبوتي	۲۳۰۰۰	۹۵۶۹۸۵
۱۵	چاد	انجامنا	۱۲۸۴۰۰۰	۱۴۸۹۹۹۹۴
۱۶	رواندا	کيګالي	۲۶۳۳۸	۱۲۲۰۸۴۰۷
۱۷	زمبيا	لوساکا	۷۵۲۶۱۴	۱۷۰۹۴۱۳۰
۱۸	زيمبابوی	هراری	۳۹۰۵۸۰	۱۶۵۲۹۹۰۴
۱۹	سايوتومه و پرنسيب	سايوتومه	۱۰۰۱	۲۰۴۳۲۷
۲۰	ساحل عاج	ياموسوکرو	۳۲۲۴۶۰	-
۲۱	سنګال	داکار	۱۹۶۱۹۰	۱۵۸۵۰۵۶۷
۲۲	سوازيلنډ	امبابان	۱۷۳۶۳	۱۳۶۷۲۵۴
۲۳	سوډان جنوبي	جوبا	۲۵۰۵۸۱۳	۱۲۵۷۵۷۱۴
۲۴	سوډان شمالي	خرطوم	-	۴۰۵۳۳۳۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵	سومالیا	موگادیشو	۶۳۷۶۵۷	۱۴۷۴۲۵۲۳
۲۶	سیرالیون	فری‌تاون	۱۷۷۴۰	۷۵۵۷۲۱۲
۲۷	سیشلز	ویکتوریا	۴۵۵	۹۴۷۳۷
۲۸	صحرای غربي	العیون	۲۶۶۰۰۰	۵۵۲۶۲۸
۲۹	کامرون	یایونده	۴۷۵۴۴۰	۲۴۰۵۳۷۲۷
۳۰	کانگو	برازاویل	۳۴۲۰۰۰	۵۲۶۰۷۵۰
۳۱	زایر	کینشاسا	۲۳۴۵۴۱۰	۷۰۹۱۶۴۳۹
۳۲	کینیا	نایروبیا	۵۸۲۶۵۰	۴۹۶۹۹۸۶۲
۳۳	کومورو	موروني	۲۱۷۰	۸۱۳۹۱۲
۳۴	کیپ‌ورد	پرایا	۴۰۳۳	۵۴۶۳۸۸
۳۵	گانا	اکرا	۲۳۹۴۶۰	۲۸۸۳۳۶۲۹
۳۶	گابون	لایبرویل	۲۶۷۶۶۷	۲۰۲۵۱۳۷
۳۷	گامبیا	بانجول	۱۱۳۰۰	۲۱۰۰۵۶۸
۳۸	گیني	کوناکری	۲۴۵۸۵۷	۱۲۷۱۷۱۷۶
۳۹	گیني استوایي	مالابو	۲۸۰۵۱	۱۲۶۷۶۸۹
۴۰	گیني بیساو	بیساو	۳۶۱۲۰	۱۸۶۱۲۸۳
۴۱	لیسوتو	ماسرو	۳۰۳۵۵	۲۲۳۳۳۳۹
۴۲	لایبریا	مونرویا	۱۱۱۳۷۰	۴۷۱۹۰۶
۴۳	لیبیا	ترابلس (تریپولي)	۱۷۴۹۵۴۰	۶۳۷۴۶۱۶
۴۴	مدغاسکر	انتاناناریف	۵۸۷۰۴۰	۲۵۵۷۰۸۹۵
۴۵	مالاوي	لیلانگوي	۱۱۸۴۸۰	۱۸۶۲۲۱۰۴
۴۶	مالي	باماکو	۱۲۴۰۰۰۰	۱۸۵۴۱۹۸۰
۴۷	مصر	قاهره	۱۰۰۱۴۵۰	۹۷۵۵۳۱۵۱
۴۸	مراکش (مغرب)	رباط	۴۴۶۵۵۰	۳۵۷۳۹۵۸۰
۴۹	موریتانیا	نواکچوت	۱۰۳۰۷۰۰	۴۴۲۰۱۸۴
۵۰	موریشس	پورت‌لویی	۲۰۴۰	۱۲۶۵۱۳۸
۵۱	موزامبیق	ماپوتو	۸۰۱۵۹۰	۲۹۶۶۸۸۳۴
۵۲	نامیبیا	ویندهوک	۸۲۵۴۱۸	۲۵۳۳۷۹۴
۵۳	ناورو	یارن	۲۱	۹۲۶۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۴	نایجر	نیامي	**۱۲۶۷۰۰۰**	**۲۱۴۷۷۳۴۸**
۵۵	نایجریا	آبوجا	**۹۲۳۷۶۸**	**۱۹۰۸۸۶۳۱۱**
۵۶	یوګاندا	کمپالا	**۲۳۶۰۴۰**	**۴۲۸۶۲۹۵۸**

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلورمه ملپاڼه

دامریکایي هېوادونو لښتلیک

ګڼه	هېواد	پلازمینه	پراخوالی په کېلومتر	په۲۰۱۷کې نفوس
۱	ارجنټاین	بونس‌آیرس	۲۷۶۶۸۹۰	۴۴۲۷۱۰۴۱
۲	اکوادور	کیوتو	۲۸۳۵۶۰	۱۶۶۲۴۸۵۸
۳	انتیګوابار‌بودا	سنت‌جانز	۴۴۳	۱۰۲۰۱۲
۴	ایالات‌متحده‌امریکا	واشنګټن	۹۶۲۹۰۹۱	۳۲۴۴۵۹۴۶۳
۵	باربادوس	بریج‌تاون	۴۳۱	۲۸۵۷۱۹
۶	بهاما	ناسایو	۱۳۹۴۰	۳۹۵۳۶۱
۷	برازیل	برازیلیا	۸۵۱۱۹۶۵	۲۰۸۲۸۸۲۷۸
۸	بلیز	بلموپان	۲۲۹۶۶	۳۷۴۶۸۱
۹	بولیویا	لاپاز	۱۰۹۸۵۸۰	۱۱۰۵۱۶۰۰
۱۰	پاراګوای	آسنشن	۴۰۶۷۵۰	۶۸۱۱۲۹۷
۱۱	پانامه	پانامه	۷۸۲۰۰	۴۰۹۸۵۸۷
۱۲	پیرو	لیما	۱۲۸۵۲۲۰	۳۲۱۶۵۴۸۵
۱۳	ترینیداد اوتوباکو	پورت‌آف‌سپین	۵۱۲۸	۱۳۶۸۱۲۵
۱۴	جمیکا	کینګستون	۱۰۹۱۱	۲۸۹۰۲۹۹
۱۵	چیلي	سانتیاګو	۷۵۶۹۵۰	۱۸۰۵۴۷۲۶
۱۶	دومینکا	روسو	۷۵۴	۷۳۹۲۵
۱۷	جمهوری‌دومنیکن	سانتادومنګو	۴۸۷۳۰	۱۰۷۶۶۹۹۸
۱۸	السلوادور	سان‌سلوادور	۲۱۰۴۰	۶۳۷۷۸۵۳
۱۹	سنت‌کیتس‌ونیوس	بیستری	۲۶۱	۵۵۳۴۵
۲۰	سنت‌لوسیا	کاستریس	۶۱۶	۱۷۸۸۴۴
۲۱	سنت‌وینسنت‌وګرنادین	کنګستاون	۳۸۹	۱۰۹۸۹۷
۲۲	سورینام	پاراماریبو	۱۶۳۲۷۰	۵۶۳۴۰۲
۲۳	کوستاریکا	سان‌خوزه	۵۱۱۰۰	۴۹۰۵۷۶۹
۲۴	کولمبیا	بوګاتا	۱۱۳۸۹۱۰	۴۹۰۶۵۶۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵	کاناډا	آتاوا	۹۹۸۴۶۴۰	۳۶۶۲۴۱۹۹
۲۶	کیوبا	هاوانا	۱۱۰۸۶۰	۱۱۴۸۴۶۳۶
۲۷	ګرینلینډ	ګودتاب	–	۵۶۴۸۰
۲۸	ګرینادا	سنت‌جارجز	۳۴۴	۱۰۷۸۲۵
۲۹	ګواتیمالا	ګواتیمالا	۱۰۸۸۹۰	۱۶۹۱۳۵۰۶
۳۰	ګیانا	جارج‌تاون	۲۱۴۹۶۹	۷۷۷۸۵۹
۳۱	مکسیکو	مکسیکوسیتي	۱۹۷۲۵۵۰	۱۲۹۱۶۳۲۷۶
۳۲	نیکاراګوا	ماناګوا	۱۲۹۴۹۴	۶۲۱۷۵۸۱
۳۳	وینزویلا	کاراکاس	۹۱۲۰۵۰	۳۱۹۷۷۰۶۵
۳۴	هایتي	پورتوپرنس	۲۷۷۵۰	۱۰۹۸۱۲۲۹
۳۵	هندوراس	تګوسګالپا	۱۱۲۰۹۰	۹۲۶۵۰۶۷
۳۶	یوروګوای	مونتیویدو	۱۷۶۲۲۰	۳۴۵۶۷۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه ملپانه

داسترالیا او اقیانوسيې هېوادونو لښتلیک

ګڼه	هېواد	پلازمینه	پراخوالی په کېلومتر	په ۲۰۱۷کې نفوس
۱	استرالیا	کانبیرا	۲۹۸۰۰	۲۴۴۵۰۵۶۱
۲	پاپوانیوګیني	پورت موریس	۴۶۲۸۴۰	۸۲۵۱۱۶۲
۳	پالایو	کورور	۴۵۸	۱۲۷۲۹
۴	تونګا	توکوالورا	۷۴۸	۱۰۸۰۲۰
۵	تووالو	فونافوتي	۲۶	۱۱۱۹۲
۶	ساموای غربی	آپیا	۲۹۴۴	۱۹۶۴۴۰
۷	نوی زیلاند	ولینګتون	۲۶۸۶۸۰	۴۷۰۵۸۱۸
۸	سلیمان جزیری	هونیارا	۲۸۴۵۰۰	۶۱۱۳۴۳
۹	فیجي	سووا	۱۸۲۷۰	۹۰۵۵۰۲
۱۰	کریباتي (کریباس)	تاراوا	۸۱۱	۱۱۶۳۹۸
۱۱	مارشال جزیرې	ماجورو	۱۸۳۳	۵۳۱۲۷
۱۲	میکرونیزیا	پالیکیر	۷۰۲	۱۰۵۵۴۴
۱۳	نایورو	یارن	۲۱	۱۱۳۵۹
۱۴	وانوآتو	وانوآتو	۱۲۲۰۰	۲۷۶۲۴۴

(۴ : ۲۰۷–۲۱۴)او

http://www.worldometers.info/geography/largest-countries-in-the-world/

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library